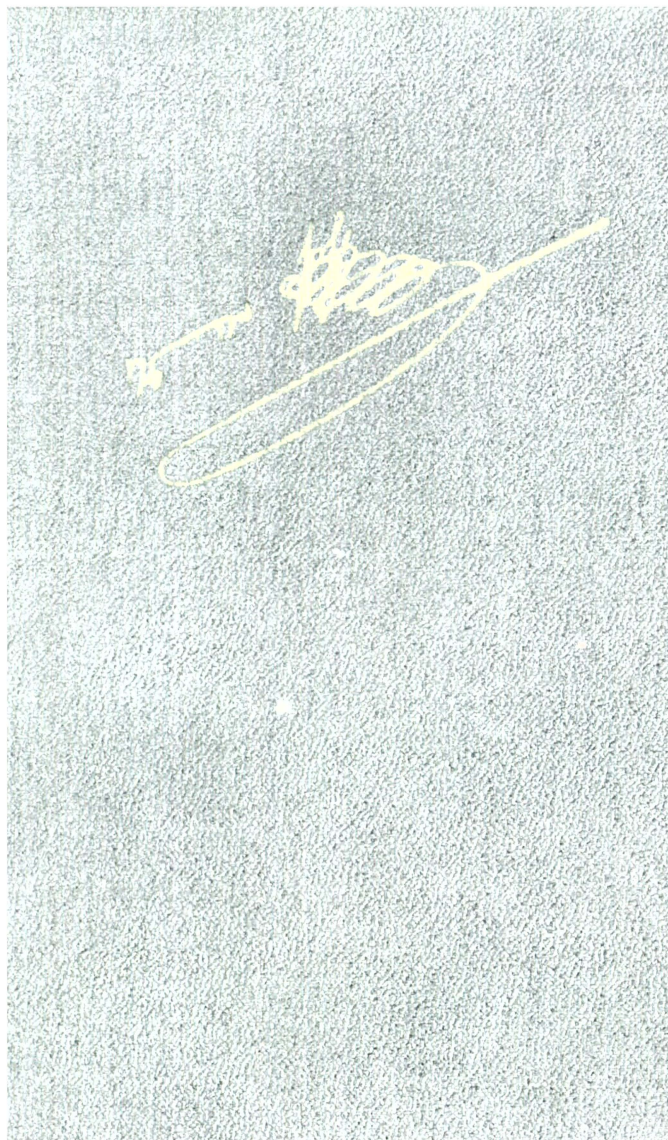

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემია
რუსთაველის სახელობის ქართული ლიტერატურის ისტორიის ინსტიტუტი

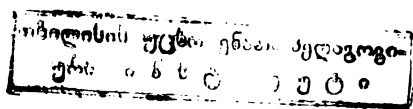
ილია ჭავჭავაძე

თხზულებათა სრული
კრებული

ათ ტომად

პ. ინგოროყვას
რედაქტორობა

საქართველოს სსრ სახელმწიფო გამომცემლობა
1979 - თბილისი - 56

899.969

315

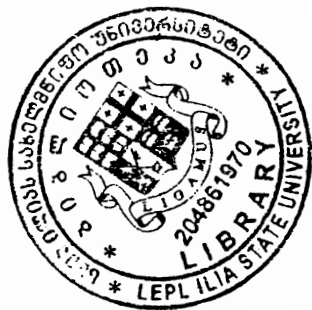
საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის
ჩუხთაველის სახელობის ქართული ლიტერატურის ინსტიტუტი

ილია ჭავჭავაძე

ტომი

VI

ცხოვრება და კანონი

საქართველოს სსრ იანუალებში გამოცემულია

19 - თბილისი - 56

შემოწმება და კანონი
(1877—1881)

სსოფრება და კანონი

წერილი პირველი

ბუნებამ, რაც უნდა სიმდიდრით მორთოს რომელიმე მხარე, ანუ ქვეყანა, რაც უნდა მრთელი ჰავე მისცეს ადამიანს საცხოვრებლად და ნაყოფიერი მიწა საზრდოებისათვის, მაინც-ადამაინც ხალხთა კეთილდღეობას სხვა მხრითაც ხელის შეწყობა სდომებია. კაცს მაგოდენად ვერა შველის თურმე ვერც სიკეთე ჰაერისა, ვერც სიმსუქნე მიწისა, ვერც შეძლება ყოველგვარის წარმოებისა, თუკი კაცთა შორის კეთილად დადგენილი და ცხადად განსაზღვრული არ არის ურთიერთშორისი უფლება და მოვალეობა. კაცთა კმაყოფილებისათვის, ხალხთა კეთილდღეობისათვის, ეს უკანასკნელი უფრო აუცილებლად საჭიროა, ვიდრე სხვა რამე ქვეყნიერობაზედ. მთიულსა შოტლანდიისას გარს ახვევია გულდახურული, ღარიბი ბუნება. იგი დიდის შრომითა და ღვაწლით ართმევს ბუნებას იმ თითო ლუკმა პურს, რომელსაც აწვდის თვის ჯალაბს საზრდოებისათვის. იგი თავგადადებით, თავგამომეტებით დღედაღამ ებრძვის ბუნებას და ყოველი ესრეთ მოპოებული ლუკმაპური ძღვეამოსილობაა მისის მხნეობისა, შრომისმოყვარეობისა. თუმცა ესრეთ აღამებს იგი დღეს და ათენებს ღამეს, მაგრამ იგი უფრო ბედნიერია და კმაყოფილი, ვიდრე სპარსელი, რომლისათვისაც ბედს შემოუფარგლავს უკეთესი ქვეყანა კაცთა საცხოვრებლად და საზრდოებისათვის. ერთი არის თავმომწონე, გამბედავი, თავისუფალი, მედგარი

და გულდაგული კაცი, მეორე არის გულჩათუთქეილი, ილაჯ-
გაწყვეტილი, ფრთხალი და გათელილი. ერთი—იმედით აღსავსე
სულ წინ იყურება და ყოველი მისი ფეხის წინ წადგმა ძლევა-
მოსილობაა ხვალისათვის, მეორე—სასოწარკვეთილია, ში-
შით სულ უკან იყურება და გუშინდელს, მშვიდობით გატა-
რებულს დღეს ნატრულობს და არა სწამს ხვალე. ერთი—
სულით თუ ხორციით ყოველდღე წარმატებაშია, თუმცა ღა-
რიბი ბუნება ახვევია, მეორე—სულითაც და ხორციითაც და-
ღვევაშია, თუმცა მის გარე ბუნება უხვია და მდიდარი. რა
არის ამისი მიზეზი? ის არის, რომ ბედნიერმა შოტლანდიელ-
მა იცის „ჩემი აქ თავდებოა და სხვისა აქ იწყებოა“, უბე-
დურს სპარსელს კი არც თავისი გაიგება და არც სხვისა.

რაც სხვისაა, — ჩემი მოვალეობაა, რაც ჩემია, — ეგ ჩემი
უფლებაა.

უფლება და მოვალეობა, რომელნიც არიან პირველი და
უკანასკნელი საგანნი ურთიერთშორის განწყობილებისა,
დაიდგინება და განისაზღვრება მხოლოდ ხალხის კანონმდე-
ბლობის ძალითა და ნიჭითა. ამ მხრით, რასაკვირველია,
საბუთი აქვს მათ, ვინც ამბობენ, რომ მომქმედთა კანონთა
უფარგისობა, თუ სიკეთე, თითონ ხალხის ბრალიაო, იმიტომ
რომ თავი და ბოლო კანონებისა თვით ხალხიაო. რამოდენად
მისაღებია ეს საბუთი, ჩვენ მაგის გამოძიებას არ შევუდგებით;
ჩვენ მართო ის გვინდოდა გვეთქვა, რომ რაც უნდა მდიდარი
ქვეყანა იყოს ბუნებით, თუ იქ ჩემი და შენი, ესე იგი კაცთა
უფლება და მოვალეობა, ძნელად გასარჩევია და არ არის
საყოველთაოდ განსაზღვრული ცხადად და უცილოდ, იქ ხალ-
ხის წარმატება და კეთილდღეობა, თუ ყოველდღე უკან არ
იწევს, შეფერხებული ხომ არის და არის. ამისი მაგალითი
თვით ჩვენი ქვეყანაა. ერთი მითხარით, რა არ მოუცია ღმერთს
ჩვენის ბედნიერებისათვის? ყოველისფერი უხვადა გვაქვს, მხო-
ლოდ არა გვაქვს ურთიერთშორისი განწყობილება. მაგრამ
ამ უკანასკნელს ათს წელიწადში, სახელდობრ 1864 წლიდამ,
ჩვენში ბევრგვარი ცვლილება მოხდა, რომელთა აზრად ჰქონ-
დათ და აქვთ საზოგადო ურთიერთშორისი წყობილება უკე-
ოცეს და უფრო უმართლესს ნიადაგზედ დაედგინა. ამ ცვლი-

ლებას ჩვენში ყოველი გონიერი და მიხედვრილი კაცი დიდის სიხარულით და თითქმის აღტაცებით მიეგება. ხოლო გამართლდა ჩვენი სიხარული და აღტაცება თუ არა? ჩვენ ვეცდებით, ამის პასუხი მივცეთ მკითხველსა.

1864 წ. მოხდა ჩვენში ყმების განთავისუფლება. მოისპო ჩვენში ერთისაგან მეორის ადამიანობის გაქვლევის მიზეზი, კაცი კაცად აღიარეს. ეს ერთი დიდი და უკეთესი მხარეა ამ სახელოვანის ცვლადებისა. აქ ყოველივე დამოკიდებულების კავშირი სამუდამოდ გაწყდა; ერთს ჩამოაცალეს ის, რაც სიმართლის შეურაცხყოფა იყო, მეორეს დაუბრუნეს ის, რაც უმართლოდ წართმეულ ჰქონდა. ამ მხრით ორთა-შუა ხელის მოსაკიდებელი და სადავიდარაბო არა დარჩენილა რა, ჩემსას და შენსას ამ მხრით მათ შორის ადგილი აღარა ჰქონდა. მაშასადამე, აქ საჭირო არ იყო განსაზღვრა უფლებისა და მოვალეობისა. ხოლო ბატონ-ყმობის საქმეში არის მეორე მხარეც, რომელსაც ქვეყნის კეთილდღეობისათვის დიდი მნიშვნელობა აქვს. განთავისუფლებულს გლეხს დაბინავება უნდოდა. უამისოდ გლეხის განთავისუფლება იმას ეგვანებოდა, რომ კაცისათვის გეთქვათ: წადი, ეხლა თავისუფალი ხარ, რომ შიმშილით მოკვდეო. ჩვენდა საკეთილოდ, ეს ასე არ მოხდა. გლეხს ბინა მიეცა, მიწა მიეცა. რადგანაც გლეხის ადრინდელი ბინა და მიწა საბატონოდ აღიარეს და გლეხს სახმარისად დაუტევეს, მაშასადამე, აუცილებელი საჭიროება მოითხოვდა განესაზღვრათ უფლება და მოვალეობა გლეხისა და ნაბატონარის შორის. აი, ჩვენი ფიქრით, ამ განსაზღვრაში მოხდა ის, რამაც ჩვენი თავდაპირველი სიხარული არ გაამართლა იმოდენად, რამოდენადაც იმედი გვქონდა. რასაკვირველია, ვიდრე ეგ საქმე გადაწყდებოდა, დიდი ლაპარაკი და ყაყანი იყო მასზედ, თუ როგორ უნდა გააშველონ ბატონი ყმასა, ყმა ბატონსა. მცირემ, მაგრამ უკეთესმა, ნაწილმა ჩვენი საზოგადოებისამ მაშინვე აღიარა, რომ თუ საქმე იმაზე მიდგაო, რომ უსათუოდ უნდა გაეშველდეთო, ისა სჯობიაო, ეხლავე ისე გაეშველდეთო, რომ ურთიერთშორის სამდურავისა და დავიდარაბის მიზეზი ჩვენში აღარა დარჩეს რაო. რაკი გლეხი მისის ნაჭერის მიწების მეპატრონედ არ

იცნეს, რასაკვირველია, ეს აზრი ფრიად მოსაწონი და სამჯობინარი იყო ყველასათვისა. ამგვარად გაშველებრისათვის ორი გზა იყო: ერთი ის, რომ მებატონეს მაშინვე მიეყიდნა გლეხისათვის მამული და მთავრობას გლეხისათვის ამაში ხელი გაემართა, ან არა და გადასახადი მოჭრით განესაზღვრათ, გადაეკვეთათ. რასაკვირველია, პირველი გზა უმჯობესი იყო, თუ არჩევაზედ მივარდნილიყო საქმე. მაგრამ არამც თუ არც ერთი ეს გზა არ მიიღო ჩვენმა საზოგადოებამ, არამედ მაგ გზების დედააზრიც სრულად უარჰყო.

ჩვენის საზოგადოების მეორე ნაწილმა, უფრო უმრავლესმა, განდევნა სრულად პირველთა დედააზრი და ირჩივა საქმის გათავება ისე, რომ გლეხსა და ნაბატონარს შორის ცოტა კლანჭგამოსადები რამ დარჩენილიყო. ჩამოვარდა მეოთხედობა — ეს განუსაზღვრელი მიზეზიანი მოვალეობა ერთისა და მეორისაც. მოჰყვა ამას, ვითარცა აუცილებელი შედეგი, სხვადასხვა კანონები სადავიდარაბო და ორივე მხრისათვის თავში საცემი. რომ მებატონესთან გლეხი პირნათლად გამოსულიყო, რასაკვირველია, მებატონის კაცი უნდა დასწრებოდა ნამუშევარის შინ შემოტანის დროს, რომ მეოთხედი მიეთვალა, თუ აეწყო. დაიდვა ეს კანონიცა. ყველამ იცის, რომ ნამუშევარი თითქმის ერთსა და იმავე დროს შემოდის, მთელ საქართველოში თუ არა, ერთ და იმავე სოფელში მაინც. აბა. ეხლა იფიქრეთ, რა უნდა ექმნა ამ შემთხვევაში იმ მებატონეს, რომელსაც ათი და ოცი კომლი ნაყმევი ეყოლებოდა? როგორ უნდა გასწვდენოდა ათსა და ოცს კომლსა? სადა ჰყენდა ათი და ოცი კაცი მაგ მეოთხედების უკან სადგენებელად ერთ და იმავე დროს? არ გაგზავნიდა — ექვში უნდა ჩავარდნილიყო, გლეხი მომპარავსო, და გაგზავნიდა კიდევ — იმ მეოთხედიდამ კაცების დაჭერის ხარჯს კაი წილი მიჰქონდა. იყო ორ ჭირ შუა. ამ შემთხვევაში ან გლეხის კეთილსინიდისიანობას უნდა დამყარებოდა, ან არა და ერთი თუ ორი კაცი უნდა ეტარებინა მეოთხედების ასაკრეფადა, რადგანაც მეტს მძიმე ხარჯი მოსდევდა. გლეხი უფრო ცუდს დღეში იყო. თუ მოუცდიდა ნაბატონარის კაცს, ვინ იცის, როდის მოვიდოდა, და ბატონის კაცის ლოდინში შიშით სული ელეო-

და, ავდარმა ნამუშევარი არ წამიხდინოსო; არ მოუტდიდა კიდეც — შიში ჰქალავდა, მეტს წამომედავებიანო.

ამ ყოფაში ან ერთს რა გამოიჩინა ექმნებოდა თავისი მამულიდამ, ან მეორეს თავის ნამუშევარიდამა. ამ მდგომარეობაში ან ერთის გაკეთება რა საფიქრებელია, ან მეორისა. აქ ბევრსაც რომ ცდილიყვნენ, ვერც მებატონე და ვერც გლეხი ვერ შესძლებდნენ საქმე ისე მოემართათ, რომ ურთიერთის უფლება და მოვალეობა არ დაერღვიათ. ჩვენ ამისი მოწამეც ვყოფილვართ, რომ გლეხს გარეთ დალპობოდეს ნამუშევარი ბატონის კაცის ლოდინშია. ხანდისხან ჯაბრი ამაზედ უარესს საქმესაც მოახდენდა ხოლმე. ამისი მაგალითები ორივეს მხრით ბევრია. ესე იყო თუ არა, მაინცდამაინც მაგ განუსაზღვრელს მეოთხედობის გამო ბატონსაც და გლეხსაც საქმე იმაზედ შეუდგათ, რომ ნებით თუ უნებლიეთ ურთიერთის კეთილსინილისიანობაზედ უნდა დამყარებულიყვნენ. ვინ არ იცის კიდეც, რომ კეთილსინილისიანობა გაჭიმული თოკია. რომელსაც დიდნი ზედ გადააბოტებენ და ისე გადადიან, პატარები კი ქვეშ გაუძვრებიან ხოლმე. რადგანაც ამგვარს ვარჯიშობას არც დიდნი თაკილობდნენ და არც პატარები, ამიტომაც ატყდა ბატონსა და გლეხს შორის აუარებელი საჩივარი და დავიდარაბა. პირველ ხანებში ამ საჩივრებს ვერ ასდიოდნენ მოსამართლენი.

ამ მეოთხედობას, ამას გარდა, სხვა აუცილებელი კანონიც დაერთო, საშფოთო და სადავიდარაბო. რაკი მეოთხედი უნდა ეძლია გლეხს, ისიც უნდა დაეწესათ, თუ რამოდენა უნდა ეხნა გლეხს ყოველწლივ. უამისოდ გლეხს რომ ათის დღის მიწა სჭერებოდა და მარტო ერთისა ეხნა, მებატონეს თავისის საკუთრებიდამ ბევრი არა შემოუვიდოდა რა. ამისათვის გლეხს კანონმა კისრად დასდვა, რომ უსათუოდ რგებულის მიწების ნახევარი ყოველწლივ მოხნული უნდა გქონდესო. ამ კანონმაც მრავალი შფოთი ჩამოაგდო ორთა შუა და მრავალი საჩივარი გამართა. შფოთებმა ამ ორ წოდებათა შორის უსიამოვნება დათესა და საჩივრებმა კიდეც თავი მოაბეზრა

მებატონეს და გლეხსაცა. ახლა ამას ისიც ზედ დაართეთ, რომ მაგ საჩივრების გამო ჩვეულებრივი მიწერ-მოწერა გაიმართებოდა ხოლმე, დაბარება, გამოძიება, და ამის გამო საჩივრის თავი თუმცა იყო, მაგრამ ბოლო კი არა სჩანდა. რადგანაც აქ საქმე თითქმის დღიურს საზრდოებაზედ იყო შემდგარი, ამისათვის ვერც მებატონე ითმენდა და ვერც გლეხი იმ დრომდე, ვიდრე სამართალი თავისას იტყოდა. გაიმართებოდა ხოლმე ძალმომრეობითი ტაცება, დარბევა და სხვა ამგვარი. ამ დანაშაულობას შეუდგებოდა ხოლმე ახალი საჩივრები და დავიდარაბები. ამაების გამო ცხოვრების ილაჯი გლეხსაცა და მებატონესაც გაწყვეტილი ჰქონდა. რასაკვირველია, გლეხს უფრო, ვიდრე მებატონესა, იმიტომ რომ გლეხი დღიური მუშაკაცია და იმისათვის საჩივრებისა გამო აქა-იქ თრევა და ტანტალი ლუკმაპურის დაქარგვაა. მართალია, ზოგან რომ არაქათი გაუწყდათ ბატონსა და გლეხსაც, აიღეს და ეგ საშფოთო და განუსაზღვრელი მეოთხედი გადაკვეთილ და გადაჭრილ გადასახადად გაიხადეს, ერთის სიტყვით, შინაურულად მორიგდნენ. მაგრამ, საუბედუროდ, ყველგან არა. ეგ მართო იქ მოხდა, სადაც გლეხს უფრო კაცმოყვარე და მშვიდობიანი მამულის პატრონი შეხვდა და საცა მაგისტანა მამულის პატრონს — გულმართალი გლეხი. უფრო ბევრგან კი, ჯაბრისა გამო თუ დავიდარაბის სიყვარულისა გამო, ისევ ის განუსაზღვრელი, სახათაბალო, მიზეზიანი მეოთხედობა დარჩა. ამის გამო დღესაც, თუ არ წეწვა და გლეჯაა, უსიამოვნება მაინც არის და არის.

მთავრობას, რომლის თაოსნობითაც გაუქმდა ჩვენში ბატონყმობა, წინათვე დანახული აქვს ეგ უსიამოვნო შედეგი განუსაზღვრელის ყოფა-ცხოვრებისა და ბატონისა და გლეხის საკეთილოდ წამალიც ცნობილი და ნაპოვნი აქვს. თუმცა მეოთხედობა გლეხთა განთავისუფლების წესდებაში შევიდა, მაგრამ მთავრობის შორმხედველობითმა მსჯელობამ ყურადღება მიაქცია იმ უმცირესთა დედააზრსაც, რომელიც წინ მოვიხსენიეთ. იმავე წესდებაში ორი გზა არის ნაჩვენები ბატონ-ყმო-

ბის საქმის უკეთ დაბოლოებისათვის. პირველი და უკეთესი ის, რომ გლახს ღონისძიება აქვს — მთავრობისაგან დანიშნული მამული შეისყიდოს, და მეორე ის — რომ ვიდრე ეს მოხდება, ეგ მეოთხედი ერთს განსაზღვრულ და გადაკვეთით გადაჭრილ გადასახადად უნდა იქცეს.

ამ ორს საგანზედ შემდეგში გვექნება ლაპარაკი.

წერილი მეორე

წინა წერილში ჩვენ თვალი გადავავლეთ მეოთხედობას იმ მხრით, რა მხრიდან იგი შეეხებოდა ადამიანის შინაურს მშვიდობიანად ცხოვრებასა. რომ ცნობიერად და რიგიანად მიემართოთ ესა იმ საგანთა, რომლის ვითარების ახსნაც ჩვენ პირველს წერილში დავპირდით მკითხველს, საჭიროა, ჩვენის ფიქრით, გამოკვლევა მის, თუ რა ნერგზედ არის აღმოცენებული ეგ მეოთხედობა და რა ეკონომიური ზედმოქმედება აქვს ქვეყნის ნივთიერს კეთილდღეობაზედ. რაკი ამ მხრიდან ეგ მეოთხედობა განიხილება, მაშინ ჩვენ ხელთ გვექნება მისი აეკარგიანობის სასწორი.

რასაც ევროპაში მიწის რენტას ეძახიან, იმას ჩვენში ღალა ჰქვია. ღალა არის ის სასყიდელი, ანუ, უკეთ ვსთქვათ, ის მიწის ქირა, რომელსაც მიწისმომქმედი იხდის მიწისპატრონის სასარგებლოდ. ყოველს გვარს ეკონომიურს მოღვაწეობაში ცილებას * ცოტად თუ ბევრად ზედმოქმედება აქვს სასყიდლისა, ანუ ფასის აწევ-დაწევაზედ. მაგრამ არის მეორე ძალაც, რომლის მეოხებითაც ფასი, თუ სასყიდელი, განისაზღვრება ხოლმე. მაგისტანა ძალა ჩვეულებაა. ღალის ზომიერებაზედ და რაოდენობაზედ ამ უკანასკნელს ძალას უფრო დიდი ზედმოქმედება აქვს, ვიდრე ცილებასა. აქ ჩვეულება სწორედ რჯულთ უმტკიცესია.

ჯონ სტუარტ მილლი ამბობს, რომ ამ შემთხვევაში ცილებას თითქმის ადგილიც არა აქვსო, მართო ჩვეულება მოქმედობსო. ეს, საზოგადოდ ცნობილი და აღიარებული კემმა-

* Соперничество.

რიტება, ჩვენში ბევრს ცხადსა და უცილო მაგალითებს წარმოგვიდგენს.

ქვეყნიერობაზედ ორგვარი ღალა ყოფილა და არის ჩვეულებაზედ დამყარებული. ერთი — ის სასყიდელი (სულადით, თუ ფულით), რომლის რაოდენობაც და ზომაც წინათვე განსაზღვრული და ცნობილია, მაგალითებრ: დღიურზედ კოდი დღიურზედ მანეთი, ანუ მეტ-ნაკლები; მეორე — ის სასყიდელი (უსათუოდ კი სულადით და არა ფულით), რომლის რაოდენობასაც ნამუშევრის წილი შეადგენს და რომლის ზომაც წინათვე არ არის ცნობილი, მაგალითებრ — მეექვსედი, მეხუთედი, მეოთხედი და სანახევრო. იმგვარს ადგილ-მამულის ჭერას, რომლის გამოც მამულის პატრონი მიწისმოქმედს წილში უდგას, ევროპაში, თუ რუსეთში „მონახევრობას“ ეძახიან *, ჩვენში კი „წილზედ-ჭერას“ იტყვიან. სიტყვა „მონახევრობა“ ევროპაში წარმოსდგა იქიდგან, რომ უფრო ბევრგან პატრონის წილად — ღალა ნამუშევრის ნახევარი იყო. ეხლა კი ეგ სახელი საზოგადოდ „წილზედ-ჭერას“ ჰქვიან, ნახევარი იქნება, მესამედი, თუ მეოთხედი — სულ ერთია. რადგანაც ჩვენი სიტყვა „წილზედ-ჭერა“ უფრო მართლად გამომთქმელია, ამისათვის ჩვენ ყველგან, საცა ამ საგანზედ საუბარი ჩამოგვივარდება, ამ სიტყვას ვიხმარებთ.

წილზედ-ჭერა ადგილ-მამულისა დიდის ხნის ამბავია, დიდი ხანია შეთვისებულია ჩვეულებისაგან და მისგანვე ყოველის მხრით განვითარებული. ინდოეთის ძველს კანონებში მოხსენებულია მეექვსედი და მეოთხედი ნამუშევრისა მიწის ღალად. ევროპაში „წილზედ-ჭერა“ რომაელთაგან არის შემოღებული და მათგან მომდინარეობს. ჯერ კიდევ კატონი და პლინი იხსენიებენ გლეხობას, რომელთაც ადგილ-მამულები წილზედ ჭერებიათ. ევროპის ეხლანდელმა ხალხებმა ეგ ჩვეულება რომაელთაგან მიიღეს XIII საუკუნეს. ვენეციაში წილზედ-მჭერელნი ადგილ-მამულისა აძლევდნენ პატრონს მესამედს, მეოთხედს ნამუშევრისას, და ნამჯას კი სრულიად. რომის

* Половничество (métayage).

კამპანიაში დღესაც მეხუთედია, ტოსკანაში — ნახევარი, ლუკაში — ორი-მესამედია. ერთობ იტალიაში დღესაც წილზედ-ჰერა ადგილ-მამულისა ძალიან გახშირებულია. 1861 წელსა იტალიაში წილზედ-მჭერელნი 1.284.286 კაცი ყოფილა.

ადგილ-მამულის მაგვარი ჰერა იტალიაში სამუდამოა. თუმცა ზოგან თითო წლობით შეიკვრიან ხოლმე მიწის პატრონი და მიწისმომქმედი ხელწერილითა, მაგრამ ეგ ხელწერილი ყოველწლივ ახლდება მარტო ჩვეულების თვითრჯულობისა და სიმტკიცისა გამო. ჩვეულებას ამ შემთხვევაში ისეთი ძალა აქვს იტალიელთ შორის, რომ ვერც მიწის პატრონი ჰბედავს მის ლალატსა, ვერც მიწისმომქმედი. ერთხელ დადგინებული ნამუშევრის წილი არც იკლებს, არც მატულობს. აქ, იტალიაში, ამ ჩვეულების მფარველობითა მიწის-მომქმედი წილზედ-აღებულს მამულზედ დგას, მასზედ აქვს ბინა მოკიდებული. ვიდრე მამულის პატრონს თავისას აძლევს, იმას ადგილ-მამულიდამ ვერ დაითხოვს მიწის პატრონი, ბინას ვერ მოუშლის, მას ადგილ-მამული საშვილიშვილოდ უჭირავს. ეს უფლება გლეხისა კანონზედ კი არ არის დაფუძნებული, დამყარებულია მხოლოდ ჩვეულებაზედა. გარდა ამისა, იმავე ჩვეულების ძალით, მიწის პატრონი მოვალეა მიწისმომქმედს წარმოების ხარჯში მიუღდეს. ზოგან საწარმოებელს თანხას მამულის პატრონი სრულად თითონ აძლევს მიწისმომქმედს, ზოგან ნახევარს აძლევს, ზოგან აძლევს მარტო საქონელს და იარაღს, ზოგან — თესლსა და სხვა აშგვარსა. ერთმა რომ სადმე რაიმე ცვლილების შემოღება გაბედოს, მთელი ქვეყანა, დიდი და პატარა, ყაყანს და ალიაქოთს შეიქმს თურმე. საფრანგეთშიაც ასეა. აქაც ძალიან გახშირებულია „წილზედ-ჰერა“ ადგილ-მამულეებისა. 1859 წ. 1.356.909 წილზედ-მჭერელი მამულისა ყოფილა საფრანგეთში. განსხვავება მხოლოდ იმაშია, რომ საფრანგეთში მოკლე ხნობით იღებენ წილზედ ადგილ-მამულებსა. ხშირად ვადა სამს წელიწადზედ მეტი არ არის.

ჩვენშიაც, როგორც სხვაგან, ორგვარი ლალა იყო. წილზედ-ჰერა ჩვენში თუმცა ყოფილა და არის კიდევ, მაგრამ ძალიან იშვიათად მოხდება, რომ მაგვარად სახნავი მიწა

გაიცეს ან აიღებოდეს ერთს წელიწადზედ მეტის ხნითა. ეგ ჩვეულებაში არცა ყოფილა და არც დღეს არის. ამიტომაც თითქმის ვერსად ვერ ნახავთ, რომ წილზედ აღებულს ადგილ-მამულზედ ჩვენებურს გლეხს ბინა მოეკიდებინოს, ჩვენებური გლეხი დასახლებულიყოს. ეს ერთი შესანიშნავი მხარეა, რომლითაც ჩვენი ჩვეულება იტალიის ჩვეულებას არა ჰგავს. სხვაფრივ კი ეგ ჩვეულება ბევრით ემსგავსება. ჩვენშიაც, თუ გლეხი წილზედ სახნავ მიწებს იღებდა, უსათუოდ იმ პირობით, რომ მამულის პატრონს მიწის წარმოების ხარჯში ცოტა თუ ბევრი მონაწილეობა მიეღო. თუ მეტს წილს ჩაიდებდა მამულის პატრონი, მეტი მონაწილეობაც უნდა მიეღო ხარჯში; თუ მამულის პატრონის წილად ნახევარი იყო ნამუშევრისა, მაშინ თესლი სრულად მარჯულის პატრონისა უნდა ყოფილიყო, ხშირად მკის ხარჯიცა, ნამუშევრის ზიდვა და ლეწვა კი თავთავისი. წილზედ-ჭერაში ჩვენს ჩვეულებას ამაზედ წინ ფეხი არ წაუდგამს, მაგრამ მაინცადამაინც წილზედ-ჭერა საზოგადოდ ხშირი არ იყო და დღესაც არ არის. ხშირად, და ძალიან ხშირადაც, ჩვენში გადაკვეთილი ღალა წარმოებდა, დღიურზედ ერთი კოდი; ამაზედ მეტი იშვიათად თუ სადმე მოიძევებოდა. ჩვეულების ძალმომრეობა ასეთი მტკიცე და ძლიერი იყო ამ შემთხვევაში, რომ არა რაიმე სხვა ეკონომიურმა ძალამ ამ ღალის აწევ-დაწევაზედ ვერ იმოქმედა. თვით ყოვლადშემძლე ბატონ-ყმობამ მაგ ღალის ზომას ვერა გადაამატა რა, და ერთხელ გადაკვეთილი ღალა ნამუშევრის წილზედ ვერ შესცვალა. პირიქით, ჩვენ იმისთანა მაგალითებიც ვიცით, რომ ახალ შეძოლებული მეოთხედობა მაგ ჩვეულების ძალმა დაიმორჩილა და ისევ დღიურზედ ერთს კოდად შესცვალა.

ერთის სიტყვით, ჩვენში წილზედ-ჭერას ხალხი და ხალხის ჩვეულება ეურჩებოდა, და, თუ სადმე სუფევდა, იმ აუცილებელის ნიშნით სუფევდა, რომ გლეხი, თუ წილზედ მამულს აიღებდა, არამც თუ სამუდამოდ მასზედ ბინას მოეკიდებდა, არამედ ხანგრძლივობასაც ერიდებოდა და, ამას გარდა, რამოდენ წილშიაც მამულის პატრონი ჩაუდგებოდა, იმოდენად 2. ილია ჯავახიშვილი, ტ. VI.

მეტნაკლები მონაწილეობა უნდა მიეღო ხარჯშიაცა. აქედამა სჩანს, რომ იმისთანა სამუდამოდ წილზედ-ჭკრა, რომელიც ამჟამად განხორციელებულია მეოთხედობაში, ჩვენის ცხოვრების ნერგზედ არ არის აღმოცენებული, რადგანაც, ჩვენის ჩვეულების წინააღმდეგ, მეოთხედობა წილია და არა გადაკვეთილი ღალა, და მერე იმისთანა წილია, რომლის მოპოებაშიაც ხარჯი სრულად ერთის მხრისაა და არა ორივე მონაწილისა მიიწც.

ხოლო ეს კი უნდა აღვიაროთ, რომ საიდამაც უნდა იყოს ეგ მეოთხედობა წარმომდგარი, მაინცდამაინც იგი ცხოვრების წინ წადგომაა, ნამეტნავად მაშინ, როცა ბატონ-ყმობას წარმოვიდგენთ. რაც უნდა იყოს, გლეხი სხვის ნების ანაბარად არ არის დარჩომილი. მძიმეა თუ სუბუქია ეგ მეოთხედობა, გლეხმა იცის, რომ მას ბინას ვერავინ შეუშლის, და რაც მეოთხედს გადურჩება, ის უცილოდ და ხელშეუხებელად მისია. მაგრამ, ეკონომიურის მხრით, წილზედ-ჭერას საერთოდ და მეოთხედობას საკუთრივ — მაინცდამაინც მანებელი შედეგი მოსდევს. რადგანაც აქ ნაშრომის ნაყოფში, ცოტად თუ ბევრად, სხვასაც წილი უდევს. გლეხს არ ექნება ისეთი ხალისი, ისეთი თავგამომეტებითი მხნეობა შრომისათვის, როგორც იმას, რომელიც თვის საკუთრებაზედ მუშაობს, მაშასადამე. შრომა გლეხისა იმოდენად ნაყოფიერი არ უნდა იყოს, რამოდენადაც ეგ შესაძლოა. ეს ერთი. მეორე. — მიწის განოყიერებისათვის, მიწის გაკეთებისათვის, გლეხი ხარჯს ვერ გაიმეტებს, იმიტომ რომ ამ ხარჯში მონაწილე არ უდგება და წილი კი სრულად მიაქვს. ადამ სმიტი ამბობს: „მხვენელ-მთესველს (რომელსაც წილზედ უჭირავს მიწა) არავითარი სარფა არა აქვს, მამულის კარგა შემუშავებისათვის ხარჯი რამ გასწიოს, იმიტომ რომ მიწის პატრონი იმ დანახარჯის მოგებაში წილს იღებსო და ხარჯში კი არაო. მეათედი წილი ხომ ცოტაა, მაგრამ ყველასაგან მიღებულია, რომ ეგეც ამ მხრით სოფლის მეურნეობის წარმატებას დიდად აბრკოლებსო“. რომ ეს მართალია, აი ამის დასამტკიცებლად რა მაგალითებია შენიშნული. არტურ იუნგი მოგვითხრობს: „საცა

კი წილზედ-ჭერა არის, შეიძლება კაცმა გულდაჯერებით სთქვასო, რომ იქ მცხოვრებნი უხეირონი და საცოდავად ილაჯ-გაწყვეტილები არიანო. საცა, მილანის მაზრაში, უხეირო, ღარიბი, მოურწყავი მიწა შემხვედრიაო, ყველგან ისე გამო-სულა, რომ მიწები წილზედ უჭირავთო“. მაკ-კულახი ამბობს: „წილზედ-ჭერა ყველგან წარმატების დამაბრკოლებელიაო, ასე რომ წილზედ-ჭერამ ყველგან მხენელ-მთესველნი უკიდუ-რეს სიღარიბეში ჩააგდოო“. ჯონ სტუარტ მილლი ამბობს, რომ თუმცა წილად-ჭერას ბევრი მაქებარიცა ჰყავსო, მაგრამ ეს წესი არც ერთის მხრით ისეთი სახარბიელი არ არის, რომ საცა მას ფესვი არა აქვს, იქ ხელახლად შეიტანონო. ამის სიტყვით, გადაკვეთილს ღალას კი ის სიკეთე მაინც მოს-დევეს, რომ, ბევრია თუ ცოტაა, გლესს ხელს არ უშლის მა-მულის გაკეთებისათვის ხარჯი გასწიოს, უფრო მედგრად იმუშაოს, უფრო დიდი მხნეობა და მეცადინეობა იხმაროს, იმიტომ რომ ამ შემთხვევაში მომატებულის ხარჯისა და შრო-მის მონაგები სრულად მისია. აქ ღალას მიწის ქირის მნიშვ-ნელობა აქვს მხოლოდ და არა შრომის ნაყოფის გაწილდე-ბისა. აქ შრომა, ცოტად თუ ბევრად, თავისუფალია, და რამოდენადაც თავისუფალია, იმოდენად ყოვლად-შემძლებე-ლიც არის.

ეს წერილი ძალაუვნებურად გაგვიგრძელდა და ამის გამო პირველ წერილში მოხსენებული საგნები ამჟამად გაუგრძე-ლად დავგოჩა. ეგ შემდეგისათვის იყოს.

წერილი მესამე

ჩვენ წინა წერილებით ვცდილობდით დაგვემტკიცებინა, რომ წილზედ-ჰერა მამულისა: 1. მიზეზიანი და სადავიდარაბო უფლება-მოვალეობაა ორთა წოდებათა შორის; 2. ჩვენის ხალხის ჩვეულებაზედ არ არის აღმოცენილი, იმ სახით მაინც, რა სახითაც იგი გლებთა განთავისუფლების დებულებამ ჩვენში შემოიტანა; 3. ეკონომიურის მხრით, თუმცა ყმობაზედ ბევრად უკეთესია, მაგრამ მაინც მავნებელია; 4. მიწის-ჰერაში ჩვეულება ყველა სხვა ძალაზედ მტკიცეა, თვითრჯულია, და 5. ამის გამო პირველი და უპირატესი ყურადღება მიქცეულ უნდა იქმნას ჩვეულებაზედ, როცა მიწის-ჰერის შესახებ რაიმე ცვლილება საჭიროდ დანახულია.

რომ ნაყმევის მიწის-ჰერის შესახებ ცვლილება საჭიროდ დანახულია თვით მთავრობისაგანაც,—ამას ცხადად გვიმტკიცებს 172 მუხლი გლებთა განთავისუფლების დებულებისა*. მაგ მუხლშია გამოცხადებული მტკიცე განზრახვა მთავრობისა მიქცეული მასზედ, რომ წილზედ-ჰერა მამულისა—ეგ სადავიდარაბო, წინათვე განუსაზღვრელი ღალა, ერთს გარდაკვეთილ გარდასახადად იქცეს. ეს განზრახვა ამ მხრით და მხოლოდ ამ მხრით ეთანხმება ჩვენის ხალხის ჩვეულებასა, რად-

* აი ნამდვილი სიტყვები 172 მუხლისა: „კავკასიის ნამესტნიკსა მიენდობა დასდეს კანონი მოყვანისათვის ცნობაში გარდასახადთა რაოდენობისა მიწისა მოსავლითა გლებთა მინჯერისა მიწათაგან და ძალთაგან; გარდასახადნი ესენი დაფასდეს ფულად შემთნასწორებით ადგილობრივთა მოთხოვნილებათა ნამდვილისა მოსავალთა ღირებულობისა და დაწესდეს ამ დაფასებით გარდასახადი მოხსენებულითა მინდვრისა მიწათა და ბაღათათისა“.

განაც წინა წერილიდამ ვიცი, რომ ჩვენში თითქმის ყველ-
გან ღალა გარდაკვეთილი სწარმოებდა და არა საწილო.
როგორ უნდა მოვიდეს ეს აღსრულებაში? დებულებაში მოხ-
სენებულია, რომ 1. ჯერ უნდა წესი დაიდოსო მასზედ, თუ
როგორ მოიყვანონ ცნობაში აწინდელის წილადობილის ღა-
ლის რაოდენობაო; 2. მერე, ადგილობრივის გარემოების მი-
ხედვით, ეგ რაოდენობა ღალისა ფულად დაფასდესო და
3. მას შემდეგ ნაყმევის გარდასახადი ღალა ერთობ ფულად
განისაზღვროსო, ესე იგი ჩვეულებრივი მიწის მოსავლით
გარდასახადი მახტად გადიქცესო.

ამ კანონმდებლობას რომ თვალი დავაკვიროთ, ერთს გან-
საკუთრებითს ღირსებას ვიპოვით. აქ ცხადად გამოხატულია
მთავრობის გულითადი მეცადინეობა, რომ ეს აუცილებელი
ცვლილება ორივე მხრისათვის საშართლიანად მოახდინოს.
ამაში მთავრობას ყოველივე ჩვენი თანაგრძნობა ეკუთვნის.
მაგრამ, ჩვენდა სამწუხაროდ, მთავრობისაგან აღნიშნულის
გზით, განზრახული მისგან ცვლილება აუსრულებელია. ამას
ამტყიცებს ის თვალსაჩინო მაგალითი, რომ აი მეცამეტე წე-
ლიწადი მიდის და ამ მხრით საქმის წინ წაწევისათვის არა-
ვის არც ხელი გაუწძრევია, არც ერთი ბიჯიც არ გადუდ-
გამს. ჩვენის ფიქრით, აუნდა მოეწადინებინა ვისმე, აუარე-
ბელი დაბრკოლება წინ დახედებოდა და პირველის ბიჯის
გადადგმაზედვე გულს დააჯერებდა, რომ აღნიშნულს გზაზედ
სვლა ყოვლად შეუძლებელია. ჩვენ ვერ მოგვიფიქრებია, რა
წესი უნდა იყოს იმისთანა, რომ სახნავ მიწისა და ვენახის
მეოთხედი, ანუ სათიბის მიწის მესამედი ცნობაში მოიყვანოს
და ეს მოყვანილი ცნობა მართალი და უტყუარი იყოს. აქ,
ჩვენის ფიქრით, ერთს რასმე შეეძლო შველა: მას, რომ ცნო-
ბილი იყოს, ვის ვისგან რამდენი რგებია მეოთხედობილად ამ
ცამეტ წილიწადში და მერე რიცხვთა შუა ანგარიშით კაცს
გამოეყვანა თვითოეულის მებატონისათვის და თვითოეულის
ნაყმევისათვის მაგ წილადობილის ღალის რაოდენობა. განა
ეს შესაძლებელია? ან ერთმა მებატონემ, ან ერთმა ნაყმევმა
იცის ეგა? თუნდ იცოდნენ კიდევ, — რაჟოდენა ხანი უნდა,

რამოდენა კაცი, რომ თვითოეულის მებატონისა და თვითოეულის გლეხისაგან ეგ ცნობა მოეკრიფათ და საბუთიც მოეთხოვათ. უამისოდ ხომ არა რაიმე ცნობა დასაჯერი არ არის და არც იქნება. თუ ეგრეა, განა აკვარად ცნობის შეკრეფას ბოლო მოელებოდა-ლა როდისმე? არა გვგონია.

ესაქვათ, რომ შეუძლებელი შესაძლოა, ვსთქვათ, რომ რაოდენობა ცნობაში ასე თუ ისე მოუვანილ იქმნას, მას შემდეგ ერთი სადავიდარაბო — იმ რაოდენობის დაფასება იქნებოდა. ნუთუ ეს ვისმე ადვილი ჰგონია? ფასის აწევ-დაწევად ათასი მიზეზი მოქმედობს; ეგ მიზეზნი დღეს ერთია, ხვალე სხვა. ადგილობრივის გარემოების მიხედვით ეგ უნდა მოხდესო, ამბობს კანონი. რარიგად ზედმიწევნით უნდა აღინუსხოს გარემოება, რომელიც მრავალგვარია, რარიგად ზედმიწევნით უნდა დაიდვას სასწორზედ ყოველი იგი, რომ ამ შემთხვევაში არც მწვადი დაიწვას და არც შაჟფური. სად არის ამის ღონისძიება? მერე დღეს დადგენილი ფასი, დღევანდელს გარემოებაზედ დაფუძნებულ, ხვალაც ისე იქნება? ვის შეუძლიან ამისი თქმა? ვის შეუძლიან სთქვას, რომ ამ შემთხვევაში ან მებატონე არ დაჰკარგავს და ან გლეხი? თუ ესეა, მაშ მად დაფასებაში სამართლიანობაზედ იმედს უნდა გამოვეთხოვით. თუ სამართლიანობა არ იქნება, მაშ ან გლეხს რა გაუმთელებს ნატკენს გულს, ან მებატონესა? სამართლით მოჭრილი ხელი არ მეტკინებაო, ამბობს ჩვენი ქართველი კაცი. ყურადღების ღირსია ამისთანა რწმენა ხალხისა. თვით ღალის ფულად ქცევა, ესე იგი მახტის დადგენა მიწის-ქერაში, დიდად გაუხელებს გლეხს თავისის მოვალეობის აღსრულებას და ნაბატონარსაც არას შემატებს. პირველი, იმიტომ — რომ ღალის ხდა ფულად ჩვენს ჩვეულებაში თითქმის არა ყოფილა, გარდა ორიოდ მაგალითისა, რომელიც მხედველობაში არ მიიღება, და მეორე, იმიტომ — რომ ფული ძნელად ჩაუვარდება ხელში გლეხსა, რომლის სიმდიდრე დღესაც ფულიანობით კი არ იზომება, არამედ პურისა და ღვინის მეტ-ნაკლებობითა, ესე იგი მიწის მოსავლითა. თუნდ ეგეც არ იყოს, ჩვენ ვერ მიმხვდარვართ — რა საჭიროება მოითხოვს, რომ სუ-

ლადით გარდასახადი ფულად იქცეს? საქმე მაგ გარდასახადის განსაზღვრაა. რაკი ეგ განისაზღვრება, მაშინ ყოველივე წილადობილის ღალის მაკნებელნი შედეგნი მოიპოვიან ცოტად თუ ბევრად, და ამაში სულადით გარდასახადს თუ ფულად გარდასახადს არავითარი ზედმოქმედება არა აქვს. თუ ესეა, რათ უნდა ტყუილ-უბრალოდ შეირყეს ჩვეულება, რომლის მეოხებითაც გლეხი დღეს-აქამომდე ღალას თუ კულუხს მიწის მოსავლით იხდიდა და ფულით გარდასახადს ერიდებოდა. ჭირი ხომ ჭირია, მაგრამ ჩვენი ხალხი ამაზედაც ამბობს, რომ შეჩვეული სჯობია შეუჩვევარსაო.

ერთის სიტყვით, იმ გზით და სახით, რა გზითაც და სახით ნაჩვენებია დებულებაში, გლეხის აწინდელის გარჯასახადის გადაკვეთა ჯერ შეუძლებელია და მერე, თუნდაც შესაძლო იყოს, ერთს მხარეს მოვალეობას უმძიმებს და მეორეს ამით არას მატებს. ჩვენ ამით იმის თქმა კი არ გვინდა, რომ წილზედ-ჭერას შველა არა აქვს, არსაიდან მოევლება. შველა აქვს და ძალიან ადვილიცა, ოღონდ კი მივმართოთ ჩვეულებას და იგი დავგანახებებს ხსნის გზასა. თუ არ მხარე და მხარე, მაზრა და ნაზრა მაინცა ამ შემთხვევაში დიდს ერთფერობას და ერთგვარობას წარმოგვიდგენს. არ არის მხარე, არ არის მაზრა, საცა დღიურზედ გადაწყვეტილის ზომისა და დადგენილის სახის ღალა არ სწარმოებდეს. სად როგორი ჩვეულებაა, სად რა სახის და რა ზომის ღალაა,— ეგ ადვილად საცნობია, იმიტომ რომ ეგ ადგილობრივ დიდმა და პატარამ შეუცდომელად იცის. გამოიძიონ ეს, ცნობაში მორყევანონ ჩვეულებით დადგენილი ღალის რაოდენობა და სახე, და ყოველ ამის კვალად გადაკვეთონ აწინდელი წილადობილი ღალა თავ-თავისის ადგილის მიხედვითა. არც გლეხი იწყენს ამასა და არც ნაბატონარი, იმიტომ რომ მათს გარეშემო ნწარმოებელს ჩვეულებაზედ იქნება ყოველივე ეს დამყარებული და ამით არც მწვალი დაიწვის და არც შამფური.

ესე ყოველი, რაცა ვსთქვით, მხოლოდ მინდვრის მიწებს შეეხება და, ჩვენის ფიქრით, ვენახების თაობაზედ უფრო ადვილად შეიძლება საქმის გათავება. აქ ჩვეულებამ თავისი ჰქმნა

კიდევ და, ამ ჩვეულებას თუ გარედამაც ხელი შეეწყო, არ გავა ხუთი, ექვსი წელიწადი, რომ ნაყმენი ვენახების პატრონად შეიქმნებიან. ჩვენში ჩვეულება იყო, რომ ვინც სხვის მიწაზედ ვენახს გააშენებდა, ნახევარი გამშენებელისა იყო და ნახევარი — მიწის პატრონისა. აქაც ჩვეულებამ დაგვიმჯიცა, რომ მიწის-ჭერაში უძლეველია. თითქმის მთელი კახეთი მოურიგდა გლეხობას ვენახების თაობაზედ მაგ ჩვეულების წინამძღომელობითა და ძალითა. თუმცა აქაც მეოთხედი იყო კულუხად დაწესებული მთავრობისაგან, მაგრამ არც ნაბატონარმა ინდომა ეგ და არც ნაყმევა. აიღეს მათ და უდრტვინველად, უდავიდარაბოდ, მშვიდობიანად ვენახები მუშაზედ დაიყვეს, და ამრიგად გლეხი ვენახის პატრონად შეიქმნა. ამგვარი მორიგება წყნარ-წყნარად გადადის ტფილისის გუბერნიის სხვა ადგილებშიაც. ამაში შესანიშნავი ის არის, რომ გლეხი უფრო ეტანებოდა ამგვარად საქმის გათავებას, ვიდრე ნაბატონარი; დღესაც გლეხს უფრო უნდა მაგგვარად საქმის გათავება, ვიდრე ნაბატონარსა. ნაბატონარი ამ შემთხვევაში უკან იწევს იმიტომ კი არა, რომ ეგ საზარალო ეგონოს. არა, ნაბატონარმა კარგად იცის, რომ აქ არა ეყარება რა, რადგანაც იმ ნახევარს ვენახისას ყველა სანახევროდ აიღებს და ნახევრიდამ ნახევარი ისევ იმ მეოთხედს შეადგენს მთელიდამ. ამაში მოგებაცა ხედავს მით, რომ თავის წილს ვენახს თვით უვლის და საშფოთველი გლეხთან არა აქვს რა. მაგრამ ერთი რამ აბრკოლებს, სახელდობრ ისა, რომ წვრილ-წვრილი ნაჭრები შეხვდება, სხვადასხვა ადგილას გაფანტული. ამით მოვლა და თვალყურის ჭერა უძნელდება.

მაშასადამე, რომ ამ საქმეს ნაბატონარისაგან დაბრკოლება არ მიეცეს, საჭიროა — ნაბატონარს ღონისძიება მიეცეს, რგებული ვენახების ნახევრები ერთს ადგილს შეაგროვოს. ამისათვის გაცვლა-გამოცვლა ვენახებისა უნდა გადავიღებულ იქმნას. იშვიათად არის, რომ ნაყმევთა ვენახები სახასო და საეკლესიო გლეხთა ვენახებში ჩაჩხილებულ არ იყვნენ და. რადგანაც სახასო და საეკლესიო გლეხთა ნება არ აქვსთ ვენახების გაცვლისა, ამის გამო ერთს ადგილას მოგროვება ვენახებისა თითქმის შეუძლებელი ხდება. რომ ამგვარს მორიგებას ფეხი ააჩქარებინონ იქ, საცა ფეხი ადგმული აქვს

ვიდეო, როგორც კახეთში, და ფეხი აადგმევინონ იქ, საცა ჯერ ფეხი არ აუდგამს, საჭიროა მთავრობამ ნება მიანიჭოს სახასო გლესს, რომ საცა ხელს მისცემს, დაუბრკოლებრივ შეუცვალოს ნაბატონარს და ნაყმევს ვენახები ურთიერთ-შორის მორიგებითა. ამისათვის მთავრობამ ერთი საერთო განკარგულება რომ მოახდინოს, დიდს შემწეობას მისცემს ნაყმევსაცა და ნაბატონარსაცა.

გამოიცვლება 172 მუხლის ძალითა აწინდელი წილადობი-ლი ღალა და კულუხი თუ არა, მაინცდამაინც ამას ვიტყვით, რომ ეს არ არის გვირგვინი ბატონ-ყმობის საქმისა. ეგ შუა გზაა, უკეთესი მასზედ, რაც არის, და უარესი მასზედ, რაც სანატრელია. მაგაზედ გაჩერება ყოვლად შეუძლებელია. ღღეს თუ ხვალე საჭიროება მოითხოვს, რომ გლესი მიწის-პატრონად შეიქმნას. მთავრობას წინათვე უგრძენია ეს აუცილებელი საჭიროება და მის აცილებისათვის ღონისძიებად მამულების შესყიდვა დაუნიშნავს.

მთელი კანონმდებლობა ამ საგანზედ იმავე საფუძველზედ არის დამყარებული, როგორც საერთოდ რუსეთში. როგორც რუსეთში, ისე ჩვენშიაც, მაგ კანონებს ეტყობა, რომ კანონმდებელთა ორის რამის ფიქრი ჰქონიათ. ერთი იმის ფიქრი, რომ გლესობა არ ინდომებს მამულის შესყიდვასაო. ამის გამო გლესს ვალად დაადევს, რომ თუ მებატონე მოითხოვსო, უსათუოდ სახნავ-სათიბი მიწები და სასახლის ადგილი უნდა შეისყიდოო. რადგანაც საფიქრებელი იყო, რომ ამგვარად ძალად შესყიდვისათვის გლესს ფულის სახსარი არ ექმნებოდა, ამიტომაც მთავრობამ დააწესა, გლესს ფულს ვასესხებო 49 წლითა და წელიწადში თავნსა და სარგებელში ათს თუმანზედ გამოვართმევო ექვს მანეთსა, რომლიდამაც ხუთი სარგებელში წავაო და ერთი თავნშიო. მეორე იმის ფიქრი ჰქონიათ, რომ გლესობა თავ-თავის ვადაზედ ფულს ვერ შემოიტანსო და ამით სახელმწიფო ხაზინა იზარალებსო; ამისათვის 49 წელიწადი დანიშნეს სესხის ვადად, თუმცა ასზედ ერთი მანეთი თავნს 37 წელიწადს ასწორებს და იშორებს. აქ თორმეტი წელიწადი მეტია დანიშნული, იმიტომ რომ ხაზინას რაც 37 წელი-

წადში დააკლდება, ამ თორმეტის წლის შემოსატანის ფულით შეისრულოს.

იქნება ამ ორს ჭკუაში მოსასვლელს საგანს რაიმე საბუთი ჰქონდეს რუსეთში, მაგრამ ჩვენში კი — არა მგონია. ჩვენი ხალხი თავისის ბინადრობის დიდი და მკვიდრი მოყვარეა. იგი სოფელი, საცა მის მამა-პაპას უცხოვრია, საცა მამა-პაპის ძელები უმარხია, საცა მამა-პაპის სალოცავია, ჩვენის გლეხისათვის მეტად ძვირფასი რამ არის. დღესაც თუ ბედის ბრუნვას ერთის ადგილიდან მეორეში გადმოუსახლებია ვინმე, იმის შვილიშვილნი და უფრო შორეული შთამომავლობა თითქმის ყოველ-წლივ უწინდელის ბინის დასახელებად მიდის, მამა-პაპის ხატისა და სალოცავის თაყვანის-საცემლად დაიარება. ამისთვის არც ხარჯს, არც დროს და არც გზაზედ სიარულის შრომას არა ზოგავს. თუნდ ეგეც არ იყოს, ყველასაგან და ყველგან ცნობილია, რომ მუშაკაცი ყოველთვის იმის ნატვრაშია, სადმე ბინა მოიკიდოს, სადმე თავისი საკუთრება იქონიოს, და მიწისმოქმედი მუშაისე არა ქონებას არ ეტანება, როგორც უძრავსა, ესე იგი მიწასა, ადგილ-მამულსა. ამგვარებაში ნამეტნავად ჩვენი გლეხია ღირსშესანიშნავი. თუკი თავის ახლომახლო მამულს როგორმე შეიგულეებს, თავს დაიგირავებს, ცოლ-შვილს დაატყვევებს ხოლმე, ვალში, ვახშში ჩავარდება და მამულის სყიდვის შემთხვევას კი არ დაჰკარგავს. ჩვენებური გლეხი წელს გაიმაგრებს თუ არა, მარტო იმის ნატვრაშია, რომ მამული იყიდოს.

რომ ჩვენის გლეხის მიდრეკილება მამულის სყიდვისადმი ძლიერი და დაუძინებელია, — ამის დასამტკიცებლად მოვიყვანთ სამს თვალთსაჩინოს, უცილოს მაგალითსა:

1. ჩვენებური გლეხი, რაკი მამულის სასყიდლად გაიწევს, მას არა ფასი არ აშინებს, უკან არ დაახევინებს. და ამის გამო, რასაც გლეხი იმეტებს მამულის სასყიდლად, იმოღენას თავის-დღეში სხვა კაცი ვერ გაიმეტებს. ფასის აღმატებაში გლეხს სხვა კაცი წინ ვერ წაუვა და ვერც შეეცილება. ეს ყველასაგან ცნობილია. ჩვენ იმისთანა მაგალითიც ვიცით, რომ ასს საჟენს სოფლის ცარიელს მიწაში გლეხს ოცი თუ-

მანი მიეცეს. ვსთქვათ, რომ ეს მხოლოდობითი შემთხვევაა, მაგრამ მაინც ყველამ იცის, რომ ჩვენებული გლეხი, რაჟი ღონისძიებას ხელთ იგდებს. გიჟურის ფასის მძლეველია. ცხადია, რომ ესე გულუხვად ფასის გამომეტება განსაკუთრებით გლეხის მიდრეკილებისაგან არის წარმომდგარი, და აქ სხვა რაიმე ეკონომიური მოსაზრება და ანგარიში არ მოქმედობს.

2. აუარებელი ნასყიდობის ქაღალდები წარმოადგინა ჩვენმა ნაყმევ გლეხოზამა საგლეხო სასამართლოში დასამტკიცებლად იმ მამულების თაოზაზედ, რომელნიც ჯერ კიდევ ბატონ-ყმობის გადავარდნის უწინ ეყიდნათ; ესე იგი მაშინ, როცა გლეხების საკუთარი და ამგვარად შეძენილი მამულიც ბატონის ნებაზედ იყო მინებებული და ბატონის საკუთრებად ითვლებოდა, ჩვეულებით თუ არა, კანონით მაინცა, და როცა კანონი გლეხს საკუთრების სიმტკიცისათვის მფარველობას არც ჰპირდებოდა და არც უწევდა. რა ძლიერი მიდრეკილება უნდა ჰქონოდა, რომ ამგვარის წყობილების წინაშე გლეხი მამულის სყიდვაში მაინც უკან არ იხევდა და მაინც მამულს ყიდულობდა.

3. მარტო ქუთაისის გუბერნიაში, საცა გლეხოზა ყველას უფრო ღარიბად მიგვაჩნია, ბატონ-ყმობის გადავარდნის შემდეგ რვა ათას სამოცდაზუთმეტმა (8.075) ნაყმევთა კოპლმა შეისყიდა თავისი ნაჭერი ადგილ-მამულები ნაბატონართაგან და ერთი მილიონი ას ოთხი ათას რვაას სამოცდაათი (1.104.870) მანეთი თავისის საკუთარის ჯიბიდან მისცა. ასე რომ მთავრობის შემწეობაც არ ითხოვა. გერმანიაში ოცდაშვიდს წელიწადში ნაყმევთაგან მარტო მეოთხედმა ნაწილმა ძლივს დაიხსნა თავისი ადგილ-მამულები, ისიც მთავრობის შეწევნითა, და იმერეთში კი (გარდა სამეგრელოსი) ერთმა მესამედმა 10 წელიწადში გამოიხსნა თავისი მამულები, ისიც მთავრობის დაუხმარებლად. ნუთუ ეს მაგალითები არ ამტკიცებენ მას, რომ ჩვენებურს გლეხში დიდი მიდრეკილებაა მამულის შეძენისადმი.

აქედამ სჩანს, რომ ის კი არ უნდა ფეიქრათ, გლეხი მაშულის სყიდვას არ ინდომებსო, ფიქრი მებატონისა უნდა ჰქონოდათ, რომ იგი მამულს არ გაჰყიდდა. ამის წამალი უნდა მოეპოვებინათ. ყველგან ყოველის ხალხის კანონებში ის კი თქმულაო, ამბობს ერთი რუსის მწერალი, რომ სახელმწიფო საჭიროებისათვის, საყოველთაო სიკეთისათვის, ძალად გააყიდვინონ ადგილ-მამულიო, და ძალად აყიდვინონ კი — ეგ არსად გაგონილაო.

ჩვენის ფიქრით, მეორე შიშიც — რომ გლეხი პირნათლად ვერ გამოვია მთავრობისაგან ნასესხის ფულის გადახდაშიაო, ჩვენის გლეხკაცის ავკარგიანობაზედ არ არის დამყარებული. ოღონდ გაუადვილდეს გლეხს მამულის სყიდვა, ოღონდ კისერზედ ნუ მოეხევეა უხეირო, უხმარი მამულები, და ამითი გული ნუ გაუტყდება, და იგი ნასესხის ფულის გადახდის თაობაზედ პირშავად არ გამოვა. სასოფლო ბანკები, თითო-ოროლა მაგალითი საადგილმამულო ბანკისა, ცხადად გვიმტკიცებენ, რომ გლეხნი ვალის მოშორებაში უტყუარნი არიან. ეგ იციან არამც თუ მათ, ვისაც გლეხთან გულშემატკივრად საქმე დაუჭერიათ, არამედ იმათაც. ვისაც მათთვის მამასისხლად ფული უსესხებიათ. ამიტომაც სესხის ჯეროვანს ვადას გარდამეტებული თორმეტი წელიწადი, რომელიც წინ მოვისენიეთ, მეტისმეტი სიფრთხილეა, მით უფრო, რომ ეგ სიფრთხილე გლეხს აწვება კისერზედ, მაშინ როდესაც იგი მაგის მიზეზი არ არის. დიდი შეღავათი იქნებოდა გლეხისათვის, რომ ერთისა და იგივე გარდასახადია ვალი ოცდაჩვიდმეტს წელიწადს მოემოროებინა და არა ორმოცდაცხრასა. როგორც ამყამად არის დაწესებული.

თუ გლეხს მაგისთანა წყურვილი აქვს მამულის სყიდვისაო, თუ მთავრობისაგანაც მამულისათვის საჭირო ფულს ეგრე იაფად შოულობსო (თუმანზე სამი აბაზი თავნში და სარგებელში 49 წლის ვადით), მაშ ნაყმევთაგან მამულების დახსნა ეგრე ტაატიო რათ მიდისო, გვეტყვიან ჩვენ. ამის მიზეზი ბევრია, და მათში არც ერთი იმისთანა არ არის, რომ გლე-

ხის ბრალი იყოს. ჩვენ ამჟამად მარტო უმთავრესს მიზეზებს მოვიხსენიებთ.

კანონით, ნაყმევსა ორის გზით შეუძლიან მამულის სყიდვა: ერთი — თავისის ფულით, მთავრობის შეუწყენელად, და მეორე — მთავრობისაგან ნასესხის ფულითა. გლეხი ერიდება თავისის მამულის დახსნას საკუთარის ფულით, იმიტომ რომ ბევრს მაგალითებს ხედავს, რომ ამრიგადაც მამულის შეძენისათვის კანონიერის სიგელის გამოტანა უძნელდებათ და უგვიანდებათ, რადგანაც ამგვარად სყიდვაშიაც მომრიგებელი შუამდგომელი* და ერთობ საგლეხო გამგეობა, არ ვიცით რისთვის, ერევა** და უამისოდაც რთულს საქმეს სიგელის დამტკიცებისას საზოგადო კანონისამებრ უფრო აძნელებს. მაგალითებრ, თვით მთავრობას ცნობილი აქვს, რომ ქუთაისის საგლეხო გამგეობას თითქმის 1877 წლამდე არც ერთი ამგვარი სიგელი არამც თუ დაუმტკიცებია, არც კი განუხილავს. ნუ დავივიწყებთ, რომ 8.075 კომლის სიგელი მაინც უნდა იყოს ქუთაისის გუბერნიაში ამჟამად. რასაკვირველია, გლეხკაცობას ამგვარი საქმის გაძნელება და დაგვიანება ყოველს ხალისს თუ არ მოუკლავდა, სყიდვის სურვილს მაინც დამაინც დიდად შეუყენებდა.

საკვირველია, რომ მთავრობის შემწეობით სყიდვას გლეხი უფრო ერიდება, თუმცა, ადგილობრივის მიხედვისა კვალად. მთავრობა ბევრით იაფად აძლევს გლეხს სესხსა. ამისი მიზეზი ის არის, რომ სესხის გადასახდელად ურთიერთის თავდებობა კანონად დადგენილი. ეგ ჩვენებურის გლეხის ჩვეულების პირდაპირ წინააღმდეგია. წინააღმდეგია მისის მეურნეობის გამართულობისა, მისის ეკონომიურის მდგომარეობისა და მოწყობილებისა. რუსეთში მაგას თავისი ადგილი აქვს და თავისი ჯეროვანი საბუთიცა. იქ მამულების საერთოდ-სასოფლოდ*** მფლობელობა არის და საერთოდ-სასოფლოდ მფლო-

* Мировой посредник.

** იხ. Приложение к § 17 (примеч. 2) наказа по выкупной операции в Тифлисской и Кутаисской губерниях, მუზღნი 8, 9.

*** Мирское.

ბელობას საერთო მოვალეობაც მოსდევს. კარგია თუ ავია საერთოდ-სასოფლოდ მფლობელობა მიწისა, ჩვენ ამის გამოძიებაში არ შევალთ. ჩვენ მხოლოდ ამას ვიტყვი, რომ ურთიერთის თავდებობა უსაბუთოა იქ, საცა საერთო, თანასწორი მიწისმფლობელობა არ არის. ლაველე ამბობს, რომ ურთიერთის თავდებობას მაშინ აქვს ადგილი და საბუთიო, როცა მიწის საერთოდ-მფლობელობიდან არის წარმომდგარიო. ჩვენში მფლობელობა ადგილ-მამულისა, მეურნეობის გამართულობა, ეკონომიური მოწყობილება — კომლექსულია, განსაკუთრებით საოჯახოა და არა საერთო-სასოფლო. ამის გამო ჩვენში ურთიერთის თავდებობას ზარტო მოვალეობის თვისება აქვს გლახისათვის, და რაც მაგ მოვალეობას უფლება მოსდევს, იმ უფლებას კი ჩვენებური გლეხი მოკლებულია. რადგანაც ჩვენს დებულებაში ისევ ის ჩვეულებრივი კომლექსული მიწისმფლობელობაა ჩვენის გლეხის მდგომარეობის დედაბოძად მიღებული, ამის გამო არავითარი საბუთი არ იყო, რომ ურთიერთი თავდებობა შემოეღოთ და ვალის ხდა კომლექსულობით არ მოესაზრათ. ჩვენებურს გლეხს არ ესმის და, სწორედ გითხრათ. ვერც გაიგებს, რისთვის უნდა იხადოს სხვის მაგიერი ვალი, მაშინ როდესაც რმ სხვას თავისი საკუთარი ბინა აქვს, თავისი მიწა და ქონება; იმ მიწასა და ქონებაზედ თვით არავითარი უფლება არ მიუძღვის, არც საზოგადოებრივი, არც კერძობრივი. ერთობ, ეგ ურთიერთის თავდებობა დიდად აშინებს გლეხსა და მთავრობის კეთილგანზრახულს შემწყობაზედ ხელს ალებინებს. გლეხს, ამას გარდა, კიდევ ის აფრთხობს, რომ ხაზინასთან საქმის დაჭერა ეძნელება. მრავალის მაგალითით გული დაუჯერებია, რომ, მოთანამდე პირთა გულმოდგინებისა გამო, ხაზინის გადასახადი ერთი აბაზი ხშირად მანეთად დასჯდომია.

თუ ეს არ იყოს, რათ უნდა ერიდებოდეს გლეხი მთავრობისაგან ვალის აღებას? რომ ერიდება, ამის მაგალითად იმას მოვიყვანთ, რომ იმერეთში გლეხკაცობამ ერთ მილიონზედ მეტი ფული მისცა თავის მამულების დასახსნელად ისე, რომ მთავრობას ერთი გროშიც არ ესესხა. თუშკა ტფილისის

გუბერნიაში ათას ორას ოცმა (1220) კომლმა გამოისყიდა მამულები და ამისათვის მთავრობისაგან სამას თოთხმეტი ათას ცხრაას ოთხმოცდახუთი (314.985) მანეთი ისესხა, მაგრამ ამათაც კი გამოუცხადებიათ სურვილი, რომ ეგ ფული სულ ერთბაშად შეიტანონ ხაზინაში*. გულდაჯერებულნი უნდა ვიყვნეთ, რომ ამ ორს ზემოხსენებულს შემთხვევაში გლეხი ვალის აღებას არ გადურჩებოდა და იმაზედ იათად, როგორც მთავრობას განუზრახავს, სად იშოვის გლეხი მაგ ვალსა? არსად, და მაინც, როგორც ეტყობა, გლეხკაცობა მამასისხლად ვალის აღებას უფრო რჩეობს, ვიდრე ხაზინისაგან დიდის შეღავათით ხელის გამართვასა.

ყველაზედ უმთავრესი მიზეზი, რომელიც ნაყმევთა მამულების დახსნას ხელს უშლის და დიდად აბრკოლებს, ის არის, რომ ნაყმევი მამულს ვერ იყიდის, თუ მებატონე ამას არ მოიწადინებს. ამ საგანზედ ჩვენ ჩვენი აზრი ზემოთ გამოვსთქვით. აქ მხოლოდ იმას აღვნიშნავთ, თუ რა აბრკოლებს, რომ აქამომდე ეგ წადილი იმოდენად ფეხადგმული არ არის, რამოდენადაც სასურველია. აი, ჩვენი თიქრით, რა აბრკოლებს. ზოგი მებატონეა დღესაც, რომ მისი დღეობაა, როცა გლეხი მასთან სახვეწრად მოვა და მძიმედ თავს დაუკრავს. აწინდელი მიზეზით სავსე კავშირი მათ შორის ამ თავმოყვარეობას, ცოტად თუ ბევრად, ხელს უშობს და მებატონე ამით კმაყოფილია. ბატონ-ყმობაში დაბადებულს, ბატონ-ყმობაში გამოზრდილს მებატონეს, რასაკვირველია, ენელება, გული ეთანადრება, რომ მის გარეშემო ბატონობას ავალა აღარა აქვს და თიქრობს, რაკი წყალს მიყვევარო, ხავს მაინც მოვეჭიდოო. ხავსად კიდევ მიზეზიანი მეოთხედობა გაუხდია და ამას მაგრად ეჭიდება. ჩვენდა სასახელოდ, ამისთანანი ბევრნი არ არიან. ზოგი მებატონეა, რომ, თუმცა დებულების ოქმში მეოთხედობა მოუხსენებია, მაგრამ ამ მიზეზიანის მოვალეობის შენეობით გლეხი იქამდე მიუყვანია, რომ იგი

* იხილე Донесение губернского по крестьянским делам присутствия от 15 июня 1876 г., № 471.

ძალაუნებურად მორიგებია მებატონეს შინაურულად, სიტყვით, და უწინდებულად გაუბეგრავს თავი, ესე იგი, გარდა გადაკვეთილის ღალისა და კულუხისა, გლეხს მებატონისათვის მუშაობაც უკისრნია. რასაკვირველია, ამგვარის მებატონისათვის მამულის გასყიდვა, რომელიც გლეხის სრულს განთავისუფლებას მოასწავებს, სანატრელი არ იქნება, რადგანაც ამით მოისპობა ის მიწეზი, რა მიწეზითაც ღლეს გლეხი ძალაუნებურად ბეგარასა უწევს. ზოგი მებატონეა და, ჩვენდა სანუგეშოდ, მომეტებული ნაწილიც, რომ მამულის გასყიდვა უნდა და მართო იმისთვის არ აცხადებს სურვილს, რომ ეშინიან, დავიწყებ საქმესო, ტყუილუბრალოდ გავებმეო, თრევას და ხარჯს ველარ გაუვალო და ბოლო კი არ მოეღებო. ორს პირველს მიწეზს კბილს მოსჭრის ის, რომ, ზემოხსენებული 172 მუხლის ძალით, აწინდელი წილადობილი გლეხის გარდასახადი ყოველგან მალე გადიკვეთოს და განისაზღვროს ადგილობრივის ჩვეულების მიხედვითა, — და მესამეს კი ის, რომ ერთობ უსაბუთოდ რთული და დაუბოლოებელი წარმოება მამულის დახსნის თაობაზედ გამარტივდეს და სწრაფად აღსრულებაში მოდიოდეს.

ამ უკანასკნელის მიწეზის მოსასპობლად, ამ ახლო ხანებში ჩვენის მთავრობის წინაშე წარდგენილა ახალი წინადადება. ამ წინადადების ქვაკუთხედი და დედააზრი იგია, რომ მთავრობამ ნაყმევთა მამულების დახსნისათვის იმისთანა რამ ადგილობრივ გამართოს, როგორც საადგილმამულო ბანკია, საიდანაც გლეხთა მამულის დახსნისათვის ფულის სესხად აღება შეეძლოთ იმავე წესით და პირობით, როგორც ეგე ყოველი საადგილმამულო ბანკშია მიღებული. ეს ქვეყნიერებაზედ ახალი ამბავი არ არის. მაგგვარი წყობილება ევროპაში, სახელდობრ გერმანიაში, დიდი ხანია შემოღებული იყო ნაყმევთა მამულების დახსნისათვის და იქ, საცა იყო შემოღებული, ამგვარმა წყობილებამ მეტად ააჩქარა ბატონ-ყმობის საქმის დაბოლოება საყოველთაო საკეთილად. დანიაში 1806 წ. დაწესდა მაგგვარი ბანკი, პრესენ-კასსელში 1832 წ., ჰანოვერში 1841 წ., ნასსაუში 1849 წ. და სხვა.

რადგანაც ჰანოვერის ბანკს მოქმედობას მეტად უქებდნენ; ამის გამო მის აგებულებაზედ და განწყობილებაზედ ზოგიერთს უმთავრესს ცნობას მოვიყვანთ. ჯერ კიდევ 1830 წლიდან, ჰანოვერში გამოთქმულ იქმნა ის აზრი, რომ ნაყმევთა სრულიად განთავისუფლებისათვის ბანკი რამ გაიმართოს მთავრობის დახმარებითა. ნემეცთა, ჩვეულებისამებრ, ეგ აზრი სინჯეს, გაზომ-გამოზომეს, აიღეს-დაიღეს და ბოლოს 1841 წ. აღსრულებაშიაც მოიყვანეს. ბანკი დააწესეს და საგნად მართო გლეხთა მამულების გარდასახადის დახსნა დაუნიშნეს. ძაგრამ თითქმის იმავე დროს მთავრობამ გამოაცხადა სურვილი და აღსრულებაშიაც მოიყვანა, რომ ეგ ბანკი მართო გლეხთა მამულების გამოხსნას არ მიჰყვეს და თვისი მოქმედება განაგრძოს, ესე იგი სესხი აძლიოს ყოველს უძრავს ქონებაზედაც — ნაყმევისა იქნება, თუ სხვა პირისა. პირველს და მეორეს შექთხევეთაშიაც გირაოდ მიიღებოდა უძრავი ქონება. მთავრობამ ნახევარი მილიონი ტალერი (91 $\frac{1}{4}$ კაპეიკია) დაუნიშნა, რომ თუ ვინიცობაა გაჭირვებამ მოითხოვოს, ბანკმა ხელი გაიმართოს. ამ ფულიდან ბანკს ნება ჰქონდა მოეთხოვნა სახელმწიფო ხაზინისაგან ერთ ხანად 100.000 ტალერი; ხაზინას სარგებლად უნდა ერთმია ათს თუმანზედ სამი მანეთი წელიწადში. ამას გარდა, ყოველივე პასუხისგება ბანკის მოვალეთა წინაშე თვით მთავრობამ იძისრა. ჰანოვერის ბანკი შინაგანის საქმეთა მინისტრის გამგეობით სწარმოებდა. თითონ ბანკსა მართავდა მთავრობისაგან დანაშნული სამი კაცი, რომელნიც ბანკის მართველობას შეადგენდნენ. მსესხებელთ შორის ურთიერთის თავდებობა მიღებულ არ იყო. ამ ბანკში შესანიშნავი ორი რამ არის. ერთი ის, რომ სესხის მოსაშორებლად ერთი ვადა კი არ იყო დაწესებული, არამედ რამდენიმე; მსესხებელის ნებაზედ იყო მიგდებული, ან ერთს ვადაზედ დამდგარიყო, ან მეორეზედ. მეორე ისა, რომ, რაკი ბანკში მამული გირაოდ შევიდოდა, არა რაიმეს კერძობითს, მთავრობისა ან სასამართლოს განკარგულებას არავითარი ძალა არ ჰქონდა იმ მამულის თაობაზედ, თუ რომ იმ განკარგულებას ბანკისათვის რაიმე ზარალი და ვნება მოს-
3. ილია ჭავჭავაძე, ტ. VI.

დევდა. 1841 წლიდან 1850 წლამდე, ესე იგი ათის წლის განმავლობაში, ამ ბანკმა შვიდ მილიონზედ მეტის ფასის (7.249.779 ტალერი) მამულები დაახსნევინა ნაყმევებსა.

ჩვენი პირდაპირი საგანი, რომელსაც, ცოტად თუ ბევრად, ამ წერილების სათაური აცხადებს, სულ სხვა არის. ამიტომაც ზემოხსენებულს წინადადებას ამჟამად ჯეროვნად და ვრცლად ვერ გამოვიძიებთ.

ბატონ-ყმობის გაუქმებას ჩვენში ზედ მოჰყვა სასოფლო მმართველობის ახალი წესდებულებაცა. ამაზედ ლაპარაკი შემდეგ გვექნება.

წერილი მეოთხე

1865 წელსა დამტკიცებულ იქმნა და აღსრულებაშიაც მოვიდა სასოფლო მმართველობის წესდებულება. ვიდრე გავარჩევთ მას, თუ რამოდენად მოუხდა იგი ჩვენს ცხოვრებასა, რამოდენად აღგვისრულა მასზედ დანდობილი იმედი, არ იქნება მეტი, რაც შეიძლება მოკლედ, გამოვსთქვათ ზოგიერთი აზრი შინაგანს მმართველობაზედ* საზოგადოდ.

ყოველი სახელმწიფო, რიგიანს წესზედ ცოტად თუ ბევრად დამდგარი, ნაწილ-ნაწილად არის დაყოფილი, რომ მოვლა და პატრონობა ადვილი იყოს. მაგალითებრ, რუსის იმპერია დაყოფილია გუბერნიებად, გუბერნიები მაზრებად, მაზრები სოფლის საზოგადოებად. ყოველს სახელმწიფოში ორი დიდი მდინარებაა: ერთი მთელის სახელმწიფოს საჭიროებისა და მეორე — საზოგადოებისა. ეს ორივე-გვარი საჭიროება ყოველს ნაწილში მომდინარეობს იმდენად მეტ-ნაკლებად, რამდენადაც თვით ნაწილი მეტ-ნაკლებია; განსხვავება თითქმის ამ მეტ-ნაკლებობაშია და სხვა არაფერში. ამიტომაც მთელს სახელმწიფოში, თუ თვითოეულს მის ნაწილში, ამ ორგვარის საჭიროების მზრუნველობა და გამგეობა საჭირო არის. ეგ მზრუნველობა და გამგეობა არის აუცილებელი და უსათუო საგანი ყოველის მმართველობისა.

ქვეყნიერობაზედ მმართველობას ორგვარი წყობა და აგებულება ჰქონია და აქვს. თუ სადმე რაიმე ცვლილება არის, მაინც არ შეიძლება, რომ მმართველობა ან ერთისაკენ არ იყოს მიდრეკილი, ან მეორისაკენ. ერთგვარი მმართვე-

* Внутреннее управление.

ლობა იგია, საცა სახელმწიფო საჭიროების საქმესაც თვით მთავრობა განაგებს და საზოგადოებისასაც, ყველგან და ყოველს ნაწილში. ამ შემთხვევაში მთავრობა ყოველგვარის საქმის დამწყები და მოთავეა, ყოველგვარის საქმის მწარმოებელია, — ყოველის მზრუნველი და გამგეა, ასე რომ ყოველივე მისგან წარმოსდგება და ყოველივე მასვე ეართვის. ამგვარად გამგეობისათვის მას თავისი საკუთარი მოხელე-კაცი ჰყვანან, რომელთაც თვით ირჩევს, თვით ნიშნავს, თვით გადააყენებს და რომელნიც მხოლოდ მის წინაშე არიან პასუხისმგებელნი. ამგვარს მმართველობას ცენტრალიზაციას ეძახიან.

მეორე-გვარი მმართველობა იგია, საცა მთავრობას ხელთ უპყრია მარტო მთელის სახელმწიფოს საჭიროების საქმენი და ყოველივე სხვა კი საზოგადოებას გაუსაკუთრებია, მერე ასე, რომ ყოველს ნაწილს თვისნი ადგილობრივი საქმენი აქვს ხელშეუვალად მინდობილნი. ეს საზოგადოების საჭიროების საქმენი, ადგილობრივად განაწილებულნი, განიგებდნენ უსათუოდ ადგილობრივთა მოხელეთა შემწეობით, რომელთაც ირჩევს თვით ადგილობრივთა მცხოვრებთა საზოგადოება და რომელნიც ამავე საზოგადოების წინაშე პასუხისმგებელნი არიან. ამგვარს გამგეობას თვითმმართველობას* უწოდებენ, რადგანაც ამ შემთხვევაში თვითოცული ნაწილი ერთისა და იგივე სახელმწიფოსა თავის საკუთარს საქმეს თვით ჰპატრონობს, თვით უვლის და თვით ჰმართავს. ერთის სიტყვით, ამგვარის მმართველობის დედა-აზრი იგია, რომ ადგილობრივნი საქმენი თვით ადგილობრივთა მცხოვრებთაგან განიგებოდეს.

ამგვარი მმართველობა მეტად ხელს უმართავს ქვეყნის კეთილდღეობასა: ხალხს აფხიზლებს, ხალხს ჰკუთასა და გონებას უხსნის, რადგანაც საზოგადო მზრუნველობისათვის ხალხის უღვიძრებს და საზოგადო საქმისათვის სწურთნის და ავარჯიშებს. ამგვარი მმართველობა ისეთის თვისებისაა,

* Самоуправление, децентрализация.

რომ, საცა კი სურს ადამიანს, ყველგან და ყოველს ხალხში იხიერებს და ჩვეულებრივს ნაყოფს მოიტანს. იქ, საცა მაგას გზა და ადგილი ჰქონია, ყველგან ცხოვრება ადამიანისა აუყვავებია და მთავრობისათვისაც მძიმე ტვირთი ქვეყნის გამგეობისა შეუმსუბუქებია, აუხსნია.

ერთი მწერალი ამბობს: „ისტორია ამტკიცებს, რომ თვითმმართველობა უკეთესი წამალია ხალხის ყოველგვარის საჭიროებისა. საცა უნდა დარგათ, იგი ყველგან ხეირობს: ინგლისშიაც, საცა დიდკაცობაა* ყოველის წყობის საფუძველი, ამერიკაშიაც, საცა განუსაზღვრელი თანასწორობაა მიღებული სახელმწიფოს ქვაკუთხედადა. ერთნაირის სიკეთით და მაღლით მოქმედებს და თავსდება იქაც, საცა იმისთანა პატარა ქვეყანაა, როგორც შვეიცარია (739 ოთხკუთხი მილია) და იქაცა, საცა იმისთანა უზარმაზარი უდაბნო მინდვრებია, როგორც ჩრდილო-ამერიკაში. იქაც კეთილადგანწყობილი და შეთვისებულია, საცა იმისთანა სახელოვანი განათლებაა, როგორც ლონდონში და იქაცა, საცა იმისთანა გაუნათლებელი ხალხია, როგორც კანადაში, ავსტრალიაში და სხვა ინგლისის კოლონიებში“.

თუმცა ესეა, მაგრამ მაგ თვითმმართველობას ქვეყანაზედ ბევრი მტერი ჰყავს; ბევრს უფროთხობს ტყუილუბრალოდ ძილსა და მოსვენებასა. ამბობენ, რომ საშიშარიაო—საზოგადოებას ეგ უფლება მიენიჭოს: აუროზაუროს მოჰყვება, თავს გაიზვიადებს და მორჩილებილამ გამოვო.

როცა პრუსიაში წაართვა საფრანგეთს ელზასი და ლოტარინგია და პარლამენტში ჩამოვარდა საუბარი მასზედ, თუ რაგვარი მმართველობა მიეცეთო ამ ახლად დაქერილს ქვეყნებს, ბისმარკმა აი რა სთქვა: „ჩვენი საქმე ელზასსა და ლოტარინგიაში თვითმმართველობის განძლიერება უნდა იყოს. ადგილობრივნი საზოგადოების კრებანი უნდა დაეაწყოთო ადგილობრივის მმართველობისათვისაო. ამ კრებათაგან უფრო უკეთ გვეცოდინება იმ ქვეყნების საჭიროება, ვიდრე

* Аристократия.

პრუსიის მოხელეთაგანა *. ადგილობრივთა მცხოვრებთაგან ამორჩეულნი და დაყენებულნი მოხელენი ჩვენთვის არავითარს შიშს არ მოასწავებენ. ჩვენგან დანიშნული მოხელე კი მათთვის უცხო კაცი იქნება და ერთი ურიგო რამ ქცევა უცხო კაცისა უკმაყოფილებას ჩამოაგდებს და ეგ მთავრობის განზრახვასა და სურვილს არ ეთანხმება. მე უფრო ისა მგონია, რომ მათგან ამორჩეულნი მოხელენი უფრო ცოტას გვავენებენ, ვიდრე ჩვენივე პრუსიის მოხელენი“.

თუ იმისთანა კაცი, როგორც ბისმარკი, რომელიც თავისუფლების დიდი მომხრე მაინცადამაინც არ არის, ისე იღვწოდა თვითმმართველობისათვის, მერე იმ ქვეყნების შესახებ, რომელთაც გერმანიის მორჩილება არამც თუ უნდოდათ, არამედ ეთაკილებოდათ, თუ ამისთანა რკინის გულისა და მარჯვენის კაცი, როგორც ბისმარკი, სხვა გზით ვერ ახერხებდა ურჩის ხალხის გულის მოგებას, თუ არ თვითმმართველობის მინიჭებითა, სხვას რაღა ეთქმის.

ამ თვითმმართველობის დადგენისათვის ყველაზედ ძნელი იმ ზომის პოვნაა, რომლითაც საერთო სახელმწიფო საჭიროების საქმენი მიეზომება ხოლმე სახელმწიფოს მთავრობასა, და საზოგადოებრივი კი — ადგილობრივ საზოგადოებასა. ამ ორთა შუა ნაშდვილის საზღვარის პოვნაც ძნელია, იმიტომ — რომ თვით ბუნებითად ამ ორივე საჭიროების ძაფები ერთი-ერთმანეთში ჩართულ და გადაბმულ არიან, თუ ყოველსფერში არა, ბევრში მაინცა. მაგრამ თვითმმართველობის საქებარად ეს კი უნდა ვსთქვათ, რომ აქ გადამეტებულსა, თუ არ სარგებლობა, ისეთი ვენება მაინც არ მოსდევს, როგორც მას, როცა სახელმწიფოს — მთავრობას გადამეტებულის ზომით დაუჭერია ცხოვრებაში ადგილი. ღირსება და სიკეთე შინაგანის მმართველობისა ჯერ იმაზედ არის დამოკიდებული, რომ განაწილებულია თუ არა სახელმწიფოსა და საზოგადოების შორის მათდამი კუთვნილობა საქმეთა გამგეობა, და თუ განაწილებულია — როგორ და რამოდენის სიმართლით არის ეგ მონხდარი. ყოველივე შინაგანის მმარ-

* Чиновникъ.

თველობის ღირსება და სიკეთე ამ სასწოროთ უნდა აწონილ იქმნას.

ადგილობრივი თვითმმართველობა * და უმაღლესი მთავრობა ** არც ერთი და იგივეა, არც ურთიერთის მოკამათე და მოცილენი არიან. ერთსა და იმავე ქვეყანაში, ერთსა და იმავე სახელმწიფოში, ორნივე მშვიდობიანად თავსდებიან და ურთიერთის სახეიროდ მოქმედობენ. ზემოთ მოვიხსენეთ, რომ ძნელია ამათ შუა ნამდვილის საზღვარის დადება, თუ ყველაფერში არა, ზოგიერთში მაინცა. თუმცა ეს ასეა, მაგრამ საზოგადოდ ერთსაც და მეორესაც ისეთი თვალსაჩინო თვისების კუთვნილება აქვს, რომ მის მეოხებით კაცს შეუძლიან, თითქმის ყოველს შემთხვევაში, გაარჩიოს, ან ერთი რის მოღვაწე და პატრონი უნდა იყოს, ან მეორე. ჩვენ თვისება თვითოეულისა ზემოთ გაკვრით მოვიხსენიეთ. მაგრამ ვხედავთ, რომ იგი ჩვენის უმთავრესის საგნის უკეთ ცნობისათვისა ცოტაა, ამისათვის გვსურს ამჟამად ეგ თვისება ცოტაოდნად დაწვრილებით აღვნიშნოთ.

ყოველი სახელმწიფო, თუნდ გვარტომობით ერთისა და იგივე ხალხით იყოს შემდგარი, მაინც, ადგილობრივის სხვადასხვაობისა გამო, ბევრს სხვადასხვა თვისების მხარესა და მხარეს წარმოგვიდგენს. ყოველს მხარეს, ყოველს ნაწილს ერთისა და იგივე სახელმწიფოსას, თავისი საკუთარი ჭირი და ლხინი აქვს, თავისი საკუთარი გაჭირვება ადგია, თავისი საკუთარი მზრუნველობა და ფიქრი უმძიმებს გულსა, თავისი საკუთარი ნეტარება აფხიზლებს და იბირებს. უმაღლესის მთავრობის პირდაპირი დანიშნულება იგია, რომ ყოველს ქვეშევრდომს მისი სატკივარი გაუგოს, მისი წამალი დასდოს, ყოველს სიკეთისა და კეთილდღეობის გზა გაუხსნას. ამისათვის საჭიროა უმაღლესმა მთავრობამ უტყუარად, პირუთვნელად, ზედმიწევნით იცოდეს ყოველის კუთხის ნამდვილი ვითარება, მისი ავკარგიანობა, რომ საცა

* Местное самоуправление.

** Верховное правление.

შესაძლოა შევლა, უშველოს, შემწეობა მიაწვდინოს. ცხადია, რომ უმაღლესს მთავრობას თითონ, სხვის დაუხმარებლად, ვერ შეუძლიან ვერც თვალი მიაწვდინოს დასანახავად ყველგან, ვერც ყური სასმენლად და ვერც ხელი საშველად. ცხადია, რომ მან უნდა იყოლიოს ამისათვის ანუ საკუთარი მოხელენი, ყოველგან მოფანტულნი და მორიგებულნი, ანუ ეგ მოხელეობა თვით ადგილობრივ მცხოვრებთა უნდა ჩააბაროს, მიანდოს. პირველმა საშუალებამ თავი ვერსად ვერ გაიმართლა, იმიტომ რომ სხვის ხელით საქმის გაკეთება არსად და არასფერში არც თავს მოსულა და არც მოვა. სხვას, ტყუილია, ჩემთვის ისე გული არ შესტივა, როგორც მე თითონ; სხვა ჩემს ავკარგიანობას ჩემსავით ვერ შეატყობს, ჩემს ტკივილს ჩემსავით ვერ მოუვლის, ჩემს ჩივილს ჩემსავით ვერ იტყვის; რაც მე ვიცი ჩემი, სხვას თავის-დღეში არ ეცოდინება. ეს ყველგან ესე სცნეს და ამიტომაც ეგ საშუალება თითქმის ყველგან დაწუნებულ იქმნა და უარყოფილი.

სულ სხვა არის, როცა უმაღლესს მთავრობას თვის მე-თვალყურედ, მოხელედ და ადგილობრივთა საქმეთა გამგედ თვით ადგილობრივი მცხოვრებნი ჰყვანან. მათ უკეთ იციან თავისი ვითარება, უკეთ იციან თვისი საჭიროება. უკეთ იციან თვისის თავის მოვლა, თვისთა საქმეთა პატრონობა. ამ შემთხვევაში, ერთის მხრით, ყოველის კუთხის ჰეშმარიტი საჭიროება, უტყუარი ტკივილი, გულწრფელი და მართალი წადილი მთავრობამდე მიღწეულია, მეორეს მხრით—უმაღლესის მთავრობის საერთო მზრუნველობა ერთნაირის გულისტკივილით, ერთნაირის მადლით ყოველს კუთხემდე მიწვდენილია, მორიგებული და მოფენილი.

აქედამ ცხადია, სად უნდა დაიდვას საზღვარი უმაღლესის მთავრობისა და თვითმმართველობის შუა. უმაღლესი მთავრობა, რა სახისაც უნდა იყოს, საყოველთაო საქმეთა მზრუნველი და მოღვაწეა, ესე იგი იმა საქმეთა, რომელნიც არამც თუ ყოველს ნაწილს, არამედ ყოველს ჰეშმევრდომს ერთნაირად და ერთგვარად შეეხება და რომელნიც საერთო,

საყოველთაო კეთილდღეობისათვის ცნობილია. მაგგვარნი საქმენი ეკუთვნიან საყოველთაო კანონდებლობის წარმოებასა, საყოველთაო ფინანსთა (შემოსავალ-გასავალის) მოძრაობასა და საყოველთაო მხედრობის განწყობილებასა. ესე ყოველი ხელშეუვალი კუთვნილებაა უმაღლესის მთავრობისა, და თვითმმართველობას, როგორც კერძო სამმართველოს, ამ საქმეებში ხმა არა აქვს: იგი ემორჩილება ყოველს მას, რაც უმაღლესის მთავრობისაგან განგებულია, დაწყობილი და განწყესებული. თვითმმართველობა ხელქვეითია ამ შემთხვევაში უმაღლესის მთავრობისა და საერთო კანონის ადგილობრივი მცველია და აღმასრულებელი.

რაც სახელმწიფოს საერთოს ვითარებას არ შეადგენს, იგი თ ვ ი თ მ მ ა რ თ ვ ე ლ ო ბ ი ს უცილო კუთვნილებაა. თვითმმართველობა თავის ადგილას ყოველის შინაურის საქმის გამგებელია და მეოხე; ყოველივე საერთო სახელმწიფო ხარჯის და სამსახურის ადგილობრივთა მცხოვრებთა შორის განაწილებელია, ადგილობრივის საზოგადოების რიგისა და წესის დამწყობია, მისის ზნეობის, პატივის, ქონების, განათლების და ერთობ კეთილდღეობის მზრუნველია. ყოველივე ამის მომქმედია იმოდენად, რამოდენადაც ყოველივე ეს მის სამმართველოს წრეში მცხოვრებთა განკერძოებით შეეხება და არ ეწინააღმდეგება საერთო სახელმწიფო კანონსა და განკარგულებასა. აქედამ სჩანს, რომ თვითმმართველობა ერთის მხრით ადგილობრივ საქმეთა დამწყობია და გამრიგებელი, მეორეს მხრით უმაღლესის მთავრობის ხელისუფალი* ორღანოა.

ამ სახით, იგი ერთსა და იმავე დროს ადგილობრივის საზოგადოების ორღანოც არის უმაღლესის მთავრობის წინაშე, და უმაღლესის მთავრობის ორღანოცა წინაშე ადგილობრივის საზოგადოებისა.

* Испытательный. „ხელისუფლება“ სწორედ ამ აზრით არის ხმა-რებული ჩვენს დასტულაშში. აქედამ არის წარმოდგარი სიტყვა „მოხელე“. თითონ დასტულაშში მეფის და მდივანბევის განჩინების აღმასრულებელნი კაცნი საერთოდ „ხელისუფალად“ წოდებულ არიან.

ცხადია, რომ როგორიც უნდა იყოს უმაღლესი მთავრობა—თვითმპყრობელობითი, მონარქიული წარმომადგენლობითი, თუ რესპუბლიკის სახისა, — ერთშიაც, მეორეშიაც და მესამეშიაც თვითმმართველობა მშვიდობიანად მოეწყობა, საზოგადო წყობილებას არამც თუ ხელს შეუშლის, არამედ ხელს მოუმართავს, რადგანაც თვით ადგილობრივის საზოგადოების მოჭირნახულეა და ამასთანავე უმაღლესის მთავრობის უკეთესი თვალი და ხელია, ყოველ კუთხემდე მიწვდენილი.

რუსეთშია მაგ თვითმმართველობას დიდი ფართო გზა გაეხსნა უმაღლესის მთავრობისაგან და თითქმის მთელი რუსეთი ამას სიხარულით მიეგება. იქ ჯერ სოფლის, გლეხთა საზოგადოებას მიენიჭა თვითმმართველობის უფლება, მერე მაზრასა და გუბერნიასა ერთად* და ამ სახით ყოველს განყოფილებაში დაიდგინა თვითმმართველობითი გამგეობა ადგილობრივთა საქმეთა. იგი დიდი ხანია მოქმედებს ინგლისშიაც, საცა მონარქიული წარმომადგენლობითის სახის მთავრობაა, და ჩრდილო-ამერიკაშიაც, საცა რესპუბლიკაა. ეს მაგალითები ცხადად გვიჩვენებს ჩვენ, რომ თვითმმართველობა უმაღლესის მთავრობის სხვადასხვაგვარობაზედ არ არის დამოკიდებული, რომ იგი ყოველგვარს უმაღლეს მთავრობას უხდება.

თვითმმართველობამ რომ თავისი ჩვეულებრივი ნაყოფი მოიტანოს და თავის თავს არ უმტყუნოს, მისდა შესაფერად უნდა იყოს მოწყობილი და დარგული. ამ მოწყობაში არც ერთი მისი არსებითი კუთვნილება დავიწყებული არ უნდა იქმნას, არც ერთი ძირეული აზრი არ უნდა დაირღვეს. თუ ეს სიფრთხილე არ იხმარა ადამიანმა, თვითმმართველობა უფრო უქმი სიტყვა იქნება, უფრო სახელი იქნება, ვიდრე სახრავი.

უმთავრესნი კუთვნილებანი თვითმმართველობისანი არიან:

1. ადგილობრივთა საქმეთა ადგილობრივის განსამართლების უფლება. ამაზედ არის დამყარებული მცხოვრებთა

* Земство.

პატივის, ღირსების და ქონების ნამდვილი მფარველობა და ხელშეუხებლობა;

2. უმაღლესის მთავრობისაგან განწყობულის ხარჯისა, ბეგარისა და სამსახურისა ადგილობრივთა მცხოვრებთა შორის განაწილება. ეს უკეთესი ღონისძიებაა, რომ ყოველმა სამართლიანად და უმეტ-ნაკლოდ გადუხადოს სახელმწიფოსთვის შესახვედრი მოვალეობა;

3. ადგილობრივის საჭიროებისათვის გარდასახადის დადგენა, გაწერა და აქედამ შემოსულის ფულის თავისუფლად გამგეობა;

4. სხვადასხვა წესისა და რიგის დადგენის უფლება ადგილობრივის საზოგადოების კანონად, მაგრამ ისე კი, რომ იგი წესი და რიგი საყოველთაო კანონს არ ეწინააღმდეგებოდეს;

5. ადგილობრივის საზოგადოების პირველდაწყებითის სწავლის მოწყობა და თავისუფალი გამგეობა;

6. ადგილობრივის საზოგადოებისათვის მზრუნველობა და ღონისძიების მოხმარება;

7. ადგილობრივის საზოგადოების საზრდოებისათვის თავდარიგის დაჭერა და ღონისძიების მოპოება;

8. ადგილობრივის გზებისა, ხიდებისა კეთება, მოვლა და თავისუფალი გამგეობა;

9. უმაღლესის მთავრობის წინაშე შუამდგომელობა ყოველს მასზედ, რაც ადგილობრივის საზოგადოების საჭიროებას და მოთხოვნილებას შეადგენს.

უმთავრესნი საფუძველნი თვითმპარტველობისანი არიან:

1. ხმა და არჩევის უფლება მინიჭებული უნდა ჰქონდეს ყოველს ადგილობრივს მცხოვრებსა, რაკი სრულიწლოვანია; მაშასადამე ყოველს მოვალეობაშია ცოცხალს მცხოვრებს წილი უნდა ექვას;

2. ადგილობრივის სამმართველოს ხელქვეით უნდა იყვნენ ყოველნი, ვინც კი სამმართველოს წრეში სცხოვრობს; აქ. როგორც პირველს შემთხვევაში, წოდებათა შორის გან-

ყოფილება და ხარისხების გადება მავნებელია და თვითმმართველობის ბუნების წინააღმდეგია;

3. ადგილობრივი მოსამართლენი, აგრეთვე მოხელენიცა, უნდა ამოირჩიონ ადგილობრივთა მცხოვრებთა;

4. ყოველივე ადგილობრივის თანამდებობის მექონი კაცი პასუხისმგებელი უნდა იყოს წინაშე საზოგადო სამართლისა და სამსჯავროსა და არა თვისთა უფროსთა წინაშე.

ჩვენის სასოფლო მმართველობის წესდებულებას ვინც თვალს გადაავლებს, დაინახავს, რომ იგი, ცოტად თუ ბევრად, თვითმმართველობის საფუძველზედ არის ამოყვანილი. ამის შემდეგ, რასაკვირველია, საბუთი აქვს ადამიანს იკითხოს: თუ თვითმმართველობა ეგ არის, მაშ, ყოველის მხრით და ყოველგან რად ისმის სამდურავი სოფლის მმართველობაზედ? რატომ მაგ თვითმმართველობამ არ ააყვავა სოფელი, თვით გლეხობა ეგრე ერთხმად რად უჩივისო?

ჩვენ ვეცდებით ამ საბუთიანს სიტყვას შესაფერი პასუხი მივცეთ შემდეგს წერილში.

წერილი მეხუთე

ჩვენ წინა წერილში ვაჩვენეთ, რამოდენადაც ჩვენ თითონ შევძელით და შეგვაძლებინეს,—რომ ჩვენის სოფლის მმართველობა, ცოტად თუ ბევრად, თვითმმართველობის საფუძველზეა ამოყვანილი. ამის გამო, ჩვენი ქება თვითმმართველობისა მეოთხე წერილში ამით დავაბოლოვეთ: „ამის შემდეგ, რასაკვირველია, საბუთი აქვს ადამიანს იკითხოს: თუ თვითმმართველობა ეგ არის, მაშ ყოველის მხრით რად ისმის სამდურავი სოფლის მმართველობაზედ? რატომ მაგ თვითმმართველობამ არ ააყვავა სოფელი? თითონ გლახობა აგრე ერთხმად რად უჩივის?“

მაშინ დავბირდით მკითხველს, რომ ამ საბუთიანს სიტყვას შესაფერის პასუხს მივცემდით შემდეგს წერილში. ის შემდეგი წერილი, — ზოგი ჩვენის მიზეზით, ზოგი სხვისით, — აქამომდე დაგვიანდა. ეხლა, როცა ზარბაზნის ჭექა-ქუხილის ხმა მისწყდა, როცა მშვიდობიანობამ სხვადასხვა ფათერაკის მოლოდინი გააქრო, როცა სხვა სიომ დაუბერა ჩვენს გარეშემო, როცა.... როცა..., ერთის სიტყვით,—ეხლა შესაძლოდ გაგვიხდა შრომის განგრძობა იმოდენად, რომ ჩვენი ნაღველი,—თუ სხვა გზით არა,—უნაღველოდ მაინც გამოგვინოთ. ძნელია ნაღვლის უნაღველოდ თქმა, მაგრამ ზოგან ცარიელი, უფერული თქმაც ნეტარებაა.

ვიდრე ჩვენს საგანს შევუდგებოდეთ, მკითხველს ვსთხოვთ გაიხსენოს, რაც მეოთხე წერილში მოგვისხსენებია. იმ წერილშია აღნიშნული,—შედლებისამებრ ფროთხილად და ენის კენე-

ტით, — ის საწყაო, რომლითაც უნდა ავწყაო ჩვენებურის სოფლის თვითმმართველობის ავ-კარგიანობა.

ვისაც ცნობილი ჰქონდა თვითმმართველობის არსებითი თვისებანი და კუთვნილებანი, დიდი ნიჭი არ დასჭირდებოდა წინასწარმეტყველობისა, რომ გამოეცნო, რა შედეგიც მოელოდა იმ წყობილებას, რომელიც დადგინებულია ჩვენში 1865 წ. 11 აპრილის წესდებითა შესახებ ჩვენებურ სოფლების მმართველობისა.

პირველი და უდიდესი ნაკლი ამ წესდებისა ის არის, რომ თვითმმართველობის არსებითი საფუძველნი არ არიან მისგან აღიარებულნი და, რაკი თვითმმართველობას ეგ ნაკლი თან შეჰყვა, იქ თვითმმართველობას ნურავინ დაემდურება; იმიტომ რომ იქ თვითმმართველობა არ გახლავთ და არაფერს შუაშია. ეს ნაკლი თითონ შიდა-იმპერიის წესდებასაც თან შეჰყვა და, რადგანაც ერთსა და იმავე მიზეზს ერთი და იგივე შედეგი თან მოსდევს, ამიტომაც იქაც, როგორც ჩვენში, სოფლის მმართველობაზედ დიდი ჩივილი და დრტვინვა ისმის. თუ რომ კეთილი კიდევე სჭირს, — ძალიან ცოტა-კი, — შიდა-იმპერიის წესდებას, ეგ კეთილი იმაში მდგომარეობს, რომ იქაურს სოფლის ვითარებას, ეკონომიურს, ოჯახობრივს და საზოგადოებრივს წყობას, ცოტად თუ ბევრად, ყურადღება ზიუქცევია კანონთმდებლისა. ჩვენდა სამწუხაროდ, ამასვე ვერ ვიტყვივით ჩვენს წესდებაზედ: იგი მთლად გადმოღებულია რუსეთიდან. რასაკვირველია, თვითმმართველობას იმისთანა ზოგადი თვისებანიცა აქვს. რომელნიც ყველასათვის ერთნაირად სახეიროა, მაშასადამე ყველგან გამოსადევია, და იმისთანანიც, — რომელნიც ადგილობრივს მოთხოვნილებას და სხვადასხვაობას უნდა შეეფერებოდეს.

ჩამოაცალეთ სოფლის მმართველობას თვითმმართველობის სიკეთენი, ზედ დაუმატეთ, რომ ის მმართველობა სულ სხვა ნიადაგიდამ არის ამოღებული და გადმორგული, მაშინ ცხადად დაინახავთ, რატომ ჩვენს სოფელს არ მოუხდა ეგრეთ-

წოდებული თვითმმართველობა. ამ სახით, მეორე, უდიდესი მიზეზი ჩვენებურის მმართველობის უვარგოსობისა ის გახლავთ, რომ იგი არ არის აღმოცენილი და დამყარებული ჩვენის სოფლის შინაურს მოწყობილობაზედ, მის ეკონომიურს, ოჯახობრივს და საზოგადოებრივს ვითარებაზედ. სხვა მიზეზიც არის, მაგრამ ამაზედ ბოლოს ვიტყვი. ეხლა კი შევეუდგებით ამ ორის მიზეზის დაწვრილებითს გამოკვლევას.

ჩვენ წინა წერილში ჩამოვთვალეთ ის ოთხი უმთავრესი დედა-აზრნი, ურომელთადაც თვითმმართველობა თვითმმართველობად არ უნდა იხსენიებოდეს. ერთი იმათგანი ის არის, რომ ხმა და არჩევნის უფლება მინიჭებული უნდა ჰქონდეს ყოველს ადგილობრივს მცხოვრებსა, რაკი სრული-წლოვანია. მაშასადამე, ყოველს მცხოვრებს ყოველს მოვალეობაშიაც ხვედრი წილი უნდა ჰქონდეს. წესდების 7 მუხ. ძალით კი. ხმა და არჩევნის უფლება ეკუთვნით მარტო იმ სახლში უფროსთ გლეხთ, რომელნიც კამერალიის აღწერაში ცალკე კომლად არიან ხსენებულნი. ამრიგად, სოფლის მმართველობის წრეში მცხოვრებნი ყველანი კი არ არიან წევრნი ერთისა და იმავე საზოგადოებისა, არამედ—ზოგნი, თუმცა მთელის საზოგადოების ავკარგიანობა, ავად თუ კარგად გამგეობა, მოღვაწეობა, ყოველთათვის ერთნაირად საწყენია და საამური. თავად-აზნაურნი, ვაჰარნი მოქალაქენი, სამღვდელო პირნი, სოფელში ბინადრად მცხოვრებნი, და თითონ გლეხნიც, კამერალიის აღწერის შემდეგ ცალკე კომლად გასულნი, ამ უფლებას გამოკლებულნი არიან და ამის გამო არც ერთს სასოფლო მოვალეობაშიაც არც ერთს მათგანს წილი არ უდევსთ, რასაკირველია იმ გლეხთა გარდა, რომელნიც კამერალიის აღწერის შემდეგ ცალკე კომლად გამოსულან. ამათ, თუმცა არავითარი უფლება არა აქვთ სასოფლო საქმეთა გამგეობაში, მაგრამ სასოფლო მოვალეობის ტვირთი კი კისრად აწევთ ისე, როგორც სხვას. წარმოიდგინეთ, რომ ერთის კამერალიის აღწერის დროდამ მეორემდის ათს წელიწადზედ ნაგლებ დრო არ გადის და მაშინ ცხადი იქნება, რამოდენა ძალი ხალხი უფლებას მოკლებულია

ხოლმე, მაშინ როდესაც ყოველი ტვირთი კი სოფლისა ზურგად ჰკიდიდა.

ჩვენი აზრი ის არის, რომ თვითმმართველობისათვის ყველა წოდების კაცი ერთგვარად უნდა იყოს მიჩნეული. თვითმმართველობა ერთი იმ ძალთაგანია, რომელიც აბია წარმატების უღელში და ეწევა სხვებთან ერთად. მაშასადამე, გამოკლება ვისიმე თვითმმართველობიდან — დაუძლურებაა ღონისა, წარმატებისათვის მიმართულისა. წარმატებისათვის, კეთილდღეობისათვის საჭიროა, რომ ყოველნი ძალნი ერობისანი ერთად, ერთგვარად იყვნენ მიდრეკილნი და მიწვეულნი. თვით წარმატებაც, განვითარებაც მაშინ არის ჭეშმარიტი და ნაყოფიერი, როცა ყველანი ერთგვარად და ერთ სახით სწვდებიან საერთო სიკეთეს, ერთგვარად და ერთ სახით გაჭირვების უღელს ეწევიან და თანასწორად ინაწილებენ უფლებას და მოვალეობას. საცა ეს არ არის, მაშინ ერთის ამადღება, ერთის კეთილდღეობა, — მეორის დამდაბლებაზედ, მეორის გაღარიბებაზედ არის ხოლმე ხშირად დამოკიდებული. უსწორ-მასწორობა ერთმანეთ-შორის, სხვათა შორის, უჯრა-უჯრად დაყოფის შედეგია; ვისაც კეთილი უნდა, ამ უჯრებს კი არ უნდა წაუშატოს; რაც არის, ისიც უნდა დაშალოს, დაარღვიოს და ქარს მისცეს.

სოფელი, მის ბინადართა კვალობაზედ, ერთი დაურღვეველი აგებულებაა, ნამეტნავად ჩვენიში. როგორც გაუქმება ერთის რომელისაზე ასოსი ადამიანის აგებულებაში ადამიანს აუძლურებს, ასუსტებს, ისეც სოფელს ასუსტებს და უღონოდ ჰქმნის, როცა მის კეთილდღეობის მზრუნველობაში ერთნი არიან და მეორენი არა. მაშასადამე, თვითმმართველობა სოფლისა, როგორც ჭეშმარიტი ორღანო სოფლის გამგეობისა და მზრუნველობისა, ღონემოკლებული უნდა იყოს, საცა სოფლის ერთობაზედ არ არის დამყარებული. რუსეთში რომ სოფელი უჯრა-უჯრად დაჰყვეს, ერთს წყობას მიანიჭეს შვება და აჰკიდეს ტვირთი თვითმმართველობისა და მეორე გა-

მოაკლეს ერთსაც და მეორესაც, იქ ამას ხელმოსაჭიდებელი მიზეზი მაინც ჰქონდა*.

სოფელი, სოფლის საზოგადოება, რუსეთში სულ სხვა ნი-
ადაგზეა დანდობილი და სხვა ნიადაგზე ამოსული. იქ გლეხო-
ბა კომლუელობით, მემკვიდრეობით არა ჰფლობს ერთსა და
იმავე მიწას; იქ მიწა სახასია, ესე იგი საერთოა და არავის
არა აქვს ისე დაჩემებული სამუდამოდ, როგორც ჩვენში. ამის
გამო იქ სოფელი წარმოადგენს მიწის შესახებ ორნაირს
მფლობელობას: ერთის მხრით—სოფლეულად სახასო, საერ-
თო მფლობელობას გლეხთა მიერ, მეორეს მხრით—კერძო-
ობით და განსაკუთრებულს მფლობელობას თავად-აზნაურთა
მიერ. სოფლის გამგეობა, რომელიც თვითმმართველობის ში-
ნაგანი არსებაა, ამ ორს, ვითომ ურთიერთის წინააღმდეგს
მოპირდაპირე მფლობელობას და მათგან მომდინარეს მო-
თხოვნილებას ვერ მოითავსებდა,—კანონმდებელთა აზრით,—
და მათს ინტერესებს ერთს კვალში ვერ ჩააყენებდა. ამის
გამო, საჭიროდ დაინახეს განცალკევება, განთვითეთულება
გლეხისა და თავად-აზნაურობისა სასოფლო მმართველო-
ბაში. ეს დარღვევა სოფლისა, სოფლის ერთობისა, მიბაძ-
ვის ბრალიც იყო. თვალწინ ჰყვანდათ სამაგალითოდ ინგ-
ლისი კი არა, რომელიც პირველსახეა თვითმმართველობისა
და რომელსაც უარყოფილი აქვს სოფლის მცხოვრებთა შო-
რის განთვითეთულება, როგორც მომაკვდინებელი სენი თვით-
მმართველობისა, არამედ ერთი სხვა სახელმწიფო, რომელიც
ამგვარებში ყველა სხვა სახელმწიფოებს უკან ჩამორჩა და რო-
მელიც ამგვარებში დღესაც იმ აზრებით სულდგმულობს და
მოქმედობს, როგორც ნეტარხსენებულ ბატონ-ყმობის დროს.

ეს სახელმწიფო გახლავთ გერმანია და უფრო განათლე-
ბული პრუსია. იქ საზოგადოებრივის წყობის პირველ წერტი-
ლიდამვე მცხოვრებნი სამს უჯრად დაყოფილნი არიან: *Gutsherrn*—მიწათმფლობელნი, *Bürgern*—მოქალაქენი, *Bauern*—
გლეხნი, და ეს განთვითეთულება პრუსიის მონარქიას ფეხი-

* ვთხოვთ, არ დაივიწყოთ, რომ ჩვენ აქ მარტო სასოფლო მმართვე-
ლობაზედ ვლაპარაკობთ.

დამ თავამდე მთელს აგებულებაში გატარებული აქვსო, ამ-
ბობს ერთი მწერალი. უკანასკნელი საპროვინციო წესდე-
ბა პრუსიისა, მის გამო გაცხარებული ბაასი პარლამენტში,
ცხადად ამტკიცებს,—იქაური „გუტსველტმარკ“-ობა, ესე იგი
მიწათმფლობელი თავად-აზნაურობა, სადა სცემდა: ყველა
ტვირთი გლეხსაო, ყველა შვება ჩვენაო. დაწინაურებული
თაობა-კი ეუბნებოდა, შვებაც მიიღე გლეხთან ერთადო და
ტვირთიცაო.

თუმცა რუსეთში ასეთი განსხვავებული ეკონომიური
მდგომარეობაა სოფლად მცხოვრებთა წოდებათა შორის,
მაგრამ იქაც არ მოსწონთ ერთის ჩაბმა სოფლის საქმეთა
გამგეობაში და მეორის ამოშვება. იქაც ხმა ისმის, რომ ეგ
სხვადასხვაობა მიწისმფლობელობისა ტყუილი შიშიაო და
სოფლის ერთობას არას დაუშლის და წინ არ აღუდგებაო.
ერთი მწერალი ამის თაობაზედ ამბობს, რომ რუსეთში მე-
ტად აზვიადებენ სასოფლოდ-მფლობელობის მნიშვნელობა-
საო; სხვადასხვა მოსაზრებისა გამო შესდგა იმისთანა აზ-
რიო, ვითომ საერთოდ-მფლობელობა უარყოფდეს დედა-
აზრს კერძოობითის საკუთრებისასაო; ვითომ ამ ორგვართა
მფლობელობათა შორის მოურიგებელი უთანხმოება იყვესო,
მტრობა და ერთმანეთის დევნაო, ეს სულ ტყუილიაო. სოფ-
ლად მცხოვრები მამულის მოსაკუთრე ძალიან მშვიდობიანად
სცხოვრობსო სახასოდ მფლობელთა გლეხთა გვერდითაო; თუ
რამე უფროთხობს მშვიდობიანობასაო, ცუდუბრალო ყვირილი
უფროთხობსო, რომელიც გაიძახისო, რომ გლეხნი, სახასოდ
მფლობელნი, კერძო საკუთრების მტერნი არიანო. მართალია,
გლეხნი-მეზობელნი ნამუსზედ ხელალებით ჰპარავენ ტყესაო,
უზდენენ მოსავალსაო, უძოვებენ ყორულებსაო, მაგრამ ამას
განა იმისაგან სჩადიანო, რომ კერძოობითს საკუთრებას უფ-
რო ნაკლებ პატივსა სცემდნენ, ვიდრე სასოფლოს, სახასოს,
არამედ იმისგანაო, რომ არავითარი საკუთრების პატივის-
ცემა არა აქვთო, არც თავისისა და არც სხვისა, და, სლა-
ვიანურ ფართო ბუნების მიდრეკილებისა გამო, არც თავი-
სას ზოგვენ, არც სხვისასაო. „ჩვენის აზრითაო,—ამბობს იგი-

ვე მწერალი,—გლეხნი სახასო, სოფლეურად მფლობელნი მიწისა, და სხვა სოფელნი, კერძოდ მფლობელნი, ძალიან ადვილად მოთავსდებიან ერთმანეთთანაო ერთსა და იმავე სოფლის საზოგადოების თვითმმართველობაშია“.

. თუ სოფლის საზოგადოების დაურღვეველობაზედ ამას ამბობენ რუსეთში, საცა,—რაც უნდა იყოს,—სოფელი,—ანუ უკეთ ვსთქვათ, სოფლობა, ორგვარ ეკონომიურს წყობას წარმოადგენს, ჩვენ რაღა გვეთქმის, ჩვენ, რომელთა შორის ეგ ორგვარობა არ სუფევს!

ჩვენში გლეხთა მიერ მიწისმფლობელობას ისეთივე კერძობითის საკუთრების მნიშვნელობა აქვს, როგორც თავად-აზნაურისას, მღვდლისას, თუ სხვისას. ჩვენში მფლობელობა კომლექტუალა, მემკვიდრეობითი და სამუდამო ყველა წოდებათა შორის. მაშასადამე, ამ მხრით განაწილება სოფლად მცხოვრებთა და დარღვევა სოფლის ერთობისა, უსაბუთოა, უმიზეზოა. განსხვავება არის მამულის მეტნაკლებობაში, როგორც თითონ თავად-აზნაურთა შორის, ისეც გლეხთა შორის. მამულის მეტნაკლებობა საკუთრივ და ქონების მეტნაკლებობა საერთოდ სოფლის მმართველობის საგანს არ შეადგენს და არც მისგან წარიმართება. ამიტომაც ეგ მეტნაკლებობა სოფლის მმართველობის მსვლელობაში შუღლის მიზეზად ვერ შეიქნება. სოფლის მშვიდობიანი და წესიერი ცხოვრება, სარჩოსაბადებელის, ქონების, საკუთრების საერთოდ გაფრთხილება მტაცებლობისა, ქურდობისა და ავაზაკობისაგან, მინდვრების, ვენახების რიგიანი დაცვა წანახედისაგან, კარგის გზების, ხიდების, რუების ქონვა და გამგეობა, კარგი რიგიანი და იაფი სამართალი იქავ თვალწინ მრავალგვარ წვრილმან საქმეებისათვის, საერთო მზრუნველობა სკოლისათვის, საპყართა და უძღუერთა პატრონობისათვის, საერთო შველა და ხელის გამართვა შიმშილობის დროს და სხვა უბედურობის დღეს, თანასწორი-განაწილება სახელმწიფო სამსახურისა, ხარჯისა, ბეგარისა, საერთო სწავიროებისათვის შუამდგომელობა უმაღლეს მთავრობასთან, ერთის სიტყვით—ყოველ

შინაურ სოფლის საქმისა კეთილად დაწყობა და სამართლის გამგეობა. — ეს იმისთანა საგნები არიან თვითმმართველობისა, რომელნიც ერთნაირად შეეხებიან სოფელში მცხოვრებთ თავად-აზნაურთა და გლეხთა, ერთნაირად სანატრელია და საზრუნველი ყველასათვის, ვინც-კი სოფლის საზოგადოებაში სცხოვრობს. ყოველს ამაში საშუალო, სამტრო რა არის? აბა, რა არის აქ იმისთანა. რომ ერთმა წოდებამ სულ თავისკენ მიიზიდოს და მეორე ცარიელზედ დააგდოს? იტყვიან. ხარჯის გაწერაში, ბეგარის განაწილებაში — სოფლობაში * აირევ-დაირევიანო. განა ეგ მიზეზი თითონ გლეხთა შორის დღეს არ მოქმედებს? განა მეტნაკლებობა ხარჯის, ბეგარის გაწერაში დღესაც არ არის მიზეზად ცხარის ბაასისა მდიდართ და ღარიბთ გლეხთა შორის? აბა, ერთი მიზეზით მაგალითი, რომ მაგ მიზეზს განხეთქილება რამ ჩამოეცდოს სადმე ისეთი, რომ მთავრობის მიშველება დასჭირებოდეს?

ამ სახით, არც ჩვენის სოფლის ეკონომიურს მდგომარეობაში და არც თვითმმართველობის საგანთა შორის არ არის მიზეზი კაცმა იფიქროს, რომ თავად-აზნაურობა და გლეხობა ერთმანეთში ვერ მოთავსდებიან განუყოფელად. ახლა ვნახოთ, იქნება ეგ მიზეზი იმაში იყოს, რუსები რომ ეძახიან „сложные предрассудки“.

ჯერ დავიწყით იქიდან, რომ ჩვენს ენაში სიტყვაც არ მოიპოვება იმ აზრის გამოსახატავად, რასაც რუსული სიტყვა „сложные“ ნიშნავს. ეხლანდელი ჩვენი სიტყვა „წოდება“ გუშინდელი სიტყვაა; ეხლა შემოგვყავს ვაინაჩრობით და ისიც ვინ იცის — ვარგა სახმარად, თუ არა. არამც თუ ხალხში არ არის ეგ სიტყვა, ან მაგის მსგავსი რამ აზრითა და მნიშვნელობითა, ძველს კანონებშიაც და წერილებშიაც არსად არ შევხვდარივართ. ეს იქნება იმის მიზეზითაც იყოს, რომ ჩვენს ძველს ცხოვრებაში დას-დასად დაყოფა ერობისა არ არსებობდა. არ არსებობდა იმ მხრით, რომ ერთს წოდებას რაიმე წარმომადგენელობა ჰქონოდა უპირატესობით ქვეყნის საქმეთა გამგეობა-

* Сход.

ში და მეორეს—არა, და ერთს ამით ეჩაგრა მეორე. ჩვენში ყველანი ერთნაირად უხმონი და უფლებას მოკლებულნი იყვნენ წინაშე უმადლესის შთაფრობისა. თუ რაიმე მაგალითებია ჩვენს ისტორიაში, რომ ჩვენს ხელმწიფეებს კრება მოუხდენიათ და მოუწყვეიათ სამღვდელონი და დიდკაცი რჩევისათვის, ეგ ამ წოდებათა განსაკუთრებით უფლებას კი არ მოასწავებდა, არამედ უფლებას თვით ხელმწიფისას, რომელიც, თავისის სურვილისამებრ, თუნდა მოიწვევდა და თუნდა არა. ამის გამო, იმ ბრძოლას და შეხეთქებას წოდებათა შორის უფლების დასაპყრობად, გასაფრცობად, რომელიც ევროპაში იყო და ეხლაც არ გათავებულა, და რომელიც უპირველესი მიზეზი იყო ერის წყობა-წყობად დაყოფისა, ჩვენში ადგილი არა ჰქონია.

ჩვენ ამით იმის თქმა-კი არ გვინდა, რომ ჩვენ ცხოვრებაში სრულიად არ ყოფილა ელემენტები, რომელთა მოძრაობა და განვითარება საქმეს ბრძოლამდე და შეხეთქებამდე მიიყვანდა, თუ დასცალდებოდა. ჩვენ იმას ვამბობთ, რომ რაკი ბრძოლა არ იყო, ბანაკებად დაყოფაც ერისა არ იქნებოდა, არ იყო წყობ-წყობად განცალკევების მიზეზიც ჩვენს ერობაში, რომელიც, თუ თვის ცხოვრებაში უნუგეშობას რასმეს ჰგრძნობდა, საერთოდ ჰგრძნობდა, რადგანაც ყველანი, როგორც ზევითა ვსთქვი, ერთნაირად იყვნენ უფლებას მოკლებულნი, ერთნაირად უხმონი და უტყვნი ქვეყნის საქმეთა გამგეობაში. თუ ევროპას მივხედავთ, იქ სულ სხვა ამბავი იყო.

შუა საუკუნოებში ერთი განსაკუთრებითი ხელთმოქმედება* იყო ევროპაში. ის ხელთმოქმედება მიწის შემუშავება იყო და მის გამო მიწა შეიქმნა ცილების საგნად, რადგანაც იგი იყო პირველი და მხოლოდობითი წყარო ქონებისა. ამიტომაც იქ ერობის ორი უპირველესი წოდება—თავად-აზნაურობა და სამღვდელთობა—იმის ბრძოლაში დასრულდა, რომ მიწა მართოდ ხელში ჩაეგდო და, როცა ჩაიგდო, საზოგადოებრივი და სახელმწიფოებრივი უფლებაც განმარტოებით დაიპყრა. პირველი გამოისახა ფეოდალობაში და მეორე მასში, რომ მართო მიწათმფლობე-

* Промышленность, производство.

ლობა შეიქმნა წარმომადგენელად სახელმწიფო საქმეთა გამგეობასა და წარმართვაში. მერე, როცა ერი წარმატებაში შევიდა, როცა ვაჭრობა გახშირდა, გახშირდა საფაბრიკო და საქარხნო ხელთმოქმედება, მაშინ ქონებითმა ძალამ სხვა სახე მიიღო. მაშინ მოძრავმა ქონებამ ფესვი გაიდგა და უპირატესი ადგილი დაიკირა ერის ცხოვრებაში. მაშინ მოძრავთა სიმდიდრის პატრონნი შეეცილნენ საზოგადოებრივს და სახელმწიფოებრივს უფლებას მიწისმფლობელთა თავად-აზნაურობას და სამღვდელოებას. ეს შეცილება გათავდა საფრანგეთის დიდ რევოლუციით. ამ რევოლუციამ წამოაყენა მესამე წოდება „ბურჟუაზია“, რომელმაც მიწათმფლობელობას ჩამოაყალა უპირატესობა სახელმწიფო წყობაში და მის მაგიერად დაადგინა მფლობელობა მოძრავის ქონებისა.

ამ ბურჟუაზიამ კიდევ ისე წარმართა საზოგადო და სახელმწიფო საქმე, რომ ეჩოსავით სულ თავისკენ მოითალა და ის კი, რამაც საკუთრივ შექმნა იგი მოძრავი სიმდიდრე, წრეს გარეთ დარჩა. ის წრეს გარეთ დარჩომილი — შრომა არის და მისი წარმომადგენელი კიდევ მუშაკაცია. დღეს ეს მუშაკაცი იბრძვის ევროპაში, რომ უპირატესობა სახელმწიფო და საზოგადოებრივ წყობაში არავის არა ჰქონდეს განსაკუთრებული და ამისათვის ყოველგვარის წყობის ქვაკუთხედად სდებს შრომასა, რომელიც ბუნებითად ყველას განმათნასწორებელია, რადგანაც ყველა უნდა მშრომელი იყოს. ამ სახით, დღეს ევროპაში წარმომდგარია მეოთხე წოდებაცა, სახელდობრ მუშაკთა, რომელიც სიმრავლით ყოველს წოდებაზედ უდიდესია. დღეს ეგ წოდება იბრძვის, იბრძვის სასტიკად და მედგრად თავისის დედააზრისათვის და იმედიცა აქვს გამარჯვებისა. ჩვენ ეს მცირედი შენიშვნა იმის საჩვენებლად მოვიყვანეთ, რომ ევროპაში მიზეზია—და დიდ საბუთიანიც,—წოდებათა შორის დაჯახებისა, ერთმანეთთან შეხეთქებისა, ერთმანეთის ცილობისა.

ჩვენში რა არის, აბა, მაგის მსგავსი? ჩვენში თავად-აზნაურობას დღევანდლამდე თითქმის მარტო ის უპირატესობა ჰქონდა, რომ მოკითხვის წიგნში ბრწყინვალეზად იხსენიებოდა

და გლეხი კი არა. „მამულისშვილს (гражданин), — ამბობს ერთი მწერალი, — საქმე არა აქვს მასთან, რომ თავად-აზნაურობა ჰქონდეს თავის ოთახში და შეჭხარის თავის მამა-პაპებს და თავის მამულ-დედულსაო. ხოლო როცა თავადი ან აზნაური მოიწადინებსო, რომ ჩემს მამულ-დედულს და ჩემს მამა-პაპას უპირატესი, განსაკუთრებით მნიშვნელობა მიეცეოდეს საზოგადოებაში, მაშინ მამულისშვილი უნდა გულზედ მოვიდეს და უთხრას იმ თავად-აზნაურსა: შენ ფეოდალი ხარო“.

ეკონომიური ძალი კი, რომელიც დღეს ჩვენში მართა მიწისმფლობელობიდან წარმოდგება, და ყოველივე, რაც ამ ძალის შედეგი ოდესმე იქნება, ჩვენში ვერც ერთმა წოდებამ, ღვთის მადლით, ვერ გაისაკუთრა და დღეს ჩვენში გლეხიც იმისთანა მფლობელია მიწისა, როგორც თავადი, აზნაური, ეკლესია; დღეს ჩვენში გლეხი მემკვიდრეობით ბინადარია იმ მამულზედ, რომელიც ყოველს გლეხს მამა-პაპით დაჩემებული აქვს. თითონ ბატონ-ყმობის უფლებაც კი არ ყოფილა ჩვენში კუთვნილებად ერთისა და იმავე წოდებისა: გლეხთაც, როგორც თავად-აზნაურთა და ეკლესიას, შეეძლოთ ყმების ყოლა. ამის მაგალითი ხშირია იმერეთში.

რაკი ესენი იყო, რაკი უფლება ქვეყნის გამგეობისა მართა ხელმწიფესა ჰქონდა და არავის სხვას, — ერთსა რა უნდა შეჰშურებოდა მეორეში, ერთი იმისთანას რას დაეხარებოდა მეორეს, რომ ამით ერთი წყობა მეორეს განზედ გასდგომოდა და ჩაენერგა ის განთვითეულების, განცალკევების გრძნობა წოდებათა შორის, რომელიც ეხლანდელის ევროპის მწვავეს ტკივილს შეადგენს. აქ, რასაკვირველია, ბევრი ჰოცითქმის და ბევრი არაც, მაგრამ ჩვენ იმაზედ ვართ დამყარებული, რომ წოდებათა შორის უფლების ცილება, ეკონომიურის თუ პოლიტიკურისა, ცილება — რომელიც უაღრესი მიზეზი იყო დაუძინებელის განხეთქილებისა სხვა ქვეყნებში, ჩვენში არ არსებობდა. ამიტომაც არც ზნეობით, არც აზრით, არც გრძნობით, არც მიმართულებით და არც ჩვეულებით, ჩვენი თავად-აზნაურობა არ დაჰშორებია გლეხობას, არ შეუკტნია თავი, თავისი საკუთარი ინტერესები არ შემოუხა-

ზავს ისე, როგორც სხვაგან. ერთის სიტყვით, არ განსაკუთრებულია ერთს წყობად, ერთს დასად. განა ჩვენში თავადი, აზნაური, ისე მიუკარებელია გლეხისათვის, როგორც სხვაგან? ბევრი მაგალითებია გლეხთა და თავადაზნაურთა შორის ნათელ-მირონობისა და დამოყვრებისაცა; ათასი მაგალითია ერთმანეთთან ნადიმობისა, შექცევისა, ლბინისა, ტირილისა და ყოველგვარ ერთობისა; ბევრი მაგალითია, რომ სოფლის მმართველობის წესდების წინათაც და მას მერმეთაც თავადი, აზნაური, სიამოვნებით დაჰმორჩილებოდეს გლეხთა სასოფლო გამგეობას და სოფელს კიდევ თავის ნებით, შინაურულად ჩაბარებინოს სასოფლო საქმეების გამგეობა თავადისთვის, აზნაურისათვის. თითონ ამის დამწერი მოწამეა, რომ სოფლის შეყრის დღეს თითონ გლეხთ უთხოვნიათ თავად-აზნაურებისათვის, მღვდლებისათვის, თქვენც მონაწილეობა მიიღეთო ჩვენს სასოფლო საქმეებში, თქვენც დაესწარიტ ჩვენს სოფლობაშიო* და კისრად იდეთ, რასაც განვაჩინებთო, და ამაზედ თავად-აზნაურობას უარი არ ეთქვას. თითონ ამის დამწერი მოწამეა იმისიც, რომ ორმა საზოგადოებამ სახელმწიფო გლეხთაგან მოინდომა აზნაურშვილი მამასახლისად ამოერჩივა, მაგრამ კანონმა ნება არ მისცა. ბევრი მაგალითია, რომ გლეხნი თავს ანებებენ თავის სასამართლოს და განსამართებლად ან თავადთან, ან აზნაურთან და ან მღვდელთან გარბიან. ეს მაგალითები გვაუწყებენ, რომ ჩვენში გლეხთა და სხვა წოდებათა შორის კეთილი მიდრეკილება სუფევს; რომ ერთმანეთს არამც თუ ეუცხოებიან, არამედ ერთმანეთისკენ მიიზიდებიან. ერთის სიტყვით, ჩვენს ცხოვრებაში არის იმისთანა ფესვნი, რომელთა ზედაც შეიძლება ამოვიდეს სიკეთე ერთობისა და ყველასათვის სახეიროდ გაიშალოს. ამას უნდა დავტროდეთ და შევხაროდეთ და არა ვთაკილობდეთ და ვმტრობდეთ. ამას ხელის შეწყობა ჰმართებს და არა ხელის შემართვა. ამით იმის თქმა კი არ გვინდა, რომ ჩვენში გლეხი, თავადი, აზნაური, თუ მღვდელი ყველგან ეგრე ძმურად

* Сход.

სცხოვრობენ. არა, — ძალიან ბევრგან სუფევს განხეთქილება, ხოლო დიდი შეცდომა იქნება, ამისი მიზეზი თითონ წოდებათა წყობას, მის შინაგანს არსებას, თვისებას. ზნეს და ჩვეულებას და აქედამ წარმომდგარ მიდრეკილებას მივაწეროთ. ამისი მიზეზი იგივეა, რაც თვითოეულ კაცთა შორის: ავი გული, ხარბი თვალი, გრძელი ხელი და ნაძუსის ქედის ახდა.

„ისტორიო, — ამბობს ერთი მწეოალი. — ბრძოლაა ბუნებასთან, სიღარიბესთან, გონების სიბნელესთან. ღონეზიდილობასთან, მაშასადამე ყოველგვარ შევიწროებასთან. რომელსაც ადამიანი პირისპირ შეემთხვევა ხოლმე, როცა ისტორიის ასპარეზზედ გამოდისო. ეოთს ბიჯსაც წინ ვერ წავდგამთ ამ ბრძოლაში, თუ ყველამ ცალკე გავიწიეთო, ყველამ ცალკე ვიბრძოლეო“. თუ ესეა, ნუთუ ყველა საზოგადოებრივ ძალთა ერთს კვალში ჩაყენება სანატრელი არ უნდა იყოს ყველასათვის? ნუთუ ყოველი ჩვენგანი არ უნდა ცდილობდეს სრულად აღმოიფხვრას, ჩვენთა წოდებათა შორის განხეთქილების მიზეზნი, რომ ჩვენი ცხოვრება წარმოადგენდეს ერთს დიდებულს დენას შეერთებულის ძალისას? ამიტომაც დიდად სცოდნენ ქვეყანასა და ხალხსაც ნამეტნავად ჩვენში, — ისინი, ვისაც გულში ჩაუდგია, გინდა თუ არა, განხეთქილება უნდა იყვესო წოდებათა შორის. რადგანაც ევროპაში ეგ განხეთქილება სუფევსო. განა ევროპა ცოტა დროსა და ღონესა ჰკარგავს, ცოტა სისხლსა ჰღვრის, რომ ეგ განხეთქილება მოსპოს?

მაშ, საცა ეგ არ არის, რად გვინდა რომ იყოს? ეგ იმას ეგვანება, რომ კაცმა ნაგავი შეიტანოს სახლში მაღტო იიოსათვის, რომ მერე საბუთი ჰქონდეს სთქვას: სახლს დაგვა უნდაო. რად გვინდა ჩვენ აქ ბაძი, ან რა სასარგებლოა? მაგრამ რა? ტვინთხელობა, რომელიც, საკუთარ ტვინს მოკლებული, სხვისით სცხოვრებს და მარტო ბაძით სულდგმულობს. ამ შემთხვევაში, წინათვე ვიცით, კედელი იქნება და. რამდენიც გინდათ ცერცვი შეაყარეთ, არ დაიჭერს.

ეგრეთი ყოველ მხრით უსაფუძელო და უმიზეზო გამოკლება ზოგიერთ წოდებისა საზოგადო საქმეებიდან — საზოგადო

ტვირთს უმძიმებს გლეხსა მით, რომ მარტო გლეხილა იხდის საზოგადოების სამსახურს, ეწევა ბეგარას, აკეთებს გზებს, ჰყარაულობს, იცავს საზოგადო მშვიდობიანობას, იცავს ყველას საკუთრებას მტაცებლობისა თუ წინახედისაგან და ამ სიკეთეში ძალაუვნებურად წილხდომილნი არიან ყველანი, ვინც კი სოფლის წრეში სცხოვრობს, ხოლო ხარჯში, უღლის წევაში კი — არა. ამის გამო გლეხი უყურებს თვის მმართველობას ისე კი არა, როგორც უფლებას, არამედ როგორც ტვირთს, გარდასახადს რასმეს, და ყოვლის ღონისძიებითა ცდილობს, შორს იყოს სოფლობაზედაც და მმართველობაზედაც, რომელიც სიკეთეს ყველას უნაწილებს და ტვირთს-კი ერთსა ჰკიდებს ზურგზედ. ჩვენ დარწმუნებული ვართ, რომ ამგვარი უფლება დღესვე ჩამოართვან გლეხს, გლეხი წარბსაც არ შეიხრის; და თითონ თავად-აზნაურობაცა და სხვა წოდების კაცნიც უნდა ჰგრძნობდნენ, ჩვენის ფიქრით, დიდს დანაკლისს, რომ სოფლის გამგეობა, როგორც სოფელში მცხოვრებთ, იმათაც, ნებით თუ უნებლიეთ, შეეხება და ამ გამგეობაში არც ხმა აქვთ და არც არჩევანის უფლება.

რაკი წესდებამ გამოაკლო სოფლის თვითმმართველობად ზოგიერთი წოდებანი, სოფლადვე მცხოვრებნი, რაკი არ მიაჩნია მათ არარაიმე ხმა და უფლება სოფლის გამგეობასა და წარმომადგენლობაში, — ამას, რასაკვირველია, ისიც ზედ უნდა დაჰყოლოდა, რომ ისინი სოფლის მმართველობის ქვემდებარეობიდანაც განეთავისუფლებინა. ასეც მოახდინა. 23, 36, 39 მუხლთა ძალითა ყველანი, ვინც-კი გლეხკაცობას არ ეკუთვნის—თავადნი, აზნაურნი, მღვდელნი, დიაკვნები, მოქალაქენი, სოფლად მოვაჭრენი, მებატონეების შინამოსამსახურენიც კი,—თავისუფალნი არიან სოფლის სამმართველოს გამგეობისაგან; ვერც სოფლის უფროსი მოხელე-მამასახლისი, ვერც სოფლის სასამართლო მათ ვერ შეეხებიან. ამით წესდებამ ხელ-ფეხი შეუკრა სოფლის მმართველობასა; ამით უარჰყო მეორე ძირეული კანონი თვითმმართველობისა, სახელდობრ იგი, რომ ადგილის სამმართველოს ხელქვევით უნდა იყვნენ ყველანი, ვინც კი სამმართველოს წრეში სცხოვრობენ;

ამით უარ-ჰყო პირადი თანასწორობა კანონის წინაშე, თანასწორობა, რომელიც სულია და გული ყოველის წყობისა და ნამეტნავად თვითმმართველობისა. უამისოდ თვითმმართველობა უქმი სიტყვაა, უნაყოფო ხეა; უამისოდ სოფლის სამმართველო თავის-დღეში ვერ მოიპოვებს მცხოვრებთა თვალში იმ პატივს, რომელიც სანატრელია და ურომლისოდაც მისი წარმატება და სიკეთე შეუძლებელია.

24 მუხლი წესდებისა — მამასახლისის, ესე იგი უფროსი სოფლის მოხელეს, ვალად სდებს წესიერება და მშვიდობიანობა არავის არ დაარღვევინოს, ადამიანი და იმდის ქონება აგვაცობისაგან დაცულ ჰყოს. თუ ამგვარებში დამნაშავეა გლეხკაცი, მამასახლისის გზა აქვს გახსნილი მშვიდობიანობის და წესის აღდგენისათვის. მაგრამ დანაშაულობა განა გლეხკაცის აუცილებელი თვისებაა? სხვა, არა-გლეხი, სოფლის წრეში მცხოვრები, არ არის მითამ საშიშარი წესისა და რიგისათვის, ადამიანის მშვიდობიანობისათვის, მის ქონების ხელუხლებლობისათვის?! რა უნდა ჰქმნას მაშინ მამასახლისმა, როცა ამგვარებში დამნაშავედ გამოდის არა-გლეხი? წესდების 23 მუხლის ძალით, გულზედ ხელი უნდა დაიკრიფოს და სეირს უყუროს. ამისთანა უდონო მოხელეობას რა პატივი უნდა ჰქონდეს ხალხის თვალში და რა ზედმოქმედება გლეხკაცზედ, თუ სხვაზედ?

სოფლის სასამართლოც ამ დღეშია. მას, წესდების ძალით, ხელი მიუწვდება მარტო გლეხკაცზედ. თუ გლეხკაცმა დააშავა რამე, წაუხდინა რამ ვისმე, ან პირობა არ აუსრულა, ყველას, სოფელში მცხოვრებს: თავადს, აზნაურს, მღვდელს, დიაკვანს, მედუქნეს, ნება აქვთ იქავ თვალწინ, უხარჯოდ, მოუტდენელად, სოფლის სასამართლოს შემწეობით, გადაახდევინოს გლეხს სასჯელი, თუ საზღაური; და თუ არა-გლეხმა გლეხს დაუშავა რამე, წაუხდინა, პირობა არ აუსრულა, საწყალი გლეხი იძულებულია ათს, ოცს, ოცდაათს ვერსტზედ გაიქცეს, მომრიგებელ მოსამართლეს მიჰმართოს, რამდენიმე დღე წასვლა-მოსვლაში დაჰკარგოს, მერე რამდენიმე თვე საქმის გარჩევას ელოდოს, მერე კიდევ დაიბარონ, კიდევ მოსცდეს რამ-

დენიმე დღე წასვლა-მოსვლაში, ჰამა-სმაში ტყუილუბრალო ხარჯი გასწიოს. ეს ყველა იმისთანა მძიმე რამ არის გლეხისათვის, რომ მის გამო გლეხი უფრო ხშირად იძულებულია თავისი დაჩაგვრა არა-გლეხისაგან გულში გაბოროტებით ჩაიმაჩხოს, ხელი აიღოს საჩივარზედ, გული აიყაროს კანონზედაც, რომელიც მისთვის ისე მიუწვდომელია — როცა დიდი სჩაგრავს, გული აიყაროს თავის სამმართველოზედაც, რომელიც უღონოა დიდის წინაშე. რა წარმომადგენელია უფლებისა იგი წყობა, რომელსაც ხელი მიუძღვის მარტო გლეხკაცზედ, ამ დაბალ ღობეზედ, და არა-გლეხის წინაშე კი გულზედ ხელს იკრეფს?! რა წარმომადგენელია უფლებისა იგი წყობა, რომელიც დიდის წინააღმდეგ იქცევა ხოლმე და დაბლის წინ — ცეცხლად!? რა პატივით უნდა უყურებდეს გლეხი იმ მმართველობას, რომელიც დიდისაგან გაჭირვებულს არ ესარჩლება, არას შველის, და რომელიც დიდისათვის კი თავს გამოიდებს ხოლმე, როცა პატარისაგან გაუჭირდება რამ! რა პატივით უნდა უყურებდეს გლეხი იმ მმართველობას, რომელიც ხმას არ იღებს უღონობით, როცა გლეხს უპატიურად ხდის არა-გლეხი, და როცა კი არა-გლეხს უპატიურება მიაღება გლეხისაგან — მაშინ კი ძალასა და ღონეს იჩენს? ან თითონ სამმართველომ როგორ აღასრულოს 24 მუხლის მოთხოვნილება, როცა სოფელში იმისთანანიც არიან, რომელნიც სოფლის მმართველობას არ ეხელქვეითებიან?

წინათაც მოგვიხსენებია და ეხლაც ვიმეორებთ, რომ შემუშლელს თვითმმართველობას საზოგადოდ და სოფლისას კერძოდ ორი მხარე აქვს: ერთი — მთავრობითი, მეორე საზოგადოებითი. პირველი სოფლის თვითმმართველობა მთავრობის პირველ-წყობის ორდანია, მეორით — საზოგადოებისა, სოფლისა; პირველით ემსახურება სახელმწიფოს, მეორით — საზოგადოებას; პირველით წარმომადგენელია სოფელში მთავრობისა, მეორით — მთავრობაში სოფლისა. წინათ გასინჯული გვაქვს, სოფლის თვითმმართველობა რამოდენად წარმომადგენელია ჩვენში სოფლისა, საზოგადოებისა. ჩვენ იქ ის აზრი გამოვთქვით, რომ ჩვენის სოფლის თვითმმართველობითი

წყობა წარმომადგენელია მარტო ერთის წოდებისა და არა მთელის სოფლის საზოგადოებისა. მთავრობითი მხარეც რომ გავუსინჯოთ ჩვენს სოფლის მმართველობას, აქაც ბევრს სანუგეშოს ვერას ვიპოვიოთ.

მთავრობითი მხარე თვითმმართველობისა იმით არის ძვირფასი საზოგადოდ ყველასათვის და გლეხისთვის საკუთრივ, რომ ამ მხრით სოფლის თვითმმართველობა მახლობელი მფარველია მისი, მისი ადამიანობისა, მისი ღირსებისა, მისი პატივისა და ქონებისა. რაკი ზემოხსენებულთა მუხლთა (23, 36 და 39) ასე შემოაჭრეს ფრთები ამ მფარველობას, სახარბიელო რაღა დარჩა გლეხს თვითმმართველობაში? რაც მისთვის სანუგეშარი იყო, ის ჩამოცლილი აქვს მთავრობითსა მხარეს თვითმმართველობისას; სხვა ამ მხრის რაღა დარჩა თვითმმართველობაში გლეხკაცს სანატრელი და ხელმოსაჭიდი? არაფერი. თვითმმართველობა შეიქმნა მხოლოდ ორღანოდ, რომელმაც ასრულებაში უნდა მოიყვანოს ყოველი ბრძანება უმაღლესის მთავრობისა, აბეგროს ხალხი, ხარჯი ახდევენოს და სხვა ამგვარი, ესე იგი, რაც გლეხკაცს სამძიმოდ მიაჩნია, იმაში ძალა უნდა დაატანოს. და მართლაც ამის მეტს არც არას აკეთებს სოფლის სამმართველო, და არც არავინ ნაღვლობს, რომ მეტი რამ გააკეთებინონ. ამის გამო, ამ მხრით სოფლის სამმართველო გლეხკაცს მარტო მაზრის უფროსის ჯოხად მიაჩნია, რომელიც დღე მუდამ მის სახლის ღირეზედ მიყუდებულია, და არა მთავრობითის ძალის წარმომადგენელად, რომელმაც მთავრობის ნებაც უნდა ასრულოს და ჩაგრულთაც მფარველობა გაუწიოს ყველგან და ყოველის წინაშე. ამ სახით, ჩვენს სოფლის თვითმმართველობას უკეთესი მხარე ჩამოეცალა და მარტო იმ კვალში ჩადგა და გაისისწვრივა, რომლითაც იგი უფრო ნაკლებ სანდომია გლეხკაცი-სათვის. რაც უნდა იყოს, კაცს ყოველთვის ენდომება, რომ თავში საცემი ჯოხი პატარა შორს იყოს და არა ცხვირწინ, რაკი უამისობა შეუძლებელია.

ამიტომაც გლეხკაცი ვერაფრად აფასებს თავის სამმართველოს, რომელიც მისთვის ყველგან არ არის გამოსადეგი არც ფარად, არც ხმლად; ამიტომაც თავის სამმართველოს მოხე-

ლე კაცი, და თითონ კანონიც, მისთვის ჰგონია მოგონილი, რომ მარტო მე მადინოს ცხვირში ძმარიო, როცა დავაშავებო, ან როცა სახელმწიფო სამსახურზედ უკან დავიწევო, რადგანაც არც მოხელე და არც კანონი მოსარჩლედ და მფარველად არ გამოსჩენია; ამიტომაც იმედი აქვს აყრილი კანონზედაც, მის ძლიერებაზედაც, მის მიუდგომელობაზედაც; ამიტომაც იგი ისე გულგრილად ეკიდება მოხელეთა არჩევანის საქმეს: მისთვის სულ ერთია, პეპია იქნება თუ დათუნა. მე ხომ ჩემი ხარჯი და ბეგარა არ ამცდებო და გაჭირვებაში კიდევ არც ერთს შეუძლიან შველა, და არც მეორესაო, ამბობს გლეხი.

ამ სახით, ჩვენს თვითმმართველობას სოფლისას ჩამოთლილი აქვს ის მხარეც, რომლითაც იგი წარმომადგენელი უნდა იყოს საზოგადოებისა, ესე იგი მთელის სოფლისა, და ის მხარეც მთავრობითის წარმომადგენელობისა, რომლითაც იგი უფრო სანატრელია გლეხკაცობისათვის. ჩვენმა წესდებამ თუმცა კარგა ფართო მოედანი შემოუხაზა სოფლის თვითმმართველობას სავარჯიშოდ და სამოქმედოდ, მაგრამ თითონ ფალავანს-კი ხელფეხი შეუკრა; ამიტომაც ჩვენის სოფლის თვითმმართველობა ასე უნაყოფოა, ასე უმოქმედოა იმ სიკეთისათვის, რომელსაც ყოველი კაცი სამართლიანად გამოელოდა თვითმმართველობისაგან.

სიკეთისათვის ხომ ასე ფრთამოკვეცილია ჩვენის სოფლის თვითმმართველობა, ბოროტისათვის-კი ფართო გზა აქვს. თუ, ვინიცობაა, სოფლის მოხელეთა, მაგალითებრ—მამასახლისმა, ნაცვალმა და მოსამართლეებმა ვნება რამ მიაყენეს სოფლის მცხოვრებსა, აშკარად უკანონობა გაუწიეს სოფელს საზოგადოდ, ანუ თვითოეულს მცხოვრებს ცალკედ, ვნებულს ნება არა აქვს, ჩვენის წესდებით, საზოგადო სამართლის წინაშე იძიოს თვისი დანაკლისი, ნება არა აქვს საზოგადო სამართლით სდევნოს დამნაშავეს და ბოროტმოქმედს მოხელესა. 72 და 73 მუხლი წესდებისა ამბობენ, რომ ყოველი საჩივარი ამგვარებში უნდა მიიმართოს მაზრის უფროსისადმი და, თუ იგი დაინახავს, რომ მოხელე კაცი ღირსია სამართალში

მიცემისა, მხოლოდ მაშინ უნდა მიეცეს მოხელე სამართალს; სოფლის მოსამართლეებს-კი სამართალში აძლევს მარტო გუბერნატორი, ისიც მაზრის უფროსის წარდგენითა. ჩვენს წესდებას დაეწეებული აქვს, რომ მაზრის უფროსიც და სოფლის მოხელეც ორივე ერთგვარი საფეხურები არიან ერთისა და იმავე კიბისა; ორივესათვის ერთნაირად სასურველია, რომ უფლების წინაშე ყოველივე მტყუანი იყოს. თუნდ ეგეც არ იყოს, ის კი ცოტაა, რომ ხშირად სოფლის მოხელე და მაზრის უფროსი ერთმანეთს ხელსა ჰბანენ, ერთმანეთს გადაებმიან ხოლმე უსურვაზივითა?! ამიტომაც სოფელი არ არის, რომ არ უჩიოდეს მოხელეთა ავკაცობას, მაგრამ, აბა, ბევრი მაგალითია, რომ მოხელე სამართალში იყოს მიცემული? ამიტომაც პასუხმგებლობა სოფლის მოხელეთა თითქმის სრულიად გაუქმებულია. ამ სახით, დარღვეულია მესამე ძირეული კანონიც თვითმმართველობისა, სახელდობრ ისა, რომ ყოველივე თანამდებობის მექონი კაცი პასუხმგებელი უნდა იყოს საზოგადო სამართლისა და სამსჯავროს წინაშე, და არა წინაშე თვისთა უფროსთა. ყველას უნდა ჰქონდეს ნება, მოხელეთა უფროსის დაუკითხავად, სდევნოს ბოროტმოქმედს მოხელეს საზოგადო სამართლით და იძიოს მისგან ყოველივე უკანონოდ დანაკლისი.

ამ სახით, ჩვენის სოფლის თვითმმართველობას ოთხიდან სამი უმთავრესი საფუძველი თვითმმართველობისა აკლია: 1. ხმა და არჩენის უფლება უნდა მინიჭებული ჰქონდეს ყოველს ადგილობრივს მცხოვრებს, — და არა აქვს; 2. ადგილობრივ სამმართველოს ყოველსფერში ყველანი უნდა ექვემდებარებოდნენ, ვინც კი მის წრეშია, და არ ექვემდებარებიან; 3. ყოველივე მოხელე პასუხმგებელი უნდა იყოს ყოველის წინაშე, ვისაც რასმე დაუშავენს, და უნდა იდევნებოდეს საზოგადო სამართლით, და არ იდევნება. მეოთხე საფუძველიც, თუ დარღვეული არ არის მთლად, შერყეული კი ძალიან არის, სახელდობრ მით — რომ ადგილობრივ მოხელეთა და მოსამართლეთა ყველა, სოფელში მცხოვრები ბინადარი, არ ირჩევს და ირ-

ჩვეს მხოლოდ გლეხი, ცალკე კომლად კამერალიის აღწერაში ხსენებული.

ყოველ ამის გამო ჩვენის სოფლის სამმართველო და მისნი მოხელენი პოლიციის ბრმა მსახურებს და დარაჯებს უფრო წარმოადგენენ. ვიდრე სოფლის საზოგადოების ინტერესებს. ამას ისიც დაუმატეთ, რომ პირველ ხანებში—და ბევრგან ეხლაც ჩვენის სოფლის მმართველობას იმისთანა მაზრის მოხელენი შეხედნენ, რომელთაც, გაუნათლებლობისა და სიბრიაყის გამო, არ ესმოდათ სიკეთე თვითმმართველობისა, და ვისაც ესმოდა, თვალში ეჩოთირებოდა, როგორც მის უფლების მოცილე რამ. და რადგანაც მახლობელნი მწრთვნელნი სოფლის ახალის მოხელეობისა ისინი იყვნენ, რასაკვირველია, სოფლის სამმართველოს იმ მხარეს უფრო გაუბრტყელებდნენ, რომლითაც იგი მათთვის უფრო გამოსადეგი, უფრო სახიერო იქნებოდა და უფრო სანუკბარი მათის პატივმოყვარეობისათვის და თავმოწონებისათვის. ეგრეცა ჰქმნეს. მათ სოფლის სამმართველოს ჩამოაცალეს ის მცირედი სიკეთეც საზოგადოებრივი, რომელიც ნაპერწკალსავით ბეუტავს წესდების ზოგიერთს მუხლში, და შეჰქმნეს იგი მარტო დაბალ საპოლიციო ორღანოდ. ამ სახისაა ეხლა ჩვენის სოფლის სამმართველო. დღესაც იქამდინ გაუპატიურებულია სოფლის სამმართველო, რომ გლეხაკი, მინამ სოფლის სასამართლოში შევა, ჯერ საჭიროდ ხედავს მაზრის უფროსთან გამოიქცეს და ბრძანება სთხოვოს, სოფლის სასამართლომ საქმე გამირჩიოსო. მაზრის უფროსებიც აძლევენ ამისთანა ბრძანებას, თითქო, თუ არ მისის ბრძანებით, სასამართლოს ნება არა აქვს საქმის განხილვაში შევიდეს. ანისი მაგალითი ერთი და ორი კი არ არის, ეს თითქმის ყველგან ჩვეულებად მიაღებინეს გლეხაკს.

აი სადამდი გაიწვდინა ფეხი და ხელი მაზრის მმართველობამ, რომ თითონ თავი აიმაღლოს, ხალხის თვალში ძირს დასცეს სოფლის მმართველობა და თავის ყურმოჭრილ ყმად გაიხადოს. ჩვენ იმას აღარ ვამბობთ, რა უპატიურად ექცევიან თითონ სოფლის მოხელეებსა. მამასახლისი, სოფლის

მოსამართლე, რომელთაც თითონ ბისმარკიც კი საჭიროდ დაინახავდა ხელი გაეწოდა, როცა შეხედებოდა, ბევრჯერ მინახავს, რომ მაზრის უფროსის ჩაფარს მათრახით წინ გაეგდოს. თითონ მაზრის უფროსი როგორ ექცევა ან ერთს, ან მეორეს,—მაგას ნულარ გვკითხავთ. ერთის სიტყვით, სოფლის მმართველნი, სოფლის ამორჩეულნი კაცი, სოფლის წარმომადგენელნი,—დღეს მაზრის უფროსის და პრისტავების ბიჭებად არიან და არა მოხელედ.

აი ეს არის უმთავრესი მიზეზი, რომ გლეხკაცობა არა ჰგრძნობს და არც გამოელის თავის სამმართველოსაგან არა-რაიმე სიკეთეს და ყველა იგი არც თავისად მიაჩნია; აი ეს არის მიზეზი, რომ სოფლის სამმართველო ყოველმხრივ ღონემიხდილია სიკეთისათვის; აი აქ არის სათავე იმ სამღუ-რავესა, რომელიც ყოველ მხრიდამ ისმის სოფლის სამმართ-ველოზედ და მის მოხელეებზედ; აი ეს არაღს მიზეზი, რომ სოფლის მმართველობას კაი კაცი ერიდება და მოხელეობას არა კისრულობს; აი ეს არის მიზეზი, რომ გლეხკაცი თავს არ იცხელებს, კაი კაცი ამოვირჩიოვო, და თითონ არჩევანიც თამაშისთვის მოგონილი ჰგონია.

ჩვენ აქამდის განვიხილეთ საფუძველნი თვითმმართველო-ბისანი და, შეძლებისამებრ, ვაჩვენეთ, რომ იგინი უარყოფელნი არიან ჩვენის წესდების მიერ; ეხლა იმის გარჩევას შევუდგე-ბით,— მაგ სახის წესდება ცნობიერად მაინც შეუფერეს თუ არა ჩვენს ცხოვრებასა და თითონ საქმის მოთხოვნილებასა.

ჯერ პირველად ვიტყვით მასზედ, თუ რა არის მიღებული საფუძვლად სოფლის საზოგადოების შედგენისათვის, სახელ-დობრ—რის ძალით უნდა შემოველოს წრე იმ ადგილს, რომელიც ერთს სოფლის საზოგადოებას შეადგენს. 2 მუხლი წესდებისა ამბობს, რომ სოფლის საზოგადოება უნდა შესდ-გეს ყოველ გლეხთაგან, რომელნიც ერთს სოფელში სცხოვ-რობენ. აქ საფუძველი ცხადია და საბუთიანიც. ხოლო საქმე

5. • ლია ჰავჭავაძე, ტ. VI.

იმაშია, წვრილმა სოფლებმა რა ქმნან? 3 მუხლი წესდებისა ამბობს მხოლოდ, რომ წვრილი სოფლები ან მიეწერებიანო მახლობელს საზოგადოებას, ან ცალკე საზოგადოებას შეადგენენო. ვინ უნდა ჰქმნას ეკა? თითონ ხალხმა? არა. ამ ორივე შემთხვევაში განკარგულება მიენდობაო გუბერნატორსაო, რომლის წარდგენაც ამ საგანზედ დამტკიცებულ უნდა იქმნას მთავარმმართველის მიერ. ხოლო რაზედ უნდა დამყარდეს გუბერნატორი, წესდება სრულიად არას ამბობს, თითქო ეს ისეთი უმნიშვნელო საგანი იყოს, რომელიც შეიძლება თითონ მცხოვრებთ არ ეკითხოს და უცხო კაცის ნებაყოფლობაზედ მიეგდოს, მაშინ როდესაც ამაზეა დამყარებული შინაგანი ძალი და სიმტკიცე საზოგადოებისა.

ჩვენში ხშირია წვრილ-წვრილი სოფლები. ზოგჯერ ამ წვრილ სოფლებს ისეთი მტრობა და დავა აქვთ მამულებზედ, ან ერთმანეთს შორის, ან დიდ სოფლებთან, რომ მათი შეერთება ცეცხლისა და წყალის შეერთება იქნება ერთმანეთის დასაშრეტად. ასეც მოხდა ბევრგან, იმიტომ რომ მარტო სიახლოვის ძალით მოახდინეს სოფლების შეერთება და ყური არ ათხოვეს სხვა. ადგილობრივს ვითარებას, რომლის მცოდნენი — როგორც მოგეხსენებათ — ჩვენში ძალიან იშვიათნი არიან მთავრობის მოხელეთა შორის. დღესაც ბევრი ასე დარღვეული სოფლის საზოგადოებაა ჩვენში და აქამომდე არავენ არ გამოჩენილა, რომ ამას ყური ათხოვოს და წამალი დასდოს. თუნდ ესეც არ იყოს, რამდენი პატარა სოფელია დიდ სოფელზედ მიწვრილი და მისგან ჩაგრული, რადგანაც პატარა სოფლის ხმა სოფლობაში ხმაა მლაღადებელი უდაბნოში და სხვა არაფერი. რას გააწყობს ბევრთან ცოტა? ესეც კია წვრილ სოფლებისათვის გასაჭირი, რომ ძალიანაც უნდოდეთ ცალკე ყოფნა, ვერ შეეძლებათ, რადგანაც წესდება ვალად სდებს იყოლიონ მოხელენი არა ნაკლებ ოთხის კაცი-სა. ამოდენა მოხელეებს სად გაუძლება პატარა სოფელი?

სოფლის სამმართველოს შეადგენს: სოფლობა*, მამასახ-

ლისი და სასამართლო. ჩვენი წესდება, ვერც თითონ საქმის მიხედვით, ვერც ჩვენის ცხოვრების შესაფერად, ვერ უხზავს თვითეულს მათგანს მათდა შესაბამის მოვალეობასა. სოფლობის მოვალეობა სრულად გადმოღებულია რუსეთიდან და, რაც ჩვენში სასამართლოს უნდა ეკუთვნოდეს, ის ზურგზედ აჰკიდეს სოფლობასა. მაგალითებრ, 11 მუხლმა ვალად დასდო სოფლობას, რომ გაყრა გლეხთა შორის მან მოახდინოს. ამას თავისი საბუთი აქვს რუსეთში, თუმცა არც ძალიან ბევრი, — რადგანაც იქ სოფლის მმართველობის დედაბოძად ყოველს-ფერში მიღებულია სახასოდ-მფლობელობა მიწისა და, მაშასადამე, ყოველი ცვლილება მიწისმფლობელობის შესახებ, ყოველი ცვლილება პირადი თუ ოჯახობრივი, ცოტად თუ ბევრად, იქ მთელს საზოგადოებას შეეხება. ჩვენში ეგ არ არის. ჩვენში კომლექსი კერძობითი მფლობელობაა. აქ გაყრა კერძობითის ინტერესს შეადგენს; ამიტომაც იგი მიუცი-ლებელი მოვალეობაა სოფლის სასამართლოსი და არა მრავალხმოვანის სოფლობისა, რომელსაც გლეხთა გაყრაში არც მწვადი ეწვის და არც შამფური. ვისაც ცნობილი აქვს ჩვენის გლეხკაცის ოჯახობრივი ვითარება, ვინც როდესმე დასწრებია სოფლობას საზოგადოდ და ჩვენსას საკუთრივ, ის ადვილად მიხვდება, რომ სოფლობას არავისგან არ ძალუძს გაჰყაროს თუნდ ერთი ოჯახი; მთელს ერთ წელიწადსაც რომ თავი იცხელოს. აკი არცა გვგონია, რომ სადმე ამისი მაგალითი მომხდარიყოს. მაგგვარი გაყრა ვერც კი წარმოუდგენია ჩვენს გლეხკაცობას და თავში ვერ მოუთავსებია, რადგანაც მართლა-და მოუთავსებელია. ამის გამო ერთი დიდი ინტერესი ოჯახობრივი დაუქმაცოფილებელი რჩება ჩვენს გლეხკაცობასა და, თუ თითონ გასაყრელნი ერთმანეთში ნებაყოფლობით არ მორიგდნენ, კანონიერი გაყრის გზა სრულად მოსპობილი აქვთ. რამდენი შუღლი, შფოთი და უბედურება მოსდევს ხოლმე ამას, — ეგ ჩვენმა სისხლის სამართალმა კარგად უნდა იცოდეს, იმიტომ რომ მაგალითები თვალწინ ბევრი აქვს.

რაც შეეხება მამასახლისის და სოფლის სასამართლოს მოვალეობასა, აქაც ერთი რამ დიდად შესანიშნავია და საკვირველი. სოფლის სასამართლოს და მამასახლისის მიზომილი აქვთ უფლება—ბრალეულ გლეხებს სასჯელი დასდონ; ხოლო წესდებას დავიწყებია განესაზღვრა, რა დანაშაულობა ეხელქვეითება მამასახლისს და რა—სასამართლოს, ორივესათვის ერთს სიტყვას ხმარობს—„წვრილმანი დანაშაულობა“*. 27 მუხლი ამბობს, რომ მამასახლისს ექვემდებარება იმისთანა წვრილმანი დანაშაული, რომელსაც სასჯელად მოსდევს ორის დღით სასოფლო სამუშაოდ დანიშვნაო, ანუ ერთი მანეთი ჯარიმაო, ან ორის დღით დამწყვდევაო; სხვა, უდიდეს სასჯელთა დანიშვნა-კი სოფლის სასამართლოს საქმეაო. ამის მეტი სხვა არაარაიმე საზღვარი არ დაუდვია წესდებას სასამართლოსა და მამასახლისს შორის. არსად ჩამოთვლილი არ არის, რომელს დანაშაულობას მოსდევს ორის დღის მუშაობა, ერთი მანეთი ჯარიმა და ორის დღით დამწყვდევა და რომელს — ამაზედ უმძიმესი. ასე რომ, მამასახლისმა თუ მოინდომა, არც ერთს სადანაშაულო საქმეს არ მიაღწევინებს სოფლის სასამართლომდე, ყოველს საქმეს თავის ქვემდებარედ გახდის; იტყვის, ამაზედ მეტი სასჯელი არ მოსდევს ამ დანაშაულობასაო, რადგანაც სხვა ზომა დანაშაულობისა, თითონ დანაშაულობის თვისებაზედ დამყარებული, წესდებას დავიწყებია მოეხსენებინა. ცხადია აქედამ, რამოდენა ბოროტმოქმედება შეუძლიან მოახდინოს მამასახლისის ნებაყოფლობა, თუ პატარა მოხერხებულიც არის. საჭიროა სახელდობრ ჩამოითვალოს თვითოეული დანაშაულობა, მამასახლისის საკუთენი ცალკე და სასამართლოსი ცალკე; და უფრო უკეთესი იქნება, რომ მამასახლისს ჩამოაცალონ უფლება სასჯელისა, რადგანაც ეს სასამართლოს საქმეა და არა ხელთუფლობისა.

სამოქალაქო საქმის გარჩევაში მამასახლისს არაფერი უფლება არა აქვს, და საბუთიანადაც. ხოლო აქაც, ჩვენის ფიქრით, წესდებას დავიწყებული აქვს ჩვენის გლეხკაცის ვითა-

* Маловажные проступки.

რება. სოფლის სასამართლოს მინდობილი აქვს განარჩიოს ყოველივე საქმე ქვემდებარე გლეხთა შორის, როცა სადავო საგანი ათის თუმნის ღირებულებას არ აღემატება. ამ საზღვრამდე იგი ყოველს საქმეს საბოლოოდ სწყვეტს, ასე რომ უკმაყოფილო გლეხს ნება არა აქვს სადმე საჩივარი შეიტანოს სოფლის სასამართლოს გადაწყვეტილებაზედ. ეს მეტად მძიმე რამ არის გლეხკაცისათვის. ხშირად გლეხკაცს სულ ერთიანად მოუშლის ხოლმე ბინას, არამც თუ ათის თუმნის ზღვევინება, არამედ ნაკლებისაც, და რატომ არ უნდა ჰქონდეს ნება, რომ გადაწყვეტილება, რომელიც უმართლოდ მიაჩნია და რომელსაც ამოდენი ვნება შეუძლიან მიაყენოს, ხელახლად გაასინჯოს უმაღლესს მოსამართლეს? ამას არა წოდების კაცი მოკლებული არ არის, გლეხის მეტი, გლეხისა, რომელიც ყველაზედ უფრო მეტად საჭიროებს გულმოდგინეს, განათლებულს და კეთილსინდისიანს მოსამართლესა და ყველაზედ მეტს განსაცდელშია, რომ საქმეს რიგიანად ვერ გაურჩევნ, რადგანაც ვერც თითონ არის რიგიანად საქმის ამხსნელი, და მოსამართლედაც თავისებურ ბნელი და უვიცი მოხელენი ჰყავს. ჩვენ ამით იმისი თქმა კი არ გვინდა, რომ სოფლის სასამართლო გაუქმდეს, ჩვენ გვსურს მხოლოდ, რომ რომელი საქმეც ერთს თუმანზედ მეტს იძიებდეს, გლეხს ნება ჰქონდეს იმ საქმის თაობაზედ გადაწყვეტილება სოფლის სასამართლოსი უმაღლესს სასამართლოს ხელმეორედ გაასინჯოს. ამგვარ სასამართლოდ უნდა იქნას მომრიგებელი მოსამართლე, სულ სხვა წესზედ და სხვა რიგით არჩეული და დადგენილი და არა ისე, როგორც ეხლა ჩვენშია.

ჩვენ მარტო უმთავრესნი ნაკლულოვანებანი ვაჩვენეთ ჩვენის ეგრეთ-წოდებულ თვითმმართველობისა და სოფლის სამმართველოს წესდებისა. ჩვენ გვგონია, რაცა ვსთქვიით, ეგეც სამყოფი საბუთი იყოს, რომ ხელახლად გადისინჯოს ყოველივე კანონმდებლობა ამ საგანზედ, თუ სოფლის კეთილგანწყობა ვისთვისმე სასურველია, და ვისთვის არ უნდა იყოს სასურველი! ეს კია, რომ მარტო სოფელი, როგორც ნაბოლო-

ვარი რგოლი რთულის ჯაჭვისა, ვერ ასაზრდოებს თვითმმართველობას, თუ მარტო სოფელში დაიწყება და სოფელშივე ჩაწყდება. სოფელს მაზრა უნდა მოჰყვეს, მაზრას—გუბერნია, როგორც ეხლა რუსეთშია, ხოლო სხვა წესით და სხვა რიგად უნდა მოეწყოს ჩვენში ეს საქმე.

წერილი მეექვსე

მომრიგებელი მოსამართლობა ჩვენში

ბატონ-ყმობის გაუქმებას და სოფლის სამმართველოს დადგენას ზედ მოჰყვა ცვლილება ღვინისა და არაყის ბაჟის თაობაზედ. თუმცა ამ საგანს მეტად დიდი მნიშვნელობა აქვს ჩვენის ეკონომიურის ვითარებისათვის და თუმცა ამან დიდი ზედმოქმედებაც იქონია ჩვენის ხალხის ქონებითს მეტნაკლებობაზედ, მაგრამ მაინც მაგის გამოკვლევის ამჟამად ვერ შევუდგებით. თავის დროზედ მაგ ღირსშესანიშნავს საქმეს ისევ დავუბრუნდებით. ეხლა კი ჩვენ უფრო გვეხერხება სოფლის სამმართველოს გამოკვლევიდამ პირდაპირ გადასვლა განსამართლების წესზედ. თუმცა ამით ქორონიკული ჯაჭვი ირღვევა, მაგრამ რჩება შინაგანი კავშირი, რომელიც არსებობს მმართველობის და განსამართლების წესთა შორის საზოგადოდ. ჩვენ აქ სახეში გვექმნება მხოლოდ ერთი ნაწილი განსამართლების წესისა, რომელსაც ჩვენის ხალხის ცხოვრების დიარეზედ უდგას ფეხი, სახელდობრ ის ნაწილი, რომელიც შეეხება მომრიგებელ მოსამართლობის დაწყობასა და აგებულებასა.

რომ ჩვენა და ჩვენნი მკითხველნი ერთნაირის საწყაოთი შევუდგეთ ჩვენში დადგენილ მომრიგებელ მოსამართლობის ავ-კარგიანობის აწყვასა, საჭიროა ვიცოდეთ ის აზრი და საფუძველი, რომელზედაც არის დამყარებული მომრიგებელ მოსამართლობის წესი, ის აზრი და საწადელი, რომელიც დაუნიშნავს კანონმდებელს მისადწევად. ეს მით უფრო სარგო იქნება ჩვენთვის, რომ იგი აზრი, საფუძველი და საწადელი, რომელიც ამ შემთხვევაში წინ წასძლომია კანონმდებელს,

არის ჭეშმარიტი ნაყოფი მეცნიერებისა და ევროპის ცივილიზაციის გამოცდილებისა. არც ერთს კანონმდებლობას რუსეთში ისეთი გარკვეული და ჭეშმარიტი აზრი არ ჰაპრთვია, როგორც განსამართლების წესსა საზოგადოდ და მომრიგებელ მოსამართლობისას ცალკედ; არც ერთს კანონმდებლობას არ შეჰხვედრია იმისთანა კაცნი, რომელთ ცოდნა და გონებითი ძალნი ესე შესაფერად შესწვდომოდეს ამისთანა მაღალს, უაღრესს და რთულს საქმეს, როგორც განსამართლების წესის დადგენაა. კანონმდებლობა რუსეთში სხვას არც ერთს საქმეს ასე ცნობიერად, გულმოდგინედ და ჭეშმარიტების სიყვარულით არ შესჰიდებია. ამიტომაც განსამართლების წესი რუსეთისა საზოგადოდ უფრო მოსაწონია, ვიდრე დასაწუნი, და ამაზედ უფრო მოსაწონია მომრიგებელ მოსამართლობის დაწყობილება, გარდა ზოგიერთის ნაკლისა, რომელიც შეჰყოლია წესს სხვადასხვა გარემოებისა გამო. ეს სიკეთე რუსეთის განსამართლების წესისა და კანონმდებელთა ღვაწლისა აღიარებულია რუსეთის უკეთესთა კაცთაგან და ევროპიელ მეცნიერთაგანაც.

მას შემდეგ, რაკი გამოკვლეულ იქმნა და აღიარებულ უწინდელის წესის უფარვისობა და ბოროტი, ახალის წესის შემოღების წინააღმდეგ სამი საბუთი წარუდგინეს კანონმდებლებს. ერთი ისა, რომ ხალხი, თუ საზოგადოება. ჯერ მომზადებული არ არისო, რომ შეიშენიოს ეგ ახალი წესიო და ამიტომაც ვერ მოიხდენსო; მეორე ისა, რომ ხაზინას იმოდენა თავისუფალი ფული არა აქვსო, რომ მაგ ახალის წესის ხარჯს გასწვდესო; მესამე—ვერც იმოდენა კეთილსინიდიანს და მცოდნე კაცებს ვიშოვნითო, რომ ეგ ახალი წესი რიგიანად ამოქმედონო.

ამ საბუთებმა არ დააფრთხეს იგინი, ვისაც მინდობილი ჰქონდათ ახალის წესის დაწყობა და აგება და ასე მიუგეს მოპირდაპირეებს:

თუ კანონი ჭეშმარიტს და სწორეს აზრზეა დამყარებული და ნამდვილის მიზეზისაგან წარმომდგარი, იმას დროს და ადგილის შერჩევა არ უნდაო, იგი ყოველთვის და ყველგან

საკეთილთა და გამოსადეგთა. ძნელი საფიქრებელია, რომ სადმე ანუ როდისმე ადამიანი ცუდისათვის მომზადებული იყოს და კარგისათვის კი მოუმზადებელიო. გონიერი კანონი თავის-დღეში ცუდს არ მოახდენს. იქნება, რომელისამე მიზეზით, ან იმიტო, რომ კანონი ახალია, კანონმა რამდენსამე ხანს ღირსებისამებრ არ იმოქმედოს, მაგრამ უფრო ადვილად დასაჯერია, რომ იგი დაუყოვნებლივ ღრმად გაიდგამს ფესვებს და შეიქმნება ქვეყნის მშვიდობიანობის და კეთილდღეობის დედაბოძად.

ფულის ნაკლებობა ხაზინაში წარმოსდგება ეკონომიურ ვითარებისაგან საზოგადოდ და, გარდა ამისა, საკუთრივ იმისაგანაცაო, რაცა არსებითი ორღანონი მართლმსაჯულებისა რიგიანად აგებულნი და მომართულნი არ არიანო. ეგ ურიგობა ამბობს კრედიტსაც და სულსა ჰხუთავს ყოველს ხელთმოქმედებას და წარმოებასაო. საცა კრედიტი ფრთას არა ჰშლის, იქ ფული არ შეადგენს თანხას, მომქმედს და მწარმოებელს, იქ ფული სიმდიდრეს არა ჰქმნის, იქ ფული უქმიაო. ამიტომაც, თუ მართლა ხაზინა ფულის ნაკლებობას ჰგრძნობს, განკარგება განსამართლების წყობილებისა — არამც თუ სასარგებლოა, აუცილებელი საჭიროებააო.

რომ ამბობენო, იმდენს კეთილსინიდიისიანს და კანონების მცოდნე კაცს ვერ ვიშოვითო, რამდენიც საჭირო იქნება ახალის წესის გამოო, არც ეს არის საბუთიანი სიტყვაო. კანონი კაცს არა ჰქმნისო, ხოლო ეს კია: თუ კანონი ისეთია, რომ კაცი პოულობს მასში ღონისძიებას ცუდი საქმე ჩაიდინოსო, მაშინ კანონი ჰრყვნის ადამიანსაო; თუ კანონი ისე ბნელია, რომ კაცს არც ესმის და ვერც გაიგებს, მაშინ ადამიანს არც ეცოდინება კანონიო; თუ კანონი იმისთანაა, რომ თვით კეთილსინიდიისიანს კაცსაც არ ძალუძს მისი აღსრულება უნაკლულად, მაშინ კანონს ადამიანი არც ასრულებსო. და თუ მართლა იმისთანა კაცები ცოტანი არიან, რომელთაც უნდა ჰქონდეთ საკმაო კეთილსინიდიისიანობა, საკმაო ცოდნა და გულმოდგინება ახალის წესის რიგიანად აღსრულებისათვის, — უწინდელის წესის უვარგისობის ბრალიაო, და ამიტომაც გან-

კარგება კანონებისა ამ მხრითაც — არამც თუ სასარგებლოა, აუცილებელი საჭიროებაა*.

ამ სახით, ახალის წესის შემადგენელთა სახელი არ წაიხდინეს და სრულიად უარ-ჰყვეს ის მიზეზი, რომლის მიხედვითაც შესაძლო იყო უწინდელი ჟანგი ჩაჰყოლოდა ამ ახალს წესსაც და მით მოეწამლათ ქვეყნის ჯანმრთელობისათვის მოსაზრებული საქმე. უარ-ჰყვეს და ამიტომაც რუსეთისათვის მიღებულ წესს განსამართლებიას ან სულ არ ეტყობა, ან თუ ეტყობა — ძალიან ცოტად, იმ სამთა მიზეზთა ზედმოქმედება.

ჩვენდა სამწუხაროდ, ამასვე ვერ ვიტყვით იმ განსამართლების წესზედ, რომელიც ჩვენში გადასხვაფერეს, ვითომ შეუსწორეს აქაურს გარემოებას და ისე დაადგინეს. ჩვენს წესდებაში იმ სამსავე უარყოფილ მიზეზს უპირატესი ადგილი დაუჭერია; ამ სამს მიზეზს შესწირეს უკეთესნი თვისებანი და ღირსებანი ახალის წესისა. ამ სამს მიზეზს ანაცვალეს ის აზრიც, ის საფუძველიც, ის საწადელიც, რომელიც სულია და ხორცი ამ ახალის წესისა. თუმცა ეს არსად არ არის გამოთქმული თითონ წესდებაში ცხადად, მაგრამ რად მინდა კაცმა სთქვას მე ასეთი ვარო, როცა მისი მოქმედებაც მაჩვენებს, რაც არის. ნაყოფისაგან იცნობება ხე იგიო, ნათქვამია.

რასაკვირველია, ნამდვილად ცნობილს და გამოკვლეულს ადგილობრივს გარემოებას თავისი ადგილი უნდა ჰქონდეს ყოველს მთავრობითს განკარგულებაში საზოგადოდ და კანონმდებლობაში საკუთრივ; მაგრამ როცა უმთავრესნი და არსებითნი საფუძველნი ცვლილებისა არის ნაყოფი კაცობრიობის საერთო ცივილიზაციისა და მეცნიერებისა, მაშინ იგი საფუძველი ყველგან და ყველასათვის მოსახდენია და, თუ აქ ცვლილებამ უნდა დაუთმოს რამე ადგილობრივს გარემოებას, თვით უმთავრესი და არსებითი საფუძველი კი არ უნდა გამოაცალოს საქმეს, არამედ საქმის მარტო წვრილმანი კუთვნილებანი უნდა შეურჩიოს და შეუფეროს გარემოებასა. რასაკვირ-

* Собщ. Госуд. Канц.

ველია, ჩვენში არც აქაური გარემოება იყო ნამდვილად ვისგანმე ცნობილი და გამოკვლეული, არც უმთავრესი და არსებითი საფუძველი ცვლილებისა იყო პატივცემული. მას სრულიად ჩამოათალეს, რაც მის უცილო თვისებას და ღირსებას შეადგენდა.

ეგ უმთავრესი და არსებითი საფუძველი განსამართლების ცვლილებისა საკმაოდ კარგად და ვრცლად არის ცნობილი და აღიარებული მათგან, ვისაც რუსეთში მინდობილი ჰქონდა ახალის წესის შედგენა. რადგანაც ჩვენ საგანადა გვაქვს გარჩევა მარტო მომრიგებელ მოსამართლობის წესდებისა, ამიტომაც მარტო ამ საგანზედ მოვიყვანთ კანონმდებელთა აზრსა. მას შემდეგ ჩვენ ცხადად დავინახავთ, რამოდენად შეშალა ის აზრი იმ სამმა მიზეზმა, რომელიც ზემოთ წარმოვსთქვით, და რომელიც წინ წაიმძღვარეს ჩვენში „ადგილობრივის გარემოების“ სახელით.

რაც უნდა მარტივი წესი იყოს განსამართლებისა, კანონმდებელთა აზრით, თუ თითონ სასამართლო შორს არის მოდავეზედ, ან იმ ადგილზედ, საცა მფლობელობა დარღვეულ იქმნა, ანუ ზიანი და წანახედი მოხდა და სხვა ამგვარი, მაშინ წესი თვის საგანს ვერ მისწვდება, რადგანაც მოდავისათვის არც ანგარიშია, და ხშირად არც ღონისძიებაა, შორს წავიდეს მცირე საფასური საქმისათვის. სამართალი თვის მნიშვნელობას აუქმებს, როცა სამისა თუ ათის მანეთის მაძიებელი იძულებულია ასს ვერსტზედ წავიდეს, ანუ როცა საქმე იმისთანაა, რომ დაუყოვნებლივ მოხელვა უნდოდეს, და მინამ მაძიებელი შეატყობინებდეს სამართალს და მინამ სამართალი ადგილობრივ გამოძიებისათვის მოვიდოდეს, ყოველივე კვალი საქმისა წაშლილი იყოს. საბუთები მფლობელობის დარღვევისა, ანუ უძრავის ქონების წანახედისა, მარტო ადგილობრივ შეიკრიბება და მხოლოდ მაშინ, როცა სიმართლის დარღვევის უმაღლე, დაუყოვნებლივ შეუდგებიან საქმეს; უამისოდ სამართლიანი გადაწყვეტა საცილობელის საქმისა ძნელდება ხოლმე და ხშირად შეუძლებელიც ხდება.

ამიტომაც საჭიროა, საზოგადო სასამართლოების გარდა,

ცალკე ადგილობრივი სასამართლოც დაწესდესო, იმისთანა სასამართლო, რომელიც მოდავისათვის მახლობლად იყოსო და ისეთი მარტივი საქმის საწარმოო წესები ჰქონდესო, რომ შეეფერებოდეს უმრავლესის ხალხის საჭიროებასაო.

საჭიროება და მიუცილებლობა ამისთანა მარტივის და ადგილობრივის სასამართლოსი აღიარებულია ყოველს კეთილად განწყობილს სახელმწიფოშიო. მორიგება მოდავეთა და მორიგებით საქმის გათავება უპირატესი დანიშნულებაა ამისთანა სასამართლოსიო; ამიტომაც მას ჰქვიან მომრიგებელი სამართალიო.

მომრიგებელ მოსამართლეს მინდობილი აქვს გარჩევა იმ წვრილმან საქმეებისა, რომელნიც ყოველდღე თითქმის წარმოდგებიან ხოლმე ხალხის ცხოვრებაში. უფრო მომეტებულმა ნაწილმა ხალხისამ კანონები არ იცის, მომეტებული ნაწილი ვერ იტანს ფორმალობას, პატივს სცემს მარტო ნამდილს სიმართლესა და უფრთხილდება დროს; ამისათვისაც ხალხისათვის უფრო ის არის სანატრელი, რომ საქმე სწრაფად გაუთავდეს ხოლმე და საქმის განაჩენები დამყარებული იყოს მასზედ, რაც თითონ ხალხის მოსაზრებით სიმართლედ არის ცნობილი. უფრო ბევრს წილს ამ საქმეებისას მომრიგებელი მოსამართლე სწყვეტს საბოლოოდ და ამასთანავე საქმეს არჩევს და სწყვეტს მარტო თითონ ერთადერთი. უმთავრესი დანიშნულება ამისთანა მოსამართლისა და უმაღლესი ღირსება მისის მართლმსაჯულებისა ის არის, რომ მშვიდობის მყოფელ შუაკაცად ექმნეს მოდავეთა და მათ შორის მორიგება ჩამოაგდოს. რომ ეს დიდი დანიშნულება მართლა მიღწეულ იქმნეს, ამისათვის საჭიროა, რომ ადგილობრივი მცხოვრებნი ენდობოდნენ მომრიგებელ მოსამართლეს. ამ ნდობის მოსაპოებლად ისე კანონების ცოდნა არ არის საჭირო, როგორც ცოდნა ხალხის აზროვნობისა, ხალხის ზნისა, ჩვეულებისა, ერთის სიტყვით — ყოველ იმისა, რითაც გარემოცულია ადგილობრივი ცხოვრება საზოგადოდ, — და ამასთანავე საჭიროა საკუთრივ კაცსა ჰქონდეს გამჭირახი გონიერება, პატიოსანი ხასიათი და უჩირქო ყოფა-ცხოვრება. მომრიგე-

ბელ მოსამართლის მრავალგვარი მოვალეობა ისეთია, რომ ყოველს შტოს სახელმწიფო მმართველობისას და ყოველ მხარეს ხალხის ცხოვრებისას შეეხება. ამ მიზეზითაც იგი უნდა სანდო და სარწმუნო კაცი იყოს მცხოვრებთა თვალში; ამ მიზეზითაც ადგილობრივ ვითარების ავიცა და კარგიც უფრო საჭიროა იცოდეს მოსამართლემ, უფრო საჭიროა ჰქონდეს შინაქაცის საქმიანი სიბრძნე, ვიდრე კანონიერობის ცოდნა და მოსამართლეობის გამოცდილება. რადგანაც მოვალეობა და თანამდებობა მომრიგებელ მოსამართლისა სხვადასხვაგვარია და რადგანაც თითონ მისი მოღვაწეობაც მრავალსაგანიანია, ამიტომაც ის მხარე, ანუ ნაწილი, რომელიც მას უნდა ჰქონდეს ჩაბარებული სამართლის საწარმოებლად, რაც შეიძლება პატარა უნდა იყოს სივრცით, იმიტომ — რომ იგი, როგორც ადგილობრივი მოსამართლე, ყველასათვის ყოველს ჟამს საჭირო კაცია. ამის გამო მომრიგებელ მოსამართლეს უპირატესი ზედმოქმედება უნდა ჰქონდეს საყოველთაო წესიერების და მშვიდობიანობის დაცვისათვის და დამყარებისათვის. ამ მიზეზითაც საჭიროა, რომ იგი ადგილობრივ მცხოვრებთაგანი იყოს, ესე იგი იმათგანი, რომელთაც არამც თუ მართო თავიანთი მხარე იციან, არამედ საკუთარი ინტერესიცა აქვსთ, რომ საერთო წესიერება და მშვიდობიანობა არ იქმნას შერყეულ.

ამ მრავალგვარს მოვალეობას და საჭიროებას რომ მივხედოთ, ცხადი იქნებაო, ამბობენ კანონმდებელნი, რომ მომრიგებელი მოსამართლე უნდა დანიშნულ იქმნას ადგილობრივთა მცხოვრებთა არჩევანითაო. ამის წინააღმდეგ ეს წარუდგინეს კანონმდებლებს, რომ სამართალი საზოგადოდ იმისათნა თვისების საგანიაო, რომ არჩევანით დანიშნულ კაცით ვერ წარიმართებაო, იმიტომ რომაო უფლების და მოვალეობის ახსნა და გარჩევა შეუძლებელიაო, თუ მოსამართლეს რჯულიერება ზედმიწევნით შესწავლული არა აქვსო და განსამართლების საქმეში ზედმიწევნით გამოცდილი არ არიო. ამის გამო მოსამართლეებს ვერ ამოირჩევს თვის შორის ვერც სოფლისა და ვერც ქალაქების მცხოვ-

რებიო და თითონ თავად-აზნაურობაც ბევრს აგრე მომზადებულ კაცს ვერ იზოვნის ადგილობრივ მცხოვრებთა შორისო. ეს საბუთიო, დაასკვნეს კანონმდებელთა, სრულიადაც არ შეეხება მომრიგებელ მოსამართლესაო, რომლისათვის ზედმიწევნით რჯულიერების ცოდნა კი არ არის საჭირო, არამედ დამსახურებული ნდობა და ადგილობრივის ვითარების ცოდნაო. მომრიგებელი მოსამართლე ყველაზედ უწინარეს უნდა იყოსო ადგილობრივ მოსამართლედ და მშვიდობიანობის დამცველადო; საზოგადო ნდობა ადგილობრივ მცხოვრებთა მიერ მიუცილებელს საჭიროებას შეადგენს მათის დანიშნულებისასო.

ამიტომაც რუსეთის წესდებაში შეტანილია, რომ მომრიგებელი მოსამართლე უსათუოდ იმ ადგილის შვილი უნდა იყვეს, საცა მოსამართლობა უნდა და, გარდა ამისა, იქაურ მცხოვრებთაგანვე აღმორჩეული.

ამ სახით, ეხლა ჩვენ ვიცით, რა აზრი ჰქონია უმაღლესს მთავრობას, რომ მომრიგებელი მოსამართლობა დაუწყესება, და რა ღონისძიება მიუღია, რომ ის აზრი უნაკლოდ აღსრულებაში მოსულიყო. მოკლედ განვიმეოროთ ზემოთქმული, რომ უფრო გარკვევით გზა გავიგნოთ და უფრო ცხადი აზრი წავიმძღვაროთ წინ ჩვენს გამოკვლევაში.

უმაღლესმა მთავრობამ უარ-ჰყო უწინდელი განსამართლების წესი და მის მაგიერ საჭიროდ დაინახა, რომ უფრო მომეტებულ ხალხს სახელმწიფოისას იმისთანა სამართალი უჭირს, — 1. რომელიც მახლობლად უნდა იყოს ხალხზედ, ასე რომ ყველამ ყოველს ჟამს, რაც უნდა ჰატარა გაჭირვება ჰქონდეს, მიჰმართოს ხოლმე და დაუყოვნებლივ სწრაფად განსამართლდეს; 2. რომელსაც ისეთი მარტივი წესი წარმოებისა ჰქონდეს, რომ უცოდინარმა კაცმაც თავისი საქმე აწარმოოს; 3. რომელსაც, რამოდენადაც შესაძლოა, ფორმალობა არ უშლიდეს, რომ ნამდვილი სიმართლე აღმოაჩინოს; 4. რომელსაც წინ უნდა მიუძღოდეს ადგილობრივის ვითარების ცოდნა, ცოდნა ხალხის ჴნისა, ხალხის ჩვეულებისა და ერთმანეთზედ დამოკიდებულებისა; 5. სამართალი უნდა იყოს

იმისთანა კაცის ხელში, რომელსაც ხალხი იცნობს, ხალხი ენდობა და ხალხი პატივსაცემს, და რომელსაც, როგორც ადგილობრივს მოსახლეს და მცხოვრებს, თითონაც გული უნდა შესტიოდეს, რომ უწყესობა, ურიგობა არ იყოს მის სახელოში; მშვიდობიანობა, უშიშროება არ იქმნას დარღვეულ; ყველა დარწმუნებული იყოს, რომ დანაშაულობა, ბრალი, დაუსჯელად არ ჩაივლის, წანახედი, ზიანი უზღვევლად არ დარჩება; ხოლო უკეთესი მხარე, უმაღლესი მნიშვნელობა ამგვარის მოსამართლობისა მორიგებით გათავებაა საქმისა. აქაც დანახულია და ცნობილი, რომ თუ მოსამართლე ხალხის თვალში სანდო, სარწმუნო კაცი არ არის, მოსამართლე ამ მომრიგებელ შუაქაცობას ვერ აღასრულებს. როგორც ამის გამო, ისე იმ მიზეზებით, რომელნიც ზემოთ მოგვიხსენებია, მტკიცე და მიუცილებელ საჭიროებად აღიარებულია და დადგენილი, რომ მომრიგებელი მოსამართლე თითონ მცხოვრებლებმა აღმოიჩინონ ხოლმე თვის შორის.

ჩვენდა სამწუხაროდ, ვიტყვით კიდევ, თითქმის ყოველივე ესე, ცნობიერად ქვეყნის სიკეთისათვის წამლად გამოკვლეული, ეს არსებითი სახსარი სამართლის ჭეშმარიტს გზაზედ დაყენებისათვის, ჩვენში სრულად შეიცვალა. შეიცვალა მეთქი!.. შეიცვალა კი არა, ქერკეტი დარჩა და გული კი გამოეცალა სულ იმ ოთხ კედელ-შუა ნასიზმრევის გამო, რომელსაც „ადგილობრივს ვითარებას“ ეძახიან და რომელიც სწორედ ხმამოუღებელი სახედარია: ვისაც რა უნდა, იმას აჰკიდებენ და გადაჰკიდებენ ხოლმე. ეს უბედური, ყველასაგან დაბრიყვებული, უტყვი „ადგილობრივი ვითარება“ სასაცილო ყოფაშია ჩვენში. არავის, არამც თუ შეუსწავლია, რა ფერისა და ზნისაა, არც კი ცდილა, რომ შეესწავლა. იციან კი, რომ რაღაც „ადგილობრივი ვითარება“ უნდა იყოს, რომელიც სულ მზად არის სამსახურისათვის, როგორც შეკაზმული სახედარი: უნდათ ზედ მოაჯდებიან და დადიან, არ უნდათ — ჭიტლაყს ჰკვრენ და ეტყვიან, წადი და ნარი ჰგლიჯეო.

მეტად ღირსსაცნობია, რა გამომსჭვირვალეა ჩვენს გადასხაფერებულს წესდებაში „ადგილობრივის ვითარების“

სახელითა? ჩვენის აზრით, სხვა ახალი არაფერი, გარდა იმ სამის მიზეზისა, რომელიც სახეში ჰქონდათ თვით კანონმდებელთ რუსეთში, და რომელიც იქ სრულად უარ-ჰყვეს კიდეც და ჩვენში კი უპირატესი ადგილი მიანიჭეს. ნამდვილი ჩვენი ვითარება კი დავიწყებულ და განგდებულ იქმნა.

ჩვენი წესდებით არ არის საჭიროდ ცნობილი, რომ მომრიგებელი მოსამართლე უსათუოდ ადგილობრივი მცხოვრებთაგანი იყოს; ამის გამო ხშირია ჩვენში, რომ იაროსლაველი კაცი სვანებს, მაგალითად, ანუ ფშავ-ხევსურებს მოსამართლედ ენიშნება იმავე „მომრიგებელი მოსამართლის“ სახელითა, რომლის შესახებ უმაღლესმა მთავრობამ საქვეყნოდ საბუთიანად აღიარა, რომ თუ ადგილობრივი მცხოვრები არ არისო, მოსამართლობას ვერ იზამსო. რა მიზეზით უნდა აიხსნას ეს მართლა-და გაუგებარი განკარგულება, რომელმაც მომრიგებელ მოსამართლობას გული გამოაცალა და მარტო ქერეჭი შეარჩინა? სხვა არაფრით, ჩვენის აზრით, გარდა იმისა, რომ აქაურთ კანონმდებელთ ჰგონებიათ, რომ ადგილობრივ მცხოვრებთა შორის ღირსეულ კაცებს ვერ ვიშოვნითო მაგ თანამდებობის აღსასრულებლადო. ნუთუ ეს მართლა და ადგილობრივი მიზეზია? რა უნდა შეადგენდეს მიუცილებელს ღირსებას მომრიგებელ მოსამართლისას? ამის პასუხი თითონ უმაღლესმა მთავრობამ საქვეყნოდ აღიარა ამრიგად: მომრიგებელი მოსამართლე უფრო იმისთანა კაცი უნდა იყოსო, რომელმაც ზედმიწევნით უნდა იცოდესო ადგილობრივის ხალხის ავი და კარგო, ზედმიწევნით უნდა იცოდეს ხალხის ზნე, ჩვეულება, ერთმანეთზედ დამოკიდებულებაო, შინაური კაცის სიბრძნე უფრო უნდა ჰქონდესო, ვიდრე რჯულებიერობის ცოდნით და განსამართლების გამოცდილებით განვითარებული იყოსო. ნუთუ ამისთანა კაცის შოვნა და პოვნა იაროსლავში უფრო ადვილია საქართველოსათვის, ვიდრე თვით საქართველოში? იქნება მიპასუხონ, რომ მარტო მაგ ღირსებით იოლად ვერ წავაო მოსამართლე; გარდა მაგისა, მოსამართლეს გამჭრიახი გონიერება უნდა ჰქონდესო, პატიოსანი ხასიათი და უჩირქო ყოფა-ცხოვრებაო. ნუთუ „ადგი-

ლობრივი ვითარება“ ისეთია, რომ პატიოსანი, უჩირქო ყოფა-ქცევის პატრონი, გამჭრიახ გონებიანი კაცი არ მოიპოვება საქართველოში, და იაროსლავში კი პანტასავითა ცვივა? ამას ვერ იტყვიან, ამას საბუთად ვერ გავვიხედვენ წარმოგვიდგინონ ჩვენ.

თუ მართლა ჩვენ შორის ძნელი საშოვნია იყო იმისთანა კაცი, რომელიც გასწვდენოდა მთელს მოედანს მომრიგებელ მოსამართლობისას, მაშინ ლოდიკა ამას ითხოვდა, რომ იგი მოედანი შეემცივებინათ, ისე კი, რომ ძირეული თვისება ავგვარის მოსაპართლობისა არ შეერყიათ. ამის მაგიერ რა ჰქმნეს? აქაო და პატარა მოედანისათვისაც კაცი არ არისო, მოედანი უფრო გაათართოეს. რუსეთში მომრიგებელ მოსამართლეს ექვემდებარება სამოქალაქო საქმე არა უმეტეს ორმოცდაათის თუმნის საფასურისა, ჩვენში—ორასის თუმნისა; რუსეთში მომრიგებელი მოსამართლე ვერ შეეხება უძრავის ქონების საკუთრებად ძიებასა, რა ფასისაც უნდა იყვის, ჩვენში-კი ყოველ უძრავის ქონების საქმე ორასის თუმნის საფასურისა მომრიგებელ მოსამართლემ უნდა გაასამართლოს; რუსეთში მას ექვემდებარება მარტო წვრილმანის დანაშაულობის და ბრალეულობის საქმე, ჩვენში-კი ყოველი დანაშაულობა, რომელსაც რაიმე უფლების ჩამორთმევა, პატივისა და ღირსების აყრა არ მოსდევს. ამ სახით, რუსეთში, ესე იგი იქ, საცა ყური არ ათხოვს, რომ კაცები არა გვყავსო, მოსამართლეებს საქმე შეუმსუბუქეს, აქ კი, საცა უკაცურობა შესწამეს, საქმე უფრო დაუმძიმეს. ეგ, ჩვენის ფიქრით, იმასა ნიშნავს, რომ ამ უადგილოდ მიღებულს „ადგილობრივს ვითარებას“ კიდევ ხანგრძლივ ხედნა მოელის ამ შემთხვევაში.

ამ ადვილად სახედნელმა „ადგილობრივმა ვითარებამ“ ამ ბოლოს დროს უფრო გაიდგა ფეხი, ვიდრე უწინ. წესდების შემოღების პირველ ხანებში ცდილობდნენ, რომ ასე გაურჩევლად მიღებულმა, სწორედ მოგონილმა და არა ნამდვილმა „ადგილობრივმა ვითარებამ“ — თვისი ეკლები არ გამოაჩინოს, და ნიშნავდნენ მომრიგებელ მოსამართლეებად უფრო აქაურებს, რომელნიც, თუმცა იქაურები არ იყვნენ — საცა

ინიშნებოდნენ, მაგრამ ხალხის ენა მაინც იცოდნენ. ეხლა მთლად ამის წინააღმდეგსა ვხედავთ; და თუ ეგრე იარა ამ საქმემ, დრო მოვა, რომ მომრიგებელი მოსამართლე ისევ იმ უწინდელ დიამბეგად გახდება, როგორცაა ხალხი ერიდებოდა. როგორც ჭირს. ეხლაც კი ცხადი ნიშნებია, რომ ჩვენებურს ხალხს, როგორც სიკვდილი — ისე ეჯავრება მომრიგებელ მოსამართლესთან სიარული და, თუ ძალიან არ გაუჭირდა, ყელში თოკი არ მოეჭირა, ძნელად თუ ჰხედავს მომრიგებელ მოსამართლის ხელში ჩაგარდნასა.

• ჩვენის წესდებით უარყოფილია ის მეორე არსებითი კუთვნილებაც მომრიგებელ მოსამართლობისა, რომელიც მიღებულია რუსეთში, სახელდობრ ისა, რომ ადგილობრივ მცხოვრებელთა უნდა თითონ ამოირჩიონ თავიანთი მომრიგებელი მოსამართლე. ამისი მიზეზი სხვა ვერა მოგვისაზრებია რა, გარდა იმისა, რომ ხალხს ვერ ნდობიან, ჰგონებიათ — რომ ხალხი ვერ ამოირჩევს რიგიანს და ღირსეულს კაცსაო, ერთის სიტყვით — ხალხი მოუწადებელიაო და ამიტომ ამ უფლებას ისევ ვერ მოიხმარებს, როგორც სანატრელიაო. თუმცა არც ეს არის საბუთიანი სიტყვა, მაგრამ სხვა მხრით არჩევანის უფლების უარყოფა შეუძლებელია, იმიტომ რომ, მეცნიერების თვალთ დააკვირდებით ამ საგანს თუ გამოცდილების თვალთა, არც ერთი იგი არამც თუ ეწინააღმდეგება მომრიგებელ მოსამართლის არჩევანით განწესებასა, არამედ უფრო ემხრობა, უფრო ხელს უწყობს. თუ ამაზედ რაიმე ცილობა არსებობს მეცნიერებაში, მართო იმაზეა ცილობა, რომ უმაღლესი მოსამართლენიც, როგორც მაგალითებრ — წევრნი ოლქის სასამართლოსი, პალატისა, თუ სენატისა, არჩევანით უფრო კარგია რომ განწესდნენო, თუ მთავრობის განკარგულებითაო.

რუსეთში, როგორც ვნახეთ ზემოთ, განათლებულნი შემადგენელნი განსამართლების წესისა იმ აზრზედ დადგნენ, რომ მომრიგებელ მოსამართლობას თვისი სიკეთე მთლად ჩამოერთმევა, თუ არჩევანით განწესება უარყოფილი იქნებაო. ხალხის მოუწადებლობას იქ ყური არ ათხოვეს. მართლა-და დასაჯერი არ არის, რომ ხალხი სადმე და როდისმე ცუდი-

სათვის მომზადებული იყოს და კარგისათვის კი მოუმზადებული, ხოლო არჩევანით განწყობა მომრიგებელ მოსამართლისა რომ კარგი რამ არის, — ამაზედ ეხლა ექვი აქვთ მარტო ბრმებსა და რევნებსა. ყოველს მოსამართლეს საერთოდ და კომრიგებელს საკუთრივ, უნდა ხალხის მიერ ნდობა ჰქონდესო, უნდა ხალხისაგან ცნობილი იყოს, როგორც ღირსეული და სარწმუნო კაცია. ნუთუ სადმე ხალხი საზოგადოდ და ზეენი საკუთრივ იმისთანა ტყის ნადირი იყოს, არ ესმოდეს, — ვისზედ მიენდობა უფრო გული, ვინ უფრო ღირსეული და სარწმუნო კაცია მის ახლომახლო, რომ მას წაავლოს ხელი და იგი დაიყენოს მოსამართლედ? აქ მომზადებულობა და მოუმზადებულობა რა შუაშია? საზოგადოდ ცნობილია, რომ ადამიანი თვით ისტორიის პირველ ხანებში, ესე იგი ჯერ მაშინ, როცა სწავლისა და მეცნიერების სიოც არ მიჰქარებოდა და ფეხიც არ დაედგა ცივილიზაციის გზაზედ და ყოველ-მხრივ მოუმზადებელი იყო, ჯერ მაშინ მეთქი — მოსამართლეს, თუ არ არჩევანით, სხვაფრივ არ განიწყესებდა. სჩანს, აქ ხალხის მოუმზადებულობას, თუ განათლებას, ადგილი არა აქვს; სჩანს, ხალხის მოუმზადებულობა საბუთი კი არ არის წინააღმდეგ მომრიგებელ მოსამართლის არჩევანისა, არამედ უქმი სიტყვაა უქმის კაცისა.

ამას თავი დავანებოთ, ვთქვათ რომ მომრიგებელ მოსამართლის არჩევანისათვის ხალხი ცოტად თუ ბევრად მომზადებული უნდა იყოსო. მითამ ამით რაო? თუ რუსეთის ხალხი იცნეს მომზადებულად, რომ არჩევანით განიწყესოთ თვისი მახლობელი მომრიგებელი მოსამართლე, ჩვენს ხალხს რაღა ღმერთი გაუწყრა!? ნუთუ რუსეთის ხალხის უმრავლესობა — მუჟიკობა, ჩვენის ხალხის უმრავლესობაზედ — გლეხობაზედ მაღლა დგას მიხვედრილობით, გონების თვალთ, გონების ყურით, რომ იქ მუჟიკობა მომზადებულად სცნეს და მიანიჭეს სხვებთან ერთად უფლება მოსამართლის არჩევანისა, და აქ კი გლეხობა — მოუმზადებულად, და ამიტომაც ეგ უფლება ჩამოართვეს? თუ ამ შემთხვევაში განსხვავება რამ არის ამ ორთა ხალხთა უმრავლესობათა შორის, ის განსხვავებაა, რომ

სასწორი სიკეთისა ჩვენი ხალხისაკენ უფრო დაიწევს. ჩვენი გლეხი გაცილებით წინ არის რუსის მუჟიკზედა ზნეობითაც, გონების თვალთაც და მიხვედრილობითაც.

„ქმნა მართლისა სამართლისა ხესა ხმელსა შეიქმს ნელ-ლადო“; „სამართლით მოჭრილი ხელი არ მეტკინებაო“, — ამბობს ხოლმე ჩვენი ხალხი. ნუთუ ის ხალხი, რომელიც სამართალს ამისთანა სასწაულთ-მოქმედების ძალას აძლევს, რომ ხმელს ხესაც გაანედლებსო, ხელს მოსჭრის და არ ატკენსო, — ნუთუ ხალხი, რომელსაც ამისთანა ძალა სამართლისა სწამს, რჯულად აქვს მიღებული და ეგრე ცხადად აღიარებული, — ნუთუ ის ხალხი-მეთქი მოუშზადებელი უნდა იყოს წესიერად აგებული სამართლის კეთილად წარმართებისათვის, და ის ხალხი კი — რომელიც იმით ნუგეშობს. რომ *сила соломѣ помит*, — მომზადებულია!..

ეხლა ვსთქვათ, რომ ჩვენი ხალხი ვითომ მართლა მოუმზადებელია. მაშ, ვინც მოუმზადებელია, თავის-დღეში აღარ უნდა მომზადდეს? ხალხს რა ამზადებს? სწავლა, ვარჯიშობა. გამოცდილება, იმ საქმეში ჩაყენება, რისთვისაც მომზადება საჭიროა. კაცს ხელ-ფეხს უკრავთ, და ვეუბნებით-კი, ჭიდილი ისწავლეო; ხალხს მოსამართლის აღმორჩევის ნებას არ ვაძლევთ და ვეუბნებით-კი, ისწავლე კაი მოსამართლეების ამორჩევო. ეს იმასა ჰგავს: ცურვა ისწავლეო და წყალში-კი ნუ შეხვალო; გზა გაიარეო და შინიდან ფეხს-კი ნუ გასდგამო. ამ სასწაულთმოქმედებას ხალხი ვერ იზამს, თუნდაც იმის თანა კეტითა სცემოთ თავში, რომელსაც, ჩვენდა საუბედუროდ, „ადგილობრივს ვითარებას“ ეგრე წინდაუხედავად ეძახიან.

ხალხისათვის მიუცილებლად საჭიროა, რომ მის საყოველ-დღეო წვრილმან საქმეებისათვის მომრიგებელი მოსამართლე რაც შეიძლება მახლობლად ჰყვანდესო, სთქვეს რუსეთის კანონმდებელთა. არც ამ მიუცილებელმა საჭიროებამ გასჭრა ჩვენში.

არა გვეგონია, ჩვენს კანონმდებლებს არ სცოდნოდათ, რომ იმისთანა სამართალი, როგორიც მომრიგებელ მოსა-

მართლეს მიენდობა, ძალიან მახლობლად უნდა იყოს ხალხ-
ხედ უმაგისოდ მომრიგებელს მოსამართლობას უკეთესი ლო-
ნისძიება ერთმევა, რომ გაჭირვებულს თავის დროზედ მიე-
შველოს, ვნებულს თავის დროზედ მიხედოს, დარღვეული
უფლება სწრაფად აღადგინოს და ნამდვილი სიმაართლე აღ-
მოაჩინოს. სხვა დანიშნულება არა აქვს მომრიგებელ მოსა-
მართლეს, როგორც ადგილობრივს მოხელეს და სამართლის
ადგილობრივს წინამძღვარს. ხალხთა უმრავლესობა ყოველ
ცისამარა დღეს იმდენს წვრილმანს, უფასურს საქმეს აღმო-
აჩენს. ხოლმე თავის ყოფა-ცხოვრებაში, რომ თუ ამ საქმე-
ებისათვის მახლობელი გამრჩევი არა ჰყავს, მითამ მოსა-
მართლე სულაც არა ჰყოლია. შეუძლებელია, ამ წვრილმანს,
თითქმის უფასურს საქმეებს, ყური არ ათხოვოს კაცმა, იმი-
ტომ რომ ცხოვრებაში უფრო ამისთანა საქმეებია, რომელ-
ნიც შეადგენენ საკუთრივ ხალხის ზნეობითსა და ქონებითს
სიმდიდრეს. ერთსაც და მეორესაც, როგორც არსებითსა
კუთვნილებას და საჭიროებას ხალხისას, შუდამი, მახლობელი
მფარველი უნდა ჰყვანდეს. უამისოდ ხალხს ზნეობაც შეერ-
ყევა ხოლმე და ქონებითი სიმდიდრეც დღემუდამ განსაც-
დელშია. სიიფეფ სამართლისა განა მარტო იმისაგან წარმოს-
დგება, რომ სამართალი განთავისუფლებულ იყოს ყოველ
სახელმწიფო ბაჟისა და ხარჯისაგან, არამედ იმისაგანაც,
რომ გაჭირვებულს შორი სატარებელი არა ჰქონდეს თავის
გულის დარდის ასაყრელად, თავის ზიანის შესავსებლად, თა-
ვისის და თავის ოჯახის პატივისა, ადამიანობის დასაცველად.
შორი სატარებელი ბევრს ხარჯს, ბევრს დროს ითხოვს ხალ-
ხისაგან, ხალხს ეს ძალიან ძვირად უჯდება, ისე რომ ხშირად
იძულებულია ხოლმე თავი დაანებოს საჩივარს, ოღონდ კი
არ მოსცდეს თავის შინაურს საქმესა და ხარჯი არ გასწიოს
წასვლა-მოსვლაში. საცა მთავრობა რომელისამე მიზეზით ამ
ყოფაში ჩააგდებს ხოლმე ხალხს, იქ ხალხის თვალში — სამარ-
თალიც, რომელსაც სიშორით ვერ მიჰკარებია, მოსამართ-
ლეც — რომელსაც შორიდან ვერ მისწვდენია, ის არის სწო-
რედ, რაც მაღლა დაკიდებული ძეხვი კატისათვის. მეტი რა

გზა აქვს, რომ კატასავით არა სთქვას: დღეს არ მეჭმევა, პარასკევიაო. ამ ყოფაში ხალხს სამართალი თვის მფარველად აღარ მიაჩნია და ამის გამო ამბობს გულში: რაც ჩემთვის არ არის, თუნდა იყოს, თუნდა არაო. ყველამ ვიცით, რომ ჩვენში ჯერ პირველად თითო მომრიგებელი მოსამართლე დანიშნეს თითო მაზრაში. წარმოდგინეთ იმისთანა მაზრა, როგორც თელავია, რომელიც იწყება თითქმის ანანურიდამ — ლაგოდეხამდე, ცოტა რომ ესთქვით — ას ორმოცდაათი ვერსტი, თუ არ მეტი, მაინც იქნება სიგრძით; ანუ დუშეთის მაზრა მცხეთიდან ლარსამდე, ანუ გორისა — მცხეთიდან ბეჟანთ-შბნამდე, ანუ ტფილისის თვალგაუწვდენელი მაზრა და სხვანი. მერე სცნეს, რომ შეუძლებელია ამოდენა ქარგლით მიზომვა სამართლო ნაწილისა და ეხლა თითო მაზრაში ორ-ორი სამო-სამართლო ნაწილია. ჩვენ ვამბობთ, რომ მაინც იმოდენა დიდი ნაწილებია, რომ ხალხისათვის სამართალი მეტად შორს არის; ხალხს უჭირდება სამართალთან მისვლა.

რამ აიძულა აქაური კანონმდებლობა, რომ ხალხს მომრიგებელი მოსამართლე არ დაუახლოვა? სხვა არაფერმა, ჩვენის ფიქრით, გარდა ფულის ანგარიშისა. სამართალი და განათლების საქმე ასეთი უაღრესი და არსებითი საჭიროებანი არიან სახელმწიფო კეთილდღეობისათვის, რომ აქ ფულის გაფრთხილება, ფულის დაზოგვა, ხარჯის შიში, მეტად მავნებელი რამ არის, როგორც საზოგადოებისათვის, ისე სახელმწიფოსათვის. სამართლის ურიგოდ მოწყობილება სვავია — რომელიც სთქვას ხალხის სიმდიდრესა, მახვილია — რომელიც ჰკვეთს ფრთებსა ხალხის ხელმოკმედებას და ეკონომიურს წარმოებას. ფული ორმოში იმალება იქ, საცა იმედი გაწყვეტილია, რომ ჩემი ნაწარმოები ჩემი იქნება, თუ ვინმე გაბედა და შემეცილებო. და თუ ფული არ მუშაობს, თუ ხალხში თანხა უშიშრად არა ტრიალებს, თუ ხალხში მკვიდრი იმედი არ არის დამყარებული, რომ ყოველს ცილებას ადვილად გადამარჩენს სამართალიო. ყოველს დანაკარგს ადვილად და სწრაფად დამიბრუნებსო, — მაშინ სიმდიდრე ხალხისა, და აქედამ სიმდიდრეც სახელმწიფოსი, ამოა ნატვრა. მაშინ ურთიერთშორისი ყისტი, ეხტი-

ბარი (კრედიტი), ნდობა გატეხილია და, საცა ეს არ არის ფრთაგაშლილი და ფეხადგმული, იქ ნიშადურით რომ ამოსცხოთ ხალხის სიმდიდრეს და ხაზინისას, რომლის მხოლოობითი წყარო ხალხის სიმდიდრეა, — ერთს ნაბიჯსაც წინ ვერ წაადგმევინებთ. კანონის სიმტკიცე, სიმკვიდრე, მიუდგომელობა, დადგომილება, არამც თუ დიდი რამ არის, — ჩვენის ფიქრით, მიუცილებელია საზოგადოების, თუ სახელმწიფო სიმდიდრისათვის, და ეგვე ყოველიფერი მაშინ არის, როცა სამართალი რიგიანად არის აგებული და რიგიანად წარპარტებული. ყველამ უნდა იცოდეს-მეთქი გულდადებით, რომ მე ჩემი მალე დამიბრუნდება, მე ჩემი არ დამეკარგება, ერთის სიტყვით — სამართალი და კანონი უნდა ყველას სწამდეს თავის მფარველად, თავის სახსნელად. თუ სამართალი და კანონი ისეთია, რომ მისი არც კარგი სჯერათ და არც ავი, მაშინ, ვიმეორებთ, ყოველიფერი ამაოა, მაშასადამე, ამისთანა საქმეში, როგორც სამართლის აღგება და დაყენება, ფულის დაზოგვა, ხარჯის შიში — დიდი შეცდომა და შეუესებელი ნაკლია.

ან განა მართლა აქაური ხაზინა ისეთს მდგომარეობაშია, რომ სამყოფს ფულს ვერა შოობს სამართლის რიგიან მოწყობისათვის? თითო მაზრაში რომ ოთხი მომრიგებელი მოსამართლე მაინც ყოფილიყო, მომრიგებელ მოსამართლისათვის რომ იმოღენა ტვირთი არ აეკიდნათ — როგორც ჩვენში, და ის ეკმარებინათ — რაც რუხეთშია მიღებული, მომრიგებელი მოსამართლე რომ აქაურ მცხოვრებთაგანი დაენიშნათ, მაშინ სრულიად საჭირო არ იქნებოდენ იმოღენა კანცელარიები, მთარგმნელები, რამოდენანიც ეხლა არიან და ჯამაგირებსა სჭამენ. მაშინ უსარგებლოდ იმოღენა ხარჯი არ წავიდოდა, რამოდენაც ეხლა კანცელარიებზედ და მთარგმნელებზედ მიდის, და იქნება გასწვდენოდა კიდევ იმ ხარჯს, რაც ოთხ-ოთხს მომრიგებელ მოსამართლეს თითო მაზრაში მოუწოდებოდა. თუნდ ესეც არ იყოს, განა სხვა რაიმე სახელმწიფო გასავლის მოკლება არ შეიძლებოდა, რომ ამ უაღრესის საქმისათვის ფართოდ ხელის გაშლა არ დაბრკოლებუ-

ლიყო. რატომ არ უნდა მოისპოს ეხლა ჩვენში, მაგალითად. თუნდა ის „დობავოჩნი“, რომელიც სრულიად უმიზეზოდ და უსაბუთოდ ეძლევათ ჩვენში სხვიდან მოსულს მოხელეს ყოველ ხუთს წელიწადში? ამას წინათ რუსულ გაზეთებში ნაჩვენები და დასახელებული იყო ის გასაველი, რომელიც ტყუილ-უბრალოდ ტვირთად აწევს აქაურს ხაზინასა. იმ უსამართლო გასაველის მოსპობა არა სჯობდა სამართლის ფესვების დაჭრასა?

ამ სახით, არც ერთი იმ მიზეზთაგანი, რომელიც „ადგილობრივ ვითარების“ სახელით სარჩულად დაუდევს ჩვენს მომრიგებელს მოსამართლობის წესსა, ჭკუაში მისაღები არ არის. ამ სახით, სრულიად ტყუილ-უბრალოდ ჩვენი ხალხი გამოაკლეს იმ სიკეთეს, რაც განსამართლების წესმა რუსეთს, ცოტად თუ ბევრად, მიანიჭა. ამ გამოკლებას ის შედეგი მოჰყვა, რომ ჩვენში მომრიგებელი მოსამართლობა ცარიელ ღეროდ დარჩა, იმისთანა ღეროდ, რომელსაც ფესვებიც დაჭრილი აქვს და ფოთლებიც დაბღერტილი.

შემდეგ წირილში შეძლებისამებრ ვეცდებით ეს დავამტკიცოთ.

წერილი მეშვიდე და უკანასკნელი

წინა წერილში დავპირდით მკითხველებს, ვეცდებით-მეთქი დავამტკიცოთ, რომ მომრიგებელ მოსამართლობას ჩვენში ზელ-ფეხი შეუყრეს და წარმატების გზა გადულობეს ეგრეთ წოდებულ „ადგილობრივ ვითარების“ წყალობითა. ამის ცხადად გამოხატვისათვის საჭიროა ვიცოდეთ, რა აზრი ჰქონდათ კანონმდებელთა, რომ მომრიგებელი მოსამართლობა შემოიღეს, და რამოდენად ფართო გზა მისცეს იმ აზრს ჩვენში.

„უპირველესი და უმთავრესი დანიშნულება მომრიგებელ მოსამართლისა და უმაღლესი ღირსება მისის მართლმსაჯულობისა მოდავეების მორიგება არისო“, — სთქვეს რუსეთის წესდების შემადგენელთა. ეს დანიშნულება გამოცხადებულია, როგორც სასისხლო სამართლის წესდებაში, ისე სამოქალაქოში. 70 მუხლი სამოქალაქო განსამართლების წესდებისა ვალად სდებს მომრიგებელ მოსამართლეს, რომ მოდავეთა საბუთების მოსმენის შემდეგ, უეჭველად ურჩიოს მორიგებით საქმის გათავება და თითონვე უჩვენოს, რა გზითაც შეიძლება, მისის აზრით, ეგ მორიგება. თითქმის ამ სახითვეა ეს ვალდებულება მომრიგებელ მოსამართლისა ნაჩვენები სასისხლო განსამართლების წესდებაშიაც. აქაური კანონმდებლობა, რასაკვირველია, პირდაპირ არ შეეხო ამ მუხლსა და ისე შეუყვლელად შემოიტანა ჩვენში. ძალიან კარგი, მაგრამ რა გზით უნდა აღსრულდეს ეს უპირველესი და უმთავრესი მოვალეობა მომრიგებელ მოსამართლისა ჩვენში?

ჩვენში ხშირად, ნამეტნავად ამ ბოლოს დროს, იმისთანა მომრიგებელი მოსამართლენი ინიშნებიან, რომელნიც ხალხის ენის უცოდინარნი არიან... უენო კაცმა რა გაარჩოს? რა

შუაჯაცობა უნდა გაუწიოს იმათ, ვისაც მაგისი არა ეყურება. რა და ვისიც თითონ არა ესმის-რა? გვეტყვიან, განა მთარგმნელის შემწეობით ვერ მოხერხდება მორიგებაო. ჩვენ პირდაპირ ვიტყვით, რომ მთარგმნელის შემწეობით უფრო ადვილად შეიძლება მორიგებული საქმე დაიშალოს, ვიდრე მოსარიგებელი გარიგდეს. ჯერ ერთი ეს, რომ სხვის პირით ლაპარაკს ისეთი ზედმოქმედება არ ექნება, როგორც თავისით თქმასა. მერე წარმოიდგინეთ ჩვენნი უმეცარნი მთარგმნელნი, რომელთ წყალობითაც სიტყვა ხშირად, არამც თუ სიცხოველეს და ძალასა ჰკარგავს, არამედ თითონ მნიშვნელობასაცა, და თქვენ გინდათ—რომ ამის შემწეობით დახვლანჭული საქმე გარიგდეს! გარდა ამისა, მთარგმნელის შემწეობით მოლაპარაკებას ერთი-ორად მეტი დრო უნდება და მომრიგებელი მოსამართლე, ძალიანაც მოწადინებული რომ იყოს, მაგდენს დროს ვერ მოახმარებს ერთს საქმეს, რადგანაც სხვა საქმეებიც ბევრი აქვს. ამიტომაც ტყუილი იქნება, თუ მორიგებით საქმის გათავებას ან უენო მოსამართლე დაიქადებს, ან მისი უმეცარი მთარგმნელი. გულდაჯერებით ვიტყვით, რომ თუ სადმე რამოდენიმე საქმე მორიგებით თავდება,—ეგ მოხდება ხოლმე თითონ მოდავეთა წყალობით, მოსამართლის დაუხმარებლად. ათში რვა მაინც თავდება ამ გზით და OTUET-ებში კი, რასაკვირველია, ნაჩვენებია, რომ მოსამართლემ მოარიგაო. ეგ უენობაა უპირველესი მიზეზი, რომ „უმთავრესი დანიშნულება“ მომრიგებელ მოსამართლისა ჩვენში უფრო ბევრგან უქმადა ჰრჩება და მარტო იმით იმსება, რომ მოსამართლე ფორმის გულისათვის ეკითხება მოდავეებს, მორიგების სურვილი ხომ არ მოგსვლიათო.

თუნდ ეგ არ იყოს, თითონ კანონმდებელთა აღიარეს, რომ მოსამართლე ვერ აღასრულებს ამ უპირველესს დანიშნულებასაო, თუ რომ ზედმიწევნით არ იცის არამც თუ მარტო გარეგანი ვითარება საქმისა, არამედ შინაგანი გარემოებაცა, თუ არ იცის ადგილობრივი ავკარგიანობა, ეკონომიური ყოფაცხოვრება, ერთმანეთზედ დამოკიდებულება, ხალხის ჩვეულება და ხშირად თითონ მოდავეთა ხასიათიცაო. იმავე კანონმდებელთა საშარტლიანის აზრით, ესე ყოველი არავის ეცოდინება.

თუ არ იმისთანა მოსამართლეს, რომელიც იმავ ადგილის შვილია, იქაურივე მცხოვრებელია, საცა მოქმედებს.

ყოველ უამისოდ ტყუილია მორიგებაზედ სიტყვის ჩამოგდება, იმიტომ, რომ შეუძლებელია. სხვაგნით მოყვანილი კაცი, რაც უნდა კარგი იყოს, ვერ იზამს იმისთანა მოსამართლობას, რომლის აზრიც კანონმდებელთა ჰქონდათ. პირველი, რომ იმის სიტყვას, როგორც უცნობის და ხამის კაცისას, ისეთი ზედმოქმედება არ ექმნება, როგორიც შინაურის კაცის რჩევას; მეორე, რომ ადგილობრივ ყოფა-ცხოვრების და ჩვეულებების უცოდინარი იმისთანა მორიგების გზას ვერ უჩვენებს მოდავეებს, რომ შეეფერებოდეს საქმის ქეშმარიტს და არა ფორმალურს გარემოებასა. რუსეთშიაც უჩივიან, რომ მომრიგებელნი მოსამართლენი ვერ ასრულებენ ამ უმთავრესს დანიშნულებასა ისე, როგორც სანატრელია და, სხვათა შორის, მიზეზად ის მოჰყავთ, რომ კანონი ნებას აძლევს იმისთანა კაცი ამოირჩიონ მოსამართლედ, რომელსაც მართო მამული აქვს იქ, საცა ირჩევენო და ცხოვრებით კი იქ არა სცხოვრებსო; ამის გამო ადგილობრივის გარემოების უცოდინარია და თავის დანიშნულებას წარმატებით ვერ ასრულებსო*. თუ რუსეთში ერთს მაზრაში მცხოვრებელი ვერა ვარგობს მეორე მაზრაში, რომელთანაც ქონებითი და თემობითი კავშირი მაინცა აქვს, აბა როგორ უნდა ივარგოს ჩვენში კაცმა, სრულიად ხამად მოსულმა უცხო ხალხში, ჩვენთან არავითარის კავშირის მქონებელმა, ჩვენის ენისა, ჩვეულებისა და ყოფა-ცხოვრების მთლად უცოდინარმა? თუ რუსს რუსეთში უძნელდება საქმის მორიგება, სხვათა შორის იმიტაც, რომ ადგილის მკვიდრი მცხოვრებელი არ არის და ადგილობრივის ვითარების უცოდინარია, ჩვენში ხომ უფრო უარესად უნდა გაუძნელდეს? აკი უძნელდებათ კიდევც.

პირველ ხანებში, ესე იგი—1869, 1870, 1871 წ., ცდილობდნენ, რომ აქაურები მაინც დაენიშნათ მოსამართლეებად და ამით, ცოტად თუ ბევრად, შეეცნოთ ის ნაკლი, რომელიც უეჭველად თან უნდა მოჰყოლოდა მომრიგებელ მოსამართლე-

* Наша Мировая Юстиция. От. Зап., 1879 г., № 6.

ების უარჩევანოდ დანიშნასა. და მინამ ეს ასე იყო, რიცხვი მორიგებით გათავებულ საქმეებისა, თუმცა საზოგადოდ ბევრი არ იყო, მაგრამ მაინც მომეტებული იყო, ვიდრე მას მერმედ, როცა სხვაგანდამ უთავბოლოდ მოწვეულების რიცხვი გამრავლდა. მეთორმეტე წელიწადია, რაც ჩვენში ახალი წესი განსამართლებისა შემოვიდა. ჩვენ მხოლოდ ოთხის წლის OTET-ები ჩავივდეთ ხელში და იქიდან ამოკრეფილი ციფირებიც საკმაოდ გვაჩვენებს, — პირველ სამ წელიწადს შემდეგ რამოდენად იკლო მორიგებით გათავებულ საქმეების რიცხვმა. პირველ სამს წელიწადში მთელს ამიერ-კავკასიაში მორიგებით გათავებული საქმეები ყველა საქმეების საერთო რიცხვზედ მოდიოდა ასზედ $24\frac{1}{4}$, ხოლო 1875 წ. მარტო $19\frac{3}{4}$. პირველს სამს წელიწადს გათავებულ საქმეთა შორის ასზედ $34\frac{5}{6}$ მორიგებით გათავებული მოდიოდა და 1875 წ. კი მარტო $20\frac{1}{5}$ მოვიდა, ერთბამად თითქმის ნახევარზედ ჩამოხტა. თუმცა კი მერედ და მერედ მორიგებით გათავებული საქმეების რიცხვი უფრო უნდა მომატებულყო, იმიტომ რომ 1870 წ. შემდეგ მომრიგებელი მოსამართლეები ერთი-ორად მოემატნენ რიცხვით, რადგანაც ყოველი მაზრა თითქმის ორ-ორ სამოსამართლო ნაწილად დაიყო. მაშასადამე, თვითეულს მოსამართლეს უფრო მეტი დრო და მოცალეობა ექმნებოდა მორიგებით საქმის გათავებისათვის. ეს ციფირები მარტო სამოქალაქო საქმეებს შეეხება.

ჩვენ დარწმუნებული ვართ, რომ დანარჩენი წლების OTET-ებიც არ გაგვამტყუნებენ იმაში, რომ ჩვენში მომრიგებელი მოსამართლობა თანდათან უფრო ნაკლებად ასრულებს თავის „უპირველესს და უმთავრეს დანიშნულებას“ და, თუ ჩვენგან წინა წერილში ნაჩვენები წამალი არ დაედო, იქამდინ მივა. რომ სრულებითაც დაჰკარგავს მავ დანიშნულებას, თუ ჯერ აქამდის დაკარგული არა აქვს. ზემოთმოყვანილ ციფირებიდან ცხადია, რომ მომრიგებელ მოსამართლობას ჩვენში თავის „უმთავრესის დანიშნულების“ წარმატებისათვის გზა გადალობილი აქვს, და ის დედაბოძი მუხლი უმაღლესად მონიჭებულის წესდებისა, რომელიც შეიცავს მთელ სიკეთეს მო-

მრიგებელ მოსამართლობისას, თითქმის სრულიად გაუქმებული არის ჩვენთვის.

კანონმდებელთა აზრით, მომრიგებელი მოსამართლე ხალხის შინაური და მაზლობელი მსაჯულია, და თითონ ხალხსაც ეხამუშებაო ფორმალური სიმართლე და პატივ-ჰსცემს იმისთანა სიმართლეს, რომელიც, მისი აზრით, ნამდვილი და ჭეშმარიტია და რომელსაც მეცნიერნი ბუნებრივს სიმართლეს * უწოდებენ. ამისათვის კანონმდებელთა აღიარეს, რომ მეორე დანიშნულება მომრიგებელ მოსამართლისა ის არისო, რომ საქმის გადაწყვეტის დროს წინ წაიმძღვაროს ნამდვილი და არა ფორმალური საბუთი-საქმისა, მისი შინაგანი გარემოება, ადგილობრივი მიზეზნი, მცხოვრებელთა ხასიათი, მათი მოსაზრება, ეკონომიური ყოფა-ცხოვრება, ცხოვრების მოთხოვნილება და ხალხის საზოგადოდ ცნობილი ჩვეულება. ამიტომაც საჭიროდ დაინახეს, რომ მომრიგებელ მოსამართლეს ნება ჰქონდეს საქმე გადასწყვიტოს ჩვეულების ძალითაცა, ესე იგი იმ სიმართლით, რაც ხალხის სინიდის შეეფერება, რაც ხალხს მამა-პაპით სიმართლედ უცენია და დღესაც სიმართლედ სწამს. „მნიშვნელობა და ძალი ჩვეულებისა ისეთიაო, — სთქვას რუსეთის წესდების შემადგენელთა, — რომ მასაც ადგილი უნდა ჰქონდეს მომრიგებელ მოსამართლის საქმის წარმოებაშიო. უამისოდ ტყუილ-უბრალოდ შევიწროვდება ცხოვრება და თითონ მომრიგებელ მოსამართლის განაჩენიც ცხადად უსამართლო იქნება ხალხის თვალშიაო“. რაღა თქმა უნდა, რომ აქ იგულისხმება მარტო გონიერი, კეთილ-ზნეობითი, საერთოდ აღიარებული ჩვეულება, რომელიც, ხალხის სიტყვით, რჯულთ უმტკიცესია, რომლის უარყოფა ხალხს უსამართლობად მიაჩნია და რომელიც მეცნიერებაში რჯულთდებულების სათავედ ცნობილია.

თუ რუსეთისათვის საჭიროდ დაინახეს ჩვეულების ძალითაც საქმის გადაწყვეტა, თუ მართლმსაჯულობის წარმატებისათვის ჩვეულებასაც ადგილი მისცეს იქ, საცა მოქმედობს

* Естественная справедливость.

მათივე კანონი, მათსავე ცხოვრებასთან, ზნესთან, ხასიათთან, ჩვეულებასთან, ეკონომიურს მდგომარეობასთან, ცოტად თუ ბევრად, შეფერებული და დაახლოებული, ერთის სიტყვით— იმისთანა კანონი, რომელიც მათის ისტორიის და ცხოვრების ღვიძლი შვილია, ჩვენში ხომ ჩვეულებისათვის უფრო ფართო გზა უნდა დაენიშნათ. უამისოდ ჩვენ ძალაუვნებურად უნდა დავეჯერებოდით მარტო კანონსა, რომელიც ბევრში ვერ შეეფერება ვერც ჩვენს განსხვავებულს ყოფა-ცხოვრებას, ვერც ჩვენს განსხვავებულს ეკონომიურს მდგომარეობას, ვერც ჩვენს შეხედულებას ურთიერთშორის დამოკიდებულებაზე, ვერც ჩვენს ზნესა და ვერც ჩვენს ხასიათსა. კანონის შესავსებლად, ქეშმარიტის სიმართლის საწარმოებლად, მართლმსაჯულობის წარსამატებლად აქ, ჩვენში, უფრო საჭირო იყო მოეწვიათ ჩვეულება და მისთვის ფართო ადგილი მიეცათ განსამართლების წესდებაში. ამიტომ—რომ აქ, ჩვენში, განსხვავებულ ყოფა-ცხოვრების გამო, უფრო ხშირია იმისთანა შემთხვევა, რომელიც არ არის მოხსენებული მომქმედს კანონებში, ან თუ არის, ხშირად წინააღმდეგია ხალხისაგან ცნობილ სიმართლისა. მაგალითებრ, აუარებელი დავები შესახებ მიწისა, ტყისა, საძოვრების მფლობელობისა, გზებისა, ვენახებისა, სახლი-კაცობისა, მოჯამაგირობისა, ზედ-სიძობისა, ძმად-შესულობისა, ქალთა მონაწილეობისა მემკვიდრეობაში, ქალთა საკუთრებისა ოჯახში (სათავნო ქალისა), სამკვდროსი, სამკვიდროსი, სამარხისა, საქვრიეოსი, ნაცვალ-გარდობით მუშაობისა, გაყრილობისა და ბევრი ამისთანები. ყოველს ამ შემთხვევაში ჩვენი ჩვეულება, ესე იგი—ხალხისაგან მამა-პაპით აღიარებული სიმართლე, ერთს ამბობს და რუსული კანონები კი—ან სულ არას ამბობენ, ან თუ ამბობენ, სულ სხვასა.

„ადგილობრივს ვითარებას“ აი აქ უნდა გაეშალა ფრთა მაგრამ, არამც თუ ფრთა გააშლეინეს, ფრთა შეაკვეცეს და ეგ მეორე უმაღლესი ღირსება მომრიგებელ მოსამართლეობისა სრულად ჩამოერთვა ჩვენს ქვეყანასა, რომელიც რუსეთ-ზედ უფრო გაცილებით მეტად საჭიროებდა, რომ მომრიგე-

ბელ მოსამართლეობას ეგ სიკეთე უფრო ვერცლად და უფრო ბევრს შემთხვევაში შეჰრჩენოდა.

ჯერ თითონ საზოგადო წესდებაშივე ჩვეულების გამოყენების ნება საქმის წარმოებაში ასეთის პირობებით არის გაჩემოცული, რომ ძნელად თუ მიეცემა მომრიგებელ მოსამართლეს შემთხვევა ჩვეულების ძალით საქმე გადასწყვიტოს, და ჩვენ-კი ესეც არ გვაკმარეს. 130 მუხლი სამოქალაქო განსამართლების წესდებისა ჩვეულების შესახებ ამბობს, რომ თუ ან ერთი მოდავე ცალკე, ან ყველანი ერთად, ჩვეულებაზედ დაეფუძნებიანო, მომრიგებელ მოსამართლეს ნება აქვს საყოველთაოდ ცნობილი ჩვეულება საბუთად მიიღოს საქმის გადაწყვეტაშიო, მხოლოდ იმისთანა საგნის შესახებ კი, რომელზედაც თითონ კანონი ნებას იძლევა, ან რომელზედაც თითონ კანონი პირდაპირ არას ამბობსო. ეს მუხლი, რუსეთის მწერლობის სიტყვით, თავისთავს თითონვე აუქმებს; იმავე წესდების 9 მუხლი, რომელიც მომრიგებელ მოსამართლისათვისაც კანონია, ვალად სდებს მოსამართლეს, რომ თუ მომქმედი კანონი არ არის სრული, არ არის ცხადი და ნაკლულია, ან თუ ერთი ჰეორეს ეწინააღმდეგება, მაშინ სამართალი დააფუძნოს მთელის კანონმდებლობის საერთო აზრსა და მნიშვნელობაზედ. განა იმისთანა საქმე შესაძლოა კაცმა წარმოიდგინოსო, რომელიც, თუ არ ზედგამოჭრილის კანონით, კანონმდებლობის საერთო აზრით მაინც არ გადასწყდესო, ამბობს იგივე მწერლობა*. მაშასადამე, მომრიგებელ მოსამართლეს არასოდეს არ მიეცემა იმისთანა შემთხვევა, რომ ჩვეულება რაშიმე გამოიყენოს, იმიტომ რომ, რაც უნდა საქმე იყოს, იმის გადასაწყვეტად ან ზედგამოჭრილი კანონი მოიპოვება, ან არა და საერთო აზრს მთელის რჯულთდებისას ხომ ვერა შემთხვევაში ვერ წაუყვან.

ამ მხრით, კანონმდებელთა სამართლიანი აზრი ჩვეულების შესახებ, თუ სრულად გაუქმებული არა, ძალიან შევიწროებული მაინც არის წესდებაში. ჩვენ ამას ვამბობთ რუსეთზედ. ჩვენში კი ამ ჭირს სხვა ჭირიც ზედ დაუმატეს. წელანაცა

* Журнал гражд. и уголов. права, 1875 г., кн. 5.

ვსტეკით, „ადგილობრივი ვითარება“ აქ უნდა მოეხმარათ საბუთად აქაურს კანონმდებლებსა, თუ სურდათ, რომ მართლმსაჯულებას ჩვენში სანატრელი ნაყოფი გამოეღო და ხალხისაგანაც პატივისცემა მოეპოვნა. ჩვენში „ადგილობრივის ვითარების“ სახელით 130 მუხლისათვის უნდა ჩამოეცალათ ის პირობები, რომელიც სულსა ჰხუთავს ჩვეულებასა თითონ რუსეთშიაც, და მის სამოქმედოდ უფრო ფართო მოედანი შემოგებაზნათ. სწორედ ამას თხოულობს ჭეშმარიტად ცნობილი, მართალის გულით მიჩნეული „ადგილობრივი ვითარება“. ამის სანაცვლოდ ის მოგვიხდა, რომ დღეს 130 მუხლი წესდებისა ჩვენთვის სრულებით არ არსებობს თვით იმ სახითაც, რა სახითაც დღეს რუსეთშია, თუმცა კი ამ მუხლს აქაურები პირდაპირ არ შეჰხებიან. რატომ მოგვიხდა ეგა? იმიტომ—რომ ჩვენში დღესაც უარყოფილია ის აზრი, რომ აქაურს ხალხს ან აქაური კაცივე უნდა მოსამართლედ, ან იმისთანა, რონელმაც იცის მისი ენა და ყოფა-ცხოვრება ზედმიწევნით. ადგილის კურდღელს ადგილისავე მწევარი დაიჭერსო, ნათქვამია. ეს ანდაზა ისე არაფერს არ უხდება, როგორც მომრიგებელ მოსამართლობას. რუსეთის კანონმდებელთა ეგ აზრი მტკიცედ წარმოსთქვეს და მკვიდრადაც გაუდგეს ხილად მომრიგებელ მოსამართლობას. რუსეთში იმით, რომ რუსეთში თითონ მცხოვრებელთ მიანიჭეს უფლება თავის მოსამართლე თითონვე თავიანთაგან ამოირჩიონ. ჩვენში-კი ეგ აზრი პირველ დღიდანვე უარყოფილია და დღეს მომრიგებელ მოსამართლეთა შორის უფროს-ერთი ჩვენთვის სრულიად უცხო კაცია, ხშირად არამცთუ ჩვენის ყოფა-ცხოვრების მცოდნე, არამედ ხალხის ენის უცოდინარიც არის, და მოდით, იმისთანა კაცს დაავალეთ, რომ ხალხის ჩვეულება ზედმიწევნით იცოდეს და საქმეში გამოიყენოს. ტყუილი დავალება იქნება.

ჩვეულება—ეგ უკეთესი მხარე მომრიგებელ მოსამართლობისა, ეგ არსებითი კუთვნილება მისი, ეგ დედაბოძი ბუნებრივის სიმართლისა,—იმოდენად უარყოფილია ჩვენში, რომ ჩვენებურს განსამართლების გამგეებს საჭიროდაც არ დაუნახავთ *отчет*-ებში ადგილი მიეცათ იმის საჩვენებლად, თუ რა-

დენი საქმე გათავებულია ჩვეულების ძალითა. ოთხის წლის OTYET-ები გვექონდა ხელში და არც ერთში ჩვეულების ხსენებაც არ არის. ცხადია, რომ აქ ჩვეულება არაფრად მიაჩნიათ მომრიგებელ მოსამართლობისათვის და, მაშასადამე, თითონ მაგ მოსამართლობის არსებითი თვისებაც ცნობილი არა ჰქონიათ.

თუ მომრიგებელი მოსამართლობა ვისთვისმე და სადმე სანატრელი ყოფილა, მარტო იმით ყოფილა, რომ პირველი მისი ღირსება მოდავეთა შორის შუაგაცობაა, და მეორე — ბუნებრივის სიმართლით საქმის გადაწყვეტა უფრო, ვიდრე ფორმალურის სიმართლითა. ესეა იგი ცნობილი თითონ მეცნიერებაში და რუსეთის კანონმდებელთაგანაც ესეა აღიარებული. ეს ორი თვისებაა გული და სული მომრიგებელ მოსამართლობისა. ჩვენში კი ისე მოაწყეს მომრიგებელი მოსამართლობა, რომ თითქმის ყოველად შეუძლებელი გახადეს ან ერთი ეგ არსებითი თვისება განხორციელებულიყო, ან მეორე. ჩვენში მომრიგებელი მოსამართლე იმ გზით ინიშნება, რომ ვერც შუაგაცობა შეუძლიან, ვერც ბუნებრივის სიმართლით საქმის წარმოება. აქედამ ცხადია, რომ ჩვენებურს კანონმდებლებს ან ვერ მიუგნიათ მომრიგებელ მოსამართლობის სიცოცხლის ძარღვისათვის, ან მიუგნიათ და საჭიროდ არ დაუნახავთ, რომ მოსამართლობის აგებულებაში იმ ძარღვს ეტრიალებინა სიცოცხლის მიმნიჭებელი სისხლი.

ამიტომაც ჩვენში მომრიგებელს მოსამართლობას ჩამოეცალა ის უკეთესი მხარე, რომლითაც იგი სანატრელია ყველასათვის, და ეგე თვისის დანიშნულებით სახალხო სამართალი — შეიქმნა ფორმალურ სამართალად. ამ სახით, გზაგადაღობილი მომრიგებელი მოსამართლობა გადუდგა ჩვენში ჩვენებურს ცხოვრებასა და ჩვენებური ცხოვრება — მომრიგებელ მოსამართლობასა. ამის გამო აქ არც ცხოვრება შევლის კანონის წარმატებით სვლასა და არც კანონი ცხოვრების კეთილდღეობასა. ვერც კანონს დაუმორჩილებია ცხოვრება, რომ კეთილად წარმართოს, ვერც ცხოვრებას შეუფერებია

კანონი, რომ სიკეთის დედაბოძად გამოიყენოს. „ერთის აღმა ხნულს მეორე დაღმა ფარცხავს“. ესეთი დღე დაადგა ეგრეთ წოდებულს „მომრიგებელ მოსამართლობას“. მარტო იმის გამო, რომ აქაურებს დღევანდლამდე არა სწამთ ყველასაგან წამებული ჭეშმარიტება,—ადგილის საქმეს ადგილის კაცი უნდა და არა უცხო და ხამიო.

[1877—1881 წ.]

პოლემიკური წერილები
„სხმერება და კანონის“ გავრცელება
(1887)

პოლემიკური წერილები „ცხოვრება და კანონის“ გამო

წერილი პირველი

ტფილისი, 3 იანვარი, 1887 წ.

ამ შეიდის წლის წინათ „ივერიამ“*, ჯერ როცა ჟურნალი იყო, გამოსთქვა, რომ სოფელი ერთს წოდებათა გაურჩეველს საზოგადოებას უნდა წარმოადგენდეს; რომ სოფლის მმართველობასა და გამგეობაში წოდებათა გარჩევა არ უნდა იყოს; რომ უფლება და მოვალეობა ერთნაირის თანასწორობით განაწილებულ უნდა იქმნეს სოფლის ყველა მკვიდრზე, იმისდა მიუხედავად, თუ მკვიდრი რომლის წოდებისაა. „ივერიამ“ წინათვე აღიარა თვისი შიში მასზედ, რომ ამ ჩვენს აზრს თვითმსჯელობას მოკლებული კაცი მოესევა და უფიცობის ღალატით პენტვას დაუწყებდესო. წინათგრძნობამ არ უმტყუნა „ივერიას“ და იმავე „ივერიის“ ფურცლებზედ ერთმა ლიბერალმა, ლიბერალობის სახელით, გამოილაშქრა ამ აზრზედ და მის ავტორს რეტროგრადობა შესწამა. ამით გათავდა მაშინ ეს საქმე. ავტორმა პასუხი არ გასცა თავმომწონე ლიბერალსა, მაგრამ ამ ლიბერალს ცუდი საქმე დაემართა. უცებობის ნახტომი აქ ისეთი დიდი

* იხილე ჟურნალი „ივერია“, 1879 წ. („ცხოვრება და კანონი“).

მოუვიდა, რომ თავმოწონებული ლიბერალი, მისდა დაუკითხავად, რეტროგრადთა წრეში მოექცა. იქნება მერე ბევრიც იოცა, ეს რა მომივიდაო, მაგრამ რალას უშველიდა.

არ გასულა ერთი წელიწადი, და პროფესორმა გრადოვსკიმ გამოსთქვა იგივე აზრი. რაც „ივერიამ“ რა თქმა უნდა, ეს გარემოება კიდევ საკმარისი არ იქნებოდა. რომ ტყუილის ლიბერალობის ცეცხლით აპილპილებული და გახურებული კაცი განელბულიყო. ამ სამისა თუ ოთხის წლის წინათ, როცა აწ განსვენებულმა აკსაკოვმა ნიშნის მიგებით წააყვებრა რუსეთის ლიბერალებს, თქვენც არ იცით რა გასურათო, და თუ იცით, აბა ერთი გვაჩვენეთ, თქვენს დროშაზედ რა აწერიაო, მაშინ ჟურნალმა „Вестник Европы“ ლიბერალების სახელით სხვათა შორის დაასახელა იგივე აზრი, რაც ჟურნალმა „ივერიამ“ გამოსთქვა, და რაც ასე გაბედვით ითაკილა ჩვენმა შინაურმა ლიბერალმა, როგორც რეტროგრადების აზრი. ხოლო საოცარი ამბავი კი მოხდა. მას აქეთ ამ აზრს ეურჩებიან და ებრძვიან რუსეთში რეტროგრადები, და ლიბერალები-კი მფარველობენ და ესარჩლებიან. ვისაც ყური უდევნებია რუსულ ჟურნალ-გაზეთებისათვის და ერთობ ლიტერატურისათვის, ამის საბუთს არ მოგვთხოვენ. „ივერიისაგან“ გამოთქმული აზრი და ჩვენის ლიბერალისაგან დაწუნებული, დღეს რუსეთში დიდს გარჩევასა და დიდი საბაასო საგანია, რადგანაც თვით უმაღლესი მთავრობა ჰზრუნავს, რომ სოფლის სათემო მმართველობა უკეთესად მოაწყოს, იმიტომ რომ შენიშნულია მისი ეხლანდელი ნაკლულოვანება.

13-ს დეკემბერს წარსულის წლისას ერთს სამეცნიერო საზოგადოებაში* პეტერბურგში ბ-ნ არსენიევის რეფერატის გამო ამავე საგანზედ ჩამოვარდნილა ლაპარაკი და ბ-ნ არსენიევს თვის მოპირდაპირეთათვის უთქვამს: ყოველთა წოდებათა საერთო სასოფლო თემობა (всесословная волесть) ერთადერთი ღონეა და სახსარი, ერთად-ერთი შესაძლებე-

* Административное Отделение Юридического Общества.

ლი აგებულებათა ადგილობრივის მმართველობისა და მთლად შეეფერება ეხლანდელის ცხოვრების მოთხოვნილებასაო. ბ-ნს სპასოვიჩს გამოუცხადებია, რომ სრულად თანამოზიარე ვარ ბ-ნ არსენიევის აზრისაო და მეც ერთადერთ ღონედ ყოველ-თა წოდებათა საერთო სასოფლო თემობა მიმაჩნიაო. არა გვგონია, ჩვენმა შინაურმა ლიბერალმა თავის გასამართლებლად იკადნიეროს და ბ-ნნი არსენიევი და სპასოვიჩი რეტროგრადთა რიცხვში მოაქციოს. ძნელი საქმეა, როცა კაცი ლიბერალობს და არ იცის-კი ცნობა აზრისა, თუ ქვეშ არ უწერია, ეს აზრი ამა და ამ ფერისააო. ამასა ჰქვიან, რუსები რომ იტყვიან: „своя своих не познала“.

ჩვენ თუ ეს დავიწყებული ამზავი გავიხსენეთ, მარტო იმისთვის, რომ დღეს აქაური მთავრობაც და უმაღლესიც იმის ზრუნვაშია, რომ განაკარგოს სასოფლო თვითმმართველობა. მეტი არ იქნება, რომ აქაურთა ახალის წესის შემადგენელთა სახეში იქონიონ სათანაგზოძნობელი აზრი ბ-ნთ არსენიევისა და სპასოვიჩისა.

წერილი მეორე

ტფილისი, 14 მარტი, 1887 წ.

ბ-ნმა ხუდადოვმა ჩვენის ერთის მეთაურის გამო მოგვიძღვნა წერილი. იგი წერილი უკვე დაბეჭდილია „ივერიის“ № 51-ში. ბ-ნმა ხუდადოვმა დაგვიწუნა, რომ ლიბერალთა დასის კაცი და იმავ დასის ჟურნალი „Вестник Европы“ ვიმოწმეთ ერთს შემთხვევაში. სახელდობრ, იმ შემთხვევაში, რომ სხვადასხვა წოდებათა გამოუკლებლად და განურჩევლად აგება სოფლის საზოგადოებისა თუ თემისა — ლიბერალთა დასის მოძღვრებაა სხვათა შორის. რასაკვირველია, ეს აზრი თავისთავადაც ანიშნებს კაცს, რა ბანაკისაც არის. დღეს ბაღ-მაც კი იცის, რომ უსწორ-მასწორობა, უჯრა-უჯრობა, გუნდ-გუნდობა კაცთა საზოგადოების აგებულებაში, — პატარაა იგი საზოგადოება თუ დიდი, — ყველა წარჩინებულ კაცთაგან ცნობილია წარმატების დამაბრკოლებელ მიზეზად. რუსეთშიაც სცნეს ესა, და ამ ბოლოს დროს ჰცდობდნენ ერთი განურჩეველი სათემო შეჰქმნან, ეხლანდელ მარტო საგლეხო სათემოს მაგიერ. ყველა განათლებულ ქვეყნებში ეგ პატარა ადმინისტრატიული წრეც სხვასთან ერთად ამ დედა-აზრზეა აგებული. ამის ცოდნას დიდი ლარი და ხაზი არ უნდა და, — თუ გნებავთ, — მეტიც იყო ჩვენის მხრით, რომ სხვები ვიმოწმეთ. მაგრამ სიტყვამ მოიტანა და ჩვენც იგი მოწმები დავსახელეთ, იმისათვის კი არა, რომ ჩვენის აზრის საბუთიანობა იმათს მოწმობაზედ დაგვეყარებინა, არამედ იმისათვის, რომ ამ აზრს ერთს დროს რეტროგრადობა უკიჟინეს, და ამ

კიევის უკუსაქცევად უკეთესი რა იქნებოდა, თუ არ მოწმობა თითონ ლიბერალებისა, რომ ეგ ჩვენი აზრი და მოძღვრება არისო. ზოგისათვის ამისთანა ბეჭედლაკრული მოწმობაა საჭირო, რადგანაც თვით ბუნება აზრისა მათთვის მიუწვდომელია. ბ-ნს ხუდადოვს კი ჰგონია, რომ ჩვენ თითონ საბუთიანობა აზრისა ამ მოწმობით გვინდოდა დაგვემტკიცებინა. გონიაობა, თუ სადავე მივუშვით, უფრო შორსაც წავა ხოლმე.

ეგ არაფერი. ჩვენ არც ერთგან არც ერთი სიტყვა არ წაგვცდენია, რომ კაცმა დაგვწამოს, ვითომ „რიხიანის მუქარით“ გვეთქვას, „როგორ გაბედეთ“ და ჩვენის მოწმეების წინააღმდეგ სთქვით რამეო. მართალია, კაცია და გუნებაო, მაგრამ კაცსაც და გუნებასაც თავისი საზღვარი აქვს. გავკადნიერდებით და მოვახსენებთ ბ-ნს ხუდადოვს, რომ იგი ამ საზღვარს გადაცილებულა, რადგანაც უნებებია და სწორედ ამასა გვწამებს, რომ ჩვენს მეთაურს წერილში ვითომ — „სულ რიხიანი მუქარაა, თუ როგორ გაბედეთ და წინააღმდეგ გრადოვსკისა, არსენიევისა და სპასოვიჩისა ხმა ამოიღეთო“.

ბ-ნ ხუდადოვის ადგილას ჩვენ ამისთანა სულელობას არავის შევწამებდით. აქ „კაცია და გუნება“ — ვერაფერი მეშველია. იმას, რაც ბ-ნმა ხუდადოვმა შეგვწამა, არც ვიტყვით თავის-დღეში და არც გვითქვამს, და ვინც ესა სთქვა, იმასვე შეეკამათოს ამისი დამწამებელი, თუ საკმაო მოცალეობა აქვს. ბ-ნის ხუდადოვის წერილი სხვა მხრით არის შესანიშნავი. იქ ერთი აზრია გამოთქმული, რომელსაც ერთს დროს დიდი ფხა და ავალა ჰქონდა რუსეთში და რომელმაც მართლმით, რომ ცნობიერად გაგებული არ იყო, არა ერთსა და ორს ყმაწვილ-კაცს გზა-კვალი დაუბნივა იქაც და ჩვენ-შიაც. ამ აზრს, ბ-ნ ხუდადოვისაგან ბუნდად, ყრუდ და გაკვრით გამოთქმულს, განმარტება უნდა, და თუ დღეს ბ-ნ ხუდადოვის წერილის გამო ჩამოვადგეთ ლაპარაკი, ჩვენ თავდაპირველი სურვილი მაგ აზრის განმარტებაა.

ავტორიტეტების მოწმად მოწვევის გამო, ბ-ნ ხუდადოვი ერთს, ცოტა არ იყოს, ჟამთა-ვითარებით გახუნებულს ზოგადს აზრს გვიქადაგებს ამ-სახით:

„ეჰ, დარბაისელო, დიდიხანია კერპთმსახურება გადავარდა და სხვადასხვა ბოროლეების თაყვანისცემა უგუნურობად მიგვაჩნია“.

ჩვენ რომ ბ-ნ ხუდადოვსავით, კაცია და გუნებაა—ამ ანდაზას დავადგეთ, ვიტყოდით, რომ ეს მეტისმეტი მოსვლია ამის მთქმელს და ამოდ თაგმოწონებას უფრო მოასწავებს, ვიდრე დამჯდარ გონების გამონაკვლევს. მაგრამ ჩვენ კარგად ვიცით, რომ ბ-ნი ხუდადოვი გონებაგახსნილი კაცია. ნასწავლია, მცოდნეა და ამიტომ ვამბობთ, რომ ამ სიტყვებში ის არ უნდა ვიგულისხმოთ, რასაც სიტყვები პირდაპირ გვეუბნებიან. თუ არა ვცდებით,—ბ-ნს ხუდადოვს ამით იმისა თქმა უნდა, რომ ავტორიტეტები, ესე იგი, ყველასგან ცნობილი, სახელმოპოვებულნი მეცნიერნი ყოველთვის არიან და იქნებიან, და ამათი თაყვანისცემა არ დაიღვეა ქვეყნიერობაზედ, ვიდრე ადამიანის ჰეშმარიტს ღვაწლს, ზედმიწევნით ცოდნას, მეცნიერებას, სიბრძნეს და ამათით მოპოვებულს სახელს კაცის თვალში პატივი, ფასი და დიდება ექნება. ხოლო ბრმად დაჯერება ყოველ იმისი, რასაც ავტორიტეტი ამბობს, რის შემოწმებასაც ყურისმგდებელის ჭკუა, გონება მისწვდება და რასაც ეს შემოწმება უარჰყოფს,—მართლა დიდიხანია უგუნურობად არის მიჩნეული. თვით იველი, თუ შეძლება და გარემოება შეგწევს, მოსჩხრიკე, შეამოწმე, და თუ ავტორიტეტის აზრი გამართლდა, დაიჯერე მხოლოდ მაშინ, და ამ სახით შენს საკუთარ რწმენად გარდაქმენ სხვისაგან აღმოჩენილი და ნაკვლევი. ხოლო საცა გონება და ჭკუა, რომელისამე მიზეზით, ვერ მიგიწვდეს და არჩევანში ხარ, შენს არ-გამორკვეულს აზრს, არ-ცოდნას, სხვისი, სახელგანთქმულის მეცნიერის, გარკვეული აზრი და ცოდნა მოაშველეთ,—აი, ეს არის ეხლანდელი მოძღვრება ავტორიტეტების გამო, და ბრმად დანდობა კი და აყოლა სხვისა იქ, საცა შენი საკუთარი გონება საბუთიანად სხვარიგად

გეჰრის.—ეგ უწინდებული ცოდვაა, უგუნურობად მიჩნეული და სამართლიანად განდევნილი, უარყოფილი. აქაო და არისტოტელმა სთქვაო, და რაც უნდა აშკარად დასარღვევი საბუთი გქონოდათ, არისტოტელს სიტყვას ვერ შეუბრუნებდით, ცოდვად ჩაგითვლიდნენ, დიდი ხანია, ესე ბრმად აყოლა, ესე დაძაბუნება ჭკუისა და გონებისა, ჩვენდა საბედნიეროდ, ჩაილულის წყალს გაჰყვა.

მაგრამ აქედამ სრულებით ის არ გამოდის, რომ ავტორიტეტობა ეხლა შემუსრვილია და თაყვანისცემა მისი უგუნურობად ცნობილი. აი სწორედ ეგრეთ უმეცრად გაგებულმა გამოლაშქრებამ ავტორიტეტებზედ დოინჯი შემოაყრევინა მტკნარს უფიცობას და აძახებინა: შექაპირი, სპენსერი, ჰეკსლი, ჰეკელი ვინა გდიაო; ავტორიტეტები რას მიქვიან, და სხვანი და სხვანი. ასეთმა თავგასულობამ უფიცობისამ ბევრს აურიო გზა და კვალი, იმიტომ რომ ამისთანად თავგასული კაცი ხომ თითონ არა არის-რა, სხვასაც არავის კაცად არ აგდებს. ნუთუ ეს გონიერებაა და ჰეკსლის და ჰეკელის დიდ მეცნიერად, დიდ ავტორიტეტად ცნობა და თაყვანისცემა კი უგუნურობაა.

ჩვენ არა გვეგონია, რომ ამის თქმა სდომებოდეს ბ-ნს ხუდადოვს, და თუ მართლა იმის თქმა ჰსურვებია, რასაც მისი ზემოთ მოყვანილი სიტყვები პირდაპირ გვეუბნებიან, მაშინ სხვაა და ამაზედ შემდეგს ნომერში მოვილაპარაკებთ.

* *

ტფილისი, 16 მარტი, 1887 წ.

კაცმა რომ სთქვას, — ავტორიტეტობა, ავტორიტეტი, დიდი ხანია გადავარდა და თაყვანისცემა ერთისა და მეორისაც უგუნურობა არისო, — ან არ უნდა ესმოდეს, რას ჰნიშნავს ავტორიტეტობა და ავტორიტეტი, ან ამისი თქმა არ ჰსურვებია. ეს ცხადად გამოჩნდება, თუ ამ სიტყვების ჰეშმარიტს მნიშვნელობას გონების თვალწინ წარმოვიდგენთ.

მართლა-და რა არის ავტორიტეტობა, ავტორიტეტი, ესე იგი ის, რასაც ბ-ნი ხუდადოვი „ბობოლაობის“ და „ბობოლას“ სახელით წინდაუხედავად სასაცილოდ იგდებს? ავტორიტეტობა იმ შემთხვევაში, რა შემთხვევაშიც ბ-ნ ხუდადოვს უნებებია მისი დევნა და განდევნა, იმ გავლენიან სახელოვანებასა ჭკვიან, რომელსაც ადამიანი მოიპოვებს ხოლმე დიდის სიბრძნით, დიდის გამოცდილებით, დიდის მეცნიერობით*. ავტორიტეტი მეცნიერებაში იგი კაცია, რომელსაც მის მიერ შეთვისებულს მეცნიერებაში გაუთქვამს სახელი და მოუპოვებია ნდობა იმოდენად შეუწყველად და უცილობელად, რომ ერთიც და მეორეც საკმაო თავმდებია მისის აზრის შეუცდომელობისა. ამისთანა კაცები, კაცთა საბედნიეროდ და ბ-ნ ხუდადოვის გულისსაწყრომად და სასაცილოდ, ცოტანი არ არიან ქვეყნიერობაზედ, და მათ შორის ჩვენც თუნდა იმათ დავასახელებთ, ვინც თითონ ბ-ნს ხუდადოვს ჩამოუთვლია თავის წერილში, სახელდობრ: სპენსერი, ჰეკსლი და ჰეკელი. ეხლა ვიკითხოთ: როდის გადავარდა თუნდ ამათი ავტორიტეტობა? ნეტა როდის შეჰმუსრა ამათი სახელი და ნდობა ან ბ-ნმა ხუდადოვმა და ან სხვამ? და თუ შეჰმუსრა, აქედამ სხვა არა გამოვიდოდა-რა, რომ შემუსრვილის მაგიერ შემმუსრველი ჩადგებოდა; მაშასადამე, ავტორიტეტობა მაინც ავტორიტეტობად დარჩებოდა, თუმცა ეხლა სხვა კაცის სახელს დაირქმევდა.

რა არის ბ-ნ ხუდადოვის მიერ ამ შემთხვევაში ხსენებული „თაყვანიცემა“, თუ არ ისა, რომ კაცი გავლენიან სახელოვანობას სპენსერისას, ჰეკსლისას, ჰეკელისას და მათთა მიმართ ნდობას აღიარებს მით, რომ იგინი უფრო შეუცდომელნი ჰგონია, ვიდრე, მაგალითად, რედაქტორი „ივერიისა“, ან თუნდა თითონ ბ-ნი ხუდადოვი? ნუთუ ამას უგუწურობად ჩასთვლის ვინმე! იქნება ეგეც მოხდეს, მაგრამ ეს

* არის კადევ ერთგვარი ავტორიტეტობა, ავტორიტეტობა უფლებებისა, რომლის მნიშვნელობა უფლების მნიშვნელობაზეა დამოკიდებული. ამგვარს ავტორიტეტობას აქ არ ვიხსენიებთ, რადგანაც ჩვენს საბაასო საგანთან არავითარი კავშირი არა აქვს.

სასაცილო ჩათვლა მოსალოდნელია ამ შემთხვევაში მარტო ორის კაცისაგან: „ივერიის“ რედაქტორისა და ბ-ნ ხუდადოვისგან, ისიც უსათუოდ მაშინ, თუ ერთსაც და მეორესაც აბრუ გასიებული ექნებათ იმ ერთნაირ ავადმყოფობისაგან, რომელსაც ამაო თავმოყვარეობას, ტყუილს აბრუს ეძახიან და რომელსაც წამალი არა აქვს. მაშ რათ მიაჩნია თაყვანისცემა სპენსერისა, ჰეკსლისა და ჰეკკელისა უგუნურობად ბ-ნ ხუდადოვსა? ამისი თქმა და იმისი, რომ სპენსერს, ჰეკსლს და ჰეკკელს ნურას დაუჯერებთო—ხომ ერთი და იგივეა. ნეტა რომელი კაცი იტყვის ქვეყანაზედ, რომ ნურას დაუჯერებთო ამ ჭკუით, ცოდნით, სიბრძნით, მეცნიერებით გამოჩენილს და მთელის ქვეყნისაგან ამ სახით ცნობილს კაცებს, და თუ დაუჯერებთ, უგუნურობა იქნებაო. მაშ ყველაფერი დავიჯეროთ ამათიო?—იკითხავთ თქვენ. დიახ, სწორედ ყველაფერი, ვიდრე წინააღმდეგის უეჭველი საბუთი ხელთ არა გაქვთ.

დღეს რომ კრიტიკას თავისუფალი გზა და მსვლელობა აქვს და რა ავტორიტეტიც გინდა იყოს, კაცი არ ერიდება კრიტიკის ქარცეცხლში გამოათაროს,—ნუთუ ბ-ნი ხუდადოვი ამაში ჰხედავს ავტორიტეტების მიმართ თაყვანისცემის უგუნურობასა! კრიტიკით და მთელი დღევანდელის მეცნიერების ძალით რომ იერიში მიიტანონ, ვსთქვათ, ჰეკსლსა და ჰეკკელზედ, ნუთუ ჰგონიათ, რომ ამით მათი ავტორიტეტობა დადნება, შეიმუხრება და არა უფრო შემოწმდება, გამართლდება და მით უფრო თაყვანისცემა არ მოემატება ერთსაცა და მეორესაც! განა სასაცილო არ იქნება, რომ კაცს თაყვანისცემა სწორედ მაშინ მოაკლო, მისი სახელი მაშინ შეჰმუსრო, როცა უტყუარად და კარგად შემოწმებულის საბუთით დამტკიცდება, რომ მისი ნათქვამი გამართლდა. აქ, პირიქით, ავტორიტეტობამ უფრო უნდა იმატოს, თაყვანისცემა და პატივი უფრო უნდა გაძლიერდეს. სწორედ ესეც არის ამ წუთის-სოფელში, და არ ვიცით,—ეს ამდავი რათ უნდა მიაჩნდეს ვისმე უგუნურობად,—და თუ მიაჩნია, ეგ ახალი კი არ არის, ძალიან ძველისძველი

ამბავია, და სახელადაც დონ-კიშოტოზა ჰქვია. ვიდრე კრიტიკას არ გაუმტყუნებია ავტორიტეტად ცნობილი კაცი, მის ავტორიტეტობას ვერავინ შეჰმუსრავს მარტო იმიტ, რომ დიდიდამ სალამოდო და სალამოდამ დილამდე იძახოს ბ-ნ ხუდადოვისათ: მე უგუნურობად მიმაჩნია ავტორიტეტს თაყვანი-ვცეო.

სწორედ კრიტიკით შემოწმებულთა და გამართლებულთა მეცნიერთა მოიპოვეს იგი სახელი და თაყვანისცემა, რომელიც ბ-ნ ხუდადოვს უგუნურობა ჰგონია. კაცობრიობა არ შეუშინდა ბ-ნ ხუდადოვის მკაცრს განაჩენსა და მისგან უგუნურობის დარქმევა იკისრა, და ის კი ვერ უარჰყო, რომ ქვეყანაზედ სანდო მეცნიერნი არიან და მეოე ღირსნიც თაყვანისცემისა.

დავანებოთ ამას ყველაფერს თავი და ერთი ეს ვიკითხოთ: ვითომ უგუნურობად უხდა მივიჩნით, რომ თითონ დიდნი ბრძენნი, უდიდესნი მეცნიერნი და ავტორიტეტები, ხშირად სხვა ავტორიტეტებს იმოწმებენ ხოლმე? რომელიც გნებავთ წიგნი აიღეთ დიდის მეცნიერისა, ძნელად შეხვდებით იმისთანას, რომ ერთი მეორეს არ იმოწმებდეს. — ნუთუ ამისი მომკმედნი ყველანი უგუნურები არიან, რომ ასე თაყვანისცემენ ავტორიტეტსა! აი თუნდა ჯონ სტუარტ მილლი, სახელოვანი მეცნიერი, რომლის წიგნიც ამჟამად ხელში შეგვხვდა, — ერთს ადგილას რას ამბობს თავის აზრის დასამტკიცებლად: მომყავსო „მოწმობა სისმონდისა, რომელსაც სხვა მწერლებზედ მეტი უპირატესობა იმითი ეკუთვნის, რომ ყველაზედ ზედმიწევნით და დაახლოებით იცის საქმეო“.

ბ-ნ ხუდადოვის სიტყვით, ჯონ სტუარტ მილლი დიდი უგუნური კაცი ყოფილა, რომ ამისთანა თაყვანი უცია ავტორიტეტად ცნობალისათვის. რა მილლი? განა სხვა სახელგათქმულნი მეცნიერნი კი ცოტანი არიან, რომ სხვის საავტორიტეტო სიტყვით აძლიერებენ, ამტკიცებენ თავიანთ აზრსა, და ზოგჯერ უამისობას ვერსად ვერ წასვლიან! მაშ ეს სულ უგუნურობად უნდა მივიჩნიოთ! მაშ ჩვენზედ უფრო მეტს მკოდნეს, ჩვენზედ უფრო მეტის ზედმიწევნით მკვლევისა, აზრისა, მერე იმისთანას, რომელიც მთელის ქვეყნიერო-

ბისაგან უკეთეს მცოდნედ და უკეთეს მკვლევარად ცნობილია და გათქმული,—ფასი აღარ ადევს, და ვინც ფასსა სდებს, იგი უგუნურია! ამისი მთქმელი და იმისა, რომ ჩემზედ ჰქვიანი, ჩემზედ უფრო მცოდნე ქვეყანაზედ არავინ არისო,—განა ერთმანეთზედ ძალიან შორს იქნებიან!

თუმცა ბრმად მინდობა და აყოლა სხვისა ძალიან ცუდია, მაგრამ არც კი ბრმად დაჟინებაა კარგი იმისი, რომ დიდსახელოვანის, სახელგანთქმულის მიცნიერის პატივი და თაყვანისცემა უგუნურობა იყოს. არა, ბატონო, სწორედ ამისთანა კაცს უნდა პატივი და თაყვანისცემა, თუნდა იმით, რომ იმისი სიტყვა, თუნდ შეუმოწმებლადაც კი, სხვისაზედ წინ დააყენო, თუ გამტყუნებული არ არის შეჭველის საბუთითა. სხვამ რაც უნდა გიკიჟინოთ, და თუ ერთსა და იმავე საგანზედ ჰქესლი ერთს ამბობს და, თუნდ, მაგალითად, ბ-ნი ხუდადოვი სხვას, იცოდეთ, რომ უგუნურობაში არავინ არ ჩამოგართმევთ, თუ ჰქესლს უფრო დაუჯერებთ, ვიდრე ბ-ნს ხუდადოვს. აუ თქვენის აზრის გასამართლებლად ჰეკელს იმოწმებთ ბ-ნ ხუდადოვის წინააღმდეგ, ან თითონ ბ-ნი ხუდადოვისაგან დაწუნებულ სპასოვიჩსა — სასისხლო რჯულებიერობის მეცნიერებაში,—არც ეს იქნება ახირებული სულელობა. შესაძლოა გვთხრან: განა ბ-ნ ხუდადოვს არ ძალუძს ჰეკელს, ჰეკელს აჯობოსო. შესაძლოა, რადგანაც მჯობს მჯობი არ დაეღევა, მაგრამ მინამ ბ-ნი ხუდადოვი ამას იქმოდეს, იმ დრომდე—ნურას უკაცრაოდ, რომ ჰეკელი, ჰეკელი ავტორიტეტად ვიცნოთ და თაყვანი ვცეთ მართო იმით, რომ მათი სიტყვა უფრო ვიჯეროთ, თუ აშკარა საბუთი არ გვექნება დასარღვევად.

ეს ამისთანა ლახტის ქნევა ავტორიტეტების შესაშუსრავად ცხოვრებულ პისარევის შემდეგ შემოვიდა რუსეთში; ცოტა ხანს იფარფაშა და მერე აპრილებულ ჩალასავით ჩაჰქრა, და დღეს ამის გამო მართო ჩვენ და ბ-ნი ხუდადოვილა ვლპარაკობთ მთელს ქვეყნიერობაზედ. სხვისათვის კი აქ საკამათო აღარა არის-რა. დღეს ბაღმაც კი იცის, რომ თქვენი აზრი, დიდის რომელისამე მეცნიერის სიტყვით შე-

მოწმებული, უფრო სანდოა, უფრო დასაჯერი, და ამ მოწმობას ქვეყანაზედ არავინა პთაკილობს იმის შიშით, რომ ბ-ნი ხუდადოვი უგუნურობას დამწამებსო.

ხოლო პისარევის სახელის ამ მხრით შეუბღალველობისათვის ისიც უნდა ვსთქვათ, რომ იგი სრულად იმას არა ჰქადაგობდა, რასაც დღეს ბ-ნი ხუდადოვი გვეუბნება ავტორიტეტის შესახებ. მართო უვიცობამ წაართვა სადავე კაცსა და პისარევის მოძღვრება ამ საგნის თაობაზედ ჰერკულესის სვეტებამდე მიიყვანა. აქ პისარევს არავითარი ბრალი არა აქვს.

ავტორიტეტობა ყოველთვის იქნება მეცნიერებაშიაც და ცხოვრებაშიაც. სწეული რომ მკურნალს მიჰმართავს ხოლმე,—როგორ ჰგონია ბ-ნს ხუდადოვს,—რა მოქმედობს აქ, თუ არ რწმენა, რომ მკურნალი მკურნალობის უკეთესი მცოდნეა, და ეს რწმენა რა არის, თუ არ იგივე ავტორიტეტობა კაცისა, რომელსაც მკურნალობაში იმოდენა უკეთესობის სახელი და ნდობა მოუპოვებია, რომ ეს სახელი და ნდობა ყველასათვის საკმაო თავმდებია მისის ამ საქმეში უპირატესობისა? მოდით და ამას იქით სულელი დაუძახეთ მას, ვინც ამ შემთხვევაში მკურნალს ენდობა და უჯერებს. თუ გვკითხავთ, იგი „კერპთმსახურება“ და იგი „თაყვანისცემა“, რომელიც ბ-ნ ხუდადოვს უგუნურობად მიაჩნია, აქ უფრო საგულისხმოა, რადგანაც ამ შემთხვევაში ბრმად დანდობას, ბრმად დაჯერებას უფრო მეტი ადგილი უჭირავს, ვიდრე სხვა რაშიმე და თითქმის აუცილებელიც არის. მაშასადამე, იგი ნდობა და დაჯერება, რომელიც კაცს მკურნალისაკენ იზიდავს, ბ-ნ ხუდადოვის სიტყვით, „კერპთმსახურებაა“, რომელიც დიდი ხანია გადავარდნილა, და „ბოზოლაების თაყვანისცემა“, რომელიც ბ-ნს ხუდადოვს უგუნურობად მიაჩნია. სხვა მეცნიერთ ვილა სჩივის, ვაი მკურნალთა, თუ ეს მართლა ასეა, ქვეყნის საუბედუროდ.

ხიზნის საჰმე

ნარკვევი პირველი

(1880)

შესავალის მაგიერ

ხიზნების საქმე საიღამ უნდა დაწყებულიყო

ტფილისი, 17 მარტი, 1880 წ.

ამ ერთის კვირის წინათ ბ-ნ გუბერნატორის თაოსნობით მოწვეულ ყოფილა ტფილისში კომისია, შემდგარი მარშლებ-თაგან, ზოგიერთ გამოჩენილთ მებატონეთაგან, საგლეხო სასამართლოს წევრთაგან და „მირავოი პოსრედნიკებთაგან“. ჩვენ შევიტყუეთ, რომ ამ კომისიას ხიზნების საქმეზე ჰქონია სჯა და ლაპარაკი, და არ ვიცით-კი, რაზედ დამდგარან და რა დასკვნა დაუდვიათ. მგონია, ჯერ-ხანად მარტო ლაპარაკით გათავებულია საქმე. შემდეგ წავიკითხეთ გაზეთებში, რომ გორის ძარშალი იწვევს გორის თავად-აზნაურობას და აუწყებს, რომ სხვათა შორის ხიზნების საქმის თაობაზედ უნდა მოვილაპარაკოთო. ყმების განთავისუფლების შემდეგ კანონმდებლობის ჯერი სწორედ ხიზნების საქმეზედ უნდა მიმდგარიყო. ხიზნობაც ერთგვარი მფლობელობაა მიწისა, რომელსაც მოსდევს დამოკიდებულება თავისუფალის გლეხისა მიწის მებატრონესთან. რასაკვირველია, ქვეყნის სიკეთისათვის სა-

ქიროა, რომ ეგ დამოკიდებულება შეეფერებოდეს ეხლანდელს მოთხოვნილებას და მაინცადამაინც განსაზღვრული იყოს და კანონის მფარველობის ქვეშ დამდგარი.

სჩანს, მთავრობა შესდგომია ხიზნების საქმეს ამ განზრახვით, მოუწებებია მისი დაყენება მტკიცე საფუძველზედ. თუ ეს ასრება, ჩვენ დიდად მოხარულნი ვართ. მაგრამ ერთი რამ კი ძალიან გვაწუხებს. ჩვენ გავიგონეთ მათგან, რომელნიც ამ საქმის გადაწყვეტისათვის მოწვეულ არიან, რომ ამ საგანზედ არც თურმე ჯეროვანი და სარწმუნო სტატისტიკური ცნობებია მოკრეფილი, და არც თითონ ხიზნობის არსებითი ვითარებაა გამოკვლეული და ცნობაში მოყვანილი. აქამდინ არ იციან თურმე, რა არის ხიზნობა, რასაკანონო და საეკონომიო თვისება აქვს.

ჩვენ არ გვესმის, საიდან რას უნდა გახდნენ, ფეხი რაზედ უნდა მოიკიდონ, ვისაც ამ საქმეში ერთის ბიჯის მაინც წინ გადადგმა უნდა. ხიზნობა, როგორც ერთგვარი მფლობელობა მიწისა, დღევანდელი საქმე არ არის. ამას თავისი ისტორია აქვს, თავისი წარსული დრო, რომლის განმავლობაში უსაქმიანა, უმოქმედნია მთელის ერის ეკონომიურს ყოფ-ცხოვრებას, ავკარგიანობას, სამართლიანობას, ჩვეულებას და ეგრეთწოდებულს ჩვეულების რჯულსა. ყოველს ამას ერთად უწარმოვანია დიდის ხნის მიმავლობაში და ერის გონებაში გამოუკვანძავს მრთელი აზრი იმ ეკონომიურის წყობისა, რომელსაც დღეს ჩვენ ხიზნობას ვეძახით და რომელსაც სარჩულად იგი აზრი უდევს. ნუთუ საქმის გადასაწყვეტად მაგ აზრის ცნობაში მოყვანა საჭირო არ არის! უმაგისოდ, ჩვენის ფიქრით, ყოველივე ბიჯი ბრმა კაცის ფეხების ფაცურს ეგვანება.

ან კიდევ, ნუთუ საჭირო არ არის, ნინამ საქმეს წინდაუხედავად ხელს მოვკიდებდეთ, შეგვეტყო—რამდენი ხიზანია, რამდენი მებატონეა ხიზნისა, ორთა-შუა რიცხვით რამდენი მიწა უჭერია თითო მოსახლე ხიზანსა, სად რა გარდასახადს იხდის ხიზანი, სად რამოდენა მიწაა სამყოფი, რომ ერთმა ჩეკომურმა თავის სახლობით თავი ირჩინოს, და სხვა ამგვარი.

შორს რომ არ წავიდეთ, ჯერ მარტო იმას მივხედოთ, რა დიდი მნიშვნელობა აქვს ამ საქმეში ხიზანის რიცხვის მეტნაკლებობას. ამ მეტნაკლებობაზედ არის დამოკიდებული, — რა თვალთ უნდა უყუროს კანონმდებელმა ხიზნების საქმეს: საზოგადო, საქვეყნო საჭიროების თვალთ, თუ კერძო პირთა საჭიროებისა. პირველ შემთხვევაში, თუნდ რომ მსხვერპლი იყოს საჭირო, არა უშავს რა. მსხვერპლი, ქვეყნის სახელით მოთხოვნილი, შესაწყენარებელია და სამართლიანი. მეორე შემთხვევაში-კი ყოველივე მსხვერპლი უმართლოა და შეუწყენარებელი.

თუ ხიზნები აქა-იქ კანტი-კუნტად არიან, მაშინ სულ სხვა ფიქრი უნდა, სულ სხვა ღონე და სხვა გზა საქმის მსვლელობისათვის. და თუ ხიზნები იმოდენი არიან, რომ ერთს კარგა მოზრდილს წყობას შეადგენენ, მაშინ მათი საქმე საზოგადო, საქვეყნო საქმეა და მარტო საქვეყნო ინტერესის მიხედვით უნდა გადასწყდეს. და თუ აქ აუცილებლად საჭირო იქნება, რომ უმცირესმა უმრავლესს დაუთმოს რამ, მაშინ მაგ დათმობას რჯულიერი და ღირსეული საბუთი ექნება.

ყოველ უამათოდ, რაც ზევით მოვიხსენიეთ, ხიზანის საქმეს შეუძლებელია ჯეროვანი გზა შეურჩიონ, რიგიანი წამალი დასდონ, და თუ მაინცდამაინც მოუმზადებელად ხელი ჩაჰკიდეს ამ არა-სახუმარს საქმეს, იქნება იმისთანა ამბავიც მოხდეს, რომ შეღავათის ნაცვლად, ხიზანს უფრო გავუჭიროვოთ ისეც გაჭირვებული ცხოვრება. სჯობს ცოტა გვიან იყოს და კარგად, ვიდრე ჩქარა და ცუდად. „ზოგჯერ სიწყენარე გმობილი სჯობს სიჩქარესა ქებულსაო“, ნათქვამია.

შემდეგ ამ საგანზედ დაწვრილებით მოვილაპარაკებთ. ჯერხანად ის გვინდოდა, რომ საქმე სათავეშივე არ გაფუჭებულიყო და ამიტომაც ვუჩვენეთ, საქმე საიდან უნდა დაწყებულიყო და როგორ უნდა მომზადებულიყო.

სიზნების საჰმის თაობაზედ

ნარკვევი პირველი

I

ყოველივე ცვლილება, საზოგადოებრივი თუ ეკონომიური, მაშინ არის მარგებელი და მკვიდრი, როცა ცვლილების საგანი ყოველმხრივ გასინჯულია და უშუქმოფენილი. ამისთვის. რასაკვირველია, ყველაზედ უწინარეს კაცმა გონება უნდა მი-აქციოს ადგილობრივს ვითარებას, რადგანაც ყოველს საგანს ამ შემთხვევაში თავის ადგილზედვე აქვს თავისი სათავე. თავისი ძირი და თავისი გზა მსვლელობისა და განვითარებისა. მაგრამ ძალიან შესცდება ის, ვინც მარტო ამას დასჯერდება და მარტო აქედამ გამოიყვანს თავის დასკვნას.

ბევრი, ძალიან ბევრიც, იმისთანა ნაშთია საზოგადოებრივის თუ ეკონომიურის წყობისა, რომელიც თუმცა არსებობს, მაგრამ მსვლელობის კვალი კი წაშლილი აქვს ჟამთა მდინარეობისაგან და ამის გამო მისი ვერც თავი გაიგება. ვერც ბოლო, თუ მარტო ადგილობრივს ვითარებას შეაჩერდა კაცი. ამ შემთხვევაში აუცილებლად საჭიროა იგივე საგანი გამოიძიოს სხვა ქვეყნებშიაც, სხვა ქვეყნების ისტორიაც მოიშველიოს. იტყვიან, სხვა ქვეყნები რაში გამოგვადგებიან, ჩვენ სხვანი ვართ, ისინი სხვანო. იტყვიან, მაგრამ მოქმედი ამაში ძალიან შესცდებიან.

„რაც უნდა ერთმანეთზედ დაშორებულნი ქვეყნები აიღონ და სულ სხვადასხვა თვისებისანი,—ამბობს გამოჩენილი მეცნიერი ემილ დე-ლაველე:—ნახავთ, რომ ეკონომიური მსვლელობა და განვითარება ყველგან ერთგვარი და ერთნაირი

ყოფილაო“. ამასვე ემოწმება საფრანგეთის მეცნიერი ტოკ-ვილი. ფილოლოგიამ და მითოლოგიამ ამ ბოლოს დროს ბევრი საკვირველი ჭეშმარიტება აღმოაჩინა მით, რომ სხვადასხვა ხალხთა ისტორიები შეადარა და ამ შედარებით გამოიკვლია ბევრი საგანი, რომელთაც ჟამთა სიბნელეში არც თავი უჩანდათ, არც ბოლო. ინგლისის გამოჩენილი მეცნიერი ჰენრი მენი ამბობს, რომ მაგავე მეთოდით მივემართოთ მართლიერების (правдо) ახსნასაო, — სულ ახალს ნათელს მოგვყვანს პირველ-ჟამურ ბიჯს ცივილიზაციის მსვლელობისასაო. მაშინ ცხადად აღმოჩნდებოდა, რომ კანონები დადგენილ არიან ქვეყნიერობაზედ იმიტომ კი არა, რომ ესე ნებად ადამიანსა, არამედ იმიტომ, რომ მაგას ითხოვდა ეკონომიური საჭიროება ერთის მხრით და მეორეს მხრით სიმართლე, წარმომდგარი ზნეობითის და სარწმუნოების გრძნობათაგანაო. ეგ საჭიროება, ეგ გრძნობა და იდეები ყველგან ერთგვარნი და მსგავსნი იყვნენ, ერთგვარად მოქმედებდნენ კაცთა განვითარებაზედ და ერთგვარი წყობილებაც შემოიტანეს ყველგანაცაო. ხოლო განსხვავება იმაში იყო, რომ ზოგი ხალხი სწრაფად ვიდოდა განვითარების გზაზედ, ზოგი მძიმე ნაბიჯითა; ზოგნი დაწინაურდნენ, ზოგნი უკან ჩამორჩნენო.

თუ ესეა, მაშ უეჭველია, რომ თუ რომელსაჲმ წყობას ერთს ადგილს ჟამთა ვითარების გამოკვალი წაჰშლია, შეიძლება იგი კვალი აღვადგინოთ საკმაო სისრულით სხვის ისტორიის შედარებით და შესწავლითა. თუ შევძელით, სწორედ ამ გზით ვაპირებთ ახსნას იმ წყობისას, რომელსაც ჩვენში ხიზნობას ეძახიან და რომელიც ერთგვარი მიწისმფლობელობაა და სხვა არა-რა.

მეცნიერთა გამოკვლევით, საკუთრებას ორი ელემენტი აქვს: ერთი საზოგადოებრივი, ანუ თემობრივი, და მეორე კერძოობრივი*. ყველგან პირველ-ჟამურ თემთა შორის — აზიაში,

* ემანუელ ფიხტე და ისპანიელი მეცნიერი ფრანჩესკო დეკარდანახი.

აფრიკაში, თუ ევროპაში — თემობრივს თვისებას საკუთრებასას სჭერია უპირველესი ადგილი. ინდოელებს, სლავიანებს, გერმანელებს, — მიწა სათემო საკუთრებად ჰქონიათ ისე, როგორც დღეს რუსეთშია და იავას კუნძულზედა. თვითოეულს თემის კაცის სახლობას წილადხდომილი მიწა სჭერია დროებით. დროგამოშვებით, ეგრე გაწილადებულს მიწებს ისევ თემი დაიბრუნებდა ხოლმე და ხელახლად დაუყოფდა წილისყრით თემის კაცებს. რომ თვითოეულს ავი და კარგი თავის რიგზედ შეხვედროდა. თანასწორობა მიწის მფლობელობაში ამ სახით დამკვიდრებული იყო, მეტნაკლებობის ჩამოვარდნას გზა მფლობელი ჰქონდა; მიწის მშრომელი და მიწისმფლობელი ერთი და იგივე კაცი იყო. უმამულობა ამგვარს წყობაში. რასაკვირველია, შეუძლებელი იქნებოდა.

დროთა მიმავლობაში ეს წყობა შეიცვალა და კერძოობრივმა საკუთრებამ ძირი გაიკეთა. ამის მიზეზი უფრო ბევრგან უცხო ხალხთა შემოსევა იყო. შემოსეულები ჩამოართმევდნენ ხოლმე მკვიდრებს მიწებსა და ერთმანეთში დაჩემებით მოირიგებდნენ. ამ უკანასკნელის მიზეზით აღორძინდა კერძოობრივი საკუთრება ინგლისში, საფრანგეთში, იტალიის ნახევარკუნძულზედ და ინდოეთში. აქ უსწორობა, მეტნაკლებობა და არისტოკრატია დაპყრობის მიზეზით გაჩნდა. იქ, სადაც-კი მაგ მიზეზს არ უმოქმედნია, კერძოობრივ საკუთრების საბაზად შეიქმნა შრომა. მაგალითებრ, ვინც ახოს გამოიღებდა სათემო მამულში, შეეძლო დაეჩენა ახოდ გამოღებული მიწა კარგა ხნობით. მაგ კარგა-ხნობამ თანდათან იქამდინ იარა, რომ ახო რჩებოდა კაცს, მინამ ცოცხალი იყო და ბოლოს საშვილიშვილოდაც გახდა. ვინც ცარიელს უხმარს მიწას სათემოში, ანუ ტყეს. შემოღობდა შესამუშავებლად, იმას საშვილიშვილოდ შეეძლო დაეჭირა შემოღობილი. ამგვარი მიწები თემის ხელქვევითობიდან გამოდიოდა, ასე რომ თემს მათზედ აღარათფერი უფლება არა ჰქონდა. თვით სათემო გარდასახადისაგანაც თავისუფალი იყო.

ეს მიწები სათემო მიწებიდამ გამორჩეული იყო, ცალკე მიეზომებოდა ხოლმე საბლით* და ცალკე დაიმიჯნებოდა.

რა თქმა უნდა რომ, რაკი კერძოობრივმა საკუთრებამ სათემოში ცოტად მაინც ფეხი მოიკიდა, ფეხსაც განზედ გასდგამდა. ამ სახით, უფრო შემძლებელი და ღონიერი უფრო ბევრს მიწებს ჩაიგდებდა ხელში. ეგრეც მოხდა. ჯერ თითონ ტაციტის დროს გერმანიაში ზოგს სხვაზედ ბევრად მომეტებული მიწები სჭერიათ თემშივე. ამ სახით ჩამოვარდა კერძოობრივი საკუთრება იქ, სადაც უცხო ხალხთაგან დაპყრობა არ მოხდენილა, მაგალითებრ, გერმანიაში. ამ სახითვე ეპარება სათემო მიწებს იავას კუნძულზედ კერძოობრივი საკუთრება დღესაც.

ეგრეთ აღვირმიშვებულმა კერძოობრივმა საკუთრებამ დასძლია თემობრივი და ბოლოს იქამდინ მიიყვანა, რომ თემი, რომელსაც წევრთა რიცხვი ემატებოდა და მიწები-კი ხელიდამ ეცლებოდა, ველარ უძღვებოდა გამრავლებულთ თემის კაცებს და უმამულოდ დარჩენილს კაცს თემის გარეთ უნდა მოენახა სახსარი თავის რჩენისა და გამოკვებისა. თითონ მიწის პატრონებიც, რომელთა ხელში დიდძალი მამულები მოგროვდა, იძულებულ იყვნენ მოეწვიათ მამულის მკეთებელი მუშა, და რომ სამერმისოდაც ჰყოლოდათ, უნდა მამულზედ დაეყენებინათ, და ისე მოეხერხებინათ, რომ სამუდამოდაც დაებათ. ერთის მხრით უმამულობა მიწისმომქმედისა და მეორის მხრით უხელობა მიწის მეპატრონეებისა იყო დასაბამი თითონ ბატონ-ყმობისა და იმგვარ მიწისმფლობელობის, რომელსაც ფერმერობას, ხიზნობას და სხვას ამგვარს მიწის ქირით დაჭერას ეძახიან. ამ შემთხვევაში სხვადასხვა ქვეყნებში საოცარი ერთგვარობა და მსგავსება არის.

ამ მსგავსებაზედ შემდეგში მოვილაპარაკებთ.

* დღესაც ჩვენში გლეხისაგან დაჩემებულს და განსაკუთრებულს მამულს „საბლის მამულს“ ეძახიან, გასარჩევად სათემო მამულებისაგან. საბლის მამულს ჩვენში სწორედ იმისთანავე სათავე უნდა ჰქონდეს, როგორც ზემოთ მოვიხსენიეთ. გერმანიაში და ნამეტნავად დანიაში ვც საბლით მიზომვა დაჩემებულის მამულებისა ჩვეულებად იყო.

II

ჩვენ გვინდოდა წინა წერილში, ჩვენის შეძლებისამებრ, გვეჩვენებინა, რომ მიწათმფლობელობის განვითარებას ყველგან ერთი და იგივე სათავე ჰქონდა და ერთი და იგივე მომდინარეობა. პირველ-ჯამური მფლობელობა, ანუ ხმარება მამულებისა, — სათემო მფლობელობა და ხმარება იყო. ამისი ცხადი საბუთები და ნიშნები დღესაც მრავალია ყველგან და ნამეტნავად ჩვენში. ამისი აშკარა მაგალითი ტყისა და საძოვრების სათემოდ ხმარებაა, რომელსაც ჩვენს თვალწინ, ჩვენდა სამწუხაროდ, დღეს სულთებრძვის რუსთა კანონების ზედმოქმედების გამო, და რომლის რწმენაც ჩვენის ხალხის გონებიდან დღევანდლამდე ვერ გამოდევნა თითქმის ოთხმოცის წლის მოქმედებამ მაგ კანონებისამ. თითქმის ყოველს სოფელში დღესაც ჰნახავთ ერთს წყობას მიწებისას, რომელსაც სათემო მიწებს ეძახიან და სათემოს ხმარებაშია. ჩვენ რომ ამის დამტკიცებას შევეუდგეთ უფრო გრცლად, შორს მოგვივა საქმე და დავშორდებით იმ საგანს, რომელიც აგვიღია გამოსაძიებლად.

რაკი კერძო საკუთრება შეეპარა სათემო მფლობელობას, მას მერმეთ - დაპყრობამ, ძლიერთა ძალმომრეობამ, ტაციობამ, სათემო მფლობელობას ბოლო მოუღო, სული ამოხადა და ძლიერთა გაიჩინეს სათემოში საკუთრება კერძოობითი. ეს კერძოდ დაჩემება მამულებისა დროთა მიმავალობაში თანდათან ძლიერდებოდა და ამ გაძლიერებამ იქამდინ მიიყვანა საქმე, რომ ერს ყველგან ერთი და იგივე დღე დააყენა: უმრავლესს ჩამოართვა თითქმის მიწები და უმცირესს დაულოცა. იმის დასანახავად, თუ სადამდი მიაღწია კერძო საკუთრების გაძლიერებამ, სამყოფია მოვიყვანოთ მაგალითად ოთხი უმთავრესი სახელმწიფო ევროპისა. მით უფრო, რომ ეგ ოთხი სახელმწიფოა მესვეური კაცობრიობის ცივილიზაციისა.

საფრანგეთში დიდ რევოლუციამდე — ერთი-მეხუთედი მთელი სამეურნეო მიწებისა დაიჩემა ხაზინამ, ერთი-მეხუთედი

ეკლესიამ, ერთი-მეხუთედი დიდკაცობამ, დანარჩენი ორი-მეხუთედი შუა-წოდების (ბურჟუაზიის) და გლეხობის წილად დარჩა. რევოლუციამ შესცვალა ეს რაოდენობა წილებისა, მაგრამ ამ შეცვლაში მარტო ბურჟუაზიამ მოიგო, გლეხობა კი, მეცნიერის ლეონს-ლავერნეს სიტყვით, ერთისმეხუთედამ მეექვსედზედ და მეშვიდედზედ ჩამოხტა. 1815 წელს, ესე იგი თითქმის პირველვე ხანებში დიდ რევოლუციის შემდეგ, დიდმამულიანები იყვნენ სულ 21.456 სახლობა, და ეჭირათ ყველას ერთად 19.000.000 ჰექტარი* მიწა. თვითოეულს სახლობაზედ ორთა-შუა ანგარიშით მოსდიოდათ 880 ჰექტარი. შუათანა მემამულენი იყვნენ 168.043 სახლობა და ეჭირათ 10.500.000 ჰექტარი. თვითოეულს მოსდიოდათ 62 ჰექტარი, და წვრილნი მემამულენი 3.583.901 და ეჭირათ 15.250.000 ჰექტარი. ამათ შორის ერთს მილიონზედ მეტი იმისთანანი ყოფილან, რომელთაც თითო სახლობაზედ დღიურზედ ნაკლები მიწა მოსდიოდათ, და 851.230 იმისთანა, რომელთაც სამ-სამი დღიური მიწა ძლივ მოსდიოდათ. აქ ისე გამოდის, რომ თითქმის ორ მილიონს სახლობას ორი მილიონი ჰექტარი სჭერიათ მაშინ, როდესაც 21.456 სახლობას ცხრამეტი მილიონი. ბოლოს, თუმცა მიწათმფლობელთა რიცხვმა იმატა, მაგრამ სიერციტ-კი თვითოეულის მფლობელობამ თითქმის იმოდენადვე იკლო.

პრუსიაში, 2.141.364 მიწათმფლობელთა შორის 18.320 სახლობა იმისთანანი არიან, რომელთაც დაუჩემებიათ 41.117.312 მორგენი** მიწა; 15.079 იმისთანანი, რომელთაც უჭერიათ 6.048.228 მორგენი; 391.561 იმისთანანი, რომელთაც აქვთ 35.918.047 მორგენი; 617.420 იმისთანანი, რომელ-

* ჰექტარი ჩვენებურს ორს დღიურზედ ცოტა ნაკლებია.

** მორგენი დილაა ნემეცურად. როგორც ჩვენში, რაც ერთს დღეს მოიგნის, ერთს დღიურს ეძახიან, ისე ნემეცებიც ერთის დილის ნახნავს მორგენს ეძახიან და უდრის ჩვენს ნახევარს დღიურს, რადგანაც დილის ზენა შუადღემდი იგულისხმება. ჩვენს მთიულეებში, ნახევარს დღიურს ერთს საშაბათოს ეძახიან, რადგანაც შაბათობით მარტო შუადღემდინ ჰხვნიენ, და დანარჩენი დრო-კი კვირადალია.

თაც აქვთ 8.428.751 მორგენი და 1.099.333 სახლობას-კი სულ უჭირავს 2.227.812 მორგენი. აქ ასე გამოდის, რომ 18.320 სახლობას თითქმის ერთი ოცად მეტი მამულები უჭირავთ, ვიდრე ერთს მილიონზედ მეტს სახლობასა.

ინგლისში მთელის ინგლისის სამეურნეო მიწები დაჩემებული აქვთ სულ 30.700 სახლობასა, დანარჩენი სოფლის ხალხი-კი სულ უმამულოა თითქმის.

ამ სახით, თუ ცოტა მეტნაკლებობით, ყველგან დიდკაცობამ ღონითა და მძლავრობით დაიჩემა მიწები და უღონო გლეხნი ცარიელზედ გაიყვანა. ცნობილია, რომ ერთს კომლს კაცს სულ ცოტა-ცოტა ათი დღის მიწა მაინც უნდაჰქონდეს, რომ თავის მამულის ანაბარას დარჩეს და თავი ირჩინოს ცოლ-შვილითა. ეს რომ სახეში ვიქონიოთ და ზემოთქმული სქემა მიწების მორიგებისა, აშკარად დავინახავთ,—რა დიდძალი მიწათმომქმედი კაცი იძულებული იქნებოდა თავის მამულს გარეთ ეძია სახსარი ცხოვრებისა და რა დიდძალი მუშტარი ეყოლებოდა მიწის მეპატრონესა. მუშტარის სიმრავლეს ყველგან ერთი და იგივე შედეგი მოსდევს: შოვნის პირობას ამძიმებს და თითონ საშოვარსაც ფასს უმატებს. ესეც მოუხდა უმამულოდ დარჩენილს გლეხობასა, და ვინ იცის სიძვირე და სიმძიმე მამულის შოვნისა სადამდე მიაღწევდა, თუ რომ ამ უნუგეშობას არ დაჰყოლოდა ერთი ნუგეში, რომლის მეოხებითაც სიმძიმე მამულის შოვნისა ცოტად თუ ბევრად შეუმსუბუქდათ. ეგ ნუგეში იმაში მდგომარეობდა, რომ თითონ მამულის პატრონებს, რომელთ ხელშიაც მოგროვდა დიდძალი უკაცო მამულები, უჭირდათ გლეხის თავი, ჯერ როგორც მუშაკაცისა და მერმე როგორც მამულით საზღვრების დამცველისა.

წინათაც ვსთქვით და ეხლაც ვიმეორებთ, რომ ერთის მხრით ამ გაჭირვებამ მამულის მეპატრონეებისამ და მეორის მხრით გლეხის უმამულობამ, — მემამულე გლეხთან მიიყვანა და გლეხი მემამულესთან. მოსარიგებლად მარტო ერთგვარი პირობა შესაძლო იყო ამ მდგომარეობაში: მიწის პატრონი უთმობდა გლეხს მიწის გამოსავალს და გლეხი ამაგისას. ამ

სახით ჩამოვარდა ერთ-გვარი ხმარება მიწისა, რომელსაც მიწის ქირავნობას ეძახიან. ამ გარემოების გამო, ქირით ჭერამ მამულებისამ ფეხი აიდგა და დღესაც მომდინარეობს.

რადგანაც დიდ რევოლუციამდე საფრანგეთში, და ზოგიერთგან დღესაც, მთელი გამგეობა და კანონმდებლობა თითქმის მემამულეთა ხელში იყო, და რადგანაც კანონის ჩარევა მიწისმფლობელობის საქმეში არ იყო სახირო მემამულეთათვის, ამიტომაც კანონს ხელი არ ჩააკიდებინეს მიწათმფლობელობის საქმეში და ყველგან აღიარეს ის მოძღვრება, რომლის წყალობითაც ყოველივე საკუთრება მიწისა უცილობელი და ხელშეუხებელია, ესე იგი, ვერაფერი და ვერაგვარი საზოგადო გაჭირვება ხელს ვერ გაიწვდენს კერძო საკუთრებაზეო. ამ სახით, უძრავს ქონებას ჩამოართვეს ის ელემენტი, რომლითაც იგი, ფიხტეს სიტყვით, კერძო კუთვნილებასთან ერთად საზოგადო კუთვნილებასაც შეადგენს. კანონმა რომ ზურგი შეაქცია მიწათმფლობელობის საქმეს, წარმოსდგა ერთი იმისთანა მეოხი, რომელიც ზოგჯერ რჯულთ უმტკიცესიც არის, ნამეტნავად მიწის ხმარების საქმეში. ეგ მეოხი — ჩვეულებაა. მაგან მიიღო თვის მფარველობის ქვეშ კანონისაგან თავმინებებული საქმე და დროთა მიმავლობაში დაადგინა კიდევ წესი მიწათ-ქირავნობისა.

მიწათ-ქირავნობის მსვლელობაში ორი განსაკუთრებული მიმართულება აღმოჩნდა: ერთმა თავი იჩინა იმაში, რომ მამულის ქირა, ანუ ღალა, დროთა მიხედვით იცვლებოდს და თითონ მამულის ჭერაც წინათვე განსაზღვრულ ვადით იყოს; მეორემ იმაში, რომ ერთხელ დადგენილი ღალა უცვალბელი იყოს და თითონ მამულის ჭერასაც ვადა არ ჰქონდეს წინათვე დანიშნული. პირველი მიმართულება სავსედ გამოისახა ეგრეთწოდებულ ფერმერობაში, და მეორე მასში, რასაც მეცნიერნი ეძახიან მემკვიდრეობითს ქირავნობას და რასაც ჩვენში, ჩვენის ფიქრით, ხიზნობა ჰქვია. ეს ორი სრული სახეა მიწათ-ქირავნობისა ქვეყანაზედ, და თუმცა ამ ორ სახეს შუა არის იმისთანა ქირავნობაც, რომელშიაც ვერ ჰპოვებთ სრულს ნიშნებს ვერც ერთისას, ვერც მეორე-

სას, მაგრამ არსებითის თვისებით-კი უსათუოდ ან ერთს ეკუთვნის, ან მეორეს.

პირველს მიმართულებაში გამარჯვებულია ის ელემენტი საკუთრებისა, რომლითაც იგი მარტო კერძო კუთვნიებად ცნობილია, მეორეში-კი ფეხადგმულია ის ელემენტი, რომლითაც საკუთრება საზოგადო გაჭირვებას ემსახურება. პირველის დროშა ხელთ უპყრიათ მემამულეთა, მეორისა მიწათმომქმედსა მუშაკაცსა. პირველის ფარ-ხმალი კანონია, მეორისა — ჩვეულება.

III

ხნით, პირველი სახე მიწის-ქირავენობისა მოსავლის წილზედ ჭერა იყო და მოკლეს ვადით. ეგრეც უნდა ყოფილიყო, რადგანაც სათემო მფლობელობის შერყევის პირველ ხანებში — გლეხობას, ანუ უ-ეთ ვთქვათ მიწათმომქმედსა, ჯერ ბინა სათემოში მოშლილი არ ექნებოდა და, მაშასადამე, თუ გაიწვედა სხვის მამულისაკენ, მარტო იმისათვის, რომ მამული ეხმარა მოკლეს ვადით, და არა იმისათვის, რომ მამულში ბინაც მოეკიდნა. ეგ წილზედ-ჭერა მამულებისა და მოკლეს ვადით — უძველესს დროედშივეა შემოღებული, ყველგან ყოფილა და ღლესაც არის ძველთაგანვე დარჩენილი. ევროპაში ეგ შემოვიდა რომაელთაგან. ჯერ კიდევ კატონი და პლინი იხსენიებენ მაგვარს მიწის ჭერას. რომაელთაგან დამკვიდრდა იტალიაში და აქედამ გადვიდა სხვა ქვეყნებშიაც. აქ, იტალიაში, მიწებს აძლევდნენ მოსავლის წილზედ ჯერ თითო წლობით. ერთს წელიწადს მეორეც ზედ მოჰყვა, მეორეს — მესამე იმავე პირობითა, და ბოლოს ეს განახლება ვადისა ერთისა და იმავე პირობით ისე გახშირდა და შეეთვისა ხალხს, რომ ჩვეულებრივ საქმედ შეიქმნა. ამით წახალისებულნი გლეხნი და დაიმედებულნი, ბინასაც იკეთებდნენ ნაქირავე მამულშია და მოიკიდეს კიდევ. გამრავლებული სახლობა გლეხისა, რასაკვირველია, ამას ხელს უწყობდა. მეტი კაცი გლეხის სახლობილად იძულებული იყო მოჰკიდებოდა ბინას

სხვის მამულში, რადგანაც პირვანდელი საკომლო სამყოფი აღარ იქნებოდა ყველასათვის.

ეს ერთისავე და იმავე პირობის შეუშლელად განმეორება წლიდამ წლობით დიდი ხნის განმავლობაში ხალხის სულსა და ხორცში ფეხს იკიდებდა და ბოლოს იქამდინ მივიდა, რომ მართლა ჩვეულებად შეიქმნა და ერთხელ დაჰერილი მიწა საშვილიშვილოდ გადადიოდა მეკომურის მემკვიდრეებზედ ერთისა და იმავე ღალითა. ამას იტალიაში livello-ს ეძახიან და ლომბარდიასა და ტოსკანაში ამგვარი მიწათმფლობელობა მეტად გახშირებულია. თუმცა გლეხსაც ნება აქვს, როცა უნდა აიყაროს და მემამულესაც—როცა უნდა აჰყაროს, მაგრამ ჩვეულებამ ისეთის სიმტკიცით მიიღო თავის მფარველობის ქვეშეს წესი მიწათმფლობელობისა, რომ ვერც გლეხი ჰბედავს უმიზეზოდ აყარას—შიშით, რომ სახელი წამიხდება და სხვა აღარავინ მიმიღებსო, და ვერც მემამულე—იმის შიშით, რომ აღარავინ მომეკარებაო და მიწას ველარას გამოვრჩებიო. თუ ან გლეხმა არ შეასრულა რიგიანად თავისი მოვალეობა და მით აიძულა მემამულე აჰყაროს, ან მემამულემ ღალა მოუმატა და მით იძულებულ ჰყო გლეხი აიყაროს, მთელი ხალხი, დიდი თუ პატარა, ქვეყნის სამარცხვინოდ გახდის გლეხსაცა და მემამულესაცა. ასე ძლიერად მოქმედობს აქ ჩვეულება. თუმცა ამგვარი წესი მიწათმფლობელობისა იტალიის კანონებში გარკვევით არ არის აღიარებული და მარტო ჩვეულების ფარ-ქვეშა სდგას, მაგრამ მაინც მკვიდრად სუფევს, და ამის მიზეზს ჯერ იმაში ხედევენ, რომ იტალიის მემამულენი თითონ არ მოქმედობენ თავიანთ მამულებში და მუშაობას არ ეწყობიან, და მერმე იმაში, რომ ღალა დიდია: ზოგან ორი-მესამედია მოსავლისა, ზოგან ნახევარი და ზოგან მესამედი.

საფრანგეთში, საცა გლეხობა უმამულობით ისე შევიწროვებული არ არის, როგორც სხვაგან, საცა სოფლის გლეხობას უფროს-ერთგან თავის საკუთარს მამულში აქვს ბინა, რასაკვირველია, არავითარი მიზეზი არ იქნებოდა, რომ გლეხი სამუდამოდ მოსკიდებოდა მამულის ქირავნობასა და არც მამულის პატრონი ინდომებდა უვადოდ დაეაფრა თავისი მა-

მული სხვის ხელში, რადგანაც საფრანგეთში უფროს-ერთგან მემამულენი თითონ ტრიალებენ თავის მამულში და მიწებს თითონ ამოქმედებენ. ამის გამო აქ მემკვიდრეობითმა ქირავნობამ ფეხი ისე ვერ გაიდგა, როგორც იტალიაში და უფროს-ერთგან გაჩერდა მარტო ვადით მამულის გაცემაზედ თითო წლობით და სამ-სამ წლობითა. მაგრამ მაინც კიდევ მემკვიდრეობითი ქირავნობა მამულებისა, როგორც იტალიური *livello*, ბრეტანში, ელზასში*, საზოგადო ჩვეულებად არის მიღებული, იმ პირობით-კი, რომ მემამულეს სრული ნება აქვს აჰყაროს მამულის მოქირავნე, როცა-კი სურს, მხოლოდ უნდა უზლოს დანაკლისი გარეშე კაცთა გადაწყვეტილებისამებრ.

პრუსიასა, საქსონიასა და ჰესენში ამგვარი მემკვიდრეობითი ქირავნობა ძალიან გახშირებულია. აქაც ამგვარს მფლობელობას *erbracht*-ს ეძახიან, როგორც ელზასში.

პორტუგალიაშიც ხშირია ამგვარი მიწათ-ქირავნობა და ჰქვიან *aforamento*. აქ მიწებს უვადოდ აქირავებენ, იმ პირობით კი, რომ ერთხელ დადგენილი ღალა, რომელსაც ვერც მემამულე მოუმატებს და ვერც მოქირავნე დაუკლებს, უდავიდარაბოდ ეძლეოდეს მამულის პატრონსა. აქ *aforamento* განუყოფელია, ესე იგი, მემკვიდრეთა შორის ვერ გაინაწილება, და თუ *aforamento*-ს მჭერელი ამოწყდება, მამული მხოლოდ მაშინ უბრუნდება პატრონსა.

სრულსა და სავსე სახეს მემკვიდრეობითის ქირავნობისას წარმოადგენს ჰოლანდიის პროვინცია გრენინგენი, საცა მაგვარს მფლობელობას *beklem-regt*-ს ეძახიან, *Beklem-regt*-ი იმგვარი მემკვიდრეობითი მფლობელობაა მიწისა, საცა ყოველწლივ მოქირავნემ უნდა იხადოს ერთხელ ჩვეულებით დადგენილი ღალა, რომელსაც ვერასდროს ვერ შესცვლის მემამულე.

Beklem-regt-ის მფლობელსა, ანუ უკეთ ვსთქვათ, ამგვარს

* ბრეტანში ამგვარს მფლობელობას ეძახიან *quevaise*, ზოგან—*domaine conjeable*, ელზასში—*erbracht*.

მიწის მოქირავნესა არამცთუ მემკვიდრეობით უჭირავს მამული, არამედ ნება აქვს მემამულის დაუჯიბავად ვისაც უნდა უანდერძოს, მიჰყიდოს, მიაქირავოს, დაუგირაოს, იმ პირობით-კი, რომ თუ beklem-regt-ს გადასცემს ან გაყიდვით, ან მემკვიდრეობით, ყოველს ამისთანა შემთხვევაში მემამულეს ერთისა თუ ორის წლის ღალის ფასი უნდა მიეცეს გარდა ყოველწლიურის ღალისა. ყოველივე შენობა და ნაკეთობა ამგვარს მამულში მოქირავნეს საკუთრებად არის აღიარებული და თუ რომელიმე მიზეზით beklem-regt-ობა შესწყდა, მაშინ მემამულემ შენობისა და ნაკეთობის ფასი უნდა მოქირავნეს უზღოს.

აქ მოყვანილ მაგალითებიდამა სჩანს, რომ ყველგან მიწის-მფლობელობა მიიზიდება, თუმც-კი ფეხმძიმედ, იქით, რომ მაგ მფლობელობას მუშაკაცის ხელში მუდმივობა დაუმკვიდროს ერთისა და იმავე უცვალეზელის ღალითა; ყველგან ისე მიიმართება, რომ მიწის საკუთრებაში ფეხი მაგრად მოაჭიდნოს საზოგადო ინტერესების შესაფერს ელემენტსა.

მეცნიერთა აზრით, მემკვიდრეობითი ქირავნობა მიწისა შუა საუკუნოების დასაწყისში ჩამოვარდა და პირველად მონასტრებმა შემოიღეს თავის მამულებში. დიდძალი მამულები, რომლებიც მონასტრების ხელში მოგროვდა, უქმად დარჩებოდა, რომ უმამულო კაცი არ მოეწვიათ მამულების საკეთებლად. მოწვეულებისათვის ბინაც უნდა მოეკიდებინათ მამულში, რომ მიწების კეთება და მამულებიდან გამორჩომა სადღე-ხვალიო საქმედ არ შექმნილიყო და სამუდამოდ ყოფილიყო. ამიტომაც მონასტრებს გადმოსახლებულებისათვის ცოტა თუ ბევრი შეღავათი უნდა მიეცათ და მით გადმოებირებინათ ხალხი. ეგ შეღავათი მარტო მხოლოდ ორის საგნის შესახებ თუ იქნებოდა: ღალისა და მამულის ჭერის ვადისა. მიწათ-მოქმედს ხელს არ მისცემდა ბინა მოეკიდნას ხვის მამულში, თუ დაიმედებული არ იქნებოდა, რომ დიდხანს იქნებოდა მამულში და ერთხელ მორიგებული ღალა აღარ იმატებდა. პირველ ხანებში ვადა მამულის ჭერისა ათ წლამდე აღიოდა. ამის შემდეგ მონასტრებს ნება ჰქონდათ დაეთხოვნათ მოქირავნე

მამულიდამ, მაგრამ რაკი შენობისა და ნაკეთობის ფასი უნდა გადაეხადნათ მოქირავენის სასარგებლოდ, ამიტომაც მაგ უფლებას ფრთა მოკვეცილი ჰქონდა. მონასტრების მიხედვით სხვა დიდმამულიანებმაც ნახეს ხეირი მაგგვარად მამულის გაქირაებაში და შემოიღეს მემკვიდრეობითი ქირავნობა, რომლის მაგალითები ზევით მოვიყვანეთ და რომელიც ზოგან ჯერ შემთავრებული არ არის, და ზოგან-კი, როგორც პორტუგალიასა და ჰოლანდიაში, სრული სახე აქვს.

ინგლისი ერთი იმისთანა ქვეყანა არის, საცა მეორე გვარმა მიწის მფლობელობისამ, სახელდობრ ფერმერობამ, თავი იჩინა სრულის თავის თვისებითა და თითქმის უნაკლულოდ. მაგრამ აქაც მემკვიდრეობითი ქირავნობა მიწისა თითქმის დღეს, ვენ თვალწინ, იდგამს ფეხსა. ამიტომაც კვალში რომ ჩაუდგეს კაცი მიწათმფლობელობის მსვლელობას ინგლისში, მეტად საინტერესო იქნება. ჩვენ ვეცდებით, რამოდენადაც ღონე შეგვწყვეს, გამოვიკვლიოთ მიწათმფლობელობის საქმე ინგლისში უფრო ვრცლად და სავსედ. მერე, რაკი ყოველივე საჭირო ცნობა ხელთ გვექნება, ჩვენს ხიზნობასაც გამოვიძიებთ*.

1880 წ.

* ეს პირველი ნარკვევი „ხიზნების საქმის თაობაზედ“, რომელიც იბეჭდებოდა გაზ. „დროებაში“ 1880 წელს, ავტორს დაუმთავრებელი დარჩა.

შემდეგ, 1886 წელს, ავტორი ამ საკითხს ისევ დაუბრუნდა და დაბეჭდა გაზ. „ივერიაში“ მეორე ნარკვევი ხიზნების საქმეზე, სადაც იგი იმეორებს ამ პირველი დაუმთავრებელი ნარკვევის დებულებებს (იხ. ქვემოთ, „ხიზნების საქმე“, ნარკვევი მეორე).

რედ.

ხიზნეზის სავი

ნარკვევი მეორე

(1886)

შესავალის მაგიერ

„კავკაზი“-ს წერილების გამო

* *

ტფილისი, 23 მაისი, 1886 წ.

გაზეთმა „კავკაზმა“ ამ უკანასკნელ დროს ორი მეთაური წერილი შესწირა ხიზნების საქმეს. პირველ წერილში პატივცემული გაზეთი ამბობს, რომ, როცა ლაპარაკი ჰქონდათ ბატონ-ყმობის გაუქმების თაობაზედ, მაშინ თავად-აზნაურთა უმრავლესობა ურჩევდა მთავრობასაო, განთავისუფლებულთა გლეხთა მიწების ხმარების საქმე იმ საფუძველზედ მოაწყოსო, რა საფუძველზედაც ხიზნები არიანო. „ეს ამბავი დიდად შესანიშნავიაო,—ამბობს მერე გაზეთი:—რადგანაც თავად-აზნაურთა უმრავლესობა ამით გვაჩვენებს, რომ ხიზნობა მისთვის მეტად სასარგებლოა“. შესაძლოა, ამ ამბიდან სხვა დასკვნაც გამოეყვანა კაცსა, მაგრამ გაზეთს „კავკაზს“ მარტო ერთი ზემოაღნიშნული დასკვნა უნებებია, და იყოს ნება მისი. ჩვენ ჯერ ამას არ გამოვეკიდებით, ჩვენ მარტო ამისი თქმა გვინდა, რომ საქმე, რომლიდამაც სხვადასხვა დასკვნა შესაძლოა კაცმა გამოიყვანოს, არ უნდა იყოს ხმარებული საბუთად მარტო ერთის დასკვნისათვის. ეს მართლმსჯელობის უცილობელი კანონია. •

ამ პირველ დასკვნიდან გაზეთს „კავკაზს“ გამოჰყავს მეორე დასკვნა: თუ ხიზნობა ესე სასარგებლოა თავად-აზნაურთათვის, მაშ თითონ ხიზნებისათვის საზარალელები უნდა

იყოს. ასე ჭეიქრობს პატივცემული გაზეთი და ამის დასამტკიცებლად ბ-ნ ვერმიშოვის ბროშიურადამ „ხიზანი და ხიზნობა“ მოჰყავს რამდენიმე ცნობა, რომელთაგანაც სჩანს, რომ ორთა-შუა რიცხვით ხიზნებს ყოველ დესეტინა სახნავ-სათესს მამულზედ ცხრამეტ მანეთილად ოცდახუთს მანეთამდე ღალა ერთმევით წელიწადში მემამულის სასარგებლოდაო. თუ მხედველობაში მივიღებთ, რომ ჩვენში, თითქმის საყოველთაოდ მიღებულ ხენა-თესვის წესისამებრ, ორიდამ ერთი დესეტინა ყოველთვის ისვენებს და მეორეა მართო მოქმედებაში, გამოვა, რომ ხიზანს თითო ნამუშავარი დესეტინა უჯდება 38—50 მანეთამდე წელიწადში, თუ მართლა, ბ-ნ ვერმიშოვის და „კავკაზის“ სიტყვისამებრ, 19—25 მანეთამდე ღალას იხდის წელიწადში ყოველს დესეტინაზედ საერთოდ, ესე იგი იმაზედაც, რასაც ასვენებს.

ბევრი უცნაური რამ გაგვიგონია ჩვენის ქვეყნის ახირებულ და ძალადმაცხონე მცოდნეთაგან და ეს ამბავი კი, რომ ნამუშავარმა სახნავ-სათესმა დესეტინამ მაგოდენა ღალა იხადოს — ჯერ არა გვსმენია. ბ-ნს ვერმიშოვს მით მაინც შეეწყნარება ეს მართლა უცნაური ამბავი, რადგანაც თითონვე ამბობს, რომ ამნაირი ცნობები მართო ერთს დიდს მამულში მოვკრიბეო. იქნება იყოს სადმე ჩვენში ერთადერთი ამისთანა მამული, რომელიც ამოდენა ღალას იძლევა, მხოლოდ საკვირველი ეს არის, — ამ ერთადერთს მაგალითზედ როგორ ამყარებს თავისს მსჯელობას გაზეთი „კავკაზი“. რამდენი ადგილია, საცა ღალა არ აღემატება ორსა და სამს მანეთს დესეტინაზედ!.. შორს რომ არ წავიდეთ, საკმაო კაცმა თვალი დააკვირვოს იმ ცნობას, რომელიც ამ საგანზედ თითონ მთავრობასა აქვს გამოძიებული და აღნიშნული. მთავრობისაგან დაბეჭდილი წერილი „Хизанское Положе-ние“ ამტკიცებს, რომ ხიზნები თითო დესეტინა სახნავ და სათიბ მამულზედ იხდიან ორ მანეთად ხუთ შაურადამ, სამ მანეთ და ცხრა შაურამდე (გვერდი 35). საკვირველია, ამისთანა სარწმუნო ცნობას, მთავრობის მიერ გამოძიებულს, როგორ მოარიდა თვალი გაზეთმა „კავკაზმა“ და ერთად-

ერთს მაგალითზედ, ბ-ნ ვერმიშოვის მიერ გამოკვლეულზედ, შესდგა.

ჩვენ ჩვენი აზრი ხიზნობაზედ ვეცდებით შეძლებისამებრ გამოვსთქვათ ოდესმე დაწვრილებით და საკმაო სივრცით, აქ მხოლოდ ის უნდა აღგვენიშნა, რომ „ის აღვოკატური ხერხები და განგებ ბინდ-ბუნდის გარდაყენა საქმის არსებაზედ“, რომელთაც პატივცემული გაზეთი „კავკაზი“ ასე სამართლიანად ჰკიცხავს, გასაკიცხველია ყოველს შემთხვევაში, დაიჭერთ მემამულეების მხარეს თუ ხიზნებისას. ყოველს საზოგადოებრივს საქმეში, რაც უნდა მწვავე იყოს, კაცმა ჯერ უნდა მართალი ეძებოს, მხოლოდ მართალი და სხვა არა-რა. ჯერ, ყველაზედ უწინარეს, უმრავლესობათა და უმცირესთა შორის სიმართლე უნდა იყოს გამკითხველი; ამან, სიმართლემ, უნდა მოაშველოს ერთმანეთში ეგ ორი მხარე. ჩვენი ფიქრით, საზოგადოებრივ საქმეში არც უმცირესი უნდა შესწიროს კაცმა უმრავლესობას და არც უმრავლესობა უმცირესობას, ორივე უნდა დაუმორჩილოს მარტო სიმართლეს, როცა კი შესაძლებელია. ადამიანთა საზოგადო ცხოვრება ისეთი რთულია, რომ ბევრში და ბევრგან ეგ სიმართლე ძნელად აღმო-საჩენია, და მარტო ამ განსაკუთრებულს შემთხვევაში ულო-ნო მართლმსაჯულება ადამიანისა სიმართლედ მას აღიარებს, რაც უმრავლესობისათვის სახეიროა. ამ განსაკუთრებულ შემთხვევაში მეტი გზა არ არის, სხვა განსამართლების სა-ბუთი ადამიანს დღეს-აქამომდე ვერ აღმოუჩენია, გარდა „უმრავლესობის კანონისა“. ხოლო ეს იმას კი არა ჰნიშნავს, რომ იქაც, საცა მართალი აშკარად უმცირესისაგან არის, უსათუოდ უმრავლესობამ უმცირესობა სძლიოს და ითაყუა-ნოს. ეგ ძალმომრეობა იქნება და . არა იგი სამართალი, რომლითაც ადამიანი ადამიანობს ვით ზნეობრივი არსება, და რომლის გამოც ჩვენი ანდაზა ამბობს: სამართლით ამო-თხრილი თვალი არ მეტყინებაო.

ჩვენ ამას ამჟამად იმიტომ კი არ ვამბობთ, რომ ხიზნე-ბის საქმეში ან ერთს მხარეს მივკერძოთ, ან მეორეს. ჩვენ მარტო იმასა ვწუხვართ, რომ პატივცემული გაზეთი „კავკაზი“ ამ შემთხვევაში მარტო ეგრეთწოდებულს „უმრავლესობის

კანონს“ აპყოლია და სრულებით ყურადღება არ მიუქცევია იმ მართლისათვის, რომელსაც, ყოვლთ უწინარეს, ხელთ უნდა ეპიროს სასწორი საზოგადოებრივის საქმის განაჩენისათვის. ჩვენ აქ ჯერ არას ვიტყვით იმაზედ თუ, — რომელს მხარესაქენ დასძლევს სასწორს ეს მართალი, ჩვენ მხოლოდ გვსურდა გვეჩვენებინა იგი განკითხვის გზა, რომელზედაც ჯერ პირველად უნდა გაიაროს ხიზნების საქმემ, ჩვენის ფიქრით. ჩვენ ვეცდებით შემდეგში გავსინჯოთ ხიზნების საქმე ამ გზითაც და უმრავლესობის კანონის მიხედვითაც.

* *

ტფილისი, 2 აგვისტო, 1886 წ.

პატივცემულმა გაზეთმა „კავკაზ“-მა, რომელმაც ამ ბოლოს ხანებში ასე დაგვიძვირა ლაპარაკი აქაურს, ჩვენებურს საქმეებზედ, წელს მიაქცია ყურადღება ხიზნების საქმეს. ამ ფრიად სამძიმო საქმეს მოახმარა მარტო სამი მეთაური წერილი, თუმცა საქმე იმოდენად რთულია, მრავალკაცი და ღრმად დასაკვირვებელი, რომ ღირსია მომეტებულის გამოძიებისა, გამოკვლევისა და ლაპარაკისა. ერთის მხრით პატივცემული გაზეთი არც გასამტყუნარია. რასაც „კავკაზ“-მა მოანდომა სამი წერილი, იმისთვის ერთი სტრიქონიც მეტია; სამის წერილის მაგიერ ერთი სტრიქონი თავსაყრელად ეყოფოდა: აიღეთ და მიწები დაუსაკუთრეთ ხიზნებსაო. არც გაქრა და არც გახვეა, ეს არის დღეს „კავკაზ“-ის თავი და ბოლო ხიზნების საქმის თაობაზედ. თურმე ნუ იტყვით, ესე აღვილი ყოფილა იმ კვანძის გახსნა, რომელსაც ხიზნების საქმე წარმოადგენდა. მთავრობა-კი, ეს ოცი წელიწადია, შესდგომია ამ საქმის ვითარების ახსნას, გაგებას, როჲ, თუ შესაძლოა, იმ ვითარებისამებრ ეს საქმე ისე დააბოლოვოს, — არც მწვადი დასწვას და არც შამფური. „კავკაზ“-ს რომ დავეუჯეროთ, მთავრობა ტყუილად მომცდარა ეს ოცი წელიწადი, იმ საქმეს არც აღება სდომებია, არც დაღება.

ჩვენ, ჩვენდა სამწუხაროდ, ამ გულხალვათობას „კავკაზ“-ისას ვერ შევიწყნარებთ. თუმცა ხიზნების საქმის ფარ-

გალში უფრო ცოტა ხალხია მოყოლილი, ვიდრე ბატონ-ყმობისაში, მაგრამ თვით საქმე კი არსებითად და ბუნებითად უფრო ძნელი გადასაწყვეტია, ვიდრე ბატონ-ყმობის საქმე. ბატონ-ყმური დამოკიდებულება უსამართლო საქმე იყო. საცა ცხადი და აშკარა უსამართლობაა, იქ სამართლიანობის პოვნა ყველასათვის ადვილია. იქ ბევრი თავისტეხა არ უნდა, რომ კაცმა მართალი იპოვოს, და იმ მართლის კვალობაზედ ყველას თავისი მიუწყას. სულ სხვა ამბავია, როცა, საუბედუროდ, ერთს ხელში მიწაა და მეორეში შრომა, განცალკევებული, განთვითულებული, და როცა ამ სამწუხარო ყოფას ერთი მეორისაკენ მიუზიდნია და ამ სახით შეუქმნია დამოკიდებულება. აქ, თუ გნებავთ, უსამართლობა თვით სათავეში იგეა.

ხოლო ამაზედ ჩვენ სხვადასხვა მიზეზების გამო არა გვეთქმის-რა, ბერიც რომ გვინდოდეს.

რაკი საკუთრება მიწისა ხელშეუხებელ კუთვნილებად, და მუშაკის მარჯვენა თავისუფლად არის აღიარებული კანონის მიერ, აქ დამოკიდებულება მუშისა მიწაზედ და მიწისა მუშაზედ სხვა თვალთ უნდა გაისინჯოს და გამოძიებულ იქმნას. ერთს წაართვი და მეორეს მიეცი, ეგ, ჩვენის ფიქრით, წყლულს ვერ გაამრთელებს. ხიზნების საქმე, — იმ გარემოებიდამ წარმომდგარი, რომ ერთს მიწა ჰქონია უხელოდ და მეორეს ხელი უმიწოდ, — ბატონ-ყმობის საქმე ხომ არ არის, რომ ერთხელ გადაწყვეტილი და მორჩომილი მეორედ აღარ წარმოსდგეს და აღარ მობრუნდეს. ვიდრე კანონი იმ თვალთ უყურებს მიწას, როგორც ღღეს, და ვიდრე ქვეყანაზედ კაცი სცხოვრებს, ბევრი იქნება ერთის მხრით უმამულო კაცი, რომელსაც შრომა უნდა და საშრომი მიწა არ ექნება, და მეორეს მხრით უხელო კაცი, რომელსაც მამული აქვს და მშრომელი კი არ ეყოლება. დროთა განმავლობაში, თუ გარემოება ხელს უწყობს, ხალხი მატულობს, და ამას აუცილებლად ის მოსდევს, რომ, ღღეს არა ხვალე, ისევ იმ ყოფაშივე ჩავცვივით უმამულო კაცის გამო, რომლიდამაც ღღეს გამოსვლა გვინდა. ესთქვათ, მა-

შინაც დავუჯერეთ „კავკაზს“-ს, და თუ ვისმე მამულში უმამულო კაცს მოვასწარიტ, მამული მემამულეს წავართვით და უმამულოს მივეციტ. მას მერმეთაც ხომ ისევ იმ გჭირვებას შეგვახლის დროტა მდინარეობა! მაშინ რალა ექნატ? კიდევ წავართოტ? ეგრე რომ ვიართოტ, დღევანდელ მემამულეს ხომ სულ ჩამოეცლება მამული, და ახლა ის გავვიხდება თავში საცემი და ხიზანსავით დასაბინავებელი. ნუთუ ეგრე ციბ-რუტივით ტრიალი სასურველია შორმჭერეტელის კანონ-მდებელისათვის! არა გვგონია.

რაკი, სამწუხაროდ ჩენდა, მიწა და ხელი განცალკევე-ბულია, და რაკი ესეც ვიცით, რომ ამასთან ერთად მუდამ იქნება მიწის ამღები მუშა და მიწის გამცემი პატრონი, ჩვენ იმას ვამბობტ, რომ იმისთანა წესი ჩამოვარდეს მუშისა და მიწის პატრონის შუა, რომელიც ამ მიწისა და ხელის განცალკევების ბოროტს უფრო ნაკლებ აგრძნობინებდეს. ჩვენის ფიქრით, ამისთანა წესი ხიზნების წესია. ერთს აღ-გილას ჩვენ ამიტომა ვსტყვით, რომ კაცობრიობამ ამაზედ უკეთესი წესი ვერ მოიგონა, როცა მიწისა და ხელის გან-ცალკევებამ საქმე გაამწვაა და ტკივილი თვისი კანონს წინ დაუყენა მოსარჩენად.

ამაზედ პატივეცემულმა „კავკაზ“-მა თითქმის სასაცილოდ აგვიგდო. ჩენა ვსტყვით, რომ რაკი საქმე ისეა მოწყობილი, რომ სხვისა მიწის ხმარებაზეა მივარდნილი, ხიზნობაზედ უკე-თესი წესი სხვისა მიწის ხმარებისა სხვა არა არის-რაო. „კავკაზ“-ს ეს ჩენი აზრი, მარტო სხვისა მიწის ხმარებაზედ გამოთქმული, გონების თვალிடამ მოსხლე-ტია და იძახის: იმას რა სჯობია, რომ მუშა თითონ იყოს პატრონი თავის მიწისაო. ჩვენც ვიცით, რომ არა სჯობია-რა, მხოლოდ ეს რა სიტყვის შემობრუნებაა მაშინ, როდესაც ჩვენ ამ მთისას ვლაპარაკობტ და ის-კი იმ მთისას გვეუბნე-ბა? ვსტყვატ, დავუჯერეთ კიდევ „კავკაზ“-ს და დღევანდელი ხიზნები მის სურვილისამებრ დაეაბინავეტ. ამით მოისპობა განა მიწის მთხოველი უმამულო კაცი, რომელიც ხვალვე კარზედ მოგვადგება! განა ამით დაიშრიტება და მოსწყდება

იგი წყარო, რომელიც აჩენს უმამულო კაცს! ხალხი დღე-დადღე მატულობს, მიწა კი. რაც არის ღვთისაგან გაჩენილი, იმაზედ მეტს არც იმატებს და არც იკლებს. ეს გარემოება განა ყოველდღე არ მოქმედობს და ყოველდღე არა ჰბადავს უმამულო კაცსა, რომელსაც თავის ადგილას აღარ ედგომილება სივიწროვისაგან და სხვაგან უნდა მონახოს საცხოვრებელი მიწა, თუკი იშოვება. ეს ხომ სადღეხვალის საქმეა და მაშინ რაღას უპირობს „კავკაზ“-ი უმამულო კაცებს? ეს აუცილებელი გარემოება რომ არ ასცილებოდა „კავკაზ“-ს და არ გამოჰპარვოდა, სიცილს ცოტაოდნად მოერიდებოდა, და მაშინ მიხვდებოდა, რომ ამისთანა შემთხვევაში ხიზნობა უკეთესი საფარველია სხვა ყოველგვარ სხვისა მიწის ხმარების წესზედა. თუ ეს მართალი არ არის, ვსთხოვთ პატივცემულს გაზეთს, გვიჩვენოს: ეგულება სადმე ქვეყნიერობაზედ სხვისა მიწის ხმარების წესი უკეთესი მასზედ, რასაც ჩვენ ხიზნობას ვეძახით, რასაც ჩვენში არ დასცალდა თვისთა მიღრეკილებისა და ბუნებისამებრ დამთავრებულისა, და რაც შესაძლოა ჯეროვანად დღეს დამთავრდეს. ამ საქმის ისე გადაწყვეტა, როგორც ბატონ-ყმობის საქმე გადაწყდა, ჩვენის ფიქრით, ჯერ უმამულო კაცის დაღუპვა და მერმე ეკონომიურის ცხოვრების უკეთესის კვალიდამ უარესში ჩაყენება.

ჩვენ ვეცდებით ყოველივე ეს, ჩვენის შეძლებისამებრ, დაუშუქიციოთ პატივცემულს „კავკაზ“-ს და ამასთან ერთად იმაშიაც დავარწმუნოთ, რომ მისი სიცილი წინასწარია და აღრეული.

ჯერ, მინამ „კავკაზ“-ის გადაწყვეტილს განაჩენს გავარჩევდეთ, ჩვენ საჭიროდ ვხადით ავხსნათ და გამოვიძიოთ, ჩვენის შეძლებისამებრ, თვით არსება და ბუნება ხიზნობისა.

ხიზნობის საქმე

ნარკვევი მეორე

I

ჩვენ ერთხელაც გვითქვამს და ეხლაც ვიმეორებთ, რომ ხიზნობის საქმე მძიმე საქმეა თავისის მნიშვნელობით და მწვაია თავისის ინტერესით, იმიტომ რომ ასე თუ ისე იგი შეეხება იმ ნაწილებს რჯულიერებისას, რომელთაგანაც შემდგარი რჯულიერება საკუთრებისა. ამიტომაც საჭიროა, ჯერ განსაზღვრულ და დადგენილ იქმნან იგი სახელმძღვანელო დედააზრნი, რომელთაც უნდა უსათუოდ ექვემდებარებოდეს თვით განაჩენი ხიზნობის საქმისა, მერე წინათდანახული იყოს ყველა მრავალგვარი წვლილიცა, რომელიც აუცილებლად თან სდევს ამისთანა რთულს საქმეს. უამისოდ, აზრების ერთმანეთში არე-დარევა, მოუთავსებლობა, დაწეწვა და უთანხმოება აუცილებელია. ამ აუცილებელის გარემოების შედეგი კიდევ ის არის, რომ თითონ განაჩენი, ანუ, უკეთ ვსთქვათ, კანონი, სრული არ არის ხოლმე, ბნელია, ერთი ცალკე მუხლი მისი მეორეს არ უდგება, არ უხდება, არ ეთანხმება. აქედამ იბადება გაუგებრობა კანონისა, დავი-დარაბა, ერთნაირად შემაწუხებელი და მავნებელი როგორც სახელმწიფო მმართველობისათვის, ისეც ცალკე კაცის საკუთარ ინტერესებისათვის.

ამ სახელმძღვანელო დედააზრთა განსაზღვრისა და დადგენისათვის საჭიროა ყველაზედ უწინარეს ახსნილ იყოს საგანი თვით საკუთრების რჯულიერებისა*.

* ბოდიშს ვიხდით ჩვენ მკითხველებთან, რომ სიტყვა ჩვენი მძიმეა და ადვილად გასაგები არ არის: იმ საგნისათვის, რომლის გამოც ჩვენ მოგვიზ-

საკუთრებას ორი ნაწილი შეადგენს: ერთი—პირადი, მეორე—ზოგადი. რადგანაც იგი არსებობს არა მარტო ცალკე კაცის სარგებლობისათვის, რომ ნაამაგარი მისის შრომისა მასვე მოახმაროს, არამედ საზოგადოების სარგებლობისათვისაც, რომ შესაძლოდ და დღეგრძელად ჰქმნას არსებობა თვით საზოგადოებისა. ერთიცა და მეორე ნაწილიც ცოტად თუ ბევრად თვის საბუთსა ჰპოულობს იმაში, რომ თვით ადამიანიც ბუნებითად ორს მხარეს წარმოადგენს. ერთის მხრით იგი ცალკე სულიერია, რომელსაც თვისი პირადი, საკუთარი საგანი აქვს ცხოვრებისა და სხვაზედ დამოუკიდებლად მიეზიდება ამ საგნისაკენ, და მეორეს მხრით ზოგადი სულიერია, რომელიც მრავალგვარად გადაბმულია, დამოკიდებულია სხვა თვის მსგავს სულიერებზედ იმ აუცილებელ საჭიროების გამო, რომ მარტოდ ცხოვრება ბუნებითად არ უწყერია და უნდა უსათუოდ სცხოვრებდეს თვისთა მსგავსთა შორის.

რომელი ერიც გინდა აიღოთ მთელს ქვეყნიერობაზედ, ჰნახავთ, რომ ყველა ერის ეკონომიური ცხოვრება იმის ბრძოლაში დაღეულა და ილევა დღესაც, რომ ან ერთი ნაწილი საკუთრებისა აუფლოს ქვეყანაზედ, და ან მეორე. მთელი არსება მიწათმფლობელობის საქმისა, რომელიც შეადგენს დღევანდელს ტკივილს ყველა ერისას და ყველა სახელმწიფოებისას, იმაში მდგომარეობს თუ,—რომელი ნაწილი საკუთრებისა გაძლიერდეს და გაუფლდეს კაცთა ეკონომიურს ცხოვრებაში: პირადი თუ ზოგადი. ეს ორი ელემენტი იბრძ-

და ამჟამად ლაპარაკი, ტერმინები და თვით წყობა სიტყვიერებისა ჯერ არ არის, ჩვენდა სამწუხაროდ, ჩვენს ენაში შემოტანილი და გაშინაურებული. სიმძიმე სიტყვისა იქნება ჩვენ მიერ ენის უცოდინარობის მიზეზითაც იყოს; არც ამაზედ ავუხირდებით ვისმე, მაოლოდ ჩვენ გესურს დავარწუნოთ მკითხველნი, რომ ჩვენ ჩვენის მხრით ყოველი ღონე ვიხმარეთ, ჩვენი აზრი ადვილად გადაგვეცა სხვისთვის და, სწორედ მოგახსენოთ, ზოგან თვით აზრს მისი მნიშვნელობა მოვაკელით, რომ სიტყვა ადვილად გასაგები ყოფილიყო.

ვის დღეს ქვეყნიერობაზედ და ეგრეთწოდებული საადგილ-მამულო, საძიწაწყლო საქმე (аграрный вопрос) მარტო ეგ ორთა-შუა ბრძოლაა და სხვა არა-რა.

II

საჭირო არ არის კაცი საისტორიო გამოძიებათა ბარდებში გაებას იმ უცილობელის და ყველასაგან ცნობილ ამბის და-სამტკიცებლად, რომ პირველყოფილ დროს, როცა თავდა-პირველ დაეწყვნენ კაცთა საზოგადოებანი, ზოგადს ელემენტს საკუთრებისას, თუ არ განსაკუთრებით, გადაჭარბებით მაინც, მეტი და უპირატესი ადგილი ეჭირა კაცთა ცხოვრებაში. სხვადასხვა საეკონომიო და საპოლიტიკო თვისების მიზეზთა გამო, მაგ ზოგადმა ელემენტმა საკუთრებისამ თანდათან გზა დაუთმო პირადსა, და პირადის ელემენტის გამარჯვება მთლად და უნაკლოდ გამოისახა მთელის თავისის სასტიკობითა ფეოდალობაში, რომელმაც შემოიტანა ბატონყმობა, ესე იგი იმისთანა წყობა, რომელიც მარტო უფლებათა უმოვალეობო, უსაზღვრო, პირობადაუდებელი, და რომელსაც სხვა საგანი არა ჰქონდა-რა, გარდა ცალკე კაცის პირადის კეთილდღეობისა.

საზღვარდაუდებელმა უფლებამ საკუთრების პირადის ელემენტისამ მოუყარა თავი მამულებს კერძო კაცთა ხელში ცალ-ცალკე, განაშორა მუშახელი სამოქმედო საგანს—მიწასა, განაცალკევა მუშა და სამუშაო საგანი. მაგ განშორებამ და განცალკევებამ დიდად შეარყია და შეშალა ბუნებრივი მდინარეობა ეკონომიურის ცხოვრებისა, იმიტომ რომ, ერთ მხრივ დარჩა მუშახელი უმიწოდ და მეორე მხრივ—მიწა უმუშახელოდ.

აი სწორედ ამ გარემოებამ, ამ მდგომარეობამ შეახვედრა ერთმანეთს მამულის პატრონი და მუშაკი, მიწათმფლობელი და მიწათმომქმედი. აი სწორედ ამ გარემოებამ იძულებულ ჰყო მიწათ-პატრონი და მუშაკი ერთმანეთს შეჰყ-

როდნენ და მოპრიგებოდნენ, ერთს ის მიეცა მეორისათვის, რაც თითონ არა ჰქონდა, თორემ მიწაც უქმად დარჩებოდა და ხელიცა. თქმა არ უნდა, თითონ მოპრიგება შესაძლო იყო მარტო იმ პირობით, რომ საკუთრების კერძო, პირადს ელემენტს დაეთმო რამ ზოგად ელემენტისათვის.

სწორედ ამაში აქვს დასაწყისი ყოველგვარს სახეს სხვისა მიწის ხმარებისას მთელს ქვეყნიერობაზედ. ამაშივეა სათავეც და დასაწყისი ხიზნობისა ჩვენში. ხიზნობაში, რომელიც სხვა არა არის-რა გარდა იმისა, რომ ერთგვარი სახეა სხვისა მიწის ხმარებისა, გაძლიერება საკუთრების ზოგადის ელემენტისა მეტად ცხადად და თვალსაჩინოდ გამოითქვა. ამ სახით, თუ გადამეტებული გაუფლება საკუთრების პირადის ელემენტისა გამოისახა ბატონ-ყმობაში, ზოგადმა ელემენტმა თვისი ადგილი და ბინა მოიპოვა ხიზნობაში, როგორც ამას მერე ვნახავთ.

რომ ხიზნობის დასაწყისი და სათავე ეს არის და არა რაღაც ჭირი და შიმშილი, როგორც ზოგიერთს ჰგონია, ამას გვემოწმება ისტორია მთელის კაცობრიობისა. ესე ყოფილა ყველგან და ესე იყო ჩვენშიაც. ამას იმიტომ ვამბობთ, რომ იგი ერთგვარი წესი სხვისა მიწის ხმარებისა, რომელსაც ჩვენ ხიზნობას ვეძახით, მარტო-ჩვენში არ არის: იგი ყველგან არის, ყველგან ღღესაც არსებობს, განსხვავება მხოლოდ სახელებშია და ზოგიერთ წვრილმანებში; ხოლო ბუნება და არსება კი ყველგან ერთი და იგივეა, როგორც ამას შემდეგში ვნახავთ.

III

ჩვენ წინა წერილში სხვა ქვეყნების ისტორია ვიმოწმეთ, რომ ყოველგვარი წესი სხვისა მიწის ხმარებისა საზოგადოდ და საკუთრივ წესი ხიზნობისა—წარმომდგარია მიწისა და მუშახელის განცალკევებისაგან. ჩვენ ესეცა ვსთქვით, რომ ხიზნობა ისე, როგორც ჩვენშია, სხვაგანაც ყოფილა და ღღესაც არის მცირეოდენის განსხვავებით, და ამიტომაც

სხვისა ქვეყნის ისტორია ამ საქმისა უტყუარი მოწმე უნდა იყოს ჩვენის ხიზნობისა. ჩვენში ხშირად იციან, რომ როცა ჩვენის ცხოვრების რომელსამე ვითარებას სხვისის ისტორიით ვხსნით, არა ჰხედვენ იმისთანა მოვლენას, რომელსაც საერთო კაცობრიობის თვისება და ხასიათი აქვს და თავის გასამართლებლად იძახიან ხოლმე, ან ჩვენს ცხოვრებას, ან ჩვენს ისტორიას საერთო რა აქვს დანარჩენ ქვეყნურობის ცხოვრებასა და ისტორიასთან, რომ ამა და ამ ვითარებასა ჰქონდესო. რომ ასე უმართლოდ და სუბუქად არ მოიწიონ ზემოთქმულის აზრების დასარღვევად, ჩვენ მოვიყვანთ მოწმად ლაველს, ამისთანებში მთელს ევროპაში განთქმულს მეცნიერს, რომელიც იმის საბუთად, რომ მიწის-მფლობელობის საქმე ყველგან ერთნაირად წამართულია, ამბობს:

„ჩვენ ხშირად გაუკვირვებივართ ერთს ამბავს. რომელიმე ჩვეულებანი, რომელიმე წესნი, მუდამ წარმოდგენილი გვქონდა ვითომც ერთის რომელისამე ერის კუთვნილებანი არიან, მაშინ როდესაც იგივე ჩვეულებანი, იგივე წესნი ჰქონიან ბევრს სხვა ერსაცა, და ეკუთვნიან იმ ჩვეულებათა რიცხვს, რომელნიც ყოველს ადგილას ყოფილან და რომელთ ზედმოქმედების ქვეშაც მთელს კაცობრიობას გამოუვლია თავისის წარმატების და ცივილიზაციის მძიმე გზა“.

პირველხარისხოვანი მეცნიერი ევროპისა ჰენრიხ მენი, გვიჩვენებს რა, რჯულიერების სათავის ასახსნელად ვიხმართ მეთოდი შედარებითის ისტორიულის გამოკვლევისა, ამბობს:

„მაშინ ცხადი იქნებოდა, რომ რჯული, კანონი, ადამიანის თვითნებობისაგან კი არ არის წარმომდგარი, არამედ რომელთამე ეკონომიურ მოთხოვნილებათაგან ერთის მხრით, და მეორე მხრით იმ სიმაღლის მცნებისაგან, რომელიც წარმომდინარეობს ზნეობრივისა და რელიგიურის გრძნობისაგან. ეკ მოთხოვნილებანი, ეგ იდეები, ეგ გრძნობანი – ყველგან ერთი და იგივენი იყვნენ და ერთნაირად მოქმედობდნენ 'ყველა საზოგადოებაზედ მის განვითარების რომელსამე ხანაში. ხო-

ლო არა ყველა ერი მიდიოდა ერთისა და იმავე ბიჯით განვითარების გზაზედ“.

ამ სახით, არავინ არ უნდა გაიკვიროს, რომ ერთი და იგივე წესი მიწათმფლობელობისა, თუ ხმარებისა, მოიპოვებოდეს ერთმანეთზედ ძლიერ დაშორებულ ქვეყნებშიაც ერთისა და იმავე სახით, ერთისა და იმავე ბუნებითა. რომ ჩვენი ხიზნობაც არ არის იმისთანა განსაკუთრებული მოვლენა, რომელიც მარტო საქართველოს ერს ეკუთვნის და სხვაგან არ მოიძევება, მტკიცდება იმითი. რომ იგი ყველგან არის, თუმცა სხვადასხვა სახელითა, მაგრამ ბუნებითად, არსებითად კი ისეთის მსგავსებითა, რომ კაცს აკვირვებს. იგი გვარი სხვისა მიწის ხმარებისა, რომელსაც ჩვენს ხიზნობას ვეძახით, არის გერმანიაში და ჰქვიან ერბრახტი, ჰოლლანდიაში ჰქვიან ბეკლემრეხტი, საფრანგეთში სხვადასხვა ადგილას სხვადასხვა სახელი ჰქვიან, მაგალითებრ: ბრეტანში—ქვევეს, სხვაგან — დომენ კონტეაბლ, იტალიაში — ლიველო, პორტუგალიაში — აფორამენტო, ინგლისში — ოლსტერის ჩვეულება, რუსეთში — ჩინში.

სრული, დამთავრებული სახე ხიზნობისა პორტუგალიის აფორამენტოა და უფრო ჰოლლანდიის ბეკლემრეხტი. სხვებეკი, და მათ შორის ჩვენებული ხიზნობაც, იმავე მიზეზით წარმომდგარი. იმავე ბუნებით აგებული, იმავე გზაზედ მიმდინარი, ერთმანეთში იმით სხვადასხვაობენ, რომ თავის განვითარების გზაზედ ზოგს ნელის ბიჯით უვლია და ბოლომდე ჯერ ვერ მიულწევია, ზოგი თითქო შუა გზაზედ შემდგარა, ზოგს სხვადასხვა ისტორიული გარემოება გადაჰლობებია. ერთის სიტყვით ამ სხვადასხვასახელებიან ხიზნობათა შორის იგივე განსხვავებაა. რაც მოზარდსა და დავაჟიკებულ ადამიანთა შორის: მოზარდი აგებულებით. ტანით, ხელით, ფეხით. იგივე ადამიანია, ხოლო განსხვავება იმაშია, რომ ერთი დამთავრებულია და სრული. მეოცე ჯერ კიდევ გაზრდის გზაზეა სწორედ ამ გაზრდის გზაზე მოასწრო დოევანდელმა დღემ ჩვენ ხიზნობასა, თუ ჰოლანდიის ბეკლემრეხტთან შევადარებთ. მერე ვნახეთ, ეს გზა საით არის მიმართული.

IV

მეცნიერთაგან გამოძიებულია, რა ხნიდამ ჩამოვარდა იგი წესი სხვისა მიწის ხმარებისა, რომელსაც სხვადასხვა ადგილებში სხვადასხვა სახელი ჰქვია და ჩვენში-კი — ხიზნობა. და-ჩაბამი საშუალ-საუკუნოებია, როცა მონასტრებმა და სხვილ-მა მებატონეებმა დიდძალი მიწა-წყალი ასე თუ ისე ხელში შიიგდეს. რადგანაც მაშინ მიწას დიდი ფასი არა ჰქონდა, ბერები ადვილად უთმობდნენ მონასტრის მიწებს მიწათ-მომქმედებსა სახმარად, აძლევდნენ დასაბინავებელს ადგილს, სახნავ-სათესს, ტყეს და საძოვარს იმ პირობით-კი, რომ მონასტრებისათვის მორიგებული სამსახური გაეწიათ და ღალა ეძლიათ. ამნაირად მონასტრებს ყოველწლივ ცოტა თუ ბევრი შემოსავალი ჰქონდათ იმ მიწა-წყლისაგან, რომელნიც უამისოდ არას იძლეოდნენ და, უხელოდ დარჩენილნი, მუქ-თად ეყარნენ. სხვილთა მემამულეთაც ამავე სახით დასახ-ლეს თავისი უკაცო მამულები და მონასტრის პირობანივე დაუდვეს მიწათმომქმედთა. „სჩანსო,—ამბობს ერთი მეც-ნიერი*,—რომ ამ შემთხვევაში მამულის პატრონებმა შეირ-ჩინეს ნება ადგილიდამ დათხოვნისა, მიწა-წყლის ჩამორთ-მევისა ათს წელიწადში ერთხელ. გარნა ამ ნებას ვერ ამოქ-მედებდნენო. რადგანაც ჯერ შენობის ფასი უნდა ეზლოთ დათხოვნილისათვის, და მერე ძნელი საშოვარი იყო სხვა კაცი, რომ მიწები აელო სახმარადო“.

ამ სახით, ესე გაცემა მიწებისა ჩვეულებად გადიქა და მონასტრები და სხვილი მემამულენი ამ ჩვეულებით ძალით რჩებოდნენ რასმე თავის უქმად და უკაცოდ დარჩენილს მა-მულებსა. რადგანაც მამულის აზღები კაცი ძნეოდ საშოვა-რი იყო და მემამულისათვის არ იყო სახეირო უქმად გდება მიწებისა, თქმა არ უნდა, ეს გარემოება ცილობას შეჰქმნი-და. ცილობა რაში უნდა გამოთქიულიყო? იმაში, რომ ერთს

* იხილე წიგნი: „პირველყოფილი საკუთრება“, გვერდი 247.

მეორეზედ უფრო მეტი შეღავათი უნდა მიეცა მიწათმოქმედისათვის, უკეთესი პირობა აღეთქვა, რომ მიწათმოქმედნი თავისაკენ მოეზიდნა. ამის გამო ვხედავთ, რომ სხვისა მიწის ხმაოება, ჯერ დროებითად დადგენილი, თანდათან უფრო გახანირდა და XVI საუკუნის არეულ-დარეულს დროს სამკვიდროდ და საშვილიშვილოდ გადიქცა. ამ გზაზედ ერთხელ შემდგარმა იარა, იარა ჩვეულების საფარველქვეშ, შეღავათი და უფრო და უფრო მიწათმოქმედისათვის სახეირო პირობანი უმატა, და ბოლოს ხომ თავისი სრული, დამთავრებული სახე მიიღო და ჰოლანდიის ბეკლემრეხტად გადიქცა. აი დასაწყისი და ბოლო ხიზნობისა.

ახლა ვიკითხოთ, რა არის ბეკლემრეხტი, რომელსაც ჩვენ დავარქვით დამთავრებული სახე ხიზნობისა?

იგია მფლობელობა სხვისა მიწისა იმ პირობით, რომ მფლობელმა მიწის პატრონს აძლიოს ყოველწლიური ღალა, ანუ იჯარა, რომლის მომატებაც მიწის პატრონს არ შეუძლიან. ეგ მფლობელობა გადადის ერთიდამ მეორეზედ მემკვიდრეობით. ამისთანა მფლობელობის პატრონს, ბეკლემმეირს, შეუძლიან თავისი მფლობელობა გადასცეს ვისმე ანდერძითა, თუნდ გაჰყიდოს, გააქირავოს, დააგირავოს კიდევ მიწის პატრონის დაუკითხავად. ერთი ეს კია, რომ როცა მაგვარი მფლობელობა ან მემკვიდრეობით, ან გასყიდვით ერთიდამ მეორეზე გადადის, მიწის პატრონს უნდა მიეცეს მთელის ერთისა თუ ორის წლის ღალა, იჯარა. შენობანი, რაც კია სახიზნო მამულში, სულ ხიზნისა, ანუ, როგორც იქ ეძახიან, ბეკლემ-მეირისა არის; თუ რაიმე მიზეზით ხიზნობა მისი მოისპო და გაუქმდა, მიწის პატრონმა უნდა იმ შენობის ფასი მისცეს.

ეს ასეთი მფლობელობა სხვისა მიწისა, ჩვეულების წყალობით დადგენილი, ჩვეულების საფარველქვეშ გაზრდილი და შენახული, ამ ბოლოს ხანებში ძლივ-ძლივს შეიწყნარა კანონმა და დღეს რჯულად არის დადებული ჰოლანდიაში.

V

იტალიაში, როშერის სიტყვით, ხიზნობის მსგავსის წესით ხმარება, ანუ მკვლობელობა სხვის მიწისა, რომის რჯულიერებიდან გამომვიდა. გაცემა მამულებისა ამ სახით იხსენება სიგელებში VI საუკუნედამ დაწყებული XIII საუკუნემდე. მიწები, რომელნიც ჯერ გაუტეხელნი და უქმად იყვნენ უკაცობით და უხელობით, პატრონებს მეტი სხვა რა გზა ჰქონდათ, არ გაეცათ, რომ რაიმე გამორჩომა ჰქონოდათ. რადგანაც თითონ მამულებს ვერ აუვიდოდნენ და კაციც ძნელი საშოვარი იყო, რა თქმა უნდა, მიწის ამღებისათვის კაი პირობა უნდა დაედვათ, რომ მოეზრათ და თითონაც მამულიდამ შემოსავალი შემოსვლოდათ. აქედამ წარმოდგარი წესი მიწის გამცემისათვისაც და ამღებისათვისაც სასარგებლო იყო, ამბობს როშერი, და ამიტომაც საკვირველი არ არისო, რომ საშუალ-საუკუნოებში სხვილი მემამულეები, რომელთაც არც ფული ჰქონდათ მამულის საკეთებლად და კაციც ძნელად ეშოვებოდათ, ამ გზით შეუდგნენ მამულის გამოყენებას, რომ რაიმე ხერი ენახათ. იტალიაში თავდაპირველიდამვე მიწის გაცემა და აღება წილზედ იყო, და გარდა ამისა, ზოგიერთი სხვა სამსახურიც ედვა ამ ჩვეულების ძალით სხვისა მიწისმფლობელსა. რადგანაც მამულიდამ აყრას ერთხელ დასახლებულის ხიზნისას ინელად ჰბედავდნენ შიშით, რომ წავა და სხვას ველარ ვიშოვიო, და რაც შემოდიოდა, იმასაც დაეკარგავო, ამიტომაც ამკარი აღებ-მიცემა მიწისა უფროდა-უფრო გახანირდა და ვადადაუდებელ მიწისმფლობელობად გადაიქცა და ერთხელ გარიგებული ღალა და სამსახური ერთს ჭდეზედ დადგა. ეს პირობანი მამიდამ შვილზედ უცვლელად და ხელუხლებლად გადადიოდა, ასე რომ მამულის პატრონს ნება არა ჰქონდა შეეცვალა რამ, რადგანაც ჩვეულებად გარდაქმნილი წესი ჩვეულებამვე მიიღო თავის მუარველობის ქვეშ და გულმოდგინებით ჰპატრონობდა.

ამ სახით, იტალიაში ეს წესი, რომელიც ვიმეორებთ — მარტო ჩვეულების ძალით არსებობდა, ყველგან იყო გავრცე-

ლებული საშუალო საუკუნოებში. ეხლა კი მარტო პიემონტსა, ტოსკანასა და ლომბარდიაშია არის და სხვაგან კი თანდათან ისპობა. ჯერ კიდევ 1861 წელს იტალიაში, საცა 1.264.753 გლეხი-მოსაკუთრე ითვლებოდა, გლეხი-ხიზანი თითქმის მაგოდენივე იყო, სახელდობრ, 1.248.288. ხსენებული წესი ეხლა თანდათან ისპობა იტალიაში, იმიტომ კი არა, რომ ბუნებითად გამოუსადეგარი და უგვანი რამ წესი იყო, არამედ იმიტომ, რომ იტალიაში, როგორც ბევრგან სხვაგან, რჯულმა, კანონმა მხარი არ მისცა, მფარველობა არ გაუწია წესსა, რომელიც თვით ცხოვრებამ გააჩინა, ჩვეულებად აქცია და ჩვეულებამ გაავრცელა და პატრონობა გაუწია რამდენიმე საუკუნე იმ წყლულის ცოტად თუ ბევრად გასამართლებლად, რაიც მიწისა და ხელის განცალკევებამ დიდ მუწუკად აუჩინა კაცთა საზოგადოებრივს ტანსა. არ მისცა მხარი და მფარველობა არ გაუწია ჯერ იმიტომ, რომ რჯულსა, კანონს, პირად საკუთრების ხელშეუხებლობაზედ აგებულს, როგორღაც თვალში არ მოსდის და ეხამუშება ვადადაუდებელი ხმარება სხვის მიწისა, ერთისა და იმავე ღალითა; და მეორე იმიტომ, რომ ხელშეუხებლობა პირადის საკუთრებისა — მართლა, თუ ტყუილად — მერმისის ქვაკუთხედად აღიარებულია, და ყოველს, რაც ჰზლუდავს და ჰხუთავს ამ ხელშეუხებლობას, რჯული ძნელად იშვინევს, ძნელად იწყნარებს. ამიტომაც ესტკეით ჩვენ წინა წერილში, რომ თუ რამ ცუდია დღევანდელ საადგილმამულო მფლობელობის აგებულებაში, ეგ ცუდი სათავეშივე უნდა მოიჩხრიკოს.

ამგვარი წესი ჩრდილო-იტალიიდან საფრანგეთშიაც გადავიდა. აქაც, იტალიისამებრ, მიწის აღებ მიცემა წილზედ არის და არა მახტაზედ. ეგ წილი ზოგან ნახევარია, ზოგან მესამედი და ზოგან სხვა. ზოგან ჰერა მიწისა ვადით არის, უფრო ხშირად სამის წლითა. ზოგან კი საშვილიშვილოდ არის, და ამას გარდა ზედვე აღებულს მამულზედ დასახლებულნი არიან, სახელდობრ, ბრეტანში, საცა ამგვარ მფლობელობას მიწისას ქვევს ეძახიან და ზოგან — დომენ კონჟეაბლს. ეს ქვევსი, თუ დომენ კონჟეაბლი, იმაში მდგომარეობს, რომ

მიწის მხმარებელს ბინა აქვს გაკეთებული შიგ ადებულ მამულში, მამულის პატრონს ღალასა და ხარჯს აძლევს. და ესე დგას და ხმარობს სხვის მამულს ვადადაუდებლად, მხოლოდ მემამულეს ნება აქვს, როცა უნდა, მამულიდამ აჰყაროს, იმ პირობით კი, რომ საზღაური გადუხადოს ხიზანს, თუ რამ საკუთარი შენობა აქვს, ან რაიმე განკარგება მოუხდენია, და გადუხადოს იმ ზომით, რასაც მედიატორები იტყვიან. ესეთი ჩვეულებაა ბრეტანში და განსაკუთრებით მიღებულია შემდეგს თემებში: როგანსა, ლეონსა, კორნუაილსა, ბრუერესა და ტრეგიეში.

ჩვენ აღარ გამოვუდგებით სხვა ქვეყნების ამბავს, გვეშინიან — მეტად არ გაგვიგრძელდეს სიტყვა. არც საჭიროა: რუსეთის ჩინში, გერმანიის ერბრახტი, ენგლისის ოლსტერის ჩვეულება, პორტუგალიის აფორამენტო და ყველა ამგვარი მფლობელობანი სხვისა მიწისა, ერთს ნერგზედ ამოსულნი და ერთისა და იმავე ბუნებისანი არიან. განსხვავება მხოლოდ იმაშია, რომ ზოგი პირველყოფილ სახეს ამგვარ მფლობელობისას შორს არ წასვლია, ზოგი მიდის, ჯერ კიდევ იხსნება და იშლება, როგორც კვირტიდამ ყვავილი, ზოგი სრულიად გადიხსნა და გადიშალა კიდევ. ამ სახით, ზოგი დასაწყისზეა ახლო, ზოგი მიახლოებულია სრულს სახესა.

რაცა ვსთქვით იტალიასა, საფრანგეთსა და ჰოლანდიაზედ, იქიდან, გვეგონია, საკმაოდ ცხადადა სჩანს დასაწყისი, შუატანი და დამთავრებული სახე იმგვარ მიწათმფლობელობისა, რომელსაც ჩვენში ხიზნობას ვეძახით. ეს სამი ჰასაკი — თუ ესე ითქმის — ამგვარ მიწათმფლობელობისა საკმაოა. ჩვენის ფიქრით, რომ უტყუარად შევატყოთ, რის მომასწავებელია ეგგვარი მფლობელობა მიწისა, რა გზას ადგია, საით მიეზიდება, რარიგად იყრის ტანსა და რარიგად აიყარა ტანი. როცა დამთავრებულად წარმოგვიდგა ჰოლანდიაში ბეკლემრეტის სახითა. ეხლა ადვილად შეგვიძლიან მოვეუჩხრიკოთ ბუნება, მივუხვდეთ მიმართულებას მისის მსვლელობისას და წინ გამოვისახოთ მისი სრული სახე.

VI

წინა წერილებიდან სჩანს, რ-მ იმგვარი მფლობელობა და ხმარება მიწისა, რომელსაც ჩვენში ხიზნობა ჰქვია, წარმო-სდგა ერთის მხრით იქიდან, რომ მიწას ხელი არა ჰყვანდა საკეთებლად, და მეორეს მხრით — ხელს მიწა არა ჰქონდა. მაშასადამე, ყოვლთ უწინარეს, ხიზნობა იმისთანა აგებული-ბაა, რომელმაც შეაზავა და ერთად შეჰყარა მიწა და ხელი, დროთა ვითარებისა გამო განცალკევებული და ერთმანეთს მოშორებული. რა გზით მოხდა ეს? თქმა არ უნდა, რომ კე-თილნებობის მორიგებითა, რომელიც ორისავე მხარესათვის უსათუოდ სახიერო უნდა ყოფილიყო. იმიტომ, რომ ერთის მხრით მემამულეს თავისუფალ კაცთან ჰქონდა საქმე, და თავისუფალს კაცს ძალად ვერ მოათრევდა და ვერ დაასახლებდა მამულზედ; მეორეს მხრით, თავისუფალს კაცს — ხელშეუხებელ საკუთრებასთან, რომელსაც ძალად ვერ შეუვარდებოდა და ვერ დაიჭერდა. ამ გარემოებაში, უეჭველია, ერთი მეორესა-კენ მიიზიდებოდა უსათუოდ ეკონომიურის ანგარიშითა: სა-ხიეროა — გაძლევ მამულს, სახიეროა — ვიღებ მამულსა. ამის გარეთ მორიგება შეუძლებელია ამისთანა შემთხვევაში.

რომ იძახიან, ჭირმა და შიმშილმა ჩამოაგდო საქართვე-ლოში ხიზნობაო, ეგ მტკნარი ტყუილია. გარდა ისტორიულ მოწმობისა, რომელიც ჩვენ წინათ მოვიხსენიეთ, ერთი თვალ-საჩინო და უცილობელი საბუთიც სხვა გვაქვს ჩვენის აზრის დასამტკიცებლად. მთავრობისაგან ჩვენში შეკრებილ ცნობე-ბიდან სჩანს*, რომ დღეს ჩვენში ხიზნად ითვლება სულ 6153 კომლი; ამათ შორის ირიცხება 1468 კომლი იმისთანა ხიზანი, რომელიც 1861 წლიდან არის დღევანდელ ადგილას ხიზნად დაბინაებული. სად იყო 1861 წლიდან დღევანდლამდე ან ჭირი, ან შიმშილი? თუ არ იყო, მაშ რამ გააჩინა 1468 კომლი ხიზანი, ესე იგი, თითქმის მთელი მეოთხედი რიცხვი მთელის ხიზნობისა? აშკარაა, ჭირი და შიმშილი კი არ არის ხიზნობის

* Записки Совета: „О хизанском положении“, გვერდი 34.

სათავე, არამედ ის მუდმივი მიზეზია, რომელიც ჩვენ მოვიყვანეთ. ამის გარეთ ხიზნობის გაჩენას სხვა მიზეზი არ მოეპოვება, იმიტომ რომ არა აქვს.

ამ სახით, იმგვარი მფლობელობა მიწისა, რომელსაც ჩვენ ხიზნობას ვეძახით, არის უხელო მიწის და უმიწო ხელის ერთმანეთთან მორიგება კეთილნებური, ეკონომიურს ანგარიშზედ აშენებული.

ეს ერთი მხარე ხიზნობის ბუნებისა.

აშკარაა, რომ ეს მორიგება მარტო ერთის პირობით იქნებოდა სახარბიელო და ამიტომაც შესაძლებელი: მამულის პატრონი უნდა გამოლოდნებოდა, რომ ერთხელ გადაწყვეტილს და მორიგებულს სამსახურს, თუ ღალას, ხელის პატრონი არ დამაკლებსო, და ხელის პატრონი — ერთხელ მორიგებულს სამსახურს და ღალას მემამულე არ მომიმატებსო. უამისოდ არც მამულის პატრონი გაიმეტებდა მამულს, რომ მასზედ ხელის პატრონი დაბინავებულიყო, და შენებულებიყო და ამ სახით მკვიდრად ჩაედგა ფეხი მამულში, არც ხელის პატრონი გამოიმეტებდა თავსა, რომ ხარჯი გაეწია, ბინა დაედგა სხვის მამულში და ამ გზით ასე თუ ისე დაბმულიყო. ამასთან მიწის გაცემა, თუ აღება, ვადადაუდებელი უნდა ყოფილიყო, რადგანაც უამისოდ ვერც მამულის პატრონი იქნებოდა დაიმედებული, რომ მუდამი შემოსავალი ექნება, და თავდაპირველი წყურვილი-კი ამაშია უხელო მემამულისა, და ვერც ხელის პატრონი — რომ სამუდამო ბინა მექნებაო, რადგანაც ბინას სხვის მამულში იკიდებდა. აქედამ ცხადია, საითკენ არის მიდრეკილი ხიზნობა, რა გზაზედ სდგას და საით მიიზიდება თვისის ბუნებისამებრ. ამ სახით, ხიზნობის მიმართულება იმაში გამოითქვა, რომ ღალა და სამსახური უცვალებელი იყოს, ერთს ჭდეზედ იდგეს და თვით აღებ-მიცემა მიწისა ვადადაუდებელი იქმნას.

ეს მეორე მხარე ხიზნობის ბუნებისა.

VII

ლალისა* და სამსახურის უცვალელობა მიწისმფლობელობაში შეხუთვაა და შეზღუდვა პირადის ხელშეუხებელის საკუთრებისა და, ცოტად თუ ბევრად, ფეხის წინ წადგმა, გაძლიერებაა საკუთრების ზოგადის ელემენტისა. ამიტომაც ვსთქვით წინათ, რომ ზოგადმა ელემენტმა საკუთრებისამ ბინა დაიდვა იმგვარ მიწათმფლობელობაში, რომელსაც ჩვენში ხიზნობა ჰქვია, და ამგვარ მფლობელობას მიწისას შეეკედლა. რადგანაც პოლიტიკური წყობილება ყოველის ერისა უწინ, ნამეტნავად საშუალო საუკუნოებში, საფრანგეთის დიდ რევოლუციამდე და თითქმის 1848 წლამდეცა, — რჯულმდებელობაში მონაწილეობას და ხმას მარტო მამულის პატრონებს აძლევდა. ამიტომაც — რაღა თქმა უნდა — მამულის პატრონებისათვის პირადად სახეირო არ იყო რჯულითა და კანონით ხელი მოეწყო ამისთანა გაძლიერებას საკუთრების ზოგადის ელემენტისას. აი მიზეზი, რის გამოც არც ერთს რჯულდებულებაში — რომელი ერი და ქვეყანაც უნდა აიღოთ — ვერ იპოვნით კანონს, რომ ეს ლალისა და სამსახურის უცვალელობა და ერთობ ხიზნობა თავის მფარველობის ქვეშ მიეღოს და რჯულად დაედვას. პირიქით, საცა შემთხვევა მიზეზს აძლევდა, რჯული, კანონი სდევნიდა ხსენებულს მიწათმფლობელობას და ყოველთვის სამართლის სასწორს პირადის საკუთრებისაკენ დაჰხრიდა ხოლმე. ამგვარი მფლობელობა კი, ცხოვრების ვითარებისა და საჭიროების გამო, მაინც არსებობდა და ეს არსებობს დღესაც. მერე რამოდენა ხანია, რაც არსებობს? დასაწყისი მისი, როგორც წინათაც ვსთქვით, მეცნიერთა აღმოაჩინეს თითქმის ისტორიის საშუალო ხანის პირველ საუკუნოებში. ასეთი ხანგრძლივობა არსებობისა ცხადად გვიმტკიცებს, რომ რჯულსა და კანონს გარეთ დაშთენილს მფლობელობას სხვის მიწისას რაზედმე უნდა ჰქონოდა ფეხი გამაგრებული, რასმე უნდა შეენახა, ეპატრონა, რაიმე უნდა ფარად შეჰქმნოდა. ეს „რაიმე“

* „ლალას“ ჩვენს წერილებში იმ აზრით ვხმარობთ, როგორც „რენტა“.

ჩვეულებაა, რომელიც ჩვენს საქართველოს ერსა რჯულთ უმტიცესად მიაჩნია სამართლიანად.

აი მესამე მხარე ხიზნობისა; იგი მფარველობდა თავდაპირველს მორიგებას ხელისას და მიწისას, როგორც ჩვენში, ისეც ყველგან სხვაგან; იგი იყო ის დაუწერელი სიგელი, რომლის ძალითაც ერთი მეორეს პირობას უსრულებდა. ამის გამო იგივეა ნიშანი, რომლის მიხედვითაც უნდა განირჩეოდეს ხიზნობა ყოველ სხვაგვარ მიწისმფლობელობისაგან. საცა სხვისა მიწის ხანგრძლივი ხმარება ჩვეულებაზედ არ არის დამყარებული, და სხვა რაზედმეა, მაგალითებრ ქალაქზედ დაწერილს ხელშეკრულებაზედ, იქ ხიზნობა არ არის.

ჩვეულება ერისათვის იგივე რჯულია, იგივე კანონია, მხოლოდ დაუწერელი კი. ჩვეულებას იგი უპირატესობა აქვს დაწერილს კანონის წინაშე. რომ ყოველთვის ცხოვრების ჭეშმარიტის საჭიროების დანაბადია და ყოველთვის უტყუარი წამალიც არის ამ საჭიროებისა, ოუ ყოველს დროს არა, პირველ ხანებში მაინცა. ეს ხომ ასეა, მაგრამ ერთი არსებითი ღირსება დაწერილის კანონისა კი აკლია. დაწერილი კანონი, მარტო იმით, რომ დაწერილია, მიწამ არის — ისეა, რომ არას მიიწებებს, არას აიკრავს ზედ, რასაც აჩენს და ჰბადავს ხოლმე ხშირად ხარბი ინტერესი წუთისა. ჩვეულება ამისაგან თავისუფალი არ არის; კანონი კი თავისუფალია. აი დიდი ღირსება კანონისა, რომელიც ჩვეულებას აკლია.

აი ამ უპირატესობამ ჩვეულებისამა, ერთის მხრით, და იმ ნაკლმა, რომ მას დაწერილის კანონის ღირსება არა აქვს, მეორეს მხრით, და მესამეს მხრით იმ გარემოებამ, რომ ზოგადი ცხოვრება წარმატა, დამოკიდულება ერთმანეთზედ უფრო მრავალგვარი და რთული შეიქმნა, უფრო ერთი-ერთმანეთს გადაებ-გადმოება და დაიხლართა, — ყოველ ამანა ამ ბოლოს ხანებში იძულებულ ჰქმნა ზოგიერთი სახელმწიფო ევროპისა, სახე დაწერილის კანონისა მიეცა იმ ჩვეულებისათვის, რომელიც ხსენებულს მიწათმფლობელობას შეეხებოდა. ეს იძულება და მიმართულება რჯულმდებლობისა, რომ ჩვეულება დაწერილ კანონად იკურთხოს, გამოითქვა მით, რომ

ჰოლანდიაში რჯულად დაიდვა ბეკლემრეხტი, პორტუგალიაში აფორამენტო, ინგლისში ოლსტერის ჩვეულება, რომელიც, თითქმის მთლად ჩვენებურის ხიზნობის აკარგიანობით, სახელოვანმა გლადსტონმა სარჩულად დაუდვა ევრეთწოდებულს ირლანდიის საადგილმამულო ბილს 1872 წელსა. რუსეთში კი მთავრობამ „ჩინში“ უარ-ჰყო*.

თუმცა სხვა ქვეყნებმა ესევე არა ჰქმნეს ჯერ, მაგრამ ცხოვრების მოთხოვნილება და მოძრაობა, ამ მხრივ მიდრეკილი და მიმართული, ყველგან თავს იჩენს. ამიტომაც დღეს ეგ მოთხოვნილება და მოძრაობა საგანი სახელმწიფო მმართველობის მზრუნველობისა ყველგან საზოგადოდ და ჩვენში განსაკუთრებით. განსაკუთრებით ჩვენშიო, ვაბობთ იმიტომ, რომ აქ, გარდა საზოგადო მოძრაობისა, საკუთარი კერძო მიზეზნიც არიან, მით არა ნაკლებ მწვაენი, და ეს მიზეზნი უფრო მეტად სასურველადა ჰხდებიან დაუწერელის კანონის დაწერილ კანონად გარდაქმნასა ჩვენში.

VIII

ხიზნობის ბუნებას შინაგანი აზრი რომ გავეუსინჯოთ, მის აღსახსნელად რომ მოვიშველიოთ მოწმად მაგვარივე მოვლენანი, როგელთაც სხვა ქვეყნებში ეპოულობთ საოცარის მსგავსებითა, და თვალწინ წაომოვიდგინოთ იგი ნიშნები ამგვარის მიწათმფლობელობისა, რომელნიც ჯერ კიდევ ჩვენს ერს ახსოვს და, მაასაღამე, შესაძლოა კაცმა გამოიძიოს დღესაც, — მაშინ ერთს განსაკუთრებულს მხარეს კიდევ შევნიშნავთ.

ხიზნობაში სამი ფრიად საყურადღებო და საგულისხმო საგანია. ერთის მხრით იგი შეეხება კაცს, რომელიც ეძებს საქმე აუჩინოს თავის უმამულო ხელს სხვის მიწაზედ. იგი კაცი ამასთანავე თავისუფალია, ესე იგი იმისთანაა, რომელიც

* „ჩინების“ საქმე წელს ამ სულ ახლო ხანებში დააბოლოვა მთავრობამ და, თუ საჭიროდ აღმოჩნდა, იქნება ჩვენს მკითხველებს ვაცნობოთ, რარიგად გათავდა ეს საქმე.

ყველაზედ უწინარეს იმას ეცდებოდა, რომ ფეხებში ბორკილი არ შეიყაროს, თვისდა უნებურად არ დაებას სხვის მამულზედ სამუდამოდ. და შეირჩინოს დამოუკიდებელი ნება თავისუფლად გადასვლის-გადმოსვლისა. მეორეს მხრით ხიზნობა შეეხება პირადს ინტერესს მამულის პატრონისას. ეგ ინტერესი იმაში მდგომარეობს, რომ მამულის პატრონს ნება ჰქონდეს ყოველს ჟამს თვისი მამული ისე მოიხმაროს, როგორაც ჰსურს. მესამეს მხრით ხიზნობა შეეხება იმისთანა განსაკუთრებულს და განსხვავებულს მრეწველობას, რომელიც, რაკი საქმე აქვს მიწასა და მიწათმოქმედებასთან, ითხოვს თვის წარმატებისათვის ხანგრძლივს შეუწყვეტელს მუშაობას, გარჯას, ხარჯსა და მეცადინეობას.

ეს სამი, თითქმის ერთმანეთის მიუდგომელი საგანი, ერთმანეთის მოპირდაპირენი და წინააღმდეგნი, ხიზნობამ ერთმანეთთან მოათავსა და მოარიგა. უმამულო ხელს შეარჩინა ნება თავისუფლად გადასვლის-გადმოსვლისა, მამულის პატრონს შეარჩინა ნება თავისი მამულის მოხმარებისა თავის სურვილისამებრ, და განსაკუთრებულს თვისებას მიწათმოქმედების მრეწველობისასაცა გზა და სავალი მისცა. რით? მით, რომ ხანგრძლივობა ხელისა და მამულის ერთმანეთთან შეყრისა და მოთავსებისა ააგო მარტო ეკონომიურს ანგარიშზედ. რომელიც დამოკიდებულია იმაზედ თუ, — რამოდენა ხეირია ხელისათვის სხვის მამულის ხმარება, ერთის მხრით, და რამოდენა ხეირია მამულის პატრონისათვის სხვისის ხელის მოქმედება, მეორეს მხრით. რომ ეს ხანგრძლივობა არ მოიკვეთოს, არ გაწყდეს სხვადასხვა არა-საეკონომიო მიზეზთა გამო, ხიზნობამ შეარჩინა ხიზანს ნება მამულის თავდანებისა მარტო იმ მიძიმე პირობითა, რომ მამულის პატრონს სამაგიერო სასყიდელი უზლოს, და მამულის პატრონს კიდევ შეარჩინა ნება მამულიდამ ხიზნის აყრისა იმ არა-ნაკლებ მიძიმე პირობითა, რომ სასყიდელივე უზლოს ასაყრელს ხიზანსა.

აი მეოთხე განსაკუთრებული მხარე ხიზნობისა, რომელსაც გამოუტკლებლად ვპოულობთ ყველგან, საცა კი ესგვარი მიწათმოქმედებლობა არის. ამ შემთხვევაში თუ

რამ განსხვავება და ცვლილებაა, ეგ განსხვავება და ცვლილება შეეხება მხოლოდ სახესა და რაოდენობას საზღაურისას. ზოგან ორის წლის ღალა და სამსახურია ერთად შეკეცილი საზღაურად მამულის პატრონის სასარგებლოდ, და სასარგებლოდ ხიზნისა — სრული ფასი შენობისა და იმ ნაკეთობისა, რომელიც ხიზანს მამულში მოუხდენია. ჩვენში კი ხიზანს, თუ ვინიცობაა თავის ნებით აიყრებოდა, უნდა მიეცა მამულის პატრონისათვის ნახევარი მოძრავის ქონებისა, რაიც ხიზანს მამულში შეეძინა, და თუ მამულის პატრონი თავისის ნებით აჰყრიდა, უნდა ეზღო სრული ფასი შენობისა და დანერგულისა, სახელდობრ ვენახისა, თუ ხილის ბაღისა. სხვა ნაკეთობა-კი ზოგან ანგარიშში არ ჩავარდებოდა ხოლმე.

ამ სახით ხიზნობა არის:

1. ერთგვარი სახე სხვისა მიწის ხმარებისა თავისუფალ კაცისაგან;

2. დაფუძნებული და დამყარებული ჩვეულებაზედ;

3. იმ ბუნებისა და მიმართულებისა, რომ ღალა და სამსახური უცვალეებელ იყოს და ამასთანავე თითონ ხმარება მიწისა უსათუოდ ვადადაუდებელი;

4. ხანგრძლივობა ვადისა დამყარებული უნდა იყოს ეკონომიურს ანგარიშზედ და არა რჯულიერების * მუდმივობაზედ;

და 5. მფარველი იმათის ზნეობრივობისა და ქონებრივის ინტერესებისა, რომელნიც ხიზნობით ერთმანეთზედ დამოკიდებულნი არიან და რომელთაც თვითნებობა შეზღუდულია საზღაურითა, თუ ვინიცობაა ერთი მეორის დაუკითხავად და უნებურად მოშლის ხიზნობასა. ხოლო უკანასკნელი მისაღწევი საგანი და მიდრეკილება ხიზნობისა იგია, რომ შეიძინოს სიკეთე. ღირსება და უპირატესობა დაწერილის კანონისა.

აი, ჩვენის ფიქრით, ხიზნობის არსება, რომელიც წარმოგვიდგინა ისტორიულმა მსვლელობამ მის დედააზრისამ, მი-

* Право.

ზეზმა მისის მოვლენისამ, ბუნებამ მის ეკონომიურ ხელშეკრულობისამ, ზნეობრივმა და ქონებრივმა ინტერესმა ამ ხელშეკრულებით ერთმანეთთან დამოკიდებულთა, და ბოლონდელმა მისმა მისალწევმა საგანმა, რომლისაკენაც იგი ღლეს მიიზიდება.

IX

ჩვენ, ჩვენის შეძლებისამებრ, გამოვიძიეთ მიზეზი, ბუნება და მიმართულება ხიზნობისა და აღენიშნეთ იგი საგანიც, რომლისაკენაც ხიზნობა ღლეს მიიზიდება თვისის ბუნების ძალდატანებითა. ჩვენა ვნახეთ, რომ ესგვარი მფლობელობა მიწისა შეჰქმნა თითონ ერის ცხოვრებამ, თითონ ერმა გამოჰხარშა თვისის ცხოვრების მდულარებაში და წამლად დაიდვა იმ ტკივილის მოსარჩენად, რაიც სამწუხარო მოვლენამ მიწისა და ხელის განცალკევებისამ აუტეხა დროთა მიმავლობაში. სულიერმა ძალ-ღონემ ერისამ მთელი საუკუნოები იმოქმედა ამაზედ, მთელი საუკუნოები მოახმარა ამას, ტანი ააყრევინა და გამოიყვანა კუთვნილს გზაზედ შემდეგის წარმატებისათვის. და ეხლა, როცა ეს ხიზნობის საქმე წინ მოგვდგომია ასე თუ ისე გადასაწყვეტად, ნუთუ მართალნი ვიქნებით—ზურგი შევუქციოთ ერის სურვილს, ესე ცხადად და აშკარად ხიზნობაში გამოთქმულს? ნუთუ არ შევცდებით—უარვეყოთ ეს ერის ცხოვრების ნაღულარი წესი და მის შინაგანს მოთხოვნილებას არ ავუყვით და მხარი არ მივცეთ?

იქნება სიტყვა შემოგვიბრუნონ და გვითხრან: რა ვუყოთ, რომ თვით ერისაგან არის შექმნილი მაგვარი წესიო? განა ცოტაა იმისთანა წესი, რომ ერს შეექმნას, და ან ბუნებითად სულ არ ვარკოდეს, ან დრო მოეჭამოს და კარგი ავად გადაჰქცეოდეს თითონ ერსავე? რასაკვირველია, ყოველივე ეს შესაძლოა და არა ერთი და ორი მაგალითია მაგ აზრის საბუთად. ხოლო ეკ აზრი მოსატანი არ არის ხიზნობის საქმეში. ამგვარის წესის ავკარგიანობა რაში უნდა გამოთქმულიყო?

ჯერ ზნეობრივს სფერაში, იმიტომ რომ ღიზნობაში ერთის მხრით უმამულო კაცია და მეორეს ნხრით უხელო, ერთ-

მანეთზედ დამოკიდებულნი. ამის გამო, ყველაზედ უწინ კაცს ეს საკითხავი მოადგება ენაზედ: ხომ არა ჰხუთავს ერთი მეორეს პირადად? ჩვენა ენახეთ, რომ ხიზნობა უსათუოდ ნებაყოფლობაზედ არის აშენებული და ეს ნებაყოფლობა ბოლომდის ზედ შერჩენია, რადგანაც ერთსაც და მეორესაც ნება აქვთ ერთმანეთს განშორდნენ, რა დროსაც-კი მოისურვებენ თვითოეულად ცალკე. საცა ჩაბმაც და ამოშვებაც თითონ ადამიანის ნებაზეა მივარდნილი სხვის დაუკითხავად, იქ შეხუთვას ადამიანის პირადის უფლებებისას აღვილი არა აქვს. იქ ან ორნივ თავისუფალნი არიან, ან ორნივე მორჩილნი ერთისა და იმავე ხელშეკრულობისა. ამ სახით, თითონ ხიზნობის ბუნებაში ადამიანის პირადობის შემხუთავი არ არის რა. პირიქით, ხიზნობა ყოველგვარს შეხუთვას ეურჩება და დიდის გულმოდგინებით ჰპატრონობს ადამიანის პირადს უფლებასა. და თუ—როგორც ჩვენ ვითხოვთ—კანონი ჩაერევა და ადამიანის სიხარბეს ჰდეს დაუდებს, მაშინ ხომ ყოველივე ნიშანწყალი სხვა ყოველგვარის შეხუთვისაც კი სრულებით გაჰქრება.

ახლა ენახოთ,—ხომ არ აშავებს რასმე ხიზნობა ეკონომიურს სფერაში, ამიტომ რომ იგი მიმართულია ერთსგვარს მრეწველობაზედ, როდესაც მიწათმომქმედი მრეწველობა ჰქვია? ამ საკითხის შესახებ ჩვენ გვინდა ვიმოწმოთ სხვადასხვა მეცნიერნი, რომელთაც ხიზნობის მაგვარი მფლობელობა მიწისა ამ მხრით გამოუძიებიათ, ხოლო ვშიშობთ, რომ ეს წერილი არ გაგვიგრძელდეს და ამით იძულებულ არა გვყოს უადგილო აღვილას გავწყვიტოთ. ამიტომაც ან საგანზედ საუბარს შემდეგს ნომერში განვაგრძობთ.

X

ჩვენ წინა წერილში ხიზნობის თაობაზედ დავპირდით მკითხველებს, რომ მოვიყვანთ მეცნიერთა მოწმობას იმის შესახებ თუ, — რას მოასწავებს ხიზნობის მაგვარი წესი მიწათმფლობელობისა ეკონომიურს სფერაში, სახელდობრ: უშლის იგი ამ მხრით საქმის წარმატებას, თუ ხელს უწყობს. ამ სა-

განზედ ბევრს გამოჩენილს მეცნიერს წარმოუთქვამს თავისი აზრი და იმათ შორის იმისთანა განთქმულნი მეცნიერნიც არიან, როგორც ემილ დე-ლაველე, ჯონ სტუარტ მილლი, სისმონდი, იპოლიტ პასი და სხვანი, რომელნიც ცნობილნი არიან ვითარცა ზედმიწევნით მცოდნენი ამგვარის საქმეებისა. ამას გარდა, ეს მეცნიერნი ისეთის ღირსებისანიც არიან, რომ მათთვის თავის-დღეში არავის არ შეუწამებია—ან სიტყვა, ან აზრი გულდადებულ რწმენით არ წარმოეთქვათ. ამათი აზრი მით უფრო საყურადღებოა, რომ ხილულს საბუთზეა დამყარებული. იტალიის ლიველო, რომელსაც სტუარტ მილლი „მონახევრობას“ ეძახის, რადგანაც აქ უფრო ბევრგან ხიზნები ნახევარს მოსავალს ღალად აძლევენ მამულის პატრონებს,—პორტუგალიის აფორამენტო, ჰოლანდიის ბეკლემრეხტი, —ყოველივე ეს ჩვენებურის ხიზნობის მაგვარი მფლობელობა მიწისა ადგილობრივე განხილულია და გაჩხრეკილი მეცნიერთაგან, და ამის გამო მათი აზრი თვალთ ნახულს საბუთიდან არის წარმომდინარი.

ჩვენ, მინამ ამ მოწმობის ჩამოთვლას შევეუდგებით, არ უნდა დავივიწყოთ ორი თვისება, რომელზედაც აგებულია ეკონომიური ბუნება ხიზნობისა, ერთი ისა, რომ ხიზნობა მიმართულია, რათა ხმარება სხვისა მიწისა საშვილიშაილოდ იყოს, და მეორე—ლაღა, თუ გადასახადი, უცვალებელად და წაუმატებელად დარჩეს. ახლა ვნახოთ, ეს ორი თვისება ხიზნობისა როგორ მოქმედობს საეკონომიო სფერაში.

ჯონ სტუარტ მილლს, მოჰყავს რა ცნობანი შესახებ იტალიის გლეხებისა, რომელთაც ლიველოს წესით უჭირავთ სხვისი მამულები სანახევროდ, ამბობს:

„ვიდრე მონახევრე* თავის განსაზღვრულს გადასახადს იხდის, იგი, თუ კანონის ძალით არა, ჩვეულების ძალით მაინც ჰრჩება მამულში როგორც საშვილიშვილოდ მხმარებელი თავის მიწისა. ამის გამო გულთ

* მილლი, როგორც ვთქვით, ამ სახელით იხსენიებს ხიზნების მაგვარად მიწის მხმარებელთა იტალიაში. რომ ეს ასეა, თვით ამ ციტატიდანა სჩანს

დაბმულია იმ ადგილზედ, უყვარს იგი ადგილი და ეგ პირადი სიყვარული მიწისა თითქმის იმოღენადღე ძლიერ აქვს მონახევრეს, რამოდენადაც მოსაკუთრეს“.

ამის შემდეგ, მოჰყავს რა მაგალითები იმისა თუ, რა კარგადაა აქეთ ნამუშევარი და ნაკეთები ლიველლოს წესით აღებული მიწები და თითონაც გლენხნი რა კარგს ყოფა-ცხოვრებაში არიან, სტუარტ მილლი განაგრძობს, რომ სოფლის მეურნეობის ასეთი კარგი მდგომარეობა იტალიაში, საცა ლიველლოა, —

„გვაჩვენებს, სადამდე შეუძლიან მიაღწიოს საშვილი-შვილოდ ხმარებამ მიწისამ და წვრილმა მეურნეობამ მაშინაც-კი, როცა სანახევროდ არის მიწა აღებული, ესე იგი როცა ესეთი მძიმე და ხელთ არმიმცემი ღალაა“.

რა იქნებოდა მაშინაო, ამბობს მერე სტუარტ მილლი, რომ მიწათმომქმედს ეგრევე საშვილიშვილოდ ეჭიროს მიწა და აძლევდეს ფულად გადაწყვეტილს ღალას, უცვალებელს. ან ცვალებადს ისე-კი, რომ მთელი გამორჩომა წარმატებულის შრომისა განუყოფელად რჩებოდეს მოღალესაო. მილლი აქ ეთანხმება ადამ სმიტს იმაში, რომ წილზედ-ჰერა მამულისა ერთობ ხელს უშლის მიწის მხმარებელსა. იმიტომ რომ წილი მატულობს შრომისა და ხარჯის მატულობისა-დაგვარად. რადგანაც შრომა და ხარჯი ამ შემთხვევაში მიწათ მხმარებელისაა და არა მიწათ პატრონისა, და წარმატებულის შრომისა და ხარჯის ნაყოფი კი მიწის პატრონთან გასაყოფია, აშკარაა, მიწის პატრონს წილი გაეზრდება, გაუდიდდება უხარჯოდ და გაურჯელად. ეს შრომისა და ხარჯის ხალისს უფუტებს მიწის მხმარებელსა და ამით განკარგება მამულისა ბრკოლდება. აი ამაზედ ამბობს მილლი, რომ ღალა თუნდა ცვალებადიც იყოსო, ოღონდ ისე კი, რომ რასაც მიწისმომქმედი თავისის გულმოდგინეობით, შრომით და ხარჯით მოსავალს მოიმატებს, ის წარმატებული ნაწილი მოსავლისა მთლად და განუყოფელად მასვე ჰრჩებოდესო.

XI

სისმონდი, რომელზედაც სტუარტ მილლი სწერს, რომ ზედმიწევნით იცისო ხიზნების მაგვარად მიწისმხმარებელთა ყოფა-ცხოვრება იტალიაში და დიდად სანდო და სარწმუნო კაციაო, ვრცლად მოგვითხრობს, რა კარგს ყოფა-ცხოვრებაში და კარგს მდგომარეობაში არიან ისინი, ვისაც სტუარტ მილლი „მონახევრებს“ ეძახის იტალიაში და რა კარგად აქვთ შემუშავებული და ნაკეთები მიწები. მოჰყავს რა მოწმობა სისმონდისა ამ საგანზედ და მის მიერ დაწვრილებითი აღწერილობა იტალიის ხიზნების სარჩო-საბადებელისა, შეძლებულობისა და კმაყოფილებისა, სტუარტ მილლი იკითხება: „განა ეს სიღარიბეა, განა რაშიმე ჰგავს ეს სიღარიბესა!“

სისმონდის მოწმობიდანა სჩანსო, განაგრძობს მერე სტუარტ მილლი, რომ ტოსკანის ხიზნები-მონახევრენი შეძლებულნი არიან არა-ნაკლებ ფულიან ფერმერებზე, თუნდ რა ქვეყნის ფერმერებიც გინდა იგულისხმოთო; უფრო დიდ ყოფა-ცხოვრებიანნი არიანო, უფრო გაცილებით მეტი სარჩო-საბადებელი აქვთო, ვიდრე სხვა რომელისაჲ ქვეყნის მუშებსა, გარდა ამერიკის შეერთებულის შტატებისასა და ახალის კოლონიებისასაო.

ბევრი ციტატები მოჰყავს სტუარტ მილლს სისმონდის თხზულებიდან და სხვათა შორის ეს ადგილიცა:

„ხიზანი-მონახევრე ბინამოკიდებულია და დგას თავის ადგილზედ, როგორც საშვილიშვილო მიწაზედ, მეტიმეტად უყვარს იგი მიწა, დაუცხრომელად მუშაობს, რომ იგი კარგად გააკეთოს, გაანაყოფიეროს, რადგანაც გამოელოდება, რომ ეს მიწა მერმეც იმისია, იმის შვილისა და შვილიშვილზედ გადავა გამოსარჩომად.— მართლაც, თითქმის ყველა ამისთანა გლეხნი მამა-პაპით დგანან თავ-თავის მიწაზედ, იციან ყოველივე ავი და კარგი თვითოეულ ტანის მიწისა იმ ზედმიწევნითა, რომელზედაც მიჰმართავს ხოლმე ადამიანს მარტო ერთი გრძნობა საკუთრებისა“.

მერლინი ამბობს ხიზნობის მაგვარ მიწის ხმარების თაობაზედ:

„ესეთი ხმარება მიწისა უფრო სახეიროა მიწათმომქმედისათვის, ვიდრე გრძელვადიანი და ხანგრძლივი იჯარა, იმიტომ რომ პირველ შემთხვევაში წარმატება ნაკეთობისა არ იქარგება, როგორც მეორეში“.

ამგვარ მიწათ ხმარებაზედვე იპოლიტ პასსი ამბობს:

„ყველაზედ მეტად ხელშემწყობი მეურნეობის გასაძლიერებლად იმისთანა ქირავნობაა მიწისა, საცა მთლად განსაზღვრული მოვალეობა და დამოკიდებულება მუდამ ახალისებს მიწათმომქმედსა — არასფერი არა ჰზოგოს მიწის განაყოფიერებისათვის, როგორც სადღეისოდ, ისეც სამერმისოდ“.

„ბეკლემ-რეხტიო (ესე იგი, ჩვენებურის ხიზნობის მაგვარი ხმარება მიწისა) სრულად ეთანხმება და ეშასაბამება ამ პროგრამასაო“, — ამბობს ამ პასსის სიტყვების გამო ემილ დელაველე.

პორტუგალიის ეკონომისტი ვალენსიო ლესლანდესი ამბობს:

„ჩვენებური აფორამენტო საოცრადა ჰგავს ბეკლემ-რეხტსა გრენინგენისასა. ეს საშვილიშვილო იჯარაა, რომლის ძალითაც უფლება მიწის ხმარებისა ვადადაუდებლად არის მინიჭებული, იმ პირობით-კი, რომ მიწის პატრონს ყოველწლივ ეძლიოს კუთვნილი ღალა, რომელიც ერთხელ და ერთხელ განსაზღვრულია და რომელსაც თავის-დღეში ვერ მოუმატებს მიწის პატრონი. ხალხს უწინ და ეხლაც-კი განსაკუთრებით მოსწონს ამგვარი ხმარება მიწისა. როგორც მიწის მხმარებელნი, ისეც მიწის პატრონები ერთნაირად აფასებენ დიდთა სიკეთეთა ამგვარის მიწისმფლობელობისას. ეს სიკეთენი თვალად სჩანან უფრო მინიოს პროვინციაში, რომელიც ასე გათქმულია თავისის მიწათმომქმედებითა, გლეხთა კეთილდღეობითა და მშვენიერად ნაკეთებ მამულებითა. იქ ყველა მიწები აფორამენტოს წესით არიან გაცემულნი

და აღებულნი და სწორედ ამ-გვარს წესს აწერენ მთელს კეთილდღეობას ამ პროვინციისას... საუბედუროდ, დღევანდელმა კანონმდებლობამ, საფრანგეთის იდეებით გატაცებულმა, ომი გამოუცხადა ამ მშვენიერს წესს მიწათხმარებისას იმ აზრით, რომ ეგრეთწოდებული „განთავისუფლება მიწებისა“ მოახდინოს, ესე იგი აღადგინოს ხელშეუხებელი საკუთრება და ერთი ზოგადი სახე მისცეს მიწის იჯარით აღებასა. ეს შეცდომაა. ყოველივე წესი მიწის ხმარებისა კარგია, თუკი თავდებია მისი. რომ ხმარება მიწისა მის ხელთ იქნება, ვინც მიწას ამოქმედებს“.

ფორსტერი, მოგვითხრობს რა ეკონომიურს კეთილდღეობას მინიოს პროვინციისას, საცა, როგორც ზემომოყვანილ სიტყვებიდამ სჩანს, ხიზნობის მაგვარი მიწის ხმარებაა, ამბობს: „მინიოს სამართლიანად ეძახიან, რომ პორტუგალიის წალკოტიაო“.

ჩვენ მოვიყვანეთ მოწმობა იმისთანა მეცნიერთა, რომელნიც ჩვენდა საყურადღებო საგანს, ესე იგი ხიზნობის მაგვარ ხმარებას მიწისას, შეეხნენ ისე, როგორც იტყვიან — გზად. იმიტომ რომ თხზულებანი, საიღამაც ყოველივე ზემოთმოყვანილი ციტატები ამოვწერეთ, საკუთრად ამგვარ მიწათმფლობელობისათვის არ არიან დაწერილნი და ამის გამო ეგვარი მიწათმფლობელობა იმა თხზულებათა წვლილს შეადგენს და არა მთავარს საგანს, თუმცა ამით მათს აზრს არც ძალა და არც მნიშვნელობა არ ეკარგება.

ჩვენ დაგვრჩა ერთი იმისთანა მეცნიერი, რომელსაც საგნად თვისის თხზულებისა აუღია თითქმის განსაკუთრებით ხიზნობის მაგვარი მიწათმფლობელობა და რომელიც ამ საგანზედ უფრო ვრცლად ლაპარაკობს, ვიდრე სხვანი. ეს მეცნიერი ემილ დე ლაველეა, სახელგანთქმული და მთელის ევროპის მიერ მოწონებული, როგორც მიწათმფლობელობის და მიწათ საკუთრების უკეთესი გამომძიებელი. რადგანაც ამ მეცნიერის მოწმობა მეტად გრძელია, ამიტომაც ამის აზრს იმ-

გვარ მიწათმფლობელობაზედ, რომელსაც ჩვენ ხიზნობას ვეძახით, შემდეგს ნომერში მოვიყვანთ, რაც შეიძლება დაწვრილებით და ვრცლად.

XII

ემილ დე-ლაველე, თავის გამოჩენილის თხზულების ერთს კარს*, რომელსაც სათაურადა აქვს „მემკვიდრეობითი ჭერა მიწისა“, ასე იწყებს:

„არის ერთგვარი ძველი სახე საკუთრებისა, რომლის გამოკვლევასა და გამოძიებასა არ უნდა მოერიდნენ კანონმდებელნი და ეკონომისტები, იმიტომ რომ მაგვარს სახეს საკუთრებისას შეუძლიან შეიტანოს ელემენტი მორიგებისა იმ ბრძოლაში, რომელიც ყველგან გამართულია იმის შუა, ვინც აკეთებს მიწას და ფასსა სდებს, და იმისა — ვინც ღალას აძლევს. ეგ სახე მემკვიდრეობითი ჭერაა მიწისა, რომელსაც ჰოლანდიაში ბეკლემ-რეხტი ჰქვია, იტალიაში ლიველო, პორტუგალიაში აფორამენტო“, და ჩვენში კიდევ ხიზნობა — დაეუმეტებთ ჩვენ.

ემილ დე-ლაველე ჯერ გვამცნობს, რა ბუნებისა არის თვითოეულის სახელის მიწათმფლობელობა და გვეუბნება, რომ ყოველი იგი მფლობელობა მიწისა ერთის და იმავე ძირისანი არიან და ერთისა და იმავე მიდრეკილებისა და თვისებისანი. შემდეგ ამისა თვითოეულს მათგანზე ასე ლაპარაკობს:

„აფორამენტო ცოტად თუ ბევრად გავრცელებულია ნთელს პორტუგალიაში“... „ხოლო ტაგოს მდინარის ჩრდილოთ — უფრო ხშირია მაგვარი წესი მიწათმფლობელობისა და ამ წესს აწერენ იმ წარჩინებულს კულტურას და მიწათმომქმედთა კმაყოფილებას, რომლითაც

* პირველყოფილი საკუთრება, კარი XVII, „მემკვიდრეობითი ჭერა მიწისა“.

გათქმულია მინიოს პროვინცია“... „საშვილიშვილოდ (შემკვიდრეობით) ჰერა მიწისა ბეკლემ-რეხტის და აფორამენტოს წესით მართლა რომ სახეიროა და ხელმოსაცემი. ამისი დასამტკიცებელი საბუთი ის მთლად განსაკუთრებული კეთილდღეობაა, რომელიც ამ რიგს მიწათმფლობელობას მიუნიჭებია ორის სულ სხვადასხვა პროვინციისათვის: მინიოსათვის პორტუგალიაში და გრენინგენისათვის ნიდერლანდში“.

გერმანიის გამოჩენილი ეკონომისტი როშერი უფრო შორს მიდის და ამტკიცებს, რომ ღალით თუ იჯარით მიწისმპყრელი უფრო დიდს ხარჯს გასწევს მიწის გასაკეთებლად, ვიდრე მოსაკუთრეო, იმიტომ რომ მოსაკუთრეს მიწის სუიდაში უნდება დიდძალი ფულიო, მაშინ როდესაც მოლაღეს, თუ იჯარადარს, შეუძლიან მარტო მიწის განკარგებას მოახმაროს, რაც რამა აქვსო. თუმცა ბევრით მართალს არა ჰგავსო ეს აზრი როშერისა, ამბობს ემილ დე-ლაველე, მაგრამ მაინცდამაინც ბეკლემ-რეხტი მაგ ნაკლს მოშორებულიაო და ამ სახით:

„ბეკლემ-რეხტს აქვს ის სიკეთე იჯარით მიწის ჰერისა, რაზედაც როშერი ლაპარაკობს, და ამასთანავე ის სრული იმედიც სამერმისოდ, საშვილიშვილოდ მიწის ჰერისა, რომელსაც იძლევა მარტო საკუთრება... ამის გამო შესაძლოა დარწმუნებით ვსთქვათ, რომ ბეკლემ-რეხტი საკუთრებაზედ უფრო მეტად ხელს უწყობს კარგს კულტურას მიწისას, რადგანაც აქ მიწა სასუიდელო არ არის და სასუიდელო ღონე შესაძლოა მიწის განკარგებას მოხმარდეს, და რადგანაც იგი, ამას გარდა, ახალისებს მას, ვინც მიწას ამოქმედებს — ერთი-ორად იმხნევოს. რომ რაც შესაძლოა მეტი მოსავალი მოიყვანოს“.

ემილ დე-ლაველე, თავის თხზულებაში, რომელსაც ჰქვია „მიწათმფლობელობის წესი ირლანდიაში“, პირდაპირ ირწმუნება, რომ საცა-კი ჩვენებურის ხიზნობის მაგვარი მფლობელობა არის თურმე, ყველგან მიწის ნუშაკი, მიწისმომქმედი წარმატების უკეთესს ხარისხზედ სდგასო.

„ერთობ ულსტერშიო*, — ამბობს ამის საბუთად ლაველე: — საცა ფერმერი ჰპოულობს საკმაო გარანტიას მიწის ხმარების უფლებისათვის, მიწა კარგად არის შემუშავებული და ნაკეთები. კორკის საგრაფოში, ბანდონის მდინარის პირას დაფენილია მშვენიერი ვაკე. საგანგებო სახლები ფერმერებისა მოსჩანან კარგად ნაკეთებ მინდვრებ შორის. საქონელი მშვენივრად ნაპატივებია, თითონ მიწის მჭერელნი რიგიანად არიან ჩაცმულნი და ეტყობათ კმაყოფილება“.

რა არის ამის მიზეზი? ის არისო, გვარწმუნებს ლაველე, რომ ეს მამული ეკუთვნის ჰერცოგს დევონშირსა, რომელსაც ულსტერის ჩვეულების წესით გაცემული აქვს მიწებიო. ამავე მიზეზის გამო, ამისთანავე მდგომარეობაში არიან თურმე ლორდ დერბისა, პორტსმუტის და ლანდსდაუნის მამულებიცა. ამ მამულების გვერდით სხვა მამულებიც არის, მაგრამ ასეთს აოხრებულს და ვერანა ადგილებს წარმოადგენენ თურმე, ხალხი ისეთს სიღარიბეშია, რომ კაცს აკვირვებს და აოცებს. ეს იმისაგან არისო, ამბობს ლაველე, რომ ამ მამულების პატრონები უთაურნი არიან, მეტად ხარბნიო.

„საცა კმაყოფილებას და შეძლებულობას ჰხედავთო. ეთქვა იქაურს მხლებელს ოკანერ მორისისათვის: იქ ულსტერის ჩვეულებით უჭირავთ მიწებიო, და საცა სილატაკეა და სიღარიბე, იქ მაგის ნებას არ იძლევა მამულის პატრონიო“.

ყველგან, საცა კი მაგ წესით არის სახმარად აღებული მიწები, ყველგან ამ სიკეთეს ვხედავთო, ამბობს თავისით ლაველი.

„ეს შენიშნულია არამცთუ მარტო ულსტერში, საცა შესაძლოა კაცმა ეს სიკეთე სხვა მიზეზსაც მიაწეროს, არამედ სხვა პროვინციებშიაცაო. მეტად სარწმუნო მაგალითს წარმოგვიდგენს ლორდ პორტსმუტის მამულიო,

* აქ, როგორც უკვე ვიცით წინა-წერილებიდან, ხიზნობის მაგვარი წესია მიწათ-მფლობელობისა, და აქ ამ წესს „ულსტერის ჩვეულებას“ ეძახიან.

საცა ულსტერის ჩვეულება შეიტანა მამულის პატრონმა. და ამას კარგი შედეგიც მოჰყვა. ასე რომ ეხლანდელი ლორდი, რომელიც სამაგალითო მემამულედ ითვლება, არამცთუ ეურჩა ამ ჩვეულებას, არამედ ხელიც შეუწყო. ბოლოს და ბოლოს მიწაც ძალიან გაკეთდა, მოღალენიც კმაყოფილნი არიან და შემოსავალიც ერთი-ორად მოემატა მიწის პატრონსა. ძნელია კაცმა წუნი დასდოს წესს, რომელიც ყველასათვის ესე სახეიროა“.

ესეთი წესი მეტად ჰშველის მიწათმოქმედების განკარგებასაო, ამბობს შემდეგ ლაველე, იმიტომ რომ მოღალესათვის საიმედოდ ჰბდის მიწის ხმარებასაო, რადგანაც იგი დათხოვნილ ვერ იქნება მიწიდან უიმისოდ, რომ მიწის პატრონმა არა უზღოს რაო.

ამით ვათავებთ მეცნიერთა მოწმობას შესახებ იმისა თუ:— ეკონომიურს სფერაში რის მომასწავებელია იგი წესი მიწათმოქმედებისა, რომელსაც ჩვენში ხიზნობას ვეძახით.

ამის შემდეგ ვეცდებით განვიხილოთ ეს ხიზნობა იმ მხრით თუ,—რა ძარღვი უცემს ხიზნობას საზოგადოებურ მნიშვნელობისათვის, და მეცნიერთა აზრით დასარჩენია იგი შემდეგისათვის, თუ ამოსაკეთია?

XIII

ჩვენ წინათვე ვსთქვით, რომ ზოგადმა ელემენტმა საკუთრებისამ თავი ხიზნობაში შეაფარაო. ჩვენ ამაში ვხედავთ ხიზნობის საზოგადოებურს მნიშვნელობას. მიდრეკილება ხიზნობისა, რომ ხმარება მიწისა საშვილიშვილო იყოს, და ღალა თუ გადასახადი ერთსა და იმავე ჰდებდ იდგეს უცვალებელად — ეს ისეთი იერიშია საკუთრების პირადს და კერძო ელემენტზედ მიტანილი, ეს ისეთი ნაღმია, რომ საკუთრების ხელშეუხებლობის მოძღვრებას ძირეულად არყევს, მთელს რჯულიერებას საკუთრებისას ფერს უცვლის და ზოგადს ელემენტს მისას გზას უხსნის სამერმისოდ ცხოვრებაში ადგილის დასაჭერად.

კანონმდებლობანი, საკუთრების ხელშეუხებლობის მოძღვრებაზედ აგებული, დღეს-აქომამდე მარტო ერთგვარს შეზღუდვას პირადის საკუთრებისას იცნობენ. ამ შეზღუდვას უწოდებენ „ექსპროპრიაციას“, რომელიც იმაში მდგომარეობს, რომ კერძო მოსაკუთრეს სახელმწიფო საჭიროებისათვის ძალაუფლებურად ჩამოერთმევა ხოლმე მიწა და მის სამაგიეროდ სასყიდელი ეძლევა. ამ სახით, კერძო საკუთრება თვის ხელუხლებლობას სთმობს ზოგად საჭიროებისათვის, ანუ, უკეთ ვსთქვათ, ზოგადს ელემენტს საკუთრებისას თვის ზღუდვას არღვევინებს.

თუმცა მიწის პატრონს ამ შემთხვევაში სასყიდელი ეძლევა, მაგრამ მაინც ეს ამბავი კერძო უფლების ზღუდეთა ცოტადენ შერღვევად უნდა ჩაითვალოს, რადგანაც აქ საკუთრების დათმობა იძულებულია, ძალაუფლებური და არა ნებაყოფლობითი მოსაკუთრის მხრით. იმისთანა მიწის ხმარებას, რომელსაც ჩვენში ხიზნობას ეძახიან, ამას გარდა სხვა ახალი გვარი შეზღუდვაც შეაქვს პირადის საკუთრების მოძღვრებაში და ეს შეზღუდვა მით უფრო ძირეული და ძლიერია, რომ უსასყიდლოა: იხუთება პირადი ელემენტი საკუთრებისა სასარგებლოდ ზოგადის ელემენტისა და შეხუთვის საზღაურად არა-რა სასყიდელი არ ეძლევა. მამულის პატრონი ხიზნობის წესით ნება-მოკლებულია: 1. აჰყაროს ხიზანი უიმისოდ, რომ არ უზლოს ყველაფერი, რასაც ხიზანი მის მამულში სტოვებს და 2. მოუმატოს ღალა-გადასახადი. ამ სახით, მამულის პატრონი ღონემიხდილია მოიხმაროს თვისი საკუთრება თვისის სურვილისამებრ, და ეს რა არის, თუ არ შერღვევა იმ მაგარის კედელისა, რომელსაც პირადს საკუთრებას ეძახიან!..

როცა 1872 წელს გლადსტონმა თავისი სახელოვანი ბილლი გაიყვანა პარლამენტში და მით ჩვენებურ ხიზნობის მაგვარს „ულისტერის ჩვეულებას“ კანონის მფარველობა მიანიჭა, ანუ, უკეთ ვსთქვათ, იგი ჩვეულება კანონად გადააქცია, ემილ დე-ლაველემ ამაზედ აი რა სთქვა:

„მე არ ვიცი არც ერთი მაგალითი ისტორიაში, რომ სადმე ერი ესე შორს წასულიყო თვისთა დედააზრთა

წინააღმდეგ საშველად უბედურის და ღონემიწურულ მკვიდრთა. არც ერთს კანონმდებლობას ეხლანდელ ევროპისას არ დაუდგენია, არ შეუწყნარებია კანონად წესი, ესოდენ მრავალმნიშვნელობიანი თავის შედეგითა... არსად და არასდროს არ მიუნიჭებიათ ამისთანა საგანგებო უფლება და ხეირი სოფლის მცხოვრებთათვის“...

რამოდენადაც საქმეთა ვითარებამ ხელი შეგვიწყო, იმოდენად აღვნიშნეთ ჩვენ საზოგადოებრივი მნიშვნელობა ხიზნობისა. ვინც ჩვენ ნათქვამს უფრო მეტს ყურს ათხოვებს, ვიდრე ისე გაკვრით წაკითხულს, თქმულს საგნის შესაფერად ასწონს და არა-თქმულს თითონ იგულისხმებს, იმან, არა გვგონია, ჩვენთან ერთად არ აღიაროს იგი დიდი საზოგადოებრივი მნიშვნელობა ხიზნობისა, რომელიც მის ბუნებაში ჩასახა თითონ ერმა და რომელსაც დღეს-აქამომდე ჰზრდიდა.

ვინც ამ მნიშვნელობას ხიზნობისას თვალნათლად წარმოიდგენს, იმისათვის მეტად გაადვილებული იქნება პასუხისგება ამ საკითხავზედ: დასარჩენია ხიზნობა, თუ ამოსაკვეთი.

მეცნიერნი, რომელნიც ხიზნობის მაგვარს მფლობელობას მიწისას ამ მხრით, თუ სხვა მხრით, დაჰკვირვებიათ, ყველანი გვირჩევენ მის დარჩენასა სამერმისოდაც. ჯონ სტუარტ მილლი ამბობს, რომ ეგგვარი მიწათმფლობელობა „არც იმისთანა არისო, რომ ჩვენ ვისურვოთ იგი შევიტანოთ იქ, საცა თავისთავად არ არის გაჩენილი საზოგადოებრივ გარემოებათა გამო, ხოლო არც-კი იმისთანაა, რომ მისი ამოკვეთა ვისურვოთ იმისდა მიუხედავად, თუ საქმეში თავი როგორ იჩინა“.

ამის შემდეგ მილლი ამბობს, რომ არ შეიძლება ამ შემთხვევაში არ დაეუჯეროთ იმისთანა ზედმიწევნით მცოდნე ავტორიტეტს, როგორც სისმონდიას, და თუ მართალია იგი კეთილდღეობა, რომელიც სისმონდის სიტყვით, ამგვარს მიწათმფლობელობას მოუფენია ტოსკანაში, მაშინ სანანური უნდა იყოს ამოკვეთა ამისთანა წესისა, რომელიც იქაურს ხალხს ისე კარგად ამყოფებს, როგორც არსად ევროპაშიო.

ემილ დე-ლაველე, მოგვითხრობს რა აზბავს ხიზნობის

მაგვარ წესისას, რომელსაც იტალიაში ლიველოს ეძახიან. ამბობს:

„იმის მაგიერ, რომ ამისთანა წესს ამოკვეთას უქადიან, უფრო კარგი იქნებოდა, რომ იგი დააარჩინონ და საყოველთაოდ გაავრცელონ, ოღონდ ფორმა საჭიროებას შეუწონონ და განაკარგონ...* იქ, სადაც ამგვარი ხმარება მიწისა დამკვიდრდა თავისთავად და ხალხს დაუმტკიცდა, როგორც ჩრდილო პორტუგალიასა და გრენინგენში, საქმე გვიწევნებს, რომ მიწათმოქმედის კეთილდღეობასაც ჰშველებია და მიწათმოქმედების წარმატებასაც“**.

გლადსტონი, ჯონ გრეი, ტორალდ როჯერსი და სხვანი მეცნიერნი და სახელმწიფო კაცნი ცოტაოდენის სხვადასხვაობით ამასვე ამბობენ ხიზნობის მაგვარის მფლობელობის შესახებ და არამცთუ ჰფიქრობენ ამის ამოკვეთას იქ, სადა არის, არამედ იქაც კი ჰრჩეობენ შეიტანონ, სადა არ არის.

ჩვენი ნათქვამი ხიზნობის თაობაზედ სრული არ იქნება, თუ ზედ არ დავუმატებთ აქაურის მთავრობის კაცთა და დაწესებულებათა აზრიცა. „ამიერ-კავკასიის საცენტრალო კომიტეტსა“, რომელსაც მინდობილი ჰქონდა ბატონ-ყმობის საქმე 1863—1864 წწ., მიეცა შემთხვევა და ჩამოუვარდა ლაპარაკი ჩვენებურს ხიზნობაზედ და აი ამის გამო რა წარმოსთქვა:

„Хизанское положение есть действительно одна из счастливых особенностей свободных поземельных отношений владельцев земли и живущих на ней поселян, в здешнем крае***.“

ჩვენ უკვე ვიცით წინა წერილებიდან, რომ ხიზნობა მართა ჩვენის ქვეყნის შვილი არ არის; იგი თითქმის ყველგან

* ბროშურა: „მიწათმფლობელობის წესი ბელგიასა და ჰოლანდიაში“.

** ბროშურა მისივე: „მიწათმფლობელობის წესი ირლანდიაში“.

*** „Хизанское положение“ (გვერდი 4).

მოიპოვება და საცა კი არის, ყველგან იმ აზრისანი არიან ბიზნობაზედ, რომელიც ხსენებულმა კომიტეტმა წარმოსთქვა ჩვენში. ეს აზრი მით უფრო საგულისხმოა, რომ საკუთრივ ჩვენებურს ბიზნობაზეა წარმოთქმული.

XIV

ჩვენი წერილები ბიზნობის თაობაზედ სავსე არ იქნება, რომ არ მოვიყვანოთ ცნობანი მასზედ თუ, — სულ რამდენი კომლი ბიზანია საქართველოში, რამდენი მიწა უჭირავთ და რამდენი გადასახადი მოსდით დღიურ მიწაზედ და სხვა ამგვარი. ეს ცნობები მოგროვილია მთავრობისაგან* და შედგენილია სიები. ამ სიებიდამა სჩანს, რომ ტფილისის გუბერნიაში მემამულეთა მიწებზედ დგანან: გორის მაზრაში — 3250 კომლი, ბორჩალოსაში — 1123 კომლი, დუშეთისაში — 940 კომლი, ტფილისისაში — 449 კომლი, თელავისაში — 64 კომლი და სილნალისაში — 9 კომლი. ამას გარდა, სახასო მამულებზედ დგანან თელავისა და სილნალის მაზრაში — 354 კომლი. ამ-სახით, გარდა უმამულო ბიზნებისა, სულ — 5977 კომლი ბიზანია ტფილისის გუბერნიაში, განთავისუფლებულნი ყმები კი სულ 16425 კომლი იყო, ასე რომ ამ რიცხვის შედარებით ბიზნები 36% წარმოადგენენ; უმამულონიც რომ მივათვალოთ, სულ 6153 კომლი ბიზანი იქნება. ამ 6153 კომლიდამ, მანამ ბატონ-ყმობა გაუქმდებოდა, სულ — 4685 კომლი ბიზანი იყო და ბატონ-ყმობის გაუქმების შემდეგ 1468 კომლი ახალი ბიზანი მოემატა. ამ ბიზნებ შორის 3195 კომლი ნაყმევთაგანნი არიან და დანარჩენნი 2958 კომლი თავისუფალნი გლეხნი.

ამ რიცხვიდამ 1577 კომლი ბიზანი გადასახადს ფულად ახდიან. ამთგან არიან: 1. გორის მაზრაში სულ — 717 კომლია და უჭირავთ 156 დღიური სასახლე ადგილი და ვენახები და 8110 დღიური სახნავი და სათიბი მიწა. აქ, მთავრობის გამოკვლევით, თითო დღიურზედ ბიზანს წლის გადასახადი

* „Аписка о хизанском положении“ (გვერდი 33—36).

მოსდის შვიდ აბაზ-უზალთუნი, გარდა სახლის ადგილისა და ტყისა და საძოვრისა. სასახლის ადგილზედ დღიურზედ სამი მანეთია, და ტყისა და საძოვრისათვის კომლზედ ხუთი მანეთი ორთა-შუა რიცხვით. 2. დუშეთისაში—261 კომლია, უჭირავთ 80 დღიური სასახლის ადგილი და 1860 დღიური სახნავ-სათიბი. აქ დღიურს სასახლის ადგილზედ მოსდით სამი მანეთი, ტყისა და საძოვრისათვის კომლზედ ოთხი მანეთი, და დღიურ სახნავ-სათიბზედ ერთი მანეთი, ათი შაური და ცხრა კაპეიკი. 3. თიანეთისაში — 178 კომლია, უჭირავთ სასახლის ადგილი 34 დღიური და 1284 დღიური სახნავ-სათიბი; სასახლის ადგილზედ მოსდით სამი მანეთი დღიურზედ, ტყისა და საძოვრისათვის ოთხი მანეთი კომლზედ, და დღიურ სახნავ-სათიბზედ მანეთი და ორ შაურ-ნახევარი. 4. ტფილისისაში—113 კომლია, უჭირავთ 50 დღიური სასახლის ადგილი და 950 დღიური სახნავ-სათიბი; სასახლის ადგილზედ მოსდით დღიურზედ სამი მანეთი, ტყისა და საძოვრისათვის კომლზედ ხუთი მანეთი, და დღიურ სახნავ-სათიბზედ ერთი მანეთი, სამ აბაზ-უზალთუნი და ორ-კაპეიკ-ნახევარი. 5. ბორჩალოსაში — 308 კომლია, უჭირავთ 140 დღიური სასახლის ადგილი და 5212 დღიური სახნავ-სათიბი. სასახლის ადგილზედ მოსდით დღიურზედ სამი მანეთი, ტყისა და საძოვრისათვის კომლზედ ხუთი მანეთი. დღიურ სახნავ-სათიბზედ ერთი მანეთი და სამი შაური.

ამ სახით, გამოდის, რომ 1577 კომლს, რომელიც მამულის გადასახადს ფულად იხდის, უჭირავს 460 დღიური სახლ-კარის და ვენახების ადგილი, და სახნავ-სათიბი მიწები 17816 დღიური. გადასახადი მოსდით სახლ-კარის დღიურ ადგილზედ სამი მანეთი, ტყისა და საძოვრისათვის 4-5 მანეთამდე კომლზედ, და დღესტინა სახნავ-სათიბზედ ორ მანეთ და ხუთ შაურიდამ სამ მანეთ ცხრა შაურამდე. აქ კომლზედ სახნავ-სათიბი მიწა თითქმის $11\frac{1}{2}$ დღიური მოდის, და თითქმის ერთი მესამედი დღიურისა — სახლ-კარისა და ვენახების ადგილი.

დაგვრჩა კიდევ მოსაყვანი ცნობანი იმგვარის ხიზნების.

თაობაზედ, რომელნიც შერეწნილ გადასახადს იხდიან: ტყისა, საძოვრისა და სახლ-კარის ადგილისათვის ფულად, თუ ბეგარითა, სახნავ-სათიბისა და ვენახებისათვის — ღალასა და კულუხსა. ტფილისის გუბერნიას რომ გავათავებთ, შემდეგ მოგვიხდება მოვიყვანოთ ამგვარივე ცნობანი ქუთაისის გუბერნიის შესახებ. ვეცდებით შემდეგს ნომერში ყოველი ეს შევასრულოთ.

XV

უფრო მომეტებული ნაწილი ხიზნებისა ტფილისის გუბერნიაში შერეწნილს გადასახადს იხდიან. ამისთანა ხიზნები 4400 კომლია, რომელნიც ტყისა და საძოვრისათვის იხდიან 4-5 მანეთამდე კომლზედ, და სახნავ-სათიბ მიწებზედ და ვენახებზედ ღალასა და კულუხსა სხვადასხვა ადგილას სხვადასხვა ზოძით. ამგვარნი ხიზნები არიან:

1. გორის მაზრაში 2455 კომლი. ამათ უჭირავთ სახლ-კარის ადგილი 498 დესეტინა, სახნავი 9527 დესეტინა, სათიბი 168 დესეტინა და ვენახები 8 დესეტინა. ამათში 94 კომლი იხდის წინანდებურ ღალასა და კულუხსა ერთს მეექვსედს ნაწილს მოსავლისას; 194 კომლი იხდის ერთს მეხუთედს, და დანარჩენები ან მეოთხედს იძლევიან, ან დღიურზედ ორ კოდ ნახევრიდამ სამ კოდამდე*; აქ თითო კომლზედ მოდის თითქმის ერთი მეხუთედი დღიურისა სახლ-კარის ადგილი და ოთხ-ოთხ დღიურზედ ცოტა მეტი სახნავ-სათიბი. ღალა და კულუხი მოსდით არა ნაკლებ ერთის მეექვსედისა და არა უმეტეს ერთის მეოთხედისა მოსავლიდამ.

2. დუშეთისაში — 651 კომლია. ამათ უჭირავთ 82 დესეტინა სახლ-კარის ადგილი, ვენახები 54 დესეტინა, სახნავ-სათიბი 2340 დესეტინა. ორთა-შუა რიცხვით კომლზედ ექვსეკისი დღიური და ცოტა მეტი მიწა მოდის. აქ მარტო 21 კომლი იხდის ღალად მოსავლის ნახევარსა და დანარჩენები არა უმეტეს ერთის მეოთხედისას იხდიან, ბეგარის გარდა.

* სამ-სამ ფუთიანი კოდი რომ ვიანგარიშოთ.

3. თიანეთისაში 142 კომლია. აქ, ჩვენდა სამწუხაროდ, მთავრობის მიერ შედგენილ სიაში არ არის მოყვანილი, შე-რეგნილ გადასახადის მხდელთ ხიზნებს რაოდენი მიწა უჭი-რავთ და გადასახადის თაობაზედ-კი დანიშნულია, რომ ღალა ერთს მეოთხედს მოსავლისას არ აღემატებაო და საძოვრი-სათვის კი გადასახადად ერბოა დაწესებულიო*.

4. ტფილისისაში – 336 კომლია. ამათ უჭირავთ 35 დესეტი-ნამდე სახლ-კარის ადგილი, 12 დესეტინამდე ვენახები და 751 დესეტინა სახნავ-სათიბი მიწა. აქ თითო კომლზედ მოდის თითქმის თითო მეხუთედი სახლ-კარის მიწა და თითქმის ხუთ-ხუთი დღიური სახნავ-სათიბი. ღალად ერთი მეოთხედია მო-სავლისა.

5. ბორჩალოსაში 815 კომლია. ამათ უჭირავთ $104\frac{1}{2}$ დე-სეტინა სახლ-კარის ადგილი და 3603 დესეტინა სახნავ-სათი-ბი. აქ კომლზედ მოდის თითქმის ერთი მეოთხედი დღიურისა სახლ-კარის ადგილი და თითქმის ოცა-ოცა დღიური სახნავ-სათიბი. ღალას ერთ მეათედს მოსავლისას იხდის 79 კომლი, ერთს მეექვსედს ორი კომლი, ერთს მეხუთედს 17 კომლი და დანარჩენები კი ერთს მეოთხედსა.

ამ სახით, მთავრობის მიერ შეკრებილ ცნობებიდამ სჩანს, რომ ტფილისის გუბერნიაში, საცა ღალას ფულად იხდიან, იქ დესეტინაზედ მოდის ორ მანეთ და ხუთ შაურდიამ სამ მანეთ და ცხრა შაურამდე; საცა ხიზნები მოსავლის წილზედ არიან, ეგ წილი ერთი მეათედიდამ ერთ მეოთხედამდე აღის. უფრო ხშირი და გავრცელებული ერთი მეოთხედია და მთელს გუბერნიაში მარტო 21 კომლია ნახევრის მძლეველი, 79 კომ-ლი ერთის მეათედისა, 2 კომლი მეექვსედისა, 17 კომლი მეხუთედისა და დანარჩენი – მეოთხედისა. სულ, რაც მამულე-ბის მკერელნი ხიზნები არიან, ფულად მხდელნი თუ შერევენი-ლის გადასახადისა, ტფილისის გუბერნიაში შეადგენენ 5977 კომლსა, ამათ უჭირავთ 1023 დესეტინა სახლ-კარისა და ვე-

* წინა წერილში მოხსენებული არ იყო, რომ თიანეთის მაზრაში სულ 320 კომლი ხიზანია.

ნახების ადგილი და სახნავ-სათიბი 25097 დესეტინა. ორთა-შუა რიცხვით კომლსა ჰხვდება 408 ოთხკუთხედი საყენი სახლ-კარის მიწა (ვენახებსაც შიგ ვანგარიშობთ) და რვა-რვა დღი-ური და ერთი მეექვსედი სახნავ-სათიბი.

XVI

ქუთაისის გუბერნიაში სულ 2532 კომლი ხიზანი ითვლე-ბა. ამათგან არიან: ქუთაისის მაზრაში—97 კომლი, შორაპნი-საში—261, ოზურგეთისაში—117, რაჭაში—19, სენაკისაში—139, ზუგდიდისაში—1718, ლეჩხუმისაში—181 კომლი. თუ სა-ხეში მივიღებთ, რომ ქუთაისის გუბერნიაში 44000 კომლი ნაყმევი ითვლებოდა, გამოვა, რომ ხიზნები აქ 6% ნაყმევთა რიცხვისას შეადგენენ. ამ 2532 კომლს ხიზანში ნაყმევენი არიან 2184 კომლი და 338 კომლი თავისუფალი გლეხი. ბატონ-ყმობის გაუქმებამდე 1169 კომლი ხიზანი ყოფილა, მას მერ-მეტ დახიზნებულან კიდევ 1025 კომლი.

ქუთაისის გუბერნიის ხიზნებ შორის 919 კომლი იმისთანანი არიან, რომელთაც თავიანთ ნაბატონართაგან საკომლო (на-дел) მიღებული აქვთ დებულების ოქმითა და გარდა ამისა ხიზნობის წესზედ სხვისი მამულებიც უჭირავთ, და 74 კომლი იმისთანა, რომელთაც ნასყიდი მამულები აქვთ და სხვისი მი-წებიც უჭირავთ, და დანარჩენნი 1263 კომლი კი წმინდა ხი-ზანია. ამ უკანასკნელთაგანი ქუთაისის მაზრაში 63 კომლია, შორაპნისაში—125, ოზურგეთისაში—20, რაჭაში — 10, სენა-კისაში—110, ზუგდიდისაში—892 და ლეჩხუმისაში—52 კომლი.

რაც შეეხება მას, თუ რაოდენი მიწები უჭირავთ ხიზნებს, ამაზედ მთავრობის წერილი ამბობს, რომ რადგანაც ქუთაისის გუბერნიაში დიდი ვიწროობაა და მამული ძვირად ჰფასობს, ხიზ-ნების საკომლონი დიდები არ არიანო. ორთა-შუა რიცხვით თითო კომლს ხიზანს მოსდის სახლ-კარის ადგილი არა უმეტეს ერთის ქცევისა* და სახნავ-სათიბი არა უმეტეს ხუთის ქცევისა

* ჩვენებურის ზომის დღიურის სამი ჩარეკია.

ფულად გადასახადს ძალიან ცოტანი იხდიან, ისიც მარტო ზუგდიდის მაზრაში და კომლზედ მოდის 20-30 მანეთამდე წელიწადში. უფრო მომეტებული ნაწილი ხიზნებისა მიწის მოსავალს იხდიან, ერთი მეოთხედიდამ ერთ ნახევრამდე მოსავლიდამაო, გარდა ამისა სახლ-კარისათვის ქცევაზედ სამს მანეთს, და ოთხს მანეთს ტყისათვისაო. სამეგრელოში უფრო ხშირია ერთი მესამედი მოსავლისა ღალად და იმერეთში ერთი მეოთხედიო. გარდა ამისა ბეგარას იხდიანო რამდენსამე დღეს წელიწადში.

აი ცნობები, რომელიც ოითონ მთავრობამ შეჰკრიბა და, სამწუხაროდ ჩვენდა, არ ვიცით, რა გზით არიან შეკრებილნი ეს ცნობანი; რა აზრი და საბუთი წაუძმღვარებიათ ხიზნების გასარჩევად სხვა მეკომურთაგან; ყველა სხვისა მიწის მხმარებელი მიუღიათ ხიზნად, თუ მარტო იგინი, ვინც ხიზნობის მართალ წესზედ დაბინავებულან სხვის მიწაზედ. ამიტომაც ძნელია თქმა, რამოდენად მართალია იგი რიცხვი ხიზნებისა, რომელიც აღნიშნულია მთავრობის სიაში. ამ რიცხვის სიმართლეზედ ბევრი რამ არის დამოკიდებული, ამას თქმა არ უნდა. მაინცდამაინც ეს კი გულდაჯერებით შეგვიძლიან წარმოვსთქვათ, რომ ხიზნები იმა რიცხვზე შესაძლოა ნაკლები იყოს და არასგზით მეტი კი არ იგულისხმება. ეს აშკარად საფიქრებელია, რადგანაც ხიზანთა შორის იმისთანანიც არიან მოხსენებულნი, მაგალითებრ, ქუთაისის გუბერნიაში, რომელნიც ხიზნად ძნელი ჩასათვლელნი არიან, იმიტომ რომ იქ ხიზნებში მოჰყოლიან ისინიც, ვისაც საკომლო მამული აქვთ ნაბატონართაგან და თავის საკუთარიცა, და ამასთან სხვის მიწასაც ჰხმარობენ სახნავად. რაკი ცნობების შემკრებელთ ერთი და იგივე აზრი არ წაუძმღვარებიათ იმის თაობაზედ თუ, — ვინ არის ხიზანი და ვინ არა, სარწმუნოდ საგულისხმოა, რომ ხიზანთა რიცხვში ზოგმა იმისთანანიც მოაქცია, რომელნიც სხვის მიწას ხმარობენ არა ხიზნობის წესითა, არამედ საღალეთა, იჯარიითა და მებრვე სხვა წესითა.

[1886 წ.]

პირმო და სთმომ მინათმულომელმე

(1886)

ქერძო და სათემო მიწათმფლობელობა

I

ვინც ჩვენებურს სოფლებს და მათს ეკონომიურს განწყობილებას და ვითარებას დაჰკვირვებია, ერთს დიდს ნაკლს შეჰნიშნავდა. ეს დიდი ნაკლი უფრო ძლიერ თავს იჩენს იმისთანა სოფლებში, საცა მომეტებული ნაწილი მკვიდრთა სახელმწიფო გლეხკაცობაა, ანუ, როგორც უწინ იტყოდნენ, სახასო. ამისთანა სოფლებში მიწათმფლობელობას ორგვარი თვისება შეჰრჩენია დროთა განმავლობაში, და რამოდენადაც დიდი ხანი გასულა, იმოდენად ეს ორგვარი თვისება მიწების მფლობელობისა უფრო განთვითფლებულა და განმტკიცებულა გლეხკაცობის თვალში. ეხლანდელი სოფელი რომ გაშინჯოთ მიწათმფლობელობის თვალთ, ჰნახავთ, რომ თითქმის ყოველი სახასო სოფელი მიწათმფლობელობის კვალობაზედ ორს დიდს ნაწილს წარმოადგენს. ერთი ნაწილი მიწებისა, უფრო უკეთესნი, უფრო შემუშავებულნი და უფრო მომცემნი, მკვიდრთა გლეხთაგან სათვითოოდ დაჩემებულნი არიან, კერძოდ განსაკუთრებულნი და საშვილიშვილოდ დაჰერილნი. ამგვარს მიწებს ზოგან ნაფუძრებს ეძახიან და უფრო ხშირად კი საბლის მამულებს. ამგვარი მიწები ჩვენთა გლეხკაცთა თვალში არაფრით და არა-ნიშნებით არ განირჩევიან კერძო საკუთრებისაგან, თუმცა კი, გლეხს რომ ჰკითხოთ, იგი მიწები სახასონი და სახელმწიფონი არიან. ამისთანა მიწები მემკვიდრეობით გადადის ერთილამ მეორეზედ;

გლეხი, პატრონი მიწებისა, აგირავენს, ჰყიდის ერთმანეთში თავისუფლად და დაუბრკოლებრივ. ჩვენს გლეხკაცობას არამც-თუ არ მოუთავსებია გულში, არამედ ფიქრადაც თავის-დღეში არ მოსდის, რომ ამგვარ მიწის აღებ-მიცემობაში, გადასვლა-გადმოსვლაში ვინმე წინ დაუდგება და ხელს შეუშლის. ასე მტკიცედა აქვს გულს და გონებაში გამჯდარი ამა მიწების საშვილიშვილოდ კუთვნილება, რომ ვერასგზით წინააღმდეგს ვერ დააჯერებთ. საიდან წარმოსდგა სასოფლო მამულებში ეს ამგვარი მიწათმფლობელობა სრულის კერძო საკუთრების ნიშნებითა, როგორ გამოცალკევდა იმ საერთო მფლობელობიდან, რომელიც უეჭველად ცნობილია მეცნიერებისაგან როგორც პირველყოფილი კაცთა საზოგადოების ეკონომიური ქვაკუთხედი, — ესე ყოველი შორი და რთული ამბავია და ამჟამად ამას ჩვენ ვერ გამოვუდგებით.

ხოლო ამას კი გულდაჯერებით ვიტყვით, რომ ეს საერთო მფლობელობა ჩვენთვისაც უცხო არა ყოფილა, როგორც არ ყოფილა უცხო მთელს ქვეყნის კაცობრიობისათვის. ამისი ნიშნები დღესაც თვალსაჩინოდ შერჩენია ჩვენს სოფელს. და მეორეგვარი სოფლის მიწებისა აშკარად გვეუბნებიან. ეს მეორეგვარი მიწები, ზოგან „სასოფლოდ“ წოდებულნი. ზოგან „საზოგადოდ“, ზოგან „სათემოდ“ და ზოგან „სახასო-დაც“, იმისთანა მიწებია, რომელიც ნაყოფიერებით პირველებზედ ნაკლებია, სოფელს მოშორებული და არავისაგან არ-დაჩემებული. აქ ვინც პირველად და ყველაზედ უწინ გუთანს მოჰკიდებს და მოხნავს, მოხნული მიწა იმ წელიწადს იმისია, მეორე წელიწადს სხვა ჰხნავს და ჰხმარობს. ყოველს მკვიდრს სოფლისას ნება აქვს, საცა-კი სხვას დაასწრობს, იქ მოხნას და რამდენიც უნდა, იმოღენა მოხნას. ხშირად, როცა ამგვარი სათემო მიწები მოუხნავად ჰრჩება და წელიწადი ხელს აძლევს, ამ მიწებს სასოფლოდ დააყოფილებენ ხოლმე სათიბად, მთელი სოფელი ინახავს ყორულს, და როცა სათიბად მოესწრობა, მაშინ ან სასოფლოდ სთიბვენ და მერე თივას იყოფენ. ან, მინამ გასათიბია. გასათიბს ადგილს წილ-წილად დაიყოფენ ერთმანეთში. თუ მიწები სათიბად არ ვარგანან, ზამთრის საძოვრად სასოფლოდ გასცემენ, ბევრჯერ უცხო კაცზედაც, და

აღებულს საბალახეს ან სასოფლო საჭიროებას ახმარებენ, ან იყოფენ ერთმანეთში.

რაკი ამ სათემო მიწებში ყველა მკვიდრს სოფლისას ნება აქვს, საცა უნდა და რამდენიც უნდა ჰხნას, რა თქმა უნდა — მდიდარი და შეძლებელი გლეხი შეუძლებელსა სჩაგრავს, იმიტომ რომ შეძლებული ყოველთვის შეუძლებელსა დაასწრობს ხოლმე გუთანსაც და ფარცხსაც. გარდა ამისა, ვიწროობამ აიძულა ბევრი მკვიდრი, რომ მამული სხვებსავე ვით გაისაკუთროს, დაიჩემოს. აქაც, რასაკვირველია, ყოველი გარემოება შეძლებულს გლეხს აძლევს უპირატესობას შეუძლებელის წინაშე. იშვიათი ამბავი არ არის, რომ შეძლებულს გლეხს სათემო მამულში უკეთესი და კარგა ბლომი ადგილები დაეჭიროს და დაეჩემოს საშვილიშვილოდ. ამ სახით, სხვანი ხელცარიელნი დარჩენილან და იმა შეძლებულისაგან თავისავე სათემო მამულს ღალთით იღებენ, რომ როგორმე თავი იჩინონ.

აი ის დიდი ნაკლი ჩვენის სოფლის ეკონომიურ განწყობილებისა, რომელიც დღეს ჩვენის სოფლის ტკივილს შეადგენს და რომელიც მიწათმფლობელობის საქმეს ერთის მხრით ძლევამოსილად კერძო საკუთრებისაკენ მიეზიდება, და მეორეს მხრით შესანიშნავის მარცხით — სათემოსაკენ. ამას, რასაკვირველია, შეელა უნდა. ამისთანაებში ყოველთვის გამჭირაზმა და მგრძნობიერმა გლეხკაცობამ იგრძნო ეს ტკივილი და წამალიც უპოვნა. ბევრგან განაჩენებია დღეს შემდგარი, რომელშიაც გლეხკაცობამ აშკარად აღიარა, რომ სახასო სოფელი — სოფლისაა საერთოდ და არა. თვითეთლის მკვიდრისა საკუთრივ. დაუდო რა თავის განაჩენს ეს დედააზრი საფუძვლად, დაადგინა, რომ ყველა მკვიდრი იმოდენად მონაწილეა მთელს სოფლის მამულში, რამოდენის მსურველიც არის, თუ სასოფლო მამული ყველას სურვილს გასწვდა. და რაკი დღეს მეტნაკლებობაა ერთმანეთში და დიდი უსწორმასწორობა. განაჩინა — ხელახლად დაიდვას საბელი და გაყოფილ იქმნას სასოფლო მამულები. ამისთანა განაჩენები უკვე შემდგარია ქართლსა, კახეთსა, სომხეთსა და ტფილისის მაზრის სოფლე-

ბის მიერ. ჯერ მარტო ტფილისის მაზრაში 45 სოფელს შეუდგენია ამისთანა განაჩენი, აქედამ 12-ს უკვე დაუყვია კიდეც მამულები, 11-ი შესდგომია დაყოფასა. ქართლში 16-ს სოფელს შეუდგენია განაჩენი, მათში 10-ს კიდეც დაუყვია მამულები, 2-ს განაჩენი არ შეუდგენია და ხელი კი მიუყვია. და 4-ი უკვე შესდგომია და მებრეე სხვანი.

ამაზედ არა ერთხელ მოგვიხდება კიდეც ლაპარაკი ჩვენს გაზეთში და დღეს მარტო აღვნიშნეთ რა ეს სასიამოვნო და ფრიად სასარგებლო ფაქტი, ჩვენის მხრით ვიტყვი, რომ ბატონ-ყმობის მოსპობის მერმეთ ამისთანა დიდმნიშვნელობიანი და ერთობ დიდი საქმე, ჩვენის შინაურის ცხოვრების შესახები, არა ყოფილა, და არ მომხდარა.

II

სახასო სოფლის მიწების დაყოფა ახალი ამბავი არ უნდა იყოს ჩვენის ეკონომიურის ცხოვრებისათვის. ქართლსა, კახეთსა, სომხეთსა, ფშავსა, ხევსურეთსა და თუშეთში, მთავრობის დახმარებით, ხელი მიუყვიათ კიდეც ამ საქმისათვის და სწორედ აქედამა სჩანს უტყუარად, რომ ჩვენს გლეხკაცობას ანდერძად დარჩენია ძველთა დროთაგან. თორემ ეს რომ ახალი ამბავი იყოს, იუცხოებდნენ ჩვენში, ახლა კი მშვიდობიანად და უჩუმრად შეიწყნარეს. გარდა ამისა, ჩვენ დარწმუნებით ვიცით, რომ გლეხკაცობამ ამ საქმეს ხელი მოსჭიდა თავისის საკუთარის თაოსნობით. ესეც უტყუარი ნიშანია, რომ ჩვენში ეგ მამულების დროგამოშვებით დაყოფა ჩვეულებად ყოფილა ძველათგანავე და ჩვენს გლეხკაცობას გუნებაში შეჰრჩენია, ანდერძად დარჩომია.

რომ ამ დიდის საქმის წარმართვისათვის გზა გავიხსნათ. რომ შევიგნოთ, ხელი როგორ უნდა შეიწყოს, რათა ამ ძველმა ჩვეულებამ არ მიიძინოს, — საჭიროა ცხადად წარმოვიდგინოთ, რასთანა გვაქვს ამ შემთხვევაში საქმე. ამას იმიტომ ვამბობთ, რომ ხშირად გვესმის სამღურავი და ჩივილი გლეხკაცობისაგან, ვითომც მამულების დაყოფის საქმე, ყველასა-

გან თითქმის ერთხმად საჭიროდ აღიარებული, აღსრულებაში ცუდად მოდისო.

ამისათვის ჩვენ საჭიროდ დავინახეთ, ამ დიდს და რთულს საქმის ზოგიერთ მხარესათვის, ჩვენი შეძლებისამებრ, ცოტაოდენი შუქი მიგვეყენებინა და ჩვენი საეჭვი* სხვისთვისაც გაგვეზიარებინა.

მივიღებთ რა მხედველობაში, რომ მიწების დაყოფა უსათუოდ სოფლის განაჩენით უნდა მოხდეს, — აშკარაა, პირველი კითხვა ის არის: ჩვენში ვის უნდა ჰქონდეს ხმა განაჩენის დადგენაში? თვითთველს მუშაკაცს კომლისას, თუ კომლის თავაკაცს? მეორე: ვადა ხელახლად დაყოფისა მერმისისათვის წინათვე უნდა იყოს მოხსენებული განაჩენში, თუ არა? მესამე: მამულები კომლზედ უნდა დაყოფილ იქმნან, თუ მუშაკაცობაზედ კომლში? საჭიროა თუ არა, რომ განაჩენში წინათვე, მამულების რაოდენობის კვალად, განსაზღვრულ იყოს უდიდესი და უმცირესი წილი თვითთველის კომლისა? კარ-მიდამო, ვენახები, ნაფუძრები გასაყოფს მამულში უნდა ჩავარდეს, თუ არა? შესაწყნარებელია თუ არა გლეხის საჩივარი, ოდეს იგი მამულის დამყოფავთაგან რასმე უსამართლობას ჰგრძნობს თავის-თავის შესახებ? თუ შესაწყნარებელია, როგორ და რა გზით უნდა აღდგენილ იქმნას დარღვეული სიმართლე გლეხისა?

ვიდრე ამ ცალ-ცალკე საგანს ცალ-ცალკე პასუხს მივცემდეთ, საჭიროა ყოველს ამას ერთი უტყუარი სათავე მოვუპოვოთ და იქიდან წარმოვადინოთ ყოველივე მსჯელობა. ამისთანა სათავე თითონ სოფელია. პირველი, რასაც ამ შემთხვევაში ზედ უნდა წააწყდეს ძალაუფლებურად კაცი, შემდეგია: თითონ ჩვენი სოფელი, როგორც ეკონომიური ცალი**, თვითმყოფი ცალკე სხეული, რა საფუძველზეა დამყარებული და აგებული?

არავინ არ შეგვეცილება ესთქვათ, რომ ჩვენი სოფელი დამყარებულია და აგებული კომლეულობაზედ და არა თვი-

* საეჭვი — *предположение*. ამ აზრით არის ხმარებული ეს სიტყვა ვისრამიანში. იხილეთ გვერდი 32, 35 და 131.

** *Единица*.

თოფელს ჰასაკში მოსულ მუშაკაცზედ, როგორც რუსული „МИР“-ია. ყოველისფერი ჩვენს სოფელში კომლზედ არის და ყოფილა უწინაც გაანგარიშებული. თვლაში კომლია, სახელმწიფო და სასოფლო ხარჯში კომლია, ბეგარაში, მამულში, სულ ყველგან იგივე კომლია ანგარიშში. რუსეთში-კი ყოველი ეს თვითოეულს ცალკე სულზეა. ამ განსხვავებას დიდი მნიშვნელობა აქვს, როგორც გლეხკაცობის ცხოვრებაში საზოგადოდ, ისეც მამულის დაყოფვაში კერძოდ.

რუსულ МИР-ში, იმის მიზეზით, რომ ყველაფერი სულზეა გაანგარიშებული, თვითოეული კაცი ცალკე ძალაუნებურად სოფლის ჯუქამშია ჩაბმული; წასვლა-მოსვლა მისი დაბრკოლებულია, ყველაფერში — გარეთ სამუშაოზედ წასასვლელადაც-კი — სოფელს უნდა დაეკითხოს, მისი ნებართვა აიღოს; სოფელს შეუძლიან ეგ ნებართვა არ მისცეს და შინ დააბას. იმიტომ რომ იქ ყველაფერის გამძლოლი, სახელმწიფო, თუ სასოფლო ხარჯის მხდელი, სულია და არა კომლი. რაკი სული ბინას მოიშლის, ყველაფერი უნდა მოიშალოს. ამ სახით, იქ თვითოეულის სულის ნება შეკრულია და თითქმის მთლად ღობეშემორტყმული, არც იქით და არც აქეთ გაძვრა არ შეუძლიან სოფლის დაუკითხავად და ნებადაურთველად.

ჩვენში, იმის მიზეზით, რომ ყველაფერი კომლზეა აგებული, თვითოეულ კომლის კაცს ცალკე არაფერი მნიშვნელობა არა აქვს სოფლისათვის, ამიტომაც სრულიად თავისუფალია. თვისი ძალი და ღონე, როგორც უნდა და სადაც უნდა, იქ ამოქმედოს; ამაში სოფელს არავითარი ნება არა აქვს დააბრკოლოს, ოღონდ კომლი იყოს, იმიტომ რომ აქ ჩვენში ყველაფერის გამძლოლი, სახელმწიფო, თუ სასოფლო ხარჯისა და ბეგარისა. კომლია. რაკი კომლი მოუშლელია, ეკონომიური და საზოგადოებური დედაბოძიც სოფლისა მოუშლელია. თუნდაც სულ, რაც ქუდოსნები არიან კომლში, დაიქსაქსონ თავის ნებისამებრ. აქ, ჩვენში, სოფელი არა ჰხუთავს ცალკე კაცს, თავისუფალს გზას აძლევს, რადგანაც აქ, ჩვენში, სოფლის ჯუქამში მარტო კომლია და არა ცალკე კაცი.

აქედამ ცხადია, რა პასუხი უნდა მიეცეს ჩვენგან დაყენე-

ბუღს პირველს საკითხავს: ვის უნდა ჰქონდეს მამულების დაყოფის განაჩენში ხმა? აქ მარტო ერთი პასუხია შესაძლებელი: კომლის მოთავეს, კომლის უფროსს კაცს. თუ ძველ დროთაგან დღემდე ამგვარს წყობას ჩვენის სოფლისას ძირი არ შეერყა და არ შეეცვალა, თუ დღევანდლამდე ამას წუნი არსაით უჩანს, არავინ უჩივის, არავისაგან შებლაღუდი არ არის, აშკარა საბუთია, რომ კომლეული წყობილება უფრო საკეთილად და სახეიროდ მიუჩნევიან, როგორც თვით სახელმწიფოს, ისეც თითონ გლეხკაცობასაც, რომელიც დღესაც მაგრად ეჭიდება ამ წყობილებას და ხელიდამ არ უშვებს. საკიროა, ჩვენის ფიქრით, ეს გარემოება ხელზედ მაგრად დაიხვიოს კაცმა მამულების დაყოფის საქმეში და გაკანონდეს, რომ ამ საქმეში მარტო კომლის თავკაცსა ჰქონდეს ხმა.

დანარჩენს საკითხავებზედ თავ-თავის დროს მოვილაპარაკებთ.

III

დღესაც დარჩენილი და ძველ გუჯრებში ყოველთვის ხმაოებული სიტყვა „საკომლო“ იმისი საბუთია, რომ მამულის ჭერის საქმეშიაც ნიშანში ამოღებული კომლი ყოფილა და სხვა არა-რა. „საკომლო“ ნიშნავდა ცალკე კომლის მიერ დაჭერილს და მის სამყოფს მამულსა და მამულის უდიდეს ზომასაც. სხვადასხვა ადგილას ეს „საკომლო“ სხვადასხვა ზომისა იყო: ზოგან ათი დღიური, ზოგან ოცი, ზოგან ორმოცი და სამოციცა*. აშკარადა სჩანს, რომ ეგ „საკომლოს“ სიდიდე იმაზედ იყო დამოკიდებული. — სად რამდენი მამულია საკმარისი ცალკე კომლის სარჩენად და სახელმწიფო და სასოფლო სამსახურის გადასახდელად. იქ, საცა ჰავეისა და მიწის თვისება ისეთი იყო, რომ უფრო პირუტყვთ მოშენება ხეირობდა, „საკომლო“ დიდი ყოფილა, რადგანაც პირუტყვთ მოშე-

* აქ უნდა შევნიშნოთ, რომ ჩვენ არსად არ შეგვხვედრია, სადმე „საკომლო“ ათს დღიურზედ ნაკლები ყოფილიყოს და სამოცზედ მეტი. ზოგნი ან-ბოტენ, ოთხმოცი დღიურიც ყოფილა თურმე.

ნებას დიდი ადგილი უნდა. საცა პური და სხვა ამგვარი კარგად მოდიოდა და უმთავრესს წყაროს გლეხის ცხოვრებისას შეადგენდა, იქ პირველზედ ნაკლები იყო. სადაც ყურძენი და ხილეულობა კარგად ხეირობდა და მით ერი თავს ირჩენდა, იქ უფრო ნაკლები ყოფილა. ამ სახით, „საკომლო“ მთაში ერთის ზომისა იყო, ქართლში მეორისა, კახეთში მესამისა და ესევე სხვადასხვა ადგილას. გუჯრებში წშირად ნახსენებია, — გიწყალობეო აქა და აქ ამდენი და ამდენი საკომლო. მაგ აზრითვე ხმარებულა „საკომლო“ ნასყიდობისა, გაყრისა და განსამართლების ოქმებში. ცხადია, რომ „საკომლო“ — ჩვენის ქვეყნის თვითოეულ მხარისათვის (ვალკე — ერთი განსაზღვრული ზომა ყოფილა, ყველასაგან ერთნაირად ცნობილი და ერთნაირად აღიარებული. უწინ სოფელში რომ გეტქვათ: ეს ერთი „საკომლოა“, ყველამ იცოდა, რაზედ და რამდენზეა ლაპარაკი. ამ-სახითაც კომლი ჩვენს სოფელში წარმოადგენდა არამცთუ საზოგადოებრივს სხეულს, არამედ ეკონომიურსაცა. დღესაც ეგრეა, თუმცა სიტყვამ „малая“ — მაღედანი დააცლევინა „საკომლოსა“

ამ კომლზედ აგებულმა ჩვენებურმა სოფელმა სხვა გზითაც იჩინა თავისი თავისებურობა. ჩვენი ქვეყანა, უფრო ბევრწილად, და მომეტებულად — რასაკვირველია — ჰავითა და დედამიწის მომცემლობითა, სულ სხვაა, და ამ მხრით თითქმის არაფერში ჰგავს რუსეთსა. ამ ჰავისა და მიწის გამო ჩვენებური მიწათმფლობელობა სოფლისა სხვარიგად წარმართა. ჩვენში ყურძენი და მრავალგვარი ხეხილი ჰხარობს, ვენახი და ხილნარი საკმაოდ სარჩოს მომცემია, ასრე რომ ბევრგან ჩვენის გლეხკაცის ცხოვრების იმედი ამაზეა დამყარებული. ვენახისა და ხეხილის გაშენება ცოტა ადგილს და დიდს გარჯას, დიდს ხარჯს, დიდს დროს თხოულობს. ვენახსა და ხილნარს შიგ ჩატანილი აქვს უკვდავ განძავით წინაპართა მთელი ჯაფა, მთელი მხნეობა და მეცადინეობა. ამიტომაც, ჩვენებურ გლეხკაცს ვენახი და ხილნარი მარტო გამორჩომის წყაროდ კი არ მიაჩნია, არამედ იმ წმინდა აუზადაც, სადაც მის მამა-პაპას თვისი ოფლი მიუდენია და

მიუხარებია საშვილიშვილოდ. ჩვენებურ გლეხკაცის თვალში მის ვენახს, მის ხეხილის ბაღს, მის ნათუძარს თავისი ისტორია აქვს, მართალია — ბუნდი, წარსულის ღრუბლისაგან გამოურკვეველი, მაგრამ ღრმად კი ჩაჭედული გულში, რომ ვენახი, ხეხილის ბაღი, საღაროა მის წინაპართა ჯაფისა, გარჯისა და მხნეობისა.

ამიტომაც ძნელია ჩვენის გლეხკაცობისათვის ადგილიდამ დაძვრა. ამიტომაც იშვიათია ჩვენში უბინაოდ ტანტალი და სულ ცნობილი არ არის ერთგვარი დანაშაულობა, რომელსაც „*нродяжничество*“ ჰქვია. ამიტომაც ჩვენში ბინადარს მცხოვრებს „მკვიდრი“ ჰქვია და არა „დგმური“, როგორც ზოგიერთს ენაშია. ჩვენში რომ გლეხკაცმა თავი დაანებოს თავის ადგილს, უნდა ჯერ გულიდამ ამოიღოს თავისი თემი, თავისი ოჯახის წარსული, თავისი მამა-პაპა, რომელთა ნაშთი, ძეგლი თვითოეული ვაზია, თვითოეული ხეა, მამა-პაპის ხელით დარგული და ოფლით მორწყული, და რომელსაც იგი სამკვიდროს ეძახის. ყოველ ამის გულიდამ ამოღება ძნელია.

ამ გარემოებას სოფლის მამულის მფლობელობაზედ თავისი ზედმოქმედება უნდა ექონია. ეგ ზედმოქმედება იმაში სჩანს, რომ თუმცა ჩვენს სახასო გლეხობას სასოფლო მამული სოფლისად მიაჩნია საერთოდ, და ამ აზრს არა შემთხვევაში არ ეუბრება, მაგრამ ამასთანავე თავისი საკომლო ადგილ-მამული საშვილიშვილოდ ეგულება. აქ ერთის მხრით — საშვილიშვილოდ გულეება მამულისა და — მეორეს მხრით — მამულების დაყოფვა, მაშასადამე, თითქმის თავისად არ-გამოლოდინება, ერთმანეთს ეპირისპირებიან, ვითარცა წყალი და ცეცხლი. პირველ შეხედვით საოცარია, როგორ მოუთავსებია ჩვენს გლეხკაცობას ორი ამისთანა ერთმანეთის დამშრეტი საგანი? მაგრამ, აბა ნახეთ, რა ჰკვიანურად, რა წინდახედულობით ერთი მეორესთან მოურიგებია და შეუთვისებია!

ჩვენს გლეხკაცობას, რომელსაც უწამებია, რომ სოფელი სოფლისაა და ამასთანავე საშვილიშვილოდ გამოლოდინება მამულისა გულში. ჩარჩენია, ვადა არ დაუდვია მიწების დაყოფისათვის. მამული, მისის ფიქრით, კუთვნილია თვითოეულ-

ლის კომლისა, ვიდრე სოფელს არ გაუჭირდება და თითონ სოფელი არ აღიარებს მამულების დაყოფის საჭიროებას. ეს საჭიროება დამოკიდებულია მეკომურთა გამრავლებაზედ სოფელში და სხვა იმისთანა იშვიათ გარემოებაზედ, რომელიც ბუნებითად ძალიან გვიან-გვიან იჩენს თავსა და შორს მერმისს ეკუთვნის. ორმოცი და სამოცი წელიწადი გლეხკაცისათვის მთელი საუკუნოებია. თითონ სიტყვაც „საშვილიშვილო“, გლეხკაცისაგან ასე შეყვარებული და ასე ხშირად ხმარებული, სხვა არა არის რა, გარდა ორის თაობის დროთა სიგრძის აღნიშვნისა: შვილისა და შვილისშვილისა. თითქო ამას იქით გლეხკაცის თვალი აღარ სწვდებაო.

ესე არ არის რუსეთში. იქ ყოველს მიჩემებული აქვს მამული ვადით. და ეს ვადა წინათვე განსაზღვრულია, წინათვე დადებულია. უფრო ხშირად 10, 12, 15 წელიწადზედ მეტი არ არის. აქ გამოლოდინება მამულისა საშვილიშვილოდ ვერ ისადგურებს და ფეხს ვერ მოიკიდებს, იმიტომ რომ ამნაირს მფლობელობას მამულისას წინათვე ცნობილი ვადა აქვს და ისიც მოკლე. ამ მოკლევადიანობას მფლობელობისას ერთხმივად უჩივიან რუსეთში, როგორც *МНП*-ის მომხრენი, ისეც მოწინააღმდეგენი. მართალიც არიან. ადამიანს მამულის საფუძვლიანად გაპატივებასა და კეთებაზედ გული არ მისდის, როცა არამეტუ თავისად არ გამოელოდინება, არაშედ დიდის ხნობითაც მისი ხელში შერჩენა არ ეგულება. კერძო საკუთრების დიდი ღირსება, მის მომხრეთა და მოწინააღმდეგეთაგან ერთხმივად აღიარებული, მამულის ჭერის ხანგრძლივობაა ერთსა და იმავე ხელში, წინათვე ბოლოდაუნახველი და, მაშასადამე, წამქეზებელიც ადამიანისა, რომ მის გაპატივებასა და კეთებაზედ არასფერი დაჰზოგოს.

ჩვენმა გლეხკაცობამ, რაც კარგი რამ არის კერძო საკუთრებასა და სათემო მფლობელობაში, ერთსაც ჩამოათალა და მეორესაც და ერთად შეადულა. იმით, რომ ჩვენმა გლეხკაცობამ მამულების დაყოფას ვადა არ დაუდვა და დროთაღმსვლელობას კი არა, იმისთანა გარემოებაზედ მიაგდო საქმე, რომელიც კაცმა წინათვე არ იცის, როდის გამოიჩენს თავს

და გვიან-გვიანაც იჩენს, — მიწათმფლობელობას ხანგრძლივობაც კერძო საკუთრებისა საკმაოდ შეარჩინა და სათემო მფლობელობის სამართლიანი სასწორიც არამცთუ უღელში არ გადასტეხა, არამედ გაუმრუდებლად შეიმავრა ხელში. თუ ზემოთქმულს მხედველობაში ვიქონიებთ, პასუხიც აშკარაა და მზა იმ ორის საგნის გამო, რომელიც სხვათა შორის გუშინდელს წერილში მოვიხსენიეთ, სახელდობრ: ვადა წინათვე უნდა დანიშნულიყოს სოფლის განაჩენში სამერმისოდ მამულების დაყოფის შესახებ, თუ არა და კომლექსულობაზედ უნდა დაყოფილ იქნას სასოფლო მამული, თუ არა? ამაებზედ ჰოს მეტი არა ითქმის რა ჩვენში. ჩვენ საჭიროდაც ვხედავთ, კანონად დაიდვას, რომ არამც და არამც სოფელმა განაჩენში არავითარი ვადა არ მოიხსენიოს და თითონ მამულების დაყოფვაში მარტო კომლი იყოს სახეში მიღებული და სხვა არა-რა.

IV

რუსეთის მიწ-ში ადგილ-მამული ყოველს თვითოეულს სულს კომლისას მიეზომება ხოლმე და, მაშასადამე, თვითოეული ცალკე კაცი ოჯახისა ცალკე მონაწილეა სასოფლო მამულში. მაგრამ არ შეგვიძლიან ამ შემთხვევაში ყურადღება არ მივაქციოთ ერთს განსაკუთრებულს თვისებას რუსეთის მიწისას. იქ თვითოეულის კაცის ცალკე მონაწილეობა სოფლის მამულში არამცთუ მარტო უფლებაა, არამედ მოვალეობაცა: ვერავინ ვერ იტყვის უარს წილად ხდომილ მამულის აღებაზედ; ჰსურს, თუ არა ჰსურს, უნდა უსათუოდ აიღოს მამული, რაც და საცა შეხვდება დაყოფის დროს. ამას თავისი მიზეზი ჰქონდა რუსეთის ერის ერთგვარ თვისებაში, რომელმაც ყველასაგან ცნობილი „იურის დღე“ („Юрьев день“) შეჰქმნა და ამ თვისებამ არამცთუ სოფლის მამულში მონაწილეობა მოვალეობად გახადა, არამედ თითქმის თითონ ბატონ-ყმობაც კი ნაყოფად გამოიბა. ეს ადვილად აყრა ერთის ადგილიდამ და გადასვლა მეორე ადგილზედ. რომელიც წელიწადში

ერთხელ რუსეთის ერს ჩვეულებად ჰქონდა, დიდი მავნებელი ჩვეულება იყო, როგორც სახელმწიფოსათვის, ისეც თითონ საზოგადოებისა და სოფლისათვის, — და აი, ჩვენის ფიქრიც, სად უნდა მოინახოს მიზეზი, რომ მამულის აღება სოფელში მოვალეობადაც იქცა რუსეთში, გინდა თუ არა, მამულში უნდა იჯდე და აკეთო.

ჩვენში თავის-დღეში ეგ არ ყოფილა. ჩვენში არამცთუ ცალკე კაცი, თვით კომლიც ამ მოვალეობისაგან დახსნილი იყო: სურდა — აიღებდა მამულს, სურდა — არ აიღებდა. შესანიშნავია, რომ ერთხელ მამულზედ ხელაღებულს კომლსა ნება არ ერთმეოდა მოსულიყო და თავის სოფლისათვის მამული ეთხოვნა. დღესაც თითქმის ესეა, თუმცა ამ სამართლიანს ჩვეულებას მამულის სიღიწროვემ და კომლთა გამრავლებამ ზოგან სახე შეუცვალა და ძალ-ღონე მოაკლო.

ჩვენ მაგალითები ვიცით, რომ მამულები დაეყოთ და სხვაგან წასულებისათვის სოფელს ცალკე მამული შეენახოს, ვინიცობაა მოვიდნენ, უმამულოდ არ დარჩენიო. ამ სახით, სოფლის მამულში მონაწილეობა ჩვენში, ცხადია, მარტო უფლება იყო და არასდროს მოვალეობად არ ყოფილა. რაკი ესრეა, განსაზღვრას უდიდესის და უმცირესის წილისას თვითოეულ კომლისათვის არც სიმართლე და არც საბუთი აქვს ჩვენში. ამიტომაც, საცა-კი მამული საკმარისია, ყველგან მიღებულია, კომლმა რამდენიც ჰსურს იმდენი მამული დაიჭიროს, ჰსურს ლიტრიანებში მოიქციოს თავი, ჰსურს — ნახევარ-ლიტრიანებში, ჰსურს — ჩარეჭიანებში, და ამაში დამშლელი და მოდავე არა ჰყავს, რასაკვირველია, ეს არ ითქმის იმ სოფლებზედ, საცა მამული ცოტაა, ვიწროობაა, და ყველას უნდა თანასწორი წილი ირგუნოს. აქ ჩვეულება კი არ მოქმედობს, არამედ გაჭირვება, და ამიტომაც ამგვარი შემთხვევა ჩვენის დედაზრის შესარყევად არ ივარგებს.

მაშასადამე, წინათვე სოფლის განაჩენში მოხსენება მისი, რამოდენაზედ მეტი და რამოდენაზედ ნაკლები მამული არ უნდა ეჭიროს თვითოეულს კომლს, არ უნდა შეწყწარებულ იქმნას. ხოლო ეს კი საჭიროა, სოფლის ყრილობამ თავის

განაჩენს ცალკე სიაც ზედ დაართოს, რომელი კომლი რამდენს მამულს ნდომულობს, თუ ვინიცობაა მამული საკმა-ისია, თუ არა და, რაც ხვდება წილად,—და სად უნდა მიეზომოს. ეს რომ აუცილებელ და უსათუო წესად დაიდვას, მაშინ სოფლის მამულების დამყოფნი ვერავის დასჩაგვრენ, თავის ნებაზედ არ მიუთითებენ, აი შენ აქ გარგუნეთ მიწაო, და ამით სათა-ვეშივე მოწყვეტილ იქნება წყარო იმ სამდურავისა და ჩივი-ლისა, რომელიც დღეს ბევრგან ისმის გლეხკაცთა მიერ. მაშინ მამულების დამყოფნი, სოფლის მიერ ამორჩეულნი, მარტო აღმასრულებელნი იქნებოდნენ იმისა, რაც დადგენილია სოფ-ლის კრებისაგან, საცა თვითოეულს კომლს თავისი ხმა აქვს და, მაშასადამე, შეძლებაც — თავისი ინტერესი ასე თუ ისე დაიცვას.

V

გუშინდელს ნომერში ჩვენი აზრი გამოვსთქვით იმისდა შესახებ, რომ არ უნდა იყოს შეწყენარებულ. თუ სოფლის მამულების დაყოფის განაჩენში მოხსენებულია რამდენზედ მეტი თუ ნაკლები სახნავი მიწა არ უნდა ერგოს თვითოეულს კომლსა. სახნავ მიწების შესახებ—ამ აზრს, ჩვენის ფიქრით, სამართლიანი საბუთი მიუძღვის, და რაც ვიცოდით ამ სა-განზედ, უკვე ვსთქვით კიდევ. დავგრჩა ვენახები, კარ-მიღა-მო და ნაფუძრები. ვენახები, თქმა არ უნდა, ისე უნდა დარ-ჩეს, როგორც დღეს კომლს უჭირავს და სოფელს უნდა აეკრძალოს ამისი გაქრა-გამოჭრა, თუ. ვინიცობაა, თითონ ვენახის პატრონის ცალკე ნება არ იქნება. ხოლო იქ. საცა მიწების ვიწროობა და ნაკლებობაა, იქ ვენახების სივრცე-ბიც საერთო მიწების სათვალავში უნდა ჩავარდეს, ასეთი საერთო ჯამი მიწების რაოდენობისა თვითოეულს კომლზედ უნდა დაიყოს და მერე თვითოეულს კომლს ნარგებ წილიდამ გამოერიცხოს სივრცე ვენახისა და დანარჩენი სახნავი მი-ცეს. თუ ამის შემდეგ აღმოჩნდება, რომ ვენახის სივრცე კომლისა სჭარბობს მთელს წილს, რომელიც უნდა შეხედეს,

მაშინ მეტი გზა არ არის, ვენახი უნდა მთლად შერჩეს კომლსა, თუ თითონ არ მოიწადინებს სახნავის აღებას ვენახის ნაწილის სანაცვლოდ. აქ სამართალი ითხოვს, რომ ეგრე ნებით დათმობილს ვენახში ერთი-ორად სახნავი მიეცეს საუკეთესო მიწების ფარდში.

ესევე არ ითქმის კარ-მიდამოზედ. ამ შემთხვევაში მეტის-მეტი ნაკლებობა და უსამართლობაა ჩვენებურს სოფლებში. ზოგი ისეთი კომლია, რომ მთელს დღიურზე გადაჰიმულია, ზოგი იმისთანა, რომ იქავ გვერდით სული ეხუთება ვიწროობისაგან. ამის გამო სოფელს უნდა ჰქონდეს ნება, და მოვალეობაც, წინათვე განაჩენში მოიხსენიოს, რამოდენაზედ მეტი სასახლე არ უნდა ექიროს თვითოეულს კომლსა და რამოდენაზედ ნაკლები, და ვის რამდენი უნდა ჩაეჭრას, რა მხრით ჩაეჭრას და ვის მიემატოს. ყოველივე ამისი სია სოფლის განაჩენს ზედ უნდა დაერთვას. გლეხთა საჩივარის საგანი, როგორც გვესმის, უფრო სასახლის ადგილების გაჭრა-გამოჭრისაგან არის დღეს წარმომდგარი. რადგანაც ამის შესახებ განაჩენსა და მასზე დართულს სიაში არა არის-რა მოხსენებული, ამორჩეულნი დამყოფნი თავის ნებისამებრ ერთს უჭრიან თურმე და მეორეს აძლევენ და გამკითხავი არავინ არის. რომ ამ თვითნებობას ბოლო მოეღოს და ამ დიდს საქმეს უსამართლობა, რაც შეიძლება ადამიანის ბუნებისაგან, ნაკლებ შეჰყვეს და შეეპაროს, ჩვენის ფიქრით საქიროა და აუცილებლადაც, სოფელმა წინათვე გადასწყვიტოს, სიით აღნუსხოს,—ვის, სად, რამდენი და რა მხრით ჩაეჭრას ცარიელი სასახლე ადგილი, და ვის, სად, რამდენი და რა მხრით ჩაემატოს. სოფელი, საცა ყოველს მეკომურს და უფროსს კომლისას ნება აქვს თავისი სთქვას, ძნელად შესცდება ამგვარებში, და თუ განუზრახველი რაიმე შეცდომა მოუვა, ჩვენი გლეხკაცი სოფლის სახელით უფრო მეტად შეიწყნარებს შეცდომასა, ვიდრე თვითნებობას ორისა და სამის კაცისას. ●

ნაფუძრები, ესე იგი გაპატივებული მამული, დიდს საფასურშია ჩვენში, ზოგან ვენახის ფასად უღირს გლეხკაცსა.

ეს ამისთანა მიწები უფრო კარზედა აქვს გლეხკაცსა და სასახლის ადგილს ზედ-გამობმულია. ძლიერს კაცს ერთხელ ნარგები კარზედ ახლო მიწა ხელში შეუმაგრებია, ან ძალმომრეობით დაუჭერია, ან წაურთმევია სხვა ხელმოკლე კაცისათვის, ან ფულით თუ რითმე დაუხარბებია გაჭირვებული და ისე ჩამოურთმევია. ეგ მართალია, მაგრამ, უეჭველია, გაპატივება და განაყოფიერება ძვირად დასჯდომია. ჩვენის ფიქრით, ნაფუძარი ან უნდა მთლად შერჩეს გლეხკაცს, ან ისიც დასაყოფ მამულად ჩაითვალოს—იმისდა მიხედვით—ჭარბობაა სოფელში მამულისა თუ ნაკლებობა. ორსავე შემთხვევაში ერთს დღიურს ნაფუძარზედ ერთ-ნახევარი სახნავი მიწა უნდა შეეწონოს საუკეთესო მიწების ფარდში. თუ ვინიცობაა, ჭარბობაა მამულისა, ნაფუძრის პატრონმა საუკეთესო ფარდში თავის ნაფუძრის ერთს დღიურში დღიურ-ნახევარი სხვას უნდა დაუთმოს თავის წილიდამ, თუ ნაფუძრის შერჩენა ჰსურს. თუ მამულის ნაკლებობის გამო ნაფუძარი ცოტად თუ ბევრად უნდა ჩაეჭრას, მაშინ მან, ვისაც ეგ ჩაჭრილი ერგება, თითო ნაჭერში ერთ-ნახევარი უნდა დაუთმოს ნაფუძრის პატრონს საუკეთესო მიწების ფარდში თავის წილიდამ. ამისიც სია უნდა იყოს შეპდგარი თითონ სოფლის მიერ და სოფლის განაჩენზედ უსათუოდ ზედ-დართული.

VI

ჩვენ წინანდელ წერილებში, ჩვენის შეძლებისამებრ, გამოვსტევიტ ჩვენი აზრი იმაზედ თუ,—მამულების დაყოფის სოფლის განაჩენში რა და რა საგანი უნდა იყოს წინათვე განსაზღვრული, სოფლის მიერ გადაწყვეტილი და განაჩენში უსათუოდ მოხსენებული. ჩვენი განზრახვა ამ შემთხვევაში ის იყო, რომ მარტო იმისთანა საგნები აღგვენიშნა, რომელთა განუსაზღვრელობაც მიზეზად ჰხდება გლეხკაცთა სამდურავისა და საჩივრისა. ჩვენ გვგონია, რომ რაკი ეგ საგნები წინათვე განსაზღვრულ და მოხსენებულ იქნებიან სოფლის განაჩენში, ამით,

თუ სრულად არა, ბევრი მიზეზი სამღურავისა და საჩივრისა სათავეშივე მოსწყდება და, მაშასადამე, თითონ დაყოფვა მამულებისა სახასო გლეხთა შორის ზედ არ შეიგრენს წუნსა და გლეხაკს გული არ აეყრება ამ დიდს და სახირო საქმეზედ. მაშინ თუ რამ აიძულებს გლეხაკს სამღურავისა და საჩივრის გამოსათქმელად, — ეგ მარტო მამულის დამყოფათა მოქმედება იქნება და მარტო სოფლის განაჩენის აღსრულების შესახები. აქ ყოველივე ურიგო მოქმედება დამყოფათა, მათი განუზრახველი, თუ განზრახული შეცდომა, ადვილად გასასწორებელი შეიქნება. ამ სფეროში, ესე იგი სოფლის განაჩენის აღსრულებაში, გლეხაკს ნება უნდა ჰქონდეს საჩივრისა, ოდეს იგი მამულის დამყოფათაგან რასმე უსამართლობას ჰგრძნობს თავის-თავის შესახებ. ეს უეჭველია და ამაში არასოდეს უარი არ უნდა ეთქვას მოჩივარსა საქმის გაურჩევლად.

ხოლო საქმე იმაშია, — ვის უნდა მიჰმართოს გლეხმა ამ შემთხვევაში, ვინ უნდა გაურჩიოს საჩივარი და შესაფერი გადაწყვეტილება დაუდგინოს? საზოგადოდ მართლიერების მეცნიერებაში მიღებულია, ყველგან მართლმსაჯულების წესად დადებულია, რომ რომლის დაწესებულების განაჩენი მოდის აღსრულებაში, იმავე დაწესებულებამ უნდა განიხილოს და გაარჩიოს ყოველივე საჩივარი, აღსრულებისა გამო გამოწვეული, და ამ მხრით დარღვეული უფლება აღადგინოს. ჩვენ არა გვგონია, რომ ამ საზოგადო წესის მიღებამ ამ შემთხვევაში დააშავოს რამე. პირიქით, გვგონია, რომ სწორედ ასრე უნდა იქმნას საქმის კეთილად წარმართებისათვის. ამ შემთხვევაში განაჩენი სოფლის მიერ არის დადგენილი, მიწების დამყოფავა მარტო იგი განაჩენი მოჰყავთ აღსრულებაში და, მაშასადამე, რაკი ეგ აღსრულება რაიმე სამღურავს და საჩივარს გამოიწვევს, სოფელმა უნდა განიხილოს იგი საჩივარი და მან აღადგინოს დარღვეული უფლება ცალკე გლეხაკისა. ეს მით უფრო სახიროა, რომ მოჩივარს გლეხს შორის სირბილი არ მოუწდება, წასვლა-მოსვლაში ხარჯი არა მოუვა-რა, სხვადასხვა ფორმალობა არც ღროს

და არც ფულს არ დააკარგვინებს, სიმართლის აღმადგენელნი იქვე ყოვლებიან და თითონ აღმადგენელთაც საგანი საჩივრისა და ყოველი საბუთი სიმართლისა თვალწინ უტყუარად ექნებათ, როგორც თავის ხელის გულზედ.

გარდა ამისა, ისიც უნდა მივიღოთ მხედველობაში, რა დიდი პატივი აქვს ჩვენის გლეხკაცის თვალში ყოველს მას, რასაც-კი სოფლის სხელით ეტყვიან. სოფელი ჩვენებურ გლეხკაცისათვის დიდი ავტორიტეტია; ტყუილად კი არ ამბობს ხოლმე გლეხკაცი: ორმა კაცმა რომ გითხრას ბრმა ხარო, უნდა დასჯერდეთ. რაც უნდა ცუდად გადუწყვიტოს საქმე სოფელმა, ჩვენებური გლეხკაცი სოფლის ცუდ გადაწყვეტილებას უფრო შეიწყნარებს, ვიდრე გარეშე კაცის ცუდს განაჩენსა. ჩვენ ვამბობთ ცუდს მაგალითისათვის, ხოლო დარწმუნებული ვართ, რომ იშვიათი შემთხვევა იქნება—სოფელმა აქ სიმარტულეს უმტყუნოს, თუ კრება სოფლისა, ანუ ყრილობა, როგორც ეხლა ეძახიან, კომლის ნამდვილ მოთავეთაგან იქნება შემდგარი. ჯერ საჯარო კრებაზედ ყოველთვის ძნელია სამართლის გამრუდება და მერე თითონ ნამდვილნი მოთავენი კომლისანი სიმართლის საიმედო თამასუქს წარმოადგენენ თავისის ღირსებით და საქმის ვითარების ზედმიწევნით ცოდნითა.

1886 წ.

საზოგადოებრივი ცხოვრების ნაპლენი

და მისი ეკონომიური მიჯნეები

(1897)

I

წლებადელი წელიწადი განსაკუთრებით შესანიშნავია მით, რომ მეტად გახშირდა ჩვენში ავაზაკობა ძარცვა-მტაცებლობისათვის, არამცთუ დიდს შარავზეზე, არამედ შიგ სოფლებშიაც, ქურობას და ქურდობაცაცობას ხომ ნულარ იტყვით. ავაზაკობამ, ზოგჯერ კაცისკვლამაც, შეერთებულმა ძარცვა მტაცებლობასთან, ისე გაბედვით გამოიღო თავი ჩვენში, რომ არც ერთი კუთხე არ დარჩა ამიერ-კავკასიაში,—ავაზაკთა სარბიელად არ გამხდარიყოს. ძნელად გადის ისე დღე, ან იქიდან, ან აქედან ამბავი არ მოდიოდეს, რომ ავაზაკები დახვდნენ, გაძარცვეს მგზავრად მოდენილები შარავზეზე, ან ამასა და ამას შეუტყვიდნენ სოფლად სახლში, წაიღეს რაც შეეძლოთ და ზოგჯერ დახოცეს კიდევ, ვინც-კი გაბედა და დააპირა თავს როგორმე უშველოსო. ესეთს თამამს და კადნიერს ავაზაკობას, ძარცვა-გლეჯას, როგორც ეხლაა, ესე ყველგან მოდებულს და თავადებულს, ძნელად თუ ვინმე მოსწრებია უწინ.

ამნაირმა შეუწყნარებელმა და აუტანელმა მდგომარეობამ მიიქცია ყურადღება მთავრობისა და შეიძრწუნა თვით საზოგადოება და მკვიდრნი. აქაური ქურნალ-გაზეთები ჰცდილობენ უპოვონ თავი და ბოლო ამ მწევას და შემაძრწუნებელს ვითარებას და წამალი რამ დასდონ, მაგრამ, რადგან ხელთ

არა აქვთ არავითარი გამონადიები და გამონარკვევი ამ მხრით, არავითარი ცნობა მისი, თუ სად და როგორ მოწყობილნი არიან მკვიდრნი საშინაოდ და საგარეოდ, რა აიძულებთ სააფაჰაკოდ და რა არა, რა აქეზებს და ხელს უწყობს აფაჰაკობის თარეშობასა, რომელი ადგილი და თესლი ერისა იძლევა აფაჰაკსა და მძარცვაე-მტაცებელს, — ყოველივე მეცადინეობა უქმად იხარჯება და როგორც მიზეზი, ისეც წამალი აფაჰაკობისა გამოურკვეველი ჰრჩება, სამწუხაროდ. თვითოეული, რომელიც მოწადინებულია ამ საქმეს რითიმე უშველოს და შეეწიოს, რითიმე ახსნას, თავი და ბოლო გაუგოს, იძულებულია ვინიცობის ბარდებში გაებას და იქ ეძიოს პასუხი ამ მწვავეს და აუტანელის ვითარებისა.

რა თქმა უნდა, ამისთანა ძიებასაც, ჰო-არაობით სვლას ამ ბინდუზუნდში, რომელიც ჩვენებურ აფაჰაკობას გარს ახვევია, თავისი ღირსება და ფასი აქვს, მაგრამ უებარ წამლობისათვის ამისთანა გამონადიები, გამონარკვევი, ვერაფერს მასალას ვერ იძლევა. აქ საჭიროა ნამდვილი შინაგანი აფკარგიანობა საქმისა, რომ საზრისს თვისი ქეშმარიტი და უეჭველი საბუთი ჰქონდეს, და რაკი ამ გზით მიზეზი აიხსნება, წამლის პოვნაც შესაძლოდ გახდება.

თითონ საზოგადოებაშიც და მკვიდრთა შორის დიდი მითქმა-მოთქმა მიმართული იმაზე, რომ გამოიყენონ მიზეზი ამისთანა მოვლენისა და ღონე რამ იღონონ მისის აცილებსათვის. არიან იმისთანა ბრძენნიც, რომელნიც არც აციებენ, არც აცხელებენ და ამ გაძლიერებას ავკაცობისას აბრალებენ აქაურ მკვიდრთა ბარბაროსობას, *дикое население, дикая страна*. და თითქო ამერიკა აღმოაჩინესო, კმაყოფილებით და თავმოწონებით ხელებს იფშენეტენ. ესეთი ქვიშაზე აგება საბუთისა მეტად ადვილია და იმათ, ვისთვისაც ღმერთს არ უღირსებია უნარი ჭკუათა მოძრაობისა და საქმის ღრმად სინჯვისა, და საღერღელი კი თავის გამოჩენისა მოსვენებას არ აძლევს, სხვა რა უნდა ჰქმნან, თუ ფონს არ გავიდნენ ამისთანა გაცვეთილ ლათაიებითა.

მართალია, აქაური მკვიდრი სხვებზე უკან ჩამორჩენილია ძალიან, ბევრი რამ აკლია, ბევრი რამ აქვს სანატრელი თვი-

სის ნაკლის შესავსებლად, მაგრამ ბარბაროსობასა და ველურობაზე ძალიან შორს არიან წინ წასულნი. სხვა რომ არა ვთქვათ რა, მარტო ის ამბავი, რომ აქაურმა ერმა პუ-რისა და ქერის ხენა-თესვის გარდა ვაზის მოვლა მაინც იცის კარგად თუ ავად, იცის ღვინის დაყენება, ჰქმნის ამ ერს სხვისთან შედარებით, თუ სხვა ყოველი გარემოება ერთნაირია, უფრო წინ წასულად გონებითად და აქედამ ზნეობითადაც. ვაზი, ვენახი, ვით ხენა-თესვაზე უმაღლესი და ურთულესი კულტურა მიწათმოქმედებისა, და ამასთან შეერთებული ღვინის დაყენება, უფრო მეტს გონების გარჯის და მოხერხების ძალას ჰთხოვულობს. ვიდრე ხენა-თესვა პურისა და ქერისა. აქ გონებას, საზრიანობას, ხერხის უნარსა უფრო მეტი სარბიელი აქვს გარჯიშობისა და აქედამ გახსნისა და წარმატებისაც.

გარდა ამისა, ვენახი ხომ ერთის დღისა და წლის საქმე არ არის. იგია ნაყოფი დიდის ხნის ჯაფისა და შრომისა, იგია თავნი, ნელ-ნელა მოგროვილი მამა-პაპის ოფლის ღვრითა და თითქმის უტყვი ისტორიაა მთელის ოჯახის ეკონომიურ ყოფა-ცხოვრებისა და ნაშრომ-ნაღვაწისა. აქაურა გლეხკაცი შეჭხარის ვენახს ჯერ როგორც თავისთავად ძვირად ღირებულს ქონებას და მერე როგორც მამა-პაპის ნაშრომ-ნაღვაწის სახსოვარს და ნაშთსა. ეს ქონებრივი და ზნეობრივი ღირსება ვენახისა, ერთად შეერთებული, უეჭველია კარგად უნდა ზედმოქმედებდეს აქაურ გლეხკაცობის ავკარგიანობაზე, მისის ხორცისა და სულის მოძრაობაზე. ამიტომაც გრძნობა საკუთრების დანდობისა და პატივდებისა აქ უფრო მეტს საზრდოებას უნდა ჰპოვებდეს, ვიდრე იქ, საცა უძრავი ქონება მოკლებულია ამ ორნაირ, ადამიანთა მიერ სამართლიანად პატივსაცემს, ღირსებას.

იმ ერს, რომლის შინაური მოწყობილება ამისთანა ვითარებას წარმოადგენს, ვერ შეეწამება ბარბაროსობა და ველურობა იმოდენად მაინც, რომ ამით გამოიხსნას ნასკვი იმისთანა ავზნეობისა, რომელიც კაცს ავაზაკადა ჰქმნის.

მიზეზი სხვაგან უნდა მოიძებნოს. ზოგიერთი აქაური გაზეთები მიზეზად ავაზაკობისას ასახელებენ მამულების ნაკ-

ლებობას და უქონლობას. რა თქმა უნდა, თავი და ბოლო ავკაცობისა, რომლის შედეგი ძარცვა-მტაცებლობაა, ეკონომიური კირბოროტი და გაჭირვება არის, საზოგადოდ რომ ვთქვათ. ხოლო ნაკლებობა და უქონლობა მამულისა ერთის დღის საქმე ხომ არ არის და არც იმისთანა რამ არის, რომ დღეს წავიდეს და ხვალ მოვიდეს. თუ მამულის უქონლობას, ან ნაკლებობას, აქ ადგილი აქვს, ის გარემოება როგორღა აიხსნება, რომ ერთს წელს უფრო ხშირდება ავაზაკობა და მეორე წელს ჰკლებულობს? მაგალითებრ, წელს უფრო გაძლიერდა და გახშირდა ავაზაკობა, ნუთუ მარტო წელს უცბად შეუცოტავდათ აქაურებს მამულები და უილაჯობით ხელი მიჰყვეს ძარცვა-მტაცებლობას! შეუძლებელია ასეთი უცბობა ვიგულისხმოთ და, მაშასადამე, შეუძლებელია მიზეზი ავაზაკობისა. და ნამეტნავად მისის გახშირებისა, მამულის ნაკლებობაში დავინახოთ.

მართალია, საზოგადოდ სხვის ქონების პარვა-მტაცებლობა შეიძლება მიეწეროს, სხვათა ეკონომიურთა გარემოებათა შორის, მამულის უქონლობასაც, რომელიც მკვიდრს უილაჯოდ ჰქმნის ლუქპაპურის შოვნისათვის, მაგრამ ჯერ, მინამ ამ გარემოებას დავიჯერებთ, საჭიროა გამოძიებულ იქმნას—რა ადგილებიდან გამოდიან ავაზაკნი, იმ ადგილებში რაგვარად არის მორიგებული მამულები მკვიდრთა შორის, რა მეტნაკლებობაა მამულებისა და რა ჯურის მკვიდრნი უფრო ეტანებიან ავკაცობას. ვიდრე ყოველივე ეს გამოჩვეული არ იქნება, ძნელია კაცმა გულდაჯერებით მიიღოს მამულის ნაკლებულობა მიზეზად ავაზაკობისა.

უფრო ჭკუას ახლოა პირველ შეხედვით სხვა აქაურ გაზეთისაგან სხვათა შორის ნანიშნი მიზეზი. იგი გაზეთი ამბობს, რომ კატორღიდან და ციმბირიდან გამოქცეულნი, აქედამ ავკაცობისათვის სასჯელად გაგზავნილნი, მოდიან და აქ ავაზაკობენო. ადვილად დასაჯერებელია, რომ ამ გზით რაზმი ავაზაკობისა ჰმატულობდეს. ხოლო ერთი ეს ვიკითხოთ: მინამ იმათ კატორღაში თავს უკრავდნენ და მერე იქიდან გამოიპარებოდნენ, მათი ავკაცობა ხომ აქვე უნდა გაჩენილიყო და არსებულიყო, უამისოდ კატორღაში რად

ამოაყოფინებდნენ თავს. მაშასადამე. მიზეზი ავაზაკობის აქ, ჩვენში, ფეხის ადგმისა, აქვე შინ უნდა მოიძებნოს, აქვე უნდა ჰპუდობდეს ის სენი, რომელიც აჩენს ჩვენში ავაზაკობას.

ჩვენ ვეცდებით შემდეგს წერილში ეს მიზეზი ან ანუ სხვით და ჩამოვთვალოთ, რამოდენადაც იგინი ჩვენს თვალში იხატებიან მოსაზრებით და არა გამონაძიებით და გამონარკვევით, რადგანაც ნაძიები და გამონარკვევი სრულად არსად მოიპოვება ჩვენში.

II

პირაქეთელი ოსები ჰბინდრობენ გორის მაზრაში და დუშეთისაში და ეს ორი მაზრაა სარბიელი ოსთა ავაზაკობისა და ქურდობისათვის. ძნელად გაიგონებთ, რომ ოსი სხვა მაზრაში გავიდეს საავკაცოდ, ან უკეთ ვთქვათ, სხვაგან სადმე ფეხი მოიკიდოს ძარცვა-სატაცებლად.

ოსი ფრთხილია, უნდოა და ერიდება ავაზაკთა ამხანაგობას. კრებულად ავკაცობა, ავაზაკობა, დიდ მორჩილებას, დიდ დისციპლინას ჰთხოვლობს. იქნება დისციპლინა ისე საჭიროდ არსად იყოს, როგორც კრებულად ავაზაკობაში, საცა მარტო ხმაამოუღებელს მორჩილებას და ერთის უფროსის კაცის ნებას შეუძლიან თავი დააჭერინოს კრებულად ავაზაკობასა და სული ჩაუდგას. ოსი ამისთანა უღელს ვერ იშვინებს, იგი ხელაღებით არ ემორჩილება თავისავე თანასწორს კაცსა. დისციპლინა ოსისათვის უჩვევი ამბავია. ამიტომ იგი უფრო მარტო ჰთარეშობს და ძნელად თუ ამხანაგად გაიხდის ვისმე, და თუ გაიხდის — იმისთანას, რომელიც ძალიან გამოცდილი ჰყავს ერთგულობაში და ამასთან იმისთანა დანაშაული ჩაუდენია, რომ მთავრობას შემჩნეული ჰყავს და მთავრობისაგან დევნილია. გაცემა და ლალატი ამხანაგისა ოსს ძალიან ეადვილება, თუ მოხერხებული კაცი შეუჩინეს, პატიობა აღუთქვებს, ან ფულით დაახარბეს. თუნდ ესეც არ იყოს, ადვილად იცის ამხანაგთან ჩხუბის ატეხა დავლა-ნაძარცვის გაყოფაში, ჩხუბს წყენა მოსდევს და ზოგჯერ წყენას გაცემა და ლალატი. ოსი შურის-

მძიებელია და თუ კაცმა აწყენინა რამ, ძნელად იგიწყებს და როცა იქნება კლანჭს გამოჰკრავს, თუნდ თითონაც ზედ გადაეგოს.

იქნება ყოველივე ეს იყოს მიზეზი. რომ ოსი-ავაზაკი ამხანაგობას ერიდება და მარტობას ჰრჩეობს. ეს იმას არა ჰნიშნ. ეს, რომ ოსს-ავაზაკს ხელშემწყობი და მეშველი არა ჰყვანდეს და თავისიანებში არაეინ აძლევდეს ბინას და საფარს ნაძარცვის სამალავად, ან არა ჰყვანდეს ვინმე ამბის მიმტან-მომტანად. უაზისოდ ვერც ერთი ავაზაკი, ოსია თუ სხვა ვინმე. გარეთ თარეშობას და ავკაცობას ვერ გაჰბედავს. ბინის მიმცემი და საფარავისა ხშირად მახლობელი ნათესავია, ან საყვარელი ქალი და რასაც ავაზაკი ჰშოულობს, მარტო ამათთვის ემეტება და ამათთვის მოჰქვს უანგარიშოდ. აქ ან ჩხუბს, ან სამღურავს ერთმანეთში თითქმის ადგილი არა აქვს და, მაშასადამე, ამისთანა რამ არ აიძულებს აქ კაცმა კაცი გასცეს, თუმცა აქაც-კი თითო-ოროლა მაგალითია ღალატისა, მაგრამ ძალიან იშვიათად.

პირაქეთელ ოსთა შორის საავაზაკოდ გამოდიან თითქმის მარტო მთიელნი ოსნი. ცივი ჰავა მთისა, სიმწირე მამულდედულისა უილაჯოდ ჰქმნის მთიელს ოსს სარჩო-საბადებლის შესაძენად. მიწა და ჰავა არას იძლევა ქერის მეტსა და იქაური ოსი მარტო ქერის ხვნა-თესვაზეა მინაბრებული. მთიელის ოსის საკმელი მარტო ქერის პურია და სასმელი ლუდი, რომელსაც ქერისაგანა ჰხდის. ამითი უნდა გაუძღვეს იგი ცოცხალსა და მკვდარს, სახელმწიფოს და სოფლის ხარჯსა და გადასახადსა და ხშირად მამულის ღალასაც. კაცმა მარტო ის რომ წარმოიდგინოს, რა უჯდება ოსს მკვდრის სამღვთოს გაუთავებელი წეს-რიგი, რომელსაც უძღვევლი მამა-პაპური ჩვეულება მისგან ჰთხოულობს და რომელსაც ოსი ვერ უღალატებს უიმისოდ, რომ სამარცხვინოდ თითოთ საჩვენებელი არ გახდეს სოფელში, — ვამბობთ, მარტო ეს მკვდრის სულის დაურევბისათვის ხარჯი კაცმა რომ წარმოიდგინოს, გაუქვირდება, რითლა ცოცხლობს ოსი და მისი სახლობა. ახლა ამას ზედ დაურთევით ხარჯი სახელმწიფო და სასოფლო

და სხვა ამისთანა აუცილებელი გადასახადი და გასავალი, და ის გარემოებაც გაითვალისწინეთ, რომ ყოველი ეს უნდა გაისტუმროს თითქმის მარტო ქერის მოსავალმა, და მაშინ წარმოიდგენთ იმ გაჭირვებულ ყოფა-ცხოვრებას, რომელიც ბედს მთიელ ოსისათვის შეუხვედრებია.

მართალია, მთიელს ოსს მოცადი პირუტყვიცა ჰყავს, ცხვარი, ძროხა, მხოლოდ იმოდენა არა, რომ სათქმელი იყოს და დიდს ანგარიშში ჩასაგდები: წველა, საკლავი საოჯახოდ ძლივა ჰყოფნის და გარეთ გასატანად ბევრი არა ჰრჩება-რა აქედამაც; გარდა ამისა, ვინ არ იცის, რომ პირუტყვთ-შენებას დიდი და ფართო საძოვრები უნდა და ეხლა სადღაა იგი გაშლილობა და სიფართოე, რაც წინათ იყო. ეხლა, ხალხის გამრავლების გამო, საცა-კი სახნის-საკვეთი მისწვდება, საძოვრები სახნავადა კეთდება და საბალახოც დღედადღე კლებათა და პირუტყვთ-შენებაც შეცოტავდა უადგილობისა და სიძვირის გამო. ეხლა გლეხს სამუშაო საქონლის შენახვაც უჭირდება და სანაშენოდ ვილა რასმეს გაჰბედავს ხელი გასძრას და თავი აიტკივოს.

ყოველ ამას ზედ დაუმატეთ უგზო-უკვლობა, რომლის გამოც გამოტანა რისამე მთიელ ოსს უფრო ძვირად უჯდება, ვიდრე გამოტანილი ჰღირს, და მაშინ სრული სურათი მთიელ ოსის უილაჯობისა თვალწინ წარმოგიდგებათ მთელის თავისის უძლეველის სახითა.

მინამ ფულის საჭიროება ჩვენში გაძლიერებული არ იყო, ვიდრე სახელმწიფოს და სხვა ამისთანა ხარჯს აქაური მკვიდრი მიწის მოსავლით უძღვებოდა, ქერით, პურით იხდიდა, მთიელი ოსები, როგორც იყო, სულს იბრუნებდნენ. ეხლა ყველაფერი ეს ფულსა თხოულობს. გადასახადმა და ერთობ გასავალმა სახე იცვალა, ფულად იქცა, და შემოსავალი, მოსავალი-კი არამცოჲ უცვლელად დარჩა, უფრო უარეს დღეში ჩავარდა, ბაზრობა რომ გავუსინჯოთ. ბაზრობას ვამბობთ, იმიტომ რომ ერთადერთი წყარო ფულის შოვნისა ბაზარია.

რკინისგზამ შუა გასჭრა ქართლი, ესე იგი გორის მაზრა, და ზღვიდამ ზღვიმდე გაუადვილა სიარული, ნაშრომ-ნაღვაწის ზიდვა-გადატანა, საქართველოს სამხედრო გზამ ღუშეთის მაზრას თავიდან ბოლომდე გაუარა, გზატკეცილმა ბორჯომი-დამ აბასთუმნამდე ახალქალაქის და ახალციხის მაზრა მოუახლოვა ბაზარს; სხვა აქეთ-იქითი გზები-კი ასეთი არის, რომ მათზე სიარული ერთი ჭირი და ბოროტია, ნამეტნავად გასასყიდად დანიშნულის საზიდავად და გადასატან-გადმოსატანად. რკინისგზებსა და გზატკეცილებზედ ახლომანლო მცხოვრებელთ, რა თქმა უნდა, ბედი გაეხსნათ: კარგი გზა ბაზარს თითქმის ხელში აძლევს. ამ გარემოებამ იმოღენად გაუადვილა ჭირნახულის გატანა ბაზარში, იმოღენად გაუიფუა ჭირნახულის საზიდი ხარჯი, იმოღენად შეუმოკლა დრო და გარჯა მისვლა-მოსვლისათვის და გადატან-გადმოტანისათვის, რომ ამ კაი გზებზე მოშორებით მცხოვრებელმა ვეღარ გაუწია ცილობა და ძალაუვნებურად პირში ჩალაგამოვლებული დარჩა და ბაზარს და ბაზრობას გამოეთხოვა; როცა გზების უვარგისობა საყოველთაო იყო. ერთსა და იმავე ტაფაში იწვოდნენ ყველანი, ნაშრომ-ნაღვაწის გასასყიდად გატანაში თითქმის ერთსა და იმავე გარემოებაში იყვნენ და მარტო მანძილი და სიგრძე გზისა თაბაუთსა ჰშვრებოდა ისეთის მეტნაკლებობით, რომ ცილობა ფასის აწევ-დაწევაში მაინც კიდევ შესაძლებელი იყო და გაყიდვა ბაზარში მიტანილისა ცოტად თუ ბევრად სახირო.

ეხლა სულ სხვაა. კაი გზებზე მახლობელთ მეტისმეტად გაუადვილდათ და გაუიფუდათ ბაზარში მიტანა საქონლისა, და დაშორებულებს-კი, უგზო-უკვლობისა გამო, მეტისმეტად დაუძიმდათ და გაუძვირდათ. უგზო-უკვლოდ დაშთენილთაგან და კაი გზებზე დაშორებულთაგან ბაზარში გატანა საქონლისა ასეთს ხაოჯსა ჰთხოულობს, ასეთს დროსა და ტანჯვა-წვალებასა, რომ ფასი გაყიდულისა ძლივს აყენებს ხოლმე მარტო ამავების ხარჯსა. პური, ქერი, სიმინდი და სხვა ამისთანა, რომელიც საზიდადაც დიდია, როგორც საპალნე, და მკიმეც, ვეღარ იტანს გზისა და საზიდავის ხარჯსა და ამი-

ტომაც ამაგებისაგან ფულის გამორჩენა კარგს გზებზე დაშორებულ მკვიდრთათვის უზარალოდ შეუძლებელია.

გარდა ამისა, 1891 წელს რომ რუსეთში შიმშილი იყო და აქაურებს აუკრძალეს სიმინდისა და პურის საზღვარგარეთ გატანა, ამ გარემოებამ ისეთი ამბავი დააწია ჩვენს მხარეს, რომ მისი შედეგი დღესაც თავში გვცემს. საქმე ის არის, რომ პური და სიმინდი შინ შეგუბდა ამ აკრძალვის გამო, შინაურმა ბაზარმა ვერ დაიტია და ამის გამო ფასი ისე დაფოლდა, რომ მას აქეთ სულ კლებავდა და ველარ იაფია. ბევრმა ხელი აიღო ხვნა-თესვაზე, რადგანაც ხელს არ აძლევდა და თუ ხნავდა და სთესავდა, მარტო იმოდენას, რომ შინა ჰყოფნებოდა. გარდა სხვა გარემოებისა, მარტო ეს ფასების დაფოლება რომ სახეში მივიღოთ, საკმაოა წარმოვიდგინოთ, რა გაჭირვებაში უნდა ჩაცვიფნულიყვნენ ის მკვიდრნი, რომელთა ავლა-დიდება და ერთადერთი სარჩო-საბადებელი მარტო ხვნა-თესვაა ამა თუ იმა მიზეზით. პურს ფასი არა აქვს, ქერსა და სიმინდსა, და რითღა უნდა გაუძღვეს ჭირსა და ბოროტს წუთის-სოფლისას მარტო ხვნასა და თესვაზე მიჩემებული მკვიდრი? თუნდ რომ ფასიც ჰქონდეს, რაკი გზა არა აქვს, რომ გატანა ჭირნახულისა შესაძლებელი იყოს, რაში გამოიყენოს ნამეტანი თვისის ჭირნახულისა, რაც მისს შინაურს გაჭირვებას და ოჯახს გადარჩება? რისთვის იღვაწ-იშრომოს ნამეტანისათვის? ჯერ რომ მისს ჭირნახულს ფასი არა აქვს და მერე თუნდაც ფასი ჰქონდეს, ბაზრამდე ხელი არ მიუწვდება უგზო-უყვლობის გამო. ამ ორ გარემოების გამო იგი კარგ გზებზე დაშორებულნი ადგილები, საცა მარტო ხვნა-თესვაა, იგი მკვიდრნი, რომელნიც მარტო ამ ხვნა-თესვას შეჰყურებენ, უნუგეშოდ და უილაჯოდ დარჩენილნი არიან და ფულის შოვნის გზა და კვალი დახშული აქვთ, ფული-კი საჭიროა, თუნდ მარტო იმისათვის, რომ სხვადასხვა ხარჯი და გადასახადი ყელში თოკს უჭირებს და სახლ-კარს უწიოკებს. თუ დროზე არ მოიხერხა. აი, ჩვენის ფიქრით, იგი გაჭირვების თორნე, რომელიც აცხობს ჩვენში ქურდობას და ავაზაკობას, სხვის საკუთრებაზე მიმართულს. საზოგადოდ ქურ-

დობის და ავკაცობის ძირეული და მუდამი ბუდე ეს გაჭირვებაა, რომელიც კაი კაცობას ხელს უტრის და ავკაცობას აბედვინებს.

აი, ჩვენის ფიქრით, იგი უძლეველი გარემოება, რომლის ზედმოქმედებას ვერ გამკლავებია უვიცი გონება და ვერ უძლებს სიმაგრე ხასიათისა უოველ მხრით უნუგეშოდ დარჩენილ მთიელ ოსისა. იქნება ვცდებოდეთ, და ჩვენ-კი ამ გარემოებაში ვხედავთ თავდაპირველს მიზეზს, რომ მთიელი ოსი ქურობასა და ავკაცობას ხელსა ჰკიდებს. რასაკვირველია, გაზეთის წერილებით ვერ გამოირკვევა საკმაო სავესებით ეს რთული საქმე, დღეს სავინიციობოდ გამხდარი, რადგანაც გამოძიებული საბუთი რამ ხელთ არა გვაქვს. ხოლო კი ვიტყვით, რომ ამ ძირეულს და ზოგადს მიზეზს მიგვაგნებინა იმ გარემოებამ, რომ ჩვენში მარტო ხენა-თესვის აღგილებიდან გამოდის უფროს-ერთი ავაზაკი და საცა სხვა ხელობაა გავრცელებული, მაგალითებრ, მევენახეობა და ამისთანა რამ, იქიდან ავაზაკად კაცის გავარდნა ან სულ არ არის, ან ძალიან იშვიათია. თუ ეს ასეა, ცხადია, რომ მეტნაკლებობას გამორჩენისას ხენა-თესვისაგან და ამ ხელობის ავ-კარგად მოწყობილებას საშინაოდ და საბაზროდ, თუ პირველი არა, დიდი აღგილი უნდა ეჭიროს ჩვენში ავაზაკობის მრავალგვარ მიზეზთა შორის. ამისი მაგალითი თვით ქუთაისის გუბერნიაც არის, საცა ავაზაკობამ თავი იჩინა უფრო მას მერმეთ, რაკი ვაზის სნეულებამ, ბამბისა და აბრეშუმის ქირმა და ვაგლახმა ხელი ააღებინა იქაურ მკვიდრთ ამაების მუშაობაზე და მიაწემა მარტო იმას, რაც ხენასა და თესვას მოაქვს და რაც ფულის გამორჩენისათვის და ერთობ ხეირისა და სარფისათვის პირველებზე მეტად შორს არის, ან სრულიად უილაჯოა. ამასვე გვანიშნებს ჩვენებურ თათრობის ეკონომიური მდგომარეობა. შემდეგ წერილში ამ მხრითაც გავსინჯავთ ამ საქმის ვითარებას თათრების შესახებ და ბოლოს სხვა მიზეზებსაც ჩამოვთვლით.

ჩვენებული თათარი უფრო ეული კაცია, ვიდრე ფეხმოკიდებული მკვიდრი ბინადარი. ყოველივე მისი ჩვეულება, მიდრეკილება, ავი და კარგი საზნეო, თუ საეკონომიო, სულ ამ ეულობაზეა აგებული და დამყარებული. სულ აქედამ არის წარმომდინარი. თათარს ტანტალი, ხშირად აქეთ-იქით უსაქმოდ სიარული, ადგილიდამ ადგილზე გადასვლა. ერთის ბინიდან აყრა, მეორეზე ხელახლად დაბინავება არამცთუ ეადვილება, თითქმის ჩვეულებადა აქვს გამხდარი. ეს გაადვილებული აყრა-დაყრა ხშირად იქამდე მიდის, რომ მთელი სოფელი დღეს რომ აქ არის, ხვალ იმ ადგილას სოფლის ნატამალიც არა სჩანს, აყრილა და სხვაგან გადასულა დედა ბუდიანად. არა ერთხელ და ორჯერ შეუნიშნავს ეს ამბავი ადგილის პოლიციას და პოვნა აყრილ სოფლებისა გასჭირებია, როცა მთავრობას მოუკითხნია.

ეს ეულობა, ბინამოუკიდებლობა, ეს თითქმის ბოგანად სიარული, რა თქმა უნდა, ვერ გამოუწიკვავს ადამიანს იმისთანა ხასიათს, რომ დამჯდარი, დადგრომილი და მუდმივი მუშაკაცი გამოვიდეს. ამიტომაც თათარი უფრო მწყემსია, გარეთ მოარული, ვიდრე შინ მჯდომი მუშაკაცი. თათარი მწყემსად გადის მთელის თავისის სახლობით, წვრილშვილით, დედა-წულით. საცა სამწყსოს საძოვარია, იქ იმისი ბინაა. ოჯახის-შვილობა, ეკონომიური წელმაგრობა, ბინის მკვიდრად ერთს ადგილას მოკიდება, რომელიც ქართველ გლეხკაცისათვის იდეალია ცხოვრებისა, თათარს გუჩებაშიაც არ გაუვლის. იგი მძიმე საქმის მუშაკაცი არ არის. ხანგრძლივსა და გაუწყვეტელს გარჯას, შოომას გაურბის, არც უყვარს. მიწაში ოფლის ღვრას, მაწის ხანგრძლივს მუშაობას ბენისა და მიწის სიყვარული აქეზებს. თათარს არც ერთი მიაჩნია სამუდამოდ, არც მეორე და რამ უნდა შეაყვაროს დღეს ის, რასაც ხვალ ესე ადვილად თავს ანებებს უტკივარად, დუნანებლად?

ბინისა და ადგილის უსიყვარულობა თათარს შინ ჯდომისათვის გულს უტრუებს, გული გარეთ ეწევა. ამიტომაც თათრის თავმოსაწონებელი ცხენია და თოფ-იარაღი. რაკი თათარს ცხენი ჰყავს, თოფ-იარაღი აქვს, იგი კაცად იხსენება სოფელში, თუნდ შინ, ოჯახში, ნატისუსალიც ასდიოდეს. ეულ-კაცობა, აქეთ-იქით გარეთ სიარული თათარს უფრო მეომარ კაცადა ჰხდის, ვიდრე მშვიდობიან მუშად. იგი კარგი ცხენოსანია, პატარაობითვე იწვრთნება ცხენოსნობასა და თოფ-იარაღის ხმარებაში. გარეთ სიარული მთელის ოჯახობით ამას ხელს უწყობს. თათარი ვაჟკაციც არის, გულადია. ამასთან ტკბილი მოუბარია და საბუთიანი, წინათაწონილი სიტყვა-პასუხი იცის, ადვილად წაიტყუებს და აიყოლიებს კაცს, თუნდ სააფაზაკოდ. იგი ხერხიანიც არის. სისხლის სამართლის ნაკლი საკმაოდ კარგადა აქვს შემჩნეული. იცის გზები, როგორ და რით დაიმერიოს თავი, თუ ვინიცობაა დანაშაულობასა და ავკაცობაში როგორმე მოაწყვდია კანონმა. ფორმალური ფიცი სასამართლოს წინაშე თათარს არაფრად მიაჩნია. ამიტომაც უფროს-ერთი საქმე, რომელიც მოწმეებზეა დამოკიდებული, გამოურკვევი რჩება და დამნაშავეც ხელიდამ უსხლტება მართლმსაჯულებას. ერთის სიტყვით, თუ კანონი, ბენტამისა არ იყოს, მართლა გაჭიმული თოკია, რომელსაც დიდი ზედ გადაახტება ხოლმე და პატარა ქვეშ გაუძვრება, თათარი კიდეც იგი პატარაა, რომელიც ზოგჯერ მოახერხებს ხოლმე ქვეშ გაუძვრეს. ამას ისიცა ჰშველის, რომ თათრებმა ერთმანეთის ხელის დაფარება ხშირად იციან. თათრებში ამისთანა ამბები სესხი და ვალია. წინათვე მომზადებული და გაფიცულნი მოწმეები იშვიათი არ არის თითქმის ყოველ თათრის სასისხლო სამართლის საქმეში.

თათარმა თუ მიინდო ვინმე, ან თვით მიენდო, ძნელად თუ ღალატი და გაცემა მოუხდეთ ერთმანეთისა. თათარი ადვილად ემონება მას, ვინც მისს თვალში უფრო ჰკვიანია, გამოცდილი და ვაჟკაცი. თუ მბრძანებლად მიიჩნია ვინმე, თათარი მისი ხმაამოუღებელი, ყურმოჭრილი ყმაა. კრებულად მოქმედებისათვის იგ ხმაამოუღებლობა და ყმობა დიდი ციხე-სიმაგრეა.

ამიტომაც კრებულად ავაზაკობა თათრისათვის ადვილად შესაძლებელია და ჩვეული ამბავიც არის. ძნელად შეჭედებით თათარს, რომ მარტოკა ჰთარეშობდეს. თვით წვრილმანი ქურდობაც-კი სხვებთან ერთად იცის. ძნელად თუ მარტოკა გავა საქურდლად და საპარავად.

თათარი, როგორც ოსი და ერთობ უფროს-ერთი სამხრეთის კაცი, გულფიცხია. ისე კაცთან შესაყრელად დინჯია, თავდაჰერილი და, თუ გნებავთ, თავაზიანიც. ხოლო თუ რამ აწყენინეთ, მალე აიძვრება და ხანჯალსა და თოვს მისწვდება. ჯავრის გულში ჩარჩენა იცის და ჯავრის ამოყრაცა. იგი ცოტად თუ ბევრად თავმომწონეა, მეზობელს, თანასწორს, არ დაეძლევენება, თუ ბედმა ერთმანეთს სადავიდარაბოდ შეახვედრა. როგორ თუ იმან დამძლიაო, დამიბრძევაო, ამის ჯავრსა და სირცხვილს ადვილად ვერ იტანს. წვა და გადამუგვა ძნებისა, თივებისა და ზოგჯერ სახლ-კარისაც ჩვეულებრივი საქმეა ჯავრის ამოყრისა და ნიშნ-მიგებისათვის. თუ გაჭირდა, არც კაცის-კვლას მოერიდება გულზე მოსული და გაბრაზებული თათარი. ხშირად ამისთანა დანაშაული, სულ უბრალო საქმისაგან გამოწვეული, იძულებულ ჰხდის თათარს ავაზაკად გავარდეს, რადგანაც კანონის დევნისა და შიშისაგან შინ აღარ ედგომინება და სხვა გზა არა აქვს, თუ არ იავაზაკოს და კანონს გარეთ არ დასდგეს. ამ მიზეზით ყაჩაღად გავარდნა იშვიათი არ არის ჩვენში.

ჩვენა ვთქვით, რომ ჩვენებური თათარი უფრო გარეთ მოარული კაცია, ვიდრე შინ მჯდომი. ამიტომაც თათარს, რაც გინდ ღარიბი იყოს, კაი ჩაცმა-დახურვა უყვარს, კარგი იარაღი, კარგი ქამარ-ხანჯალი და ერთობ კარგი მორთულობა, რომ შნო და ლაზათი ჰქონდეს სხვის თვალში. ერთნაირის შეძლების კაცი რომ აიღოთ სხვა თესლისა, ქართველისა, სომხისა, თუ ოსისა, მორთულობით, მოკაზმულობით თათარი ყველას აჯობებს. რასაც თათარი მოანდომებს მოკაზმვას და მორთულობას, იმის ნახევარსაც ძლივ გამოიმეტებს სხვა თესლის კაცი. ხშირად ჰნახავთ თათარს ვერცხლით შემოსილ იარაღში ჩამჯდარს, ვერცხლის ქამარ-ხანჯლით გაწყობილს.

ამ მხრით თათარს უფრო მეტი საჭიროება აქვს, რომელიც უფრო მეტს ხარჯსა და გასავალსა ჰთხოვლობს, მეტს სარჩოსაბადებელს. ხოლო საკითხი ეს არის, — საიღამ რას ჰშოვლობს თათარი, რომ სხვასთან ერთად უღელიც სწიოს წუთის-სოფლისა და ნამეტანისათვის სხვაზე მეტი ჰხარჯოს? ამისი პასუხი მერე იყოს.

IV

ჩვენებურ თათრებს ზამთრის საცხოვრებელი ცხელ ადგილებში აქვთ. მართალია, ამ ადგილებში, თუ სარწყავად წყალი იშოვება, ყოველგვარი მეურნეობა შესაძლებელია. მიწა ცოტად თუ ბევრად მომცემია და ჰავაც რისამე მოსაყვანად ხელის შემწყობია. აქ ხენა-თესვის გარდა, ვენახიც ხელს მისცემს, ბოსტანი და ბაღიც. მაგრამ ვენახის შენებას ღვინისათვის თათარს რჯული ნებას არ აძლევს. თუნდ ესეც არ იყოს, ვენახს თითქმის მთელს წელიწადს დღემუდამ შიგტრიალი უნდა მუშახელისა და თათარი, რომელიც თითქმის მთელი ნახევარი წელიწადი მთაშია, ამას ვერა იქმს. ზაფხულობით მთაში ყოფნა დედა-ბუდიანად შეუძლებლად ჰქდის ან ბოსტანს, ან ბაღს ხელი მოჰკიდოს თათარმა. დარჩა ხენა-თესვა და პირუტყვთ-შენება.

თათარს ხენა-თესვა, თუმცა ეულობს ზაფხულობით, მაინც ეხერხება. ანეულად შემოდგომაზე, საზაფხულოდ გაზაფხულზე ჰხნავს და სთესავს. ცხელ ადგილში ადრე მოდის ნათესი. თათრის მთაში წასვლამდე მოსავალი შემოდის. იგი მკის ძნებსა სდგამს და მერე მთაში მიდის. მთიდან რომ ჩამოვა. შემოდგომის პირს, მაშინ ჰლეწავს და შეაქვს სახლში მოსავალი. ჯერ ეს გარემოება, რომ უკეთესს დროს ლეწვისას თათარი მთაში ატარებს და მერე ის, რომ შემოდგომით დაწყებაა ლეწვისა, პირდაპირ გვანიშნებს, რომ თათარი დიდს ხენასა და თესვას ვერ შეუდგება, რადგანაც დიდს ხენასა და თესვას დიდი დროც უნდება სალეწად და შემოდგომიდან მაგდენი დრო აღარ არის, — ეს გარემოება უტყუარად გვეუბ-

ნება, რომ ძნელად თუ თათარს ხორბლეულობა იმ ნამეტანობით მოჰყვანდეს, რომ ოჯახიც ჰკვებოს და ბაზარშიაც გაიტანოს გასასყიდად და ფულის შესაქენად.

თუნდ ესეც არ იყოს, ჩვენ ხომ წინა წერილებში მოვიხსენიეთ, რას იძლევა ხენა და თესვა ჩვენში საზოგადოდ. ეს რამდენიმე წელიწადია, რაც ხორბლეულობის ფასმა, პურისამ, ქერისამ, სიმინდისამ, ზედიზედ ისე დაიწია, რომ მოსავალი თითქმის ხარჯს არ აყენებს. უგზო-უკვლობამ ხომ ბაზრის კარი სრულებით დაუხშო. ვლადიკავკასიიდან პურის მოტანა უფრო იაფად ჰქდებოდა და ჯდება, ვიდრე ბორჩალოს თათრების ზოგიერთ ადგილებიდან, რომელთაც არამცთუ ტფილისამდე, კარგს გზებამდე გამოტანის ილაჯიც არა აქვთ უგზოობის გამო. ხორბლეულობის ფასმა ძალიან უნდა აიწიოს, რომ მისმა მოტანამ ტფილისში მომტანს ხარჯი გზისა აუყენოს. ძნელად საფიქრებელია ეხლანდელს დროში, რომ ეს ასე მოხდეს და ფასმა საკმაოდ აიწიოს. ოდესიდან და შავის ზღვის ნავთსადგურებიდან, საცა რუსეთის პური გამოდის, პურის მოტანა უფრო იაფად ჰქდება, ვიდრე ჩვენის გუბერნიის ზოგიერთ ადგილებიდან, და ეს გარემოება ყოველთვის წინ დაუდგება ხორბლის ფასის აწევას ჩვენში, თუ რუსეთსაც მეტისმეტად არ გაუჭირდა. გაჭირვება რუსეთისა იმაზე დიდი ძნელადლა იქნება, რაც 1891 წელს შიმშილობის დროს შეემთხვა, როცა პური ამერიკამაც-კი მოაშველა რუსეთს. მაშინაც-კი აქაური მხენელ-მთესველი ვერაფერს ვერ გამორჩა თავისს ნაშრომ-ნაღვაწსა. ვამბობთ, ვერ გამორჩაო. ვერ გამორჩა-კი არა, უფრო ცუდ დღეში ჩავარდა და შედეგი იმ დღისა დღესაც თავში სცემს. აკრძალეს მაშინ საზღვარგარეთ გატანა ხორბლეულობისა იმის შიშით, რომ ვაი თუ შინ დაგვჭირდესო და ისე-კი მოხდა, რომ აღარც შინ დასჭირდათ და აღარც გარეთ გაატანინეს. დარჩა მხენელ-მთესველი სახტად გაოცებული, — ეს რა დაგვემართა, ნურც შენ და ნურც მეო. შეგუბდა, რუგორც წინათაც ვთქვით, მოსავალი და მოაწყდა მარტო შინაურ ბაზრებს. სხვა რა მოჰყვებოდა ამისთანა ამბავს, თუ არ დაფოლება და დაწევა ფასე-

ბისა. ვიმეორებთ, ესეც მოხდა და იმ დღიდან დღემდე ფასი დაეცა და ველარ აიწია იქამდე, რომ კაცი თავისს ოფლს გამორჩეს რამეს. მართალია, ეს აკრძალვა მარტო დროებითი იყო და, მადლობა ღმერთს, მალე მოისპო, მაგრამ შედეგი მისი დღესაც მუშაობს და მოქმედობს ჩვენში იმ მხრით, რომ მხენელ-მთესველი შეუშინდა ხენა-თესვას, მას აქეთ წელში ველარ გაიმართა და ხენა-თესვაზედ გული წაუხდა: ნამეტანობა ხენა-თესვისა საბაზროდ დღესაც ხელს არ აძლევს.

ასეა თუ ისე, ჩვენებური თათარიც იმავე დღეშია, რაშიაც მთიელი ოსი: ხენა-თესვიდამ არავითარი გამორჩენა არა აქვს თითქმის, თუმცა სხვადასხვა ჰავასა და ადგილებში სცხოვრებენ და სხვადასხვა თესლისანი არიან. მაშ თათარმა სიღამ რა იშოვოს, რომ ფულის ხარჯს გაუძღვეს და თავისის ცხოვრების მეტნაკლებობას კბილი მოსჭრას? გვეტყვიან, პირუტყვთ-მოშენება ხომ ხელთა აქვთ და მწყემსობაც კარგად იციანო. ეს ყოველივე მართალია, ხოლო ამ მხრით თათარის ავლა-დიდება რომ გავსინჯოთ, არც აქ არის ბევრი რამ სახარბიელო. ამას მერე ვნახავთ, შემდეგს წერილში.

V

არიან თათრებ შორის იმისთანანი, რომელთაც იმოდენა მოცადი პირუტყვი ჰყავთ, რომ მისის შემოსავლით თავს ირჩენენ. ხოლო ამისთანანი ერთი-ორი თუ მოიპოვება მთელ ჩვენებურ თათრობაში. უფროს-ერთი თითო-ოროლა ძროხისა და ცხვრის პატრონია, ისიც ათში რომ ხუთსა და ექვსსა ჰყვანდეს, დიდი საქმეა, სხვა დანარჩენნი თითქმის ხელალებით უარარაონი არიან. თუ უწინ მოცადის საქონლის ყოლა დიდი იყო, ეხლა ამასაც საძეუ შემოაწყდა თათრებშიც, საძოვარი დაცოტავდა, დაძვირდა. პირუტყვის შენახვა ზამთარ-ზაფხულ გაჭირდა. ამ გარემოებამ ძალიან შეაცოტავა პირუტყვთ-მოშენება. სადღაა ეხლა ის „ცხენის ჯოგები, რომლითაც ასე გათქმული იყო წინათ ყაზახ-ბორჩალო? დღეს ყაზახ-ბორჩალოში ცხენის ჯოგის ხსენებაც არ არის. თუ ჰყავს ვისმე,

ისიც დიდს ვისმე მებატონეს, ვისაც თავისი საკუთარი საძოვრები აქვს და ამისთანანი ერთი და ორია, ისიც მალალ წოდების კაცი. დაბალი ხალხი წელეებზე ფეხს იდგამს და თითო-ოროლა ცხვარსა და ძროხას ისე ინახავს. მერე როგორ? შემოდგომაზე, ელი ჩამოვა თუ არა მთიდან, საქონლის პატრონი თათარი მთელს ტფილისის გუბერნიაში წინა და უკან დაძრწის, რომ საქონელს ბინა გაუჩინოს სადმე საზამთროდ. ამისათვის იგი ჰცდილობს საძოვრის პატრონს ან თავადს, ან აზნაურს ვისმე შეეკედლოს. ეძებენ უფრო იმისთანა გავლენიანს კაცს, რომლისაგან გამოელიან შევლას, თუ ვინიცობაა დანაშაულში რაშიმე ფათერაკმა გააბა, ან საკუთარმა სიხარბემ წაიტყუა სხვის საკუთრებაზე ხელის მოსათბობლად.

ოსსა და თათარს ჩვენში ქურდობის სახელი აქვთ გავარდნილი. ამიტომაც იმათი დაბინავება სადმე, თუნდ დროებითაც, ყველას ეძნელება. მოვიდა ოსი, ან თათარი, და ქურდობაც გაჩნდებაო. ეს შიში ქურდობისა ძალიან უმძიმებს თათარს ბინის შოვნას, ყველა ერიდება, და თუ ბინას ვინმე მისცემს, ისეთის პირობითა, რომ კაცს უკვირს, — რითლა უნდა ირჩინოს თავი თათარმაო. თათრისათვის-კი სხვა გზა არ არის, ყველა პირობას თითქმის უნდა დასთანხმდეს, ოღონდ უადგილობით პირუტყვი არ გაუწყდეს.

ამ დღეშია არამცთუ ერთი და ორი, არამედ უფროს-ერთი თათარი. რაკი შემოდგომით ელი თათრისა მთიდან დაიძვრის და ბარში ჩამოდის, მთელი ტფილისის გუბერნია მოდებუღია მათგან. ამ ბარად ჩამოსვლის პირველ ხანებში გზებზე ისე არ გაივლით, რომ ხან აქ, ხან იქ, გზების შორიახლო, არა ჰნახოთ დაბარგებული თათარი მთელის თავისის ოჯახითა, საქონლითა, რომელიც საზამთრო ბინას დაეძებს. ხან ერთს საძოვრის პატრონს მიადგება კარზე, ხან მეორეს, ხვეწნითა და მუდართა, საქონელი დამაყენებინეო. საბინაო პირობა ხშირად ასეთია: თუ საძოვრის პატრონს მოცადი საქონელი ჰყავს, თათარი, რამდენიც თითონა ჰყავს, იმდენს საძოვრის პატრონისას ჩაიბარებს სანაშენოდ, და რაც საქონლის პატრონს მეტი საქონელი ჰყავს. იმასაც უნდა მოუაროს

და უმწყემსოს მუქთად და უჯამაგიროდ დედა-წულიანად. პირობა ხშირად სამის წლის ვადითა აქვთ. სამის წლის შენ-დეგ მოგება სანაშენოსი შუაზე უნდა გაიყონ, საძოვრის პატრონის ნამეტან საქონლის მონაგები-კი მთლად უნდა ჩააბაროს პატრონსა. არც იმისთანა პირობაა იშვიათი, რომ თათარი პირდაპირ მწყემსად დაუდგეს მთელის თავისის ოჯახით და დედა-წულთ მუქთადვე და უჯამაგიროდ, ოღონდ საქონელი გამოაკვებინოს საძოვრის პატრონმა თავისს ადგილებში.

რა თქმა უნდა, ამ ორისავე სახის მორიგებას ზედ დაერთვის ხოლმე ზოგიერთი სხვა პირობებიც, რომლებიც ცოტად თუ ბევრად შელავათიანები არიან, იმისდა მიხედვით, ორთა შუა ვის რა უფრო უჭირს. ხოლო არსებითი ძარღვი-კი ყოველგვარ მორიგებისა ზემოხსენებული ორი გვარი პირობაა, რომელიც უტყუარად გვანიშნებს, რამოდენად გაჭირვებულია თათარი, თავისი ორიოდე ძროხა თუ ცხვარი შეინახოს და ჰკვებოს. ხუმრობაა, მთელის ოჯახის ჯაფა და შრომა, ოჯახისა, რომელიც ხშირად ხუთისა და ექვსის სულისაგან არის შემდგარი, მარტო ორიოდე პირუტყვის საკვებავეს მოახმაროს და ანაცვალოს! ამ გაჭირვებაში ჩავარდნილი კაცი განა შესძლებს პირუტყვი იმოდენა გაიჩინოს, იმოდენა იყოლიოს, რომ საბაზროდ გამოიტანოს რამ სახარბიელო? ან თითონ პირუტყვთ-მოშენეობას რა ხეირს დააყრის ამგვარი მდგომარეობა და ვითარება საქმისა? ამგვარს ყოფაში განა შესაძლებელია კაცმა იფიქროს, რომ პირუტყვთ-მოშენეობა ჩვენებურ თათრის ხელში წინ წაიწეგს იმოდენად, რომ სააღებმიცემოდ გამოეღოდეს რასმე? ნეტავი ჭამა-სმად ეყოს, რასაც ამნაირი პირუტყვთ-მოშენეობა იძლევა, და იმისიც მაღლობელი იქნება თათარი, ისიც ათში ხუთი და ექვსი, როგორც ვთქვით, დანარჩენნი კი ამასაც მოკლებულნი არიან.

ეს დანარჩენნი რითღა ირჩენენ თავსა, თუ საქონელიც არა ჰყავთო?—იკითხავთ. აი, ჭაპან-წყევტა იმ საქმისა, რაზედაც ჯენ დავიწყეთ საუბარი, იქნება აქაც იყოს. უფროს-ერთი ამ ჯურის თათარნი საქონლის პატრონს აედევნებიან

ხოლმე, ზოგჯერ ცოლ-შვილიანად, — ოღონდ გვასვით და გვაჰამეთ, მუქთად გემსახურებითო. თუ საქონლის პატრონს კაცი აკლია და მისი ოჯახი მწყემსობას ვერ ასდის, რა თქმა უნდა, სიხარულით ხელსა ჰკიდებს ანისთანა მუქთად მოსამსახურეს. მექთი ხელი, მექთი მოსამსახურე მწყემსობაშიაც ისე სახარბიელოა, როგორც სხვა საქმეში საქმის პატრონისათვის. ხოლო საკითხავი ეს არის: განა ჰამა-სმის მეტი აღარა უნდა-რა კაცს? ჩაცმა-დახურვა, სოფლისა და სახელმწიფო ხარჯი ხომ უსაქონლო კაცისათვისაც ისეთი ჭირი და ბოროტია, როგორც სხვისთვის?

ყოველ ამისი პასუხი ის არის, რომ საქონლის პატრონი ხშირად მიიკედლებს ხოლმე ამისთანა ქონებით უღონო კაცს, ასმევს, აჰმევს და სხვა კი შენ თითონ იციო, როგორც გინდა იშოვეო. ისიც ჰშობოს, რაკი სხვა გზა არ არის. თუ ამისთანა კაცს თითონ მიმკედლებელი ამხანაგად არ გაუხდება, ხელის დამფარებელად კი — უეჭველია. უამისოდ მუქთა მსახურს ვერ იშოვის. აქედამა აქეთ თათრებს ქურდობის სახელი გავარდნილი ჩვენში. რაკი თათარი დაღვა სადმე და ბინა გაიკეთა, ძნელად იქნება, რომ იქ ქურდობა არ გაჩნდეს. ყველა, რაკი იმ არემარეში დაიკარგება, თათარს დაჰბრალდება ხოლმე. იქნება ბრალი თათრისაც არ იყოს, მაგრამ მაინც გუმანს იმაზე მიიტანენ. ხშირად მარტო ეს გუმანის მიტანა შეიქნება ხოლმე მიზეზად, რომ ზოგიერთი უამისოდაც გარეთ ტანტალს ჩვეული თამამი თათარი ფეხს დაჰკრავს და ყაჩაღად გავარდება, ცალკე იმის შიშით. რომ არ გამაბან და აქეთ-იქით სასამართლოებში გაუთავებლად არ მათრიონო. და ცალკე იმიტ, რომ გაჭირვებულ ცხოვრების სიმწვავე მუდამ გულში აქვს და ნაპერწკალიც საკმაოა გული აუფეთქოს თავის დასახწევად და გარეთ გასავარდნად საშოვრისა და გაუჭირვებელ ცხოვრებისათვის, რომელსაც საშაცდურო თავისუფლება ავაზაკისა წარმოადგენს.

ჩვენ ამით ვათავებთ იმ მიზეზთა დასურათებას, რომელთა შორისაც, ჩვენის ფიქრით, უნდა მოინახოს სათავე აქაურ ავაზაკობისა საზოგადოდ და საკუთრივ მთიელ ოსისა და ელის

თათრის შესახებ. მართალია, ზოგადი მიზეზი იმისთანა აც-
კაცობისა, რომელსაც სხვის ქონებაზე გული მიუდის, ყველგან
და ყოველგან ეკონომიური უღონობა ყოფილა და იქნება
კვლავაც. მაგრამ მაგ ეკონომიურ უღონობას ჩვენში აქაური,
განსაკუთრებული გარემოება მკვიდრისა ჰქმნის და ამით არის
შესანიშნავი. შემდეგს წერილში ყოველს იმას, რაც ზემოთ
ვთქვით, ერთად თავს მოვუკრებთ და გრძლად თქმულს მოკ-
ლედ გამოვანასკვავთ, რომ შესაძლებელ იყოს ნასკვი საქმისა
უფრო ცხადად გავითვალისწინოთ.

VI

ჩვენ წინა წერილებში შევნიშნეთ იმ საბუთების ძალით,
რაც გაგონილი გვაქვს, რომ თუ ჩვენში ქურდობა და ავაზა-
კობაა, უფრო ოსისა და თათრისაგან არის. სხვა თესლის
კაცს ძალიან იშვიათად შეხვდებით ამისთანა აცაკობის სარ-
ბიელზე. ამას რომ ვამბობთ, სახეში გვყავს მარტო ქალაქებ-
გარეთ მოთარეშენი.

ჩვენ ისიც ვაჩვენეთ,—რა შინაგანი მიზეზი მოქმედებს,
ჩვენის აზრით, რომ ოსი და თათარი გამოდის საქურდლად
და საავაზაკოდ. ეს ის მიზეზია; რომ ოსს და თათარს შინ
სამუშაო და გასამრჯელო იმისთანა არა აქვს—რა, რომ თავი
იჩინოს და დღევანდელ ცხოვრების ჭირბოროტს გაუძღვეს.
მთიელი ოსი და ჩვენებული თათარი, სხვადასხვა გარემოებათა
გამო, მარტო ხვანა-თესვაზეა მიმდგარი და აქეთგან წარმოსდ-
გება მისი ეკონომიური უღონობა, რომელიც გულს შინ არ
უყენებს და თვალს გარეთ აყურებიან.

ჩვენ ამით იმის თქმა არ გვინდა, ვითომც ხვანა-თესვა იმის-
თანა მოქმედება იყოს, რომელიც აქეზებდეს კაცს საქურდ-
ლად და საავაზაკოდ. პირიქით, მხვენელ-მთესველი ერი უფრო
მშვიდობიანი, საკუთრების პატივისმცემელი, უფრო მორი-
დებულია და თავდაპირილი. ხოლო ეგ იქ არის ესე, საცა
ხვანა-თესვის ნაამაგვეს ან შინა აქვს ბაზარი, ან გარეთ, და
გზაც იეფი და კარგი აქვს საპალნის საზიდავად. ჩვენში სულ

სხვაა. ჩვენში მხენელ-მთესველს არც შინა აქვს ბაზარი, არც გარეთ, არც გზა აქვს და არც კვალი, რომ ნაამაგევმა გზის ხარჯს გაუძლოს. ჩვენში დღეს მარტო ხენა-თესვა კაცს ვერ აცხოვრებს გაუჭირვებლად. ხენა-თესვის ნაამაგევს ფასი არა აქვს იმოდენა, რომ შრომის ხარჯი ამოაღებინოთ, და თუნდა ჰქონდეს, უგზო-უკვლობით ბაზარში ვერ გაიტანთ უიმისოდ. რომ ზედ თავისი არ წააგლისოთ. ცხოვრება-კი ჰიზოულობს ფულსა სახარჯოდ წუთის-სოფლის ჰირბოროტის გასაძლოლად. შორს რომ არ წავიდეთ, საკმაოა თვალწინ ის დავიწყნოთ, რომ დღეს რუსეთი პურს თითქმის უფრო იეფად იძლევა ჩვენში, ვიდრე ჩვენ შინ გვიჯდება, თითონ გზაც უფრო უკეთესი და იეფი აქვს შორიდან მოტანისათვის, ვიდრე ჩვენ ახლოდამ ბაზარში გასატანად, და საიდან სად მისწვდება ჩვენებური მხენელ-მთესველი, რომ ფასების მეტნაკლებობაში ცილობა რამ გაუწიოს. ჩვენში ხენა-თესვის მოსავალს საოჯახო მნიშვნელობა თუ შერჩება, თორემ სააღებმცემო საჯნად ძნელადღა გახდება, იმოდენად მაინც, რომ ჩიტი ბდენად ღირდეს და დევნა მეტი არ იყოს.

არ ვიცით, იქნება ხენა-თესვის მნიშვნელობას ჩვენში მეტს ბრალს ვდებდეთ, როცა ქურდობისა და ავაზაკობის მიზეზებზედ ვლაპარაკობთ, მაგრამ საკვირველი ერთი ეს უეჭველი ამბავია: რატომ იმ არემარედამ არ გამოდის ასე ხშირად ქურდი და ავაზაკი, საცა მკვიდრნი, ხენა-თესვის გარდა, სხვა მიწის მოქმედებასაც ეტანებიან, მაგალითებრ, მევენახეობას, მებაღობას, აბრეშუმის მოყვანა იციან და სხვა ამისთანა. იქნება აქ სხვა რამ მიზეზიც იყოს, მაგრამ თვალში საცემად დღეს მარტო ის გარემოებაა, რომ სარჩო-საბადებელის საშოვარი ერთგან მარტო ხენა-თესვაა, რომელიც გამრჯელს ხელს არ აძლევს, და მეორეთგან — ხენა-თესვასთან ერთად სხვაგვარი მიწის-მოქმედებაც, რომლის ნაამაგევს ბაზარიცა აქვს, ფასიცა და რომელიც პურზედ და სხვა ამისთანაზე უფრო სუბუქი და ადვილი საზიდია, ან ბაზარში ფასი იმოდენა აქვს, რომ ჩვენებურ გზების ვაი-ვაგლახის ხარჯს და წვალებას იტანს.

თუ ეს ეკონომიური უღონობა, რომელიც თანასდევს ჩვენ-ში მხენელ-მთესველს, დავიჯერეთ იმის თავდათავ მიზეზად, რომ მთიელი ოსი და თათარი საქურდლად და სავაზაკოდ გამოდის, თითონ ეს მიზეზი პირდაპირ გვანიშნებს, რა გზით და ღონისძიებით შესაძლოა ცოტად თუ ბევრად ამოიკვეთოს ჩვენში ხსენებული ბოროტმოქმედება და ავკაცობა. გამოუცვალეთ მთიელ ოსს და ელის თათარს იგი გარემოებანი, რომელიც დღეს ერთსაც და მეორესაც ჰხუთავს, მიეცით და ასწავლეთ ერთსაცა და მეორესაც იმისთანა გასამრჯელო. რომელიც კაცს დღეს ხელს აძლევს სარჩო-საბადებელის საშოვარად, ასწავლეთ და თვალი აუხილეთ ქვეყნიერობაზე ცოტად თუ ბევრად, გაუკეთეთ გზები, ხიდები, ხელი შეუწყეთ ყოველს ახალს ცდასა, ახლის რასმის შემოღებას და მოყვანას, და სხვა ამისთანას, — და ქურდობა და ავაზაკობა, სულ თუ არ ამოიკვეთება, დიდს კლებაში კი შევა. ხოლო ყოველ ამას დიდი სამზადისი უნდა, დიდი დრო და მოხერხება, დიდი თანდათანობა, რადგანაც აწ არსებულს ვითარებას ყოველივე ეს შიგ გულ-ღვიძლში სწვდება და ძნელია კაცმა ერთის შეტევით და წინდაუხედავად შიგნეული გადმოუბრუნოს უკვე დამყარებულ ცხოვრების აკარგიანობას. გარდა ამისა, ზოგიერთი ეს ღონისძიება ძალიან გვიან გამოიღებს თავისს ნაყოფს და მარტო შორეული მერმისი ჰნახავს მისს კეთილ შედეგსა. ეს იმას არა ჰნიშნავს, ვითომც ეხლავ არ შეუდგეს კაცი დასაწყისს იმის შიშით, რომ ჩვენ არ მოგვესწრობაო. გონიერი და წინდახედული დასაწყისი წამლობისა საჭიროა ყოველთვის და ყოველს ჟამს, რაკი სატიკივარი შეინიშნულია და ცნობილი.

მეტისმეტო იქნება ყოველივე ხსენებულ ეკონომიურ უღონობას დაეაბრალოთ, როცა ქურდობისა და ავაზაკობის მიზეზს ვიკვლევთ. თუ ეკონომიური უღონობაა მიზეზი ქურდობისა და ავაზაკობისა ჩვენში, არიან იმისთანა გარემოებანიც, რომელნიც აქეზებენ და ასაზრდოებენ ანნაირ ავკაცობასა და რომელთა წყალობითაც გაჭირვებული კაცი გაეტაცებინა ხოლმე მაცდურებას — რაც არ უთესნია, ის მომკოს. ერთი ამ გარემოეთათგან აჩის იმედი — არავინ გამომეკიდებო.

ქურდს და ავაზაკს ჩვენში შიში არა აქვს, რომ მღვდარი, ან მკვლევარი მეყოლებათ, თუ სადმე ქურდობა, ან ავაზაკობა მოხდება ხოლმე, მართო გაქურდული და ქირისუფალი შეუდგება თავში ცემას, სხვა არავინ არ იტყივებს თავს, თითქო ამისთანა ბოროტპოქმედება, როგორც ქურდობა და ავაზაკობაა, საკუთარი ჭირი იყოს ცალკე კაცისა და არა მთელის საზოგადოებისა, მთელის ერისა. ადგილის მოხელენი ან იმოდენა საქმეებით არიან დატვირთულნი, რომ ამავებისათვის ვეღარ იცლიან, ან ისე გულგრილნი, რომ ამისთანაებს ყურს არ ათხოვენ.

ასეთი გულგრილობა იქიდან წარმოსდგება, რომ არავინ მოჰკითხავს ხოლმე მოხელეს, — აბა რა ღონისძიება იხმარე, როგორ გაისარჯე ამა და ამ ქურდობის, თუ ავაზაკობის აღმოსაჩენად. მოხელე, რომელიც უფრო ფრთხილი და გაოსტატებულია, კანცელიარულად „პროტოკოლს“ შეადგენს, ამა და ამ დღეს ესა და ეს კაცი მოვიდა და გამომიცხადა, ხარი მომპარესო, და ქურდისა და ნაქურდალის აღმოსაჩენად კანონიერი ღონისძიებაა მიღებულიო. ასე დაწყებული საქმე ამით თავდება. არც ღონისძიება, არც ხელის განძრევა, არც ადგილიდამ დაძვრა! საკმაოდ მიაჩნია „პროტოკოლის“ შედგენა, რომ თუ ვინიცობაა მოჰკითხონ, გასამართლებელი საბუთი ხელთა ჰქონდეს, საქმე მიწარმოებიაო. ქურდს რა უნდა და ბნელი ღამეო, და ამაზე მეტი სიბნელე განა იქნებალა?*

* ამის დამწერმა ზოგიერთი მაგალითებიც იცის იმისი, რომ სოფლის პოლიციის ბოქაულს ამისთანა პასუხი ეთქვას გაქურდულისათვის: „ნე ხომ შენი მძებროზე არა ვარ, შენს ხარ-კამეჩს ვუყარაულოვო, წადი, დამეკარგეო“. არ არის სულ ორი კვირა, რაც ერთს სოფელში ერთი უღელი კამეჩი მოჰპარეს გლეხკაცებს. მინდორში ვიდასაც დაეტოვებინა ცარიელი ურემი, შეაბეს თურმე მოპარული კამეჩები ქურდებმა ამ ურემში და გაუდგნენ გზას. კამეჩების პატრონები აქეთ ეცნენ, იქით ეცნენ და, რა თქმა უნდა, ვერას გახდნენ. — რატომ პოლიციის ბოქაულს არ გამოუცხადეთ? — ვუთხარით ჩვენ. — განა არაო, — გვიპასუხეს: — ორჯელ დეაპირეთ, მივედით კიდევ სახლში და ვეღარ შევბედეთ შიშით: ერთი ახირებული კაცია, ლანძღვა-თრევით გამოგვყრიდაო. მოდით და ამას იქით იკითხეთ: ქურდობა და ავაზაკობა რათ არის-ოქო ჩვენში? მაშ რა იქნება, საცა პოლიციის ბოქაულანდე კაცს შიშით ვერ მიუღწევია.

საზოგადო სენი ჩვენებურ მოხელეობისა ის არის, რომ ქურდობა და ავაზაკობა მოხელეს დიდ დავალებულ საქმედ არ მიაჩნია. ბევრს უფრო მეტი შიში და რიდი აქვს უფროსისა, თუ თავის დროზე უწყებები არ ჩააბარა, ვიდრე იმისი, რომ ქურდობისა და ავაზაკობის კვალს არ გამოუდგა და ქურდი ხელიდამ წაუვიდა. ეს იმისათვის არის ესე, რომ უწყების არ-ჩაბარებას მოიკითხვენ ხოლმე და ქურდისა და ავაზაკის კვალის კვლევას და არ-ღევენას არავეინა ჰკითხულობს, თუ ერთი განსაკუთრებულნი, წრეს გადასული ამბავი რამ არ მოხდა, როგორც, მაგალითებრ, თავ. თომა ციციშვილის სახლზედ დაცემა, ან რომელიმე დიდის კაცის გზაში გაძარცვა, ფოსტის გატეხა და სხვა ამისთანა. იმაზე-კი, რომ გლეხკაცს უკანასკნელი ძროხა მოჰპარეს, წაართვეს, ან დახანჯლეს, ან მოჰკლეს,—თავს არავეინ იტყიებს. ამისთანაებში საკმაოდ მიჩნეულია, მოხელემ მოახსენოს ვისაც ჯერ არს, რომ ყოველი ღონისძიება ხმარებული იყო და ქურდი და ავაზაკი ვერ აღმოჩნდაო. მართლა იხმარა რამ ღონისძიება, ან რაგვარი ღონისძიება იხმარა, სად რა ჩაიდინა, სად რა მოახდინა, სად რა გზები შეჰკრა, სად რა კვალს დაადგა, ამეებს-კი არავეინ ჰკითხულობს.

ჩვენის ფიქრი-თ-კი თხაც რომ დაიკარგოს, პოლიციის ბოქაულმა თავი უნდა გამოიდოს, მთელი ის არეშარე ფეხზე დააყენოს, დიდი და პატარა მისძრას-მოსძრას, წავიდ-წამოვიდეს საქებნელად, გეში და კვალი მოხაზოს და არ მოისვენოს, ვიდრე ყოველს საქმიანს და არა კანცელიარულს ღონისძიებას და ხერხს ზედ არ შეაღწევს, რომ ქურდი და ნაქურდალი ხელთ იგდოს, ან საბუთიანად დარწმუნდეს, რომ საქმეს აღარა ეშველება-რა. ამისთანაებში მარტო ერთი მღევრობა, ხმაურობა და განგაშიც დიდი რამ არის, რომ ქურდობას და ავაზაკობას მადა და ხალისი დაეკარგოს ცოტათ თუ ბევრად და ცოტად თუ ბევრადვე კბილი მოეჭრას. ესეც ღვთის წყალობა იქნება, თუნდ მაგ ხმაურობისა და განგაშისაგან სხვა არა გამოვიდეს-რა. ისე არაფერი არ ამხნივთს ჭოროდსა და ავაზაკსა, როგორც ყურის

მოყრუება მოხელესი და დაუდევრობა. აქ, რასაკვირველია, ტყუილუბრალო ფაცაფუცს და ციებ-ცხელებას ადგილი არა აქვს, რადგანაც სიცილის მეტს სხვას არ-რას გამოიწვევს. აქ საჭიროა მართალი, საქმიანი გამრჯელობა და მოხერხება და არა ტყუილუბრალო ალიაქოთი. ყველამ უნდა იცოდეს, რომ ყველა ხერხი და ძლიერება ადგილის მოხელეობისა ზედ შეეღევა ქურდისა და ავაზაკის გზას, თუ რამ ბოროტი და ავკაცობა მოხდა სადმე, და მაშინ მშვიდობით გადარჩენის იმედი ისე ადვილად ვერ აიყოლიებს ბოროტ-მომკმედს და არ წაიტყუებს, როგორც დღეს არის, ჩვენდა სამწუხაროდ.

ყველამ უნდა გული დააჯეროს საქმით და მაგალითებით, რომ ქურდობა და ავაზაკობა დიდ ბოროტად მიაჩნია მოხელეობას, რომ ქურდი და ავაზაკი უდევნელად, უძებნელად ვერ გადურჩება, რომ ამ დევნასა და ებნაში უნდა გამოიჩინოს მოხელემ თავისი ღირსება და სიკეთე, და თვით უფროსი მოხელეობა ქურდის დევნასა და აღმოჩენაში უნდა ჰპოულობდეს ღირსებას თავისი ხელქვეითის გულმოდგინებისას და ხერხიან გარჯისას.

რომ ამისთანა გულმოდგინებამ ჩვენში ფეხი აიდგას ავკაცობის ასალაგმავად, პოლიციის მოხელე ყოველთვის უნდა იყოს „БѢ ЖЕКУ“, რუსები რომ იტყვიან, როგორც საზოგადოების, ისეც უფროსების წინაშე. აი, ჩვენის ფიქრით, ამისათვის რა არის საჭირო: წესად დაიდოს, რომ მაზრის უფროსმა, თუ მის არემარეში ავაზაკობა ან ქურდობა რამ მოხდა, სულ ერთია თხა მოიპარეს, თუ დიდი რამ საუნჯე—მაშინვე დაუყოვნებლივ აუწყოს გუბერნატორს, სად და როდის რა მოხდა, რა ღონისძიება იქმნა მიღებული ბოროტ-მოკმედების აღმოსაჩენად, რაგვარ მოიქცნენ მაზრის უფროსნი და მისნი ხელქვეითნი ავკაცობის გამომჟღავნების პირველ ხანებში, სად რა გეზია და კვალი მიტანილი, ვის ზედ არის გუმანი აღებული და სხვა ამგვარი, რაც ცხადად ჰყოფს საქმიანს მოკმედებას მოხელისას. ვიდრე საქმე ან ისე, ან ასე გათავდებოდეს, ყოველი ახალი ვითარება მისი

უნდა ეუწყოს გუბერნატორს. ამ გზით უმაღლესს მოხელეობას თვალი ეჭირება, ზედამხედობა ექმნება, ვინ და სად როგორ ირჯება, როგორ ასრულებს თავისს მოვალეობას, როგორ გულმოდგინებას და მოხერხებას იჩენს და ყოველ ამის შესაფერად მოექცევა მოხელეს. ყოველივე უქმობა, ყოველივე დაგვიანება, ყოველივე მოუხერხებლობა ამისთანა შემთხვევაში უნდა სასტიკად მოეკითხოს ხელქვეითსა და ეს შესაძლოა მარტო მაშინ, თუ ამნაირ მიწერ-მოწერას საქმიანად შიგ ჩამხედავი ეყოლება და არა კანცელიარული გამკითხავი.

ეს თვალყურის ჭერა თვით ხელქვეითსაც აღარ დაადინებს, ყურებს ააქცევტინებს და ბოროტმოქმედების აღმოჩენას დიდმნიშვნელობიან საქმედ გახდის, როგორც მის საკუთარ თვალში, ისეც მკვიდრთა თვალშიაც. ჩვენ დარწმუნებულნი ვართ, რომ დაუზარებელი, სწრაფი, წინდახედული და ფიცხელი დევნა ქურდისა და ავაზაკისა მოხელეთაგან თვით ხალხსაც გაამხნევეს ბოროტმოქმედთა სადევნელად, რადი ჰნახვენ, რომ თვით მოხელეობა (ეცხლმოკიდებული ირჯება, და გამხნეებულ ხალხში დიდს შველას და შემწეობას იპოვის მოხელეობა. იძახიან, ხალხი არა ჰშველის მოხელეობასა, ხელს არა სძრავსო, ამას სხვადასხვა მიზეზი აქვს და სხვათა შორის ის, რომ ხელს არა სძრავს თვით მოხელეობა და ხალხს სხვა არა დარჩენია-რა, გულ-ხელი დაიკრიბოს და არ მიეცეს ქურდს და ავაზაკს ან დასახანჯლადად, ან სასიკვდილოდ, ან ცეცხლწასაკიდებლად, იმიტომ რომ უქმობა მოხელეთა ყოველ ამისაგან არა უშიშარჰყოფს.

იტყვიან,—ეს მიწერ-მოწერაც რომ ზურგზედ ავკიდოთ სოფლის პოლიციასა, სხვა საქმისათვის როგორღა მოიცალოსო. ჩვენის ფიქრით, სხვა მიწერ-მოწერისაგან რომ შელავათი მიეცეს პოლიციას და ამ საქმეზე მოაცალონ, ქვეყანას თუ არ მოემატება, არა დააკლდება-რა. მკვიდრთა უშიშარყოფა სიცოცხლისა და ქონების მხრივ ერთი უდიდესი. თუ არ უპირველესი, მოვალეობაა სახელმწიფოსი. უამისოდ არც წინსვლა ერისა, არც წარმატება რაშიმე შესაძლებელი არ არის. ამიტომაც ბევრმა რამ სხვამ ამ უშიშარყოფას

თავისი უპირატესობა და ადგილი უნდა დაუთმოს, თუ სხვა ღონე არ არის. თუ მაინცდამაინც პოლიტიკას სხვა უფრო დიდი და მძიმე საქმე აქვს, მაშინ მკვიდრთა უშიშარყოფას სხვა პატრონი, სხვა მოხელეობა უნდა გაუფიქროთ და არ უნდა დავტოვოთ ეს საქმე იმათ ხელში, ვისაც იმისათვის დრო და მოცალეობა არა აქვს. ეს აშკარაა.

სხვა ამგვარს მიზეზებს შემდეგ წერილში ჩამოვთვლით.

VII

იმ მიზეზთა შორის, რომელიც აქეზებს, ათამამებს და ამხნეებს ჩვენში ქურდობას და ავაზაკობას, უნდა ჩაირიცხოს დახანება საქმის გარჩევისა სამსაჯულოს მიერ. ქურდობისა და ავაზაკობის მოხდენის დღიდან გარჩევის დღემდე იმოღენა ხანი გადის, რომ დაზიანებულსაც ლოდინით გულს უტეხს, მოწმესაც ავიწყდება ზოგიერთი წვრილმანი, არსებითი გარემოება ნახულისა, ხშირად გეში და კვალი დანაშაულისა იშლება და იკარგება და ამით სიცხადე და საბუთიანობა აკლდება საქმეს. ქურდობისა და ავაზაკობის საქმეში თვალად წვრილმანი რამ გეში და კვალი ხშირად უფრო აცხადებს საქმის ვითარებას, უფრო მართლად და უტყუარად ჰხსნის საქმის ნასკვსა, ვიდრე სხვა რამ. ამისთანა საქმეში მინამ თორნე ცხელია—პური უნდა გამოცხვეს.

მართალია, ავაზაკობის და დიდ ქურდობის საქმეში, ვიდრე გასარჩევად წარსდგება, ჯერ უნდა გამომძიებელის ხელში გამოიაროს, აქ უნდა შეიკრიბოს ყოველივე ჰო და არა საქმისა და ყოველ ამას დრო და ხანი უნდა ძალაუვნებურად. მაგრამ აქაც ტყუილ-უბრალოდ ბევრი დრო იკარგება ან იმის გამო, რომ გამომძიებელს მოცლა არა აქვს, ან იმის გამო, რომ გულს არ უდებს, რადგანაც მომკითხავი არავინა ჰყავს. რაკი გამომძიებელმა შესაძლოდ დაინახა ბრალდებული ან თავდებობით, ან საზღაურით თავისუფლად დასტოვოს და ტუსაღად არ დაინარჩუნოს, იმას ბევრი აღარაფერი ატანს ძალას, რომ საქმეს სასურველად აუჩქარდეს.

იგი მარტო ტუსალის საქმეს აფიცებებს, რადგანაც, რაკი ტუსალია, საქმეს უფრო ცხარედ ეკიდებიან, თვალყურს უფრო ფიცხად ადევნებენ და უფრო მალ-მალე მოიკითხვენ ხოლმე. სულ სხვა სიფიცხით მიდის საქმე, როცა ტუსალი ზურგთ არა ჰკიდია გამომძიებელს, ან სამსაჯულოს. ხალხის თვალში-კი ნემსის ქურდი და აქლემის ქურდი, ორივე ქურდია.

თუ მაინცდამაინც ავაზაკობისა და დიდ ქურდობის საქმეში დაგვიანება ეპატივება ვისმე ამა თუ იმ მიზეზითა, წვრილმან პარვა-ქურდობაში-კი ყოვლად შეუწყნარებელია. ჩვენში და სხვაგანაც, თუ სოფლად მოპარვია რისამე, უფრო პირუტყვისაა, ვიდრე სხვისა რისამე. ეს იმისთანა ბოროტმოქმედებაა, რომელიც ხშირად თვით ადგილზედვე სტოვებს გეშსა და კვალსა, მაგალითებრ, ნავალს ქურდისას და პირუტყვისას და სხვა ამისთანას. თუ მოსამართლემ დროზე არ მიასწრო და არ ინახულა ყოველივე ეს, შესაძლოა სამუდამოდ ხელიდამ წაუვიდეს ქურდიცა და ნაქურდალიც. აქ გამოძიება და სამართალი ერთსა და იმავე მოსწრებულ დროს უნდა მოხდეს. ეს აზრია კანონმდებლისა, რომელსაც საჭიროდ დაუნახავს მომრიგებელი მოსამართლე ერთსა და იმავე დროს გამომძიებელიც იყოს და მსჯავრის დამდებიცა, რომ გამოძიებამ მსჯავრის დადება არ დაახანოს და მსჯავრის დადებას არ დაუსუსტდეს ცხადყოფელი საბუთი.

ჩვენში კანცელიარულმა მსვლელობამ საქმისამ მთლად დაიმორჩილა მომრიგებელი მოსამართლეობა, რომლის პირველი და უკანასკნელი ღირსება საცხოველყოფელო მოქმედებაა, სწრაფი საქმიანობა, დაუხანებელი სარჩლი მართლისა და დაზიანებულისა. ჩვენში გაქურდული გლეხკაცი, თუ სხვა ვინმე, მიდის მომრიგებელ მოსამართლესთან და შესჩივის თავის გულის სატკივარს; მომრიგებელი მოსამართლე, იმის მაგიერ, რომ მაშინვე საჩივარს გამოუდგეს და ხელი ჩაჰკიდოს, თუნდ ამისათვის სხვა მორიგ საქმეების გადადება მოუხდეს, ვინ იცის როდის ჰნიშნავს საქმეს გასარჩევად. კიდევ შესაწყნარებელი იქნებოდა ამ შემთხვევაში დაგვიანება, რომ

დრო, საქმის გასარჩევად დასანიშნავი, შეეტოლოს მარტო იმ ხანს, რაც ბრალდებულის და მოწმეების მოწვევას მოუწოდებდა. ხშირად მომრიგებელი მოსამართლე შეურჩევს ხოლმე დროს, როცა თითონ უკვე დანიშნულ მორიგ საქმეთაგან მოცლილია.

ბევრი მაგალითია იმისი, რომ მკვიდრი, ამ დაგვიანების მნახველი და ნაგემევი, სულაც აღარა სჩივის და გულჩათუთქვილი ემორჩილება თავისს უბედურებას. ამის გამო ბევრი ქურდობა სამართლამდენაც არ მიაღწევს ხოლმე და ქურდი უდევნელად და დაუსჯელად ჰრჩება, და ნუთუ ქურდობას ეს ამისთანა ამბავი გულს არ უკეთებს და უქეზებს. თუნდ ეგეც არ იყოს და სამართალს მიჰმართოს დაზიანებულმა, რა მდგომარეობაში სტოვებს ან მას, ან მოწმეს და მთხრობელსა, დაგვიანება საქმისა. რაკი საქმე გვიანდება, დროც ბევრია ხიფათისა და განსაცდელის შესამთხვევად. დაზიანებული და ბრალდებული, უიმისოდაც ერთმანეთზე გულშეყარდნილნი, უფრო გადაეკიდებიან ხოლმე, რაც მეტი დრო და ხანი გადის. კიდევ კარგია, თუ აღძრული მტრობა ამათ შუა დარჩა, თორემ ზოგჯერ ისეც მოხდება ხოლმე, რომ მთელი სახლობა და ნათესაობა ერთისა მეორეს გადაეკიდება, და თუ შეხვდნენ სადმე ერთმანეთს, იქნება სისხლის ღვრაც მოუხდეთ. როგორც დაზიანებული, ისეც მისი მოწმე, ან მთხრობელი, მუდამ შიშსა და ფიქრშია, რომ დაგვიანებამ საქმისამ დრო და ხანი არ მისცეს ბრალეულს და მის მომხრეთ ჯავრი ამოიყარონ, არ დასწვან, არ გადაჰბუგონ და უფრო უარესი არა აუტეხონ-რა. ამნაირს შიშსა და ფიქრში მყოფს კაცს რომ რაიმე უბედურება შეემთხვას ან თავისით, ან სხვისით, საკვირველი არა იქნება-რა. დრო და ხანი ამისთანა ანებებისათვის ბევრს შემთხვევას იძლევა. ამ გზით შესაძლოა ერთმა დანაშაულმა მეორე უფრო მძიმე და დიდი უბედურება გამოიწვიოს და მშვიდობიანი კაცი ავაზაკად გაჰხადოს.

თითონ ბრალეულსაც, ტუსალად არის თუ თავისუფლად, საქმის დახანების გამო მსჯავრის ლოდინში გული თანდა-

თან უფრო უწბილდება, ემღვრევა. მერმისის უცნაურობაში შეშინებულის ფიქრის ტრიალი, ჰოსა და არას შუა ყოველდღე ტოკვა, შიშა და იმედ შუა ღღემუდამ ყოფნა ლოდინით დაუძლურებულ გულს ბრალდებულისას ვინ იცის საით არ გასწევს და გამოსწევს. განა საკვირველია, რომ ამისთანა ყოფაში ჩავარდნილ კაცს შიში იმოდენად გაუზვიადდეს, რომ გულმა უთხრას—თავს უშველეო და კაცმა ფეხი დაჰკრას და ყაჩაღად გავარდეს. განა ერთი და ორი მაგალითია, ამისთანა სულთა-მოძრაობას კაცი ძალაუნებურად ავაზაკად გაეხადნოს, რაკი სხვა გზა ვერ დაუნახავს გულისა და ფიქრის დაამებისა და დაწყნარებისათვის.

შესაძლოა ყოველივე ეს საქმის დაუხანებლობაშიაც მოხდეს, მაგრამ დაგვიანება და დახანება ამისთანა შემთხვევას ახშირებს, რადგანაც დრო და ხანი შესწევს განსაცდელის მოვლენას და გულთა-თქმათა გაძლიერებას. სწრაფი და დაუხანებელი განაჩენი-კი,—გამართლებისაა, თუ გამტყუნებისა,—რაკი ერთხელ და სამუდამოდ ბოლოს მოუღებს მიზეზიანს ლოდინსა. ბევრს დროსა და ხანს აღარ მისცენ გულთა-თქმათა გაძლიერებას, უცნაურობით საშიშს მერმისს დამნაშავეისა ცხადყოფს და ამით მისს ჰოსა და არას შუა ყოფნას დასასრული ეძლევა. ამ გზით გულის ჩოჩქოლი ჰნელდება. ფიქრს უცნაური შიში აღარ იტაცებს, უკვე გადაწყვეტილის ბედის დამორჩილება იღვიძებს და გულისთქმანი წყნარდებიან თვით საქმეში ასე თუ ისე ჩარეულ მხარეთა შორის, ერთის სიტყვით, დიდი ნაწილი განსაცდელის მოვლენის მიზეზთა უღონოდ ჰხდება, უქმდება. დამნაშავე, ან მისი მომხრე-მოკეთე, ისეთივე ადამიანია, როგორც სხვა, და ერთსა და იმავე კანონს სულთა-მოძრაობისას ექვემდებარება, და ყოველ ადამიანისათვის ხომ დანახული, განცხადებული განსაცდელი უფრო ადვილად გასაძლოლია და ასატანი სულიერად, თუ ხორციელად, ვიდრე უცნაური მოსალოდნელი. რომელიც ადამიანს მით უფრო ძლიერ აბოროტებს, აშფოთებს, გულსა და ფიქრს უმღვრევს, რამოდენადაც მეტს ხანს მოქმედობს თავისს მსხვერპლზე.

აქაც ვიტყვით: იქნება ჩვენ ვცდებოდეთ, რომ საქმეთა გარჩევის დაგვიანებას ამოღენა მნიშვნელობას ვაძლევთ, როცა ქურდობისა და ავაზაკობის გახშირების მიზეზებზეა საუბარი. ან იქნება ამ დაგვიანებას იმ მხრით არ მოვექცეთ, საიდანაც უფრო უეჭველად დასანახავია მისი ასეთი თუ ისეთი ზედმოქმედება. ეს ყველაფერი შესაძლებელია და ჩვენის მხრით მეტისმეტი ახირება იქნება ამაში გაუუჭირვეულებდეთ ვისმე. ხოლო არც უიმისობაა, რომ კაცმა სრულიად თვალი მოარიდოს ამ გარემოებას და ანგარიში რამ არ გაუწიოს ცოტად თუ ბევრად. თუ ესეა, საჭიროა კაცი ჩაუფიქრდეს ამ გარემოებას და წამალი რამ იღონოს. შემდეგს წერილში ვეცდებით, ჩვენის შეძლებისამებრ, ამ მხრით გამოვარკვიოთ რამ.

VIII

ჩვენ წინა წერილებში მოვიხსენიეთ იგი მიზეზნი, რომელნიც აქებებენ და ათამამებენ ჩვენში ქურდობას და ავაზაკობას. ამ მიზეზთა შორის უკანასკნელ დავასახელეთ დაგვიანება საქმეთა გარჩევისა სამსაჯულოს მიერ. იქნება ჩვენ საკმაოდ და სასურველის სავსებით ვერ დავასაბუთეთ ეს ჩვენ მიერ დასახელებული მიზეზი, მაგრამ ამაზე-კი უარს არავინ არ იტყვის, რომ საქმის გარჩევის დახანება და დაგვიანება არ მოქმედებდეს ცოტად თუ ბევრად ქურდობისა და ავაზაკობის წახალისებასა და წათამამებაზე. მაშასადამე, თუ გვინდა ამ მხრით ცოტა რამ ხელი შევეშალოს ქურდობას და ავაზაკობას, საჭიროა წამალი რამ მოვიხერხოთ, რომ საქმეთა გარჩევას სასურველი და შესაძლებელი სისწრაფე მიეცეს.

იმ გარემოებაში, რომელშიაც დღეს ჩვენი მართლმსაჯულება და წესნი მისთა საქმეთა წარმოებისა, იქნება საჭირო იყოს ძირეული რამ ცვლილება. ამ მხრით საჯმის გამოკეთება და მართლმსაჯულების წეს-რიგის გაჩარხება არ შეადგენს საგანს დღევანდელ ჩვენ წერილებისას. ჯერ იმიტომ,

რომ ჩვენ უღონონი ვართ ამისთანა მძიმე საქმე ვიტვირთოთ და მეორე იმიტომ, რომ გაზეთის მოკლე წერილებით ძნელია კაცი ამ ტვირთს გაუძღვეს. ჩვენ მარტო გავკადნიერდებით და იმ გზას ვუჩვენებთ, რომელიც ძირეულს ცვლილებას არ შეეხება და დღესვე შესაძლოა ადვილად აღსრულებაში მოვიდეს.

ყველაზე უწინარეს ჩვენი ყურადღება უნდა მიექცეს მომრიგებელ მოსამართლეობას. რა ღონისძიება უნდა მივიღოთ, რომ აქ საქმეთა გარჩევა არ იგვიანებდეს? ჩვენი ფიქრით, ერთადერთი ღონისძიებაა: უმაღლესმა მთავრობამ, რომელსაც ექვემდებარება მომრიგებელი მოსამართლეობა, ყველაზე მძიმე საქმედ უნდა მიიჩნიოს ქურდობა და მიაწვევინოს თვით მომრიგებელ მოსამართლეობას. რომ ეს მიიწევა უქმად არ დარჩეს და სასურველი ნაყოფი გამოიღოს, საჭიროა ზედამხედობა მომრიგებელ მოსამართლეზე გაძლიერდეს, გასაქმიანდეს. მომრიგებელ მოსამართლეს უნდა ებრძანოს, დაუყოვნებლივ, რაკი ქურდობაზე საქმე ასტყდა, საქმეს ხელი ჩაჰკიდოს, თუნდ ამისათვის სხვა მორიგ საქმეებს გადადება მოუხდეს. თვისა და თვის თავს, საცა ჯერ არს, ანგარიში წარუდგინოს, თვის განმავლობაში რამდენი საქმე გაუჩნდა ქურდობისა, რამდენი რა ხანში და როგორ გაათავა, რამდენი დარჩა და რა პატივსადები მიზეზია საქმის დარჩენისა სამერმისოდ. ამ ანგარიშიდამ, თუ მარტო ფორმალურად არ იქნება განკითხული, აშკარად გამოჩნდება, ვინ როგორ ირჯება და მომრიგებელ მოსამართლეობის უფროსობას ხელთ ექნება ყოველთვის საბუთი ზედამხედობისა და თვალყურის ჭერისათვის. ამ გზით ზედამხედობა და თვალყურის ჭერა თვით მომრიგებელ მოსამართლესაც არ დააძინებს, რადგანაც შესაძლო იქნება ყოველივე დაგვიანება საქმისა მოეკითხოს და, თუ პატივსადები მიზეზი არ აქვს, უსაყვედუროდ არ გადარჩეს. ეს შიში საყვედურისა და ერთობ სამსახურში სახელის წახდენისა საკმაო ღონეა, რომ მომრიგებელმა მოსამართლემ მთელი თავისი ბეჯითობა იხმაროს საქმის დაუხანებლობისათვის.

რაც შეეხება იმ საქმეებს, რომელიც დიდს ქურდობას და ავაზაკობას შეადგენს და ექვემდებარება ოლქის სასამართლოს, ჯერ საქმე უნდა აჩქარდეს გამომძიებლის ხელში და მერე ოლქის სასამართლოში. რომ ან ერთგან, ან მეორეთგან საქმე არა ბრკოლდებოდეს, ჩვენის ფიქრით, საჭიროა ყოველივე ავკაცობა, რომელიც მიმართულია სხვის ქონების პარვა-მტაცებლობაზე, მიენდოს განსაკუთრებულს გამომძიებელს და განსაკუთრებულს ნაწილს ოლქის სასამართლოსას. ეს განსაკუთრებული გამომძიებელი და განსაკუთრებული ნაწილი ოლქის სასამართლოსი მარტო ქურდობისა და ავაზაკობის საქმეებზედ უნდა იყოს მიჩემებული და სხვა სისხლის სამართლის საქმეთაგან თავისუფალი და ყოვლად მოცლილი.

ჩვენ წინა წერილში, ჩვენის შეძლებისამებრ, ვაჩვენეთ, როგორ უნდა მოეკითხოს სასოფლო პოლიციას ქურდობისა და ავაზაკობის საქმენი. აქაც ჩვენ ჩვენი ვთქვით, რა გზით შესაძლოა სასამართლოებში ცოტად თუ ბევრად აჩქარდეს საქმეთა წარმოება შესახებ ხსენებულ ავკაცობისა, მაგრამ შორსა ვართ იმაზე, რომ ვიფიქროთ, ვითომ ამით სრულად ბოლო მოეღოს ქურდობასა და ავაზაკობასა ჩვენში. ეს კია, რომ თვალაცქვეტით ყოფნა პოლიციისა, სასწრაფო და ფიცხელი ძიება და დევნა ავკაცისა, სწრაფი და დაუყოვნებელი მართლმსაჯულება დიდს ზედმოქმედებას იქონიებს ხალხზე, ბევრს გაამხნევენს, ბევრს ხელს გამოაღებინებს და მთავრობა თვით მკვიდრთა შორის მოიპოებს შველას და შემწეობას. ესეთი მღვიძარება ცალკე მთავრობისა, ცალკე მკვიდრისა, ბევრს წაართმევს ხალისს, ბევრს მოუკლავს მადას სხვის ქონების ქურდობით და ავაზაკობით შეძენისას. იმედს დაუშჯელად გადარჩენისას, ან მთავრობის ხელიდამ თავის დასხლეტისას, ბევრად შეასუსტებს, ბევრად შეამცირებს ასეთი შეერთებული ფიცხელი ზედმისევა პოლიციისა, მკვიდრისა და სასამართლოსი.

ერთი დიდ-მნიშვნელობიანი მიზეზი ქურდობისა და ავაზაკობისა მკვიდრთა უიარაღობაა. ქურდი, ავაზაკი თავიდან ვეხამდე გამოწყობილია თოფ-იარაღით მაშინ, როდესაც

ძნელადღა ჰნახავთ ჩვენში სოფელს, რომ თოფი მოიპოვებოდეს. ხალხი იარაღაყრილია და, მაშასადამე, ყოვლად უღონოა. რომ თავი გამოიდოს ავაზაკის მოსაგერებლად და დასახვედრად, და რის შიშიღა აქვს ავაზაკს და ქურდსა? ამიტომაც ასე სასაცილოდ აგდებული ჰყავთ ავაზაკებს სოფელიც და მისი მკვიდრნიც. სასაცილოდ აგდება არ არის, მაშ რა არის. რომ შუადღისას სოფელში წთელი გუნდი ავაზაკებისა შედის, რაც ჰსურს, ყოვლად დაუსჯელად იმას სჩადის, იტაცებს, სძარცვავს, ზოგჯერ სოფელს ხარჯს ახდევინებს და მშვიდობით გამოდის, თითქო თავისს სახლში შევიდა და გამოვიდაო. განა ერთი და ორი მაგალითია იმისი? ვისი რიდი და შიში უნდა ჰქონდეს ავაზაკსა, როცა არავის ხელში არავითარი იარაღი არ ეგულება მთელ სოფელში. ან რა ჰქმნას თვით სოფელელმა კაცმა, თუნდაც დიდმა გულადმა და თავგამომეტებულმა? ცარიელ მუშტით ხომ წინ არ დაუდგება კარგ თოფ-იარაღში გამოწყებილ ავაზაკს? ან თუნდ დაუდგეს, რა გამოვა აქედამ, გარდა ავაზაკის გამარჯვებისა და მშვიდობისმოყვარე კაცის დამარცხებისა, წახდენისა, და იქნება სიკვდილისაც.

ამბობენ, იარაღის აყრა ამიტომ არის საჭირო, რომ აქაური ხალხი გულფიცხი ხალხია, ლხინსა თუ ჭირში, ხან უბრალო ჩხუბში, მაშინვე იარაღსა სწვდება, ერთმანეთს აფუჭებენ, ჰხანჯვენ და ზოგჯერ ჰხოცვენ კიდეცაო. კარგი და პატიოსანი, თუ ამისთანა ზომებით ესგვარი დანაშაულობა მოისპობა, იარაღის აყრა ძალიან მოსაწონებელია და სასურველი. ხოლო ესე კია? მას აქეთ, რაც იარაღი აიკრძალა, ამგვარმა დანაშაულობამ განა იკლო? დიდად საეჭვოა. თუნდ ეკლო კიდეც, განა ამგვარ დანაშაულობის კლება და ავაზაკობის გათამამება ერთი მეორეს ჰფარავს?

დანაშაულობა, რომელიც წარმოსდგება ჩხუბისა და ერთმანეთის წაკიდებისაგან, ჯერ კიდევ იმას არა ჰნიშნავს, რომ დამნაშავე ავაზაკია, გულით წამხდარი კაცია. ესგვარი დანაშაულობა შეიძლება ფათერაკად შეემთხვეს ყოვლად პატიოსან კაცსა და ამიტომ ამისთანა დამნაშავე საშიში არ

არის საზოგადოებისათვის. სულ სხვაა ავაზაკი, იგი დაუძინებელი მტერია, დაუძინებელი ბოროტია ყველასი. ავკაცობა მისი მუდამი ხელობაა. თუ უიარაღობა პირველგვარ დანაშაულობას უშლის ხელს, ავაზაკობას ხომ ხელს უწყობს, რადგანაც უშიშარპყოფს და მით ათამამებს. ეს სწორედ იმასა ჰგავს, ვაის გავეყარე და ვუის შევეყარეო.

ვთქვათ, უიარაღობამ გადაგვარჩინა პირველგვარ დანაშაულობას. ხოლო ამ ზომამ რომ მთელი ქვეყანა ავაზაკის სარბიელად, ავაზაკის ლუქმად გაჰხადა, განა კაცმა ამას ანგარიში არ უნდა გაუწიოს? განა ამას ფიქრი და წამალი არ უნდა? რად გაძლიერდა, ან რად არის ავაზაკობაო? სხვათა შორის იმიტომ, რომ ავაზაკს შიში არა აქვს უიარაღო კაცისა, უიარაღო სოფლისა. იცის, რომ წინ არავე დაუდგება, არავე გაუძლიანდება, არავე გამოეკიდება, არავე გამოუდგება და რამ უნდა შეუშალოს ხელი? ისიც მიდის და არხეინად ჰთარეშობს. ესეთი მდგომარეობა, ჩვენის აზრით, წაქეზებაა ქურდისა და ავაზაკისა, მიზეზია მისის გაკადნიერებისა და ხელის გაშლისა. გარდა ამისა, უიარაღო მკვიდრი აღარც თავისის თავისათვის არის, აღარც მეზობლისათვის, აღარც მთავრობისათვის, როცა საჭიროა ავაზაკის დევნა და წინ დახვედრა. ამით მთავრობას აკლდება იგი ძლიერი ღონე, რომელსაც წარმოადგენს ამისთანა შემთხვევაში მხნეობა და თავის გამოდგება მკვიდრისა და საზოგადოებისა. აქ ხელშეკრულია მარტო მშვიდობის მსურველი და მფარველი მკვიდრი და ხელგახსნილია მარტო ქურდი და ავაზაკი. ჩვენა გგონია, რომ ეს შეუფერებელი მდგომარეობაა, ადამიანის ყოფა-ცხოვრების თვალთ რომ დავაკვირდეთ, და საჭიროა ასეთის უხერხულ მდგომარეობისაგან გამოყვანა აქაურ მკვიდრისა.

თუ ყველას, ესე იგი თვითოეულს მსურველს ცალკე ვერ ენდობა თოფ-იარაღი იქონიოს, ეს მაინც უნდა, რომ თვითოეულ ცალკე სოფლის საზოგადოებას დაურიგდეს იარაღი, იგი ებაროს ერთს ვისმე სოფლის მოხელეს, რომ საჭიროების დროს მოიხმარონ. თუ მთავრობისაგან დარიგება იარაღისა

ამა თუ იმ მიზეზით არ არის შესაძლებელი, თვით სოფლის საზოგადოებას მაინც ნება მისცენ და საცა საჭიროა დაავალონ იარაღი იქონიონ სამღევროდ და საგერებლად. როგორ და რა გზით მიენდოს სოფლის მოხელოებას თოფ-იარაღი, ამისი წეს-რიგი ადვილად შესადგენია და ჩვენ ამას არ გამოვუდგებით. საქმე თოფ-იარაღის ნებაართვაა და ჩვენ მართო ეს აღვნიშნეთ, სხვას ყველაფერს ადვილად მოეწეება.

ამით ვათავებთ ჩვენს წერილებს ქურდობისა და ავაზაკობის თაობაზე ჩვენში. დასასრულ, იმას დავძენთ, რომ სახეში არა გექონია უქმი იმედი, ვითომც სრულად ამოსაყვეთად ხსენებულ ავკაცობისა რაიმე გზა და ღონე გვეჩვენებინა. ეს რომ შესაძლებელი იყოს, ჩვენზე უკეთესნი ჩვენზე ადრე აღმოაჩენდნენ მაგისტანა გზასა და ღონესა და ქვეყანაზე ქურდობა და ავაზაკობა აღარ იქნებოდა. არ არის იმისთანა ქვეყანა, თუნდაც ძლიერ დაწინაურებული სიმდიდრით და განათლებითა, საცა ამგვარი ავაზაკობა არა ჰბუდობდეს და არ იჩენდეს თავს. ამის ძირეულს მიზეზებს ფესვი მაგრა და ღრმად გადგზული აქვს, როგორც ჩვენში, ისეც სხვაგან, იმ ავკარგიანობაში, რომელსაც წარმოადგენს მეტნაკლებობა საეკონომიო და საზნეო ვითარებისა. ამაშია მისი სათავე და ამ გზით ამოწურვა საქმისა საჭირო სავსებითა ბევრს ძიებას, ცოდნას და შიგ-ჩახედულობას თხოულობს. გარდა ამისა, საეკონომიო და საზნეო ვითარების განკარგება, გასწორება იმოდენად, რომ ამ მხრით საზრდოება მოაკლდეს ქურდობასა და ავაზაკობას, ბევრს დროსა, ბევრს რთულს გარჯას და მეცადინეობას ნდომულობს. მინამ აქედამ საქმეს ეშველება რამ, ბევრი წყალი ჩაივლის, თუმცა საჭიროა-კი, ნამეტნავად ჩვენში, მალე მიჰყონ ხელი ამ განკარგებას და ეხლავ დაიწყონ მეცადინეობა.

ამ მიზეზით ჩვენ ეს საეკონომიო და საზნეო საჭიროებანი მართო გაკვრით მოვიხსენიეთ და უფრო ვრცლად თვალწინ დავიყენეთ იგი გარემოებანი, რომელნიც გარედამ ხელს უწყობენ ჩვენში ქურდობის და ავაზაკობის განხორციელებას და ნავარდობას. ესგვარნი გარემოებანი თვალდათვალ დასა-

ნახაენი არიან და ადვილად გამოსაკეთებელნი. იქნება ჩვენ მიერ ნაჩვენები ზომიერებანი იმდენად არ ჰშველოდნენ საქმეს, რამოდენადაც სასურველია. უკეთესთა ზომიერებათა მონახვა და აღმოჩენა შეუძლიანთ ჩვენზე უკეთესად საქმეში შიგ ჩახედულთა, ხოლო ჩვენ-კი მაინც ამას ვიტყვით, რომ გაურჯელობა მოხელეობისა, დაგვიანება სამართლისა, და ყოველ ამითი გულის გატეხა მკვიდრისა, იგი უთოდ-იარაღობა, რომელიც ავაზაკს ხელში უშიშრად აძლევს ხალხის მშვიდობით ყოფას, ხალხის ქონებას,—ისეთნი მიზეზნი არიან, რომ ამაებს ანგარიშის გაწევა უნდა. კიდევ ვიტყვით, აღმოკვეთა ამა მიზეზთა მთლად არ აღმოჰყვეთს ქურდობასა და ავაზაკობას, მაგრამ უეჭველად ალაგმავს, შეაცოტავენს, შეასუსტებს, და სხვა არა იყოს-რა, ხელს მაინც არ შეუწყობს, და ესეც მოგება იქნება. იმედი უშიშრად გადარჩენისა, ან ასე თუ ისე თავის დაძვრენისა, ბევრსა ჰშველის ქურდობისა და ავაზაკობის გაჩენას და გახშირებას. ავის ზნის კაცს ეს იმედი აქეზებს და ათამამებს და საჭიროა ამ იმედს გზა შეეკრას, ეს იმედი ჩამოართვან ქურდსა და ავაზაკსა.

[1897 წ.]

ბელშეიკა ნოე შორდანიასთან
(1900)

უმეცრობის ფართი-ფურთი

I

უმეცრობა და უვიცობა დიდი ჭირია და თუ ამას თან დაჰყვა უპკულობა და უნიჭობა, ხომ ჭირზე უფრო ჭირია. ჭკუიანი უცოდინარი ყოველთვის თავისს ქერქშია, — რაც არ იცის, იმაზე სჯასა და ლაპარაკს ერიდება. რასაც გონება მისი უცოდინარობით ვერა სწვდება, იქ იგი მეტიჩარობას არა ჰკადრულობს, დუმილს უფრო ჰრჩეობს, სხვას უსმენს, სმენილს თავისის ჭკუის და გონების თვალწინ განკითხვით გაიტარებს, ასწონს-დასწონს და ამნაირად თავისს საკუთარს აზრს, ცოდნას გამოინასკვავს, შეითვისებს. ამ ყოფით, თუ სხვა გზით, იგი ჯერ საგანს ისწავლის, გაითვალწინებს, და მერე, თუ საჭიროება მოითხოვს, დაიწყებს სჯასა და საუბარსა.

ჭკუიანი უცოდინარი თავმდაბალია, თავისი-თავი სხვაზე მეტი არა ჰგონია, არა ჰბაქიობს, არ იკეხის, თითონ ზიზილ-პიპილებით არ ირთვება და სხვას მჩვარში არ ახვევს. მან თავისი ყადრი და ადგილი იცის და სხვისაც, ერთნაირად მორიდებულია ყოყოჩობას, ზვიადობას და ნამეტნავად მეტიჩარობას, არამკითხე მოამბეობას. რაც იცის, იმას სჯერდება, მეტზე ხელს არ იწვდენს, მეტს სიბრძნეს და ფილოსოფოსობას არ იჩემებს, ტყუილუბრალოდ გაბერილ ფრაზებით ლარის გატანას და მსმენელის თვალის ახვევას ჰთაქილობს და როგორც სამარცხვინო ოინებს ახლოც არ ეკარება.

სულ სხვაა უჭკუო უმეცარი, მერე თუ ყბედობის საღერ-
დელიც აქვს აშლილი. უჭკუო უმეცარის კაცისთანა თამამი
და კადნიერი ლაპარაკსა და სჯაში ძნელად მოიპოვება ქვეყ-
ნიერობაზე, და რამოდენადაც ამისთანა ვაჟბატონი ჭკუაზე
თხლად არის, რამოდენადაც უფრო სქელი ლიბრი აქვს გო-
ნების თვალზე გადაკრული, მით უფრო თამამია, მით უფრო
კადნიერია. მითამ რა დაუშლის! არ არის ქვეყანაზე საგანი.
რომ უჭკუო უმეცარმა არ დაიჩემოს მისი ზედმიწევნით ცოდნა
და თავისს უგემურ და უთაგბოლო საღეჭავად არ გახადოს მსმე-
ნელთა სააბეზაროდ. რაც ენაზედ მოადგება, ჰროშავს გამარჯ-
ვებულსავით დოინჯშემოყრილი და თავმოწონებული, მაღალ-
ფარდებიან სიტყვებს ჰხმარობს უანგარიშოდ, განუკითხველად,
მოგაყრით ტყუილუბრალოდ გაბერილ ფრაზებს, რომელიც
არც თითონ ესმის და არც მსმენელს გაეგება და ჰყოყმოებს,
აი რაები მცოდნია და რა ბრძენი კაცი ვარო! ბალებს,
რასაკვირველია, გაბერილი, გაუგებარი ფრაზები სავსე ჰგო-
ნით, როგორც გაბერილი ტიკი, და უკვირთ როგორც ერ-
თი რამ უტყუარი ნიშანი აუარებელის სიბრძნისა და მეცნიე-
რობისა, ჭკუადამჯდარს კაცს-კი ეს სამასხარო ოინები სა-
საცილოდაც არა ჰყოფნის.

II

ამგვარ უფიცთა და უმეცართა შორის ერთი მეტად
თვალსაჩინო ადგილი დაიჭირა ჩვენში ბ-ნმა ნოე ქორდანიამ.
მან სწორედ ამისთანა კაცად გამოიჩინა თავი, თუმცა-კი
თავი დიდ ბრძენად და მეცნიერად მოაქვს და რალაც უზო-
მო დიადობით განგებ გაბუებულა თავისის-თავის ქებითა.
იმას რომ ჰკითხოთ, იგი მოვლინებულია, რომ წუთისოფ-
ლის ბორბალს ღერპი გამოუცვალოს და თავისის ბრძანები-
სა და ნებისამებრ ატრიალოს ცა და ქვეყანა.

ბევრი ყოფილა და არის დღესაც ჩვენში უნიჭო და უმე-
ცარი მწერალი და, სწორედ მოგახსენოთ, ესე სრულად ნიჭ-
მოკლებული, ესე უმეცრობის გაბედულებით გათამამებული
და გაკადნიერებული, როგორც ბ-ნი ქორდანიამ, ჯერ არ
ვვინახავს. არახუნებს, რაც ენაზე მოადგება და მამალსავით

ჯერ თვალებს ჰხუჭავს და მერე ჰყივის, თითქო ენა ადამიანს მარტო იმიტომა აქვს, რომ მოშლილ წისქვილსავით ჰფეკვას და ჰროშოს. უნიჭობასა და უვიცობასთან ბ-ნ ჟორდანიას ის უნარიც ზედ შეჰყევება, რომ ხორციელ თვალთ დასა-ნახავს საგანსაც-კი ხელში ამრუდებს, ასხეფერებს და მსმენელს თვალებს უბამს წინათაკვიატებულ აზრის გასატანად. ამას გარდა, სიტყვა-პასუხისათვის იმისთანა განგებ გაბერილ ფრაზებსა ჰხმარობს, რომელიც ისე შორს უდგა საგანს, ისე არ შეეფერება, რომ კაცს უკვირს,—თქმული ბ-ნ ნოე ჟორდანიასი ბოდვაა გონებადაბნეულისა, თუ ამაზე უარესი სხვა რამ ღვთის რისხეა.

ამისი მაგალითი ბევრია. ამ მაგალითების ჩამოთვლას ერთი უშველებელი წიგნი მოუნდება და, ვინ იცის, იქნება ოდესმე გამოჩნდეს ვინმე და ბ-ნს ჟორდანიას ყველაფერი წინ გადმოულაგოს მისდა სასახელოდ და ჩვენის მწერლობის შესარცხვენად. თუმცა ესეა, მაგრამ ბ-ნი ნოე ჟორდანიას თავზე ბუზსაც არ ისვამს და დიდის ბუკით და ნალარით იქადის: რაცა ვარ, მე ვარო. დეე იძახოს, ამით არავის არც რამ დააკლდება, არც მოემატება და ჩვენც ამაზე არ გამოვეკიდებით თავმოწონებულს პუბლიცისტსა, მით უფრო, რომ რუსულ ანდაზისა არ იყოს,—დეე ბაღლებმა იცელქონ, თავი შეიქციონ, ოლონდ-კი ნუ იტირებენ.

III

აქ გამოსაკიდებელი მარტო მისი ქადილი და თანხებია. ქვეყნის აშენებას გვიქადის ბ-ნი ნოე ჟორდანია და მისნი აიარები. საბა ორბელიანის ზღაპრისა არ იყოს, თითონ მამალსავით ხეზე შემჯდარა და იძახის: მე აქ ვიყივლებ და თქვენ მანდ ძირს იყეფეთ და სოფელი აშენდებო. ამ იმედით ბრძანდებოდეს ბ-ნი ნოე ჟორდანია და მისი კამპანია, და როცა ამ გზით იმან ქვეყანა ააშენოს, მე წილს ნულარ დამიდებენ, არ დავემღურები. ბაქიობა, კვეხნა, თავისის-თავის ქება და განდიდება უტყუარი ნიშანია იმისი, რომ ზემო სარ.

თულში ყველაფერი თავისს ადგილას არ არის დალაგებული. თავისის-თავის მაქებარი შორს მანძილს ვერ გაივლის, მალე ჩააკეცინებენ მუხლსა, როცა დაუფიქრლებიან და შეატყობენ, რომ შიგ არა ყრია-რა. ამისი დრო, როცა იქნება, მოვა, და იგი ბალები, რომელთ წინაშე დღეს ბ-ნი ჟორდანიას უმეცრობისა და უვიცობის მაღაყს ტაშისცემით გადადის, გაიზრდებიან, ისწავლიან, ცოდნით შეივსებიან და გამოარკვევენ, რა არარაობის მადანია ეს ჩვენი ახალი პუბლიცისტი ყოველისფრით, ნიჭი გნებავთ, ცოდნა, თუ ჭკუა.

მოგახსენებთ, ამისი მაგალითები ბევრია. მე-კი საბუთად მოვიყვან მარტო ბ-ნ ჟორდანიას უკანასკნელს მეთაურს, რომელსაც „პრესა“ ჰქვია და რომელიც დაბეჭდილია წლევენდელ „კვალის“ მე-11 №-ში. აქ იმდენი უმეცრობის მაგალითებია, რომ კმარა ბ-ნ ნოე ჟორდანიას სასახელოდ. მთელი ეს მეთაური იმ აზრზეა აკინძული, რომ დაამტკიცოს „ივერიის“ კონსერვატორობა და უფარგისობა, მისი უთავბოლოობა, ერთს აზრზედ დაუდგრომლობა, ილია ჭავჭავაძის უხეირობა, თავად-აზნაურობისათვის მის მიერ გუნდრუჟის კმევა და სხვა ამისთანები. მე არც „ივერიის“ დარდი მაქვს და არც ილია ჭავჭავაძისა. „ივერიასაც“ და ჭავჭავაძესაც თავისი პატრონი ჰყავთ და, თუ უნდათ, თითონ უბატრონონ თავისს თავს. მე-კი სულ სხვა საქმე მაქვს. მე გულს მისივებს ბ-ნ ნოე ჟორდანიას უმეცრობის სითამამე და კადნიერება. დროა, რომ ამისთანა ოინები გამომჟღავნდეს და დაუსჯელად არავისს შერჩეს, თორემ აირია, ბატონებო, მონასტერი, აბეზარს მოვედით, მოთმინება აღარ არის: თვალბში ნაცარს გვაყრიან, ლამის დაგვაბრმავონ, გამოგვაჭედეს ყურები ტყუილ მეცნიერობით და სიბრძნით.

დროა შიგნითი ტიკები დავუსინჯოთ ბ-ნს ნოე ჟორდანიას და ვიცოდინოთ, რა თანხების პატრონია და რაოდენად თამამი და კადნიერია, ვითარცა ყოვლად უვიცი და უმეცარი მისი, რასაც-კი ხელსა ჰკიდებს განსაკითხად და საბაჟსოდ. აკი მოგახსენებთ, ამისათვის შორს წასვლა არ მოგვინდება, საკმაოა მისი უკანასკნელი მეთაური.

IV

ბ-ნი ნოე ჟორდანია ამ თავის მეთაურში* ბრძანებს: „ჩვენებული სათავადაზნაურო ბანკი ორ დედააზრზეა აშენებული: ერთის მხრით ის არის დაწესებულება ბურჟუაზიულ-ფინანსიური“...

ერთი ჰკითხეთ ბ-ნს ნოე ჟორდიანის: რას ნიშნავს აქ სიტყვა „ფინანსიური“? აშკარაა, აქ ამ სიტყვით გაუბერავს ფრაზა, და მნიშვნელობა მისი-კი არ ესმის, არა სცოდნია. „ფინანსიური დაწესებულება“ იგია, რომელიც განაგებს „ფინანსებს“, ესე იგი სახელმწიფოს შემოსავალ-გასავლის საქმეებს. რა აქვს საერთო სათავადაზნაურო ბანკს „ფინანსიურ დაწესებულებასთან“? სრულიად არაფერი. ბანკი საკრედიტო დაწესებულებაა და „ფინანსიურ დაწესებულებასთან“ ისეთივე მსგავსება აქვს, როგორც ზღვასა და ხმელეთს, წყალსა და ცეცხლსა. განა აქედამ აშკარად არა სჩანს, რომ ბ-ნი ნოე ჟორდანია — ეს თვალაბმული თუთიყუში — იმდენად უმცარია, რომ ამ ორი სიტყვის—კრედიტის და ფინანსის მნიშვნელობა-კი ვერ გაურჩევია, არა სცოდნია. აფსუს გერმანია! ბ-ნი ჟორდანია მითამდა სწავლისა და ცოდნისათვის იქ იყო წასული, მაგრამ, როგორც ეტყობა, ცარიელი წასულა და ცარიელივე დაბრუნებულა. სირცხვილი გერმანიას! ასე ცარიელი როგორ გამოუსტუმრებია, რომ არც-კი უცოდინებია,—რა არის საკრედიტო დაწესებულება და რაა ფინანსიური. ეს ანბანი პოლიტიკურ ეკონომიის მეცნიერებისა, რომ ვერ გაუგია და ვერ უსწავლია, მოდით და ახლა დაუჯერეთ, რომ ბ-ნი ნოე ჟორდანია გაგებული და შიგ-ჩახედული მარქსისტია. მაგრამ გერმანიისა აქ რა ბრალია. გოგრა ვერ გახდება შირაზის შუშად, რაც გინდა მაღლა თაროზე დასვათო, ნათქვამია. აქ მიზეზი კაცია და გუნება, და არა გერმანია.

* „კვლი“, № 11, გვ. 1, სვეტი 2.

V

„მეორე მხრითაო,—ამბობს ჩვენი ბრძენი მარქსისტი:— ჩვენებური სათავადაზნაურო ბანკი თავადაზნაურულ-წოდებრივიაო“. რა საბუთით, ჩვენო ბრძენო პუბლიცისტო, ბრძანებთ ამას? ბალმაც-კი იცის, რომ ყოველივე „თავადაზნაურულ-წოდებრივი“ დაწესებულება მარტო თავად-აზნაურთაგან შესდგება და მარტო თავად-აზნაურთა გამგებლობის ხელთ არის. იქ სხვა წოდების კაცს არც ხმა აქვს და არც ადგილი. თუ არა გჯერათ, ჩაიხედეთ კანონების IX ტომში და დაინახავთ თქვენს მტკნარს უვიცობას და უმეცრობას. ბანკის დაწესებულებას-კი შეადგენს და განაგებს თავად-აზნაურობასთან ერთად სხვა ყოველის წოდების კაციც განურჩევლად, თუ ბანკისაგან ვალი აულია და ამით მისი წევრი გამხდარა. თუ არა გჯერათ, ჩაიხედეთ ბანკის წესდების მე-81 და 82 და მათს შემდეგს მუხლებში და დაინახავთ იმავე თქვენს მტკნარს უვიცობას, უმეცრობას და საქმეში შიგ-ჩაუხედლობას. იქ დაინახავთ, რომ ბანკის წევრად ითვლებიან ერთის მხრით თავად-აზნაურობა და მეორეს მხრით ვალის ამღებნი,—გლეხი იქნება, ვაჰარი, თავადი, აზნაური, თუ მღვდელი. აბა ერთი მიჩვენეთ,—სად არის თუნდ ერთი მაგალითი, რომ „თავადაზნაურულ-წოდებრივი დაწესებულება“ ასე წოდებათა განურჩევლად ერთმანეთში არეული იყოს. მაშ საილამ მიაკონკეთ ჩვენებურს ბანკს თავადაზნაურული წოდებრივობა? აშკარაა, აქ არავის ბრალი არ არის, გარდა თქვენის უმეცრობისა და გაუგებრობისა.

განა ცხადი არ არის, რომ ამ ჩვენს ქვეყნის ამშენებელს პუბლიცისტს ეს უბრალო ცოდნაც არა ჰქონია, ბანკის უწოდებრივო დაწესებულება თავადაზნაურულ-წოდებრივ დაწესებულებისაგან ვერ გაურჩევია და თამამად-კი არახუნებს თავისას. აქ გასაკიცხი და სამხილებელი ეს უცოდინარობა და უვიცობა იმოდენად არ არის, რამოდენადაც შეუწყნარებელია მწერლისათვის, რომ რაკი არ დაუშლია და საგანზედ

ჰლაპარაკობს, იმ საგნის ავლა-დიდება, ვითარება მოიკითხოს, გაიგოს და ისე დაიწყოს ლაპარაკი. ამ შემთხვევაში მით უფრო შეუწყნარებელია ამისთანა საქციელი, რომ საგნის გამოძიებისათვის შორს სირბილი არ დასჭირდებოდა, კანონების IX ტომი და ბანკის წესდება, როცა-კი მოისურვებდა, ხელთ ექნებოდა. მაგრამ-რა? არა შეჯდა მწყერი ხესა, არა იყო გვარი მისიო. სურვილიც საგნის ცოდნისა ერთი იმისთანა უნარია, რომელიც კაცს თუ ზუნებით არ გამოჰყოლია, ან სწავლა-განათლებით არ ჩანერგვია, სხვა ვერაფრით გაუჩნდება ადამიანს. ბ-ნი ნოე ჟორდანია ამ სურვილს, ამ უნარს მოკლებულია, როგორც ეტყობა, და ესეც ერთი იმისთანა უტყუარი ნიშანია, რომ ბ-ნი ნოე ჟორდანია რაც გინდ გაიბეროს და გაიჭიმოს, მწერლად ვერ გამოდგება.

VI

მეორე საბუთი, რომ ჩვენებური ბანკი „თავადაზნაურულ-წოდებრივი“ არ არის, იმაში მდგომარეობს, რომ ბანკის გამგეობის და ზედამხედველ კომიტეტის წევრად ყოფნა ყველა წოდების კაცს შეუძლიან, ოღონდ-კი ამორჩეული იქმნას. ესეც ხომ პირდაპირი და თვალად დასანახი ნიშანია, რომ ჩვენებური ბანკი „თავადაზნაურულ-წოდებრივი“ არ არის, იმიტომ რომ არც ერთი „თავადაზნაურულ-წოდებრივი“ დაწესებულება არ არის ქვეყანაზე, რომ იწყნარებდეს თავად-აზნაურულ დაწესებაში სხვა წოდების კაცი იყოს ამორჩეულად, თუ არ თავადი, ან აზნაური. ამ ანბანის მცოდნე განა იტყოდა, რომ ჩვენებური ბანკი „თავადაზნაურულ-წოდებრივია“ და ამისთანა უებრო ტყუილს გაჰბედავდა ვინმე, თუ არ ყოვლად უმეცარი და უვიცი?

ამ უმცერობის მალაყს ჩვენი პუბლიცისტი არა ჰკმარობს და ჰკადრულობს სხვას, უფრო მსხვილს ტყუილს, რომ თავისს მკითხველებს ისეთივე უმცერობის ლიბრი გადააკრას თავლებზე, როგორიც თითონა აქვს. იგი ამბობს: თავად-აზნაუ-

რობა „იკრიბება ყოველ წელს, ჰბჭობს ბანკის საქმეებზე, მოგებას სხვადასხვა მიზანს ახმარებს, ირჩევს ბანკირებს და ასე პატრონობას უწევს. და აი ამ ბანკის წოდებრივი ხასიათი უმთავრესად ამაში იხატებაო“.

აქ არც ერთი სტრიქონი არ არის ისეთი, რომ მტკნარი ტყუილი არ იყოს ჩვენის სახელოვანის და მართლმოყვარე, გერმანიაში გაბრძნობილ ბ-ნ ნოე ჟორდანიასაგან ხელდახელო შეთითხნილი.

ჯერ ერთი ესა, რომ, როგორც წინათ ვთქვით, ბანკის საქმეების საბჭოდ იკრიბება თავად-აზნაურობასთან ერთად იგინიც, ვინც თავად-აზნაურნი არ არიან და სხვადასხვა წოდებას ეკუთვნიან. მეორე ისა, რომ თავად-აზნაურთა კრება, როგორც წოდებრივი დაწესებულება, ყოველ წელიწადს არ იკრიბება, არამედ სამს წელიწადში ერთხელ. თუ ამაზედ ადრე მოინდომებენ კრებას, იგი საგანგებო კრება იქნება და ამისათვის ცალკე ნებართვა უნდა აიღონ მთავრობისაგან და ამისთანა კრებაზე არას შემთხვევაში ვერავის ვერ ამოიჩევენ. ბანკის კრება-კი სავალდებულოა ყოველწლივ, სხვის ნებადაურთველად მოხდება ხოლმე და თავისის მოხელეებს ირჩევს მორიგად ყოველწლივ. მესამე ისა, რომ თავად-აზნაურთა კრება, ვითარცა „თავადაზნაურულ-წოდებრივი“ დაწესებულება, შესდგება მარტო იმისთანა თავად-აზნაურთაგან, რომელთაც კანონში ჩამოთვლილი ცენზი აქვთ, სახელდობრ, ჩინი ან ნასწავლობის დიპლომი და განსაზღვრულის სივრცის მამული. თავად-აზნაურთა კრებას, ვითარცა თავად-აზნაურულ დაწესებულებას, თავმჯდომარედ ჰყავს თავად-აზნაურთა მარშალი. ჩვენის ბანკის კრებაში-კი არავითარი ცენზია დადებული, ბანკის კრებაში, როგორც უწოდებრივში, თავმჯდომარედ იგია, ვისაც თითონ კრება ამოიჩევენ, წოდების მიუხედავად, და მარტო ერთის კრებისათვის და არა სამის წლობით, როგორც თავად-აზნაურთა წოდებრივ კრებაშია. მართალია, ჩვენებურ ბანკის წესდება ბევრჯელ შეიცვალა, მაგრამ არასდროს ბანკის კრება არაფერში არ ჰმსგავსებია „თავადაზნაურულ-წოდებრივ დაწესებულებას“.

და ამისი ყველაზე მეტი თვალსაჩინო საბუთი ის არის, რომ თავად-აზნაურთა კრებას, როგორც წოდებრივს, უფლება არა აქვს თავისი განაჩენი აღსასრულებლად მიაქციოს, ვიდრე იგი მთავრობის წინაშე წარდგენილი არ იქნება და მთავრობის მიერ დამტკიცებული. ბანკის კრების განაჩენი-კი, რაკი დადგინებულ იქმნა, მითვე დამტკიცებულია და აღსასრულებლად მიიქცევა ხოლმე, ასე რომ ამაში არავის სხვის ნებართვას არ ჰსაჭიროებს.

სხვა რომ არა იყოს-რა, მარტო ის ამბავი, რომ თავად-აზნაურთა მორიგი კრება სამს წელიწადში უნდა გაიმართოს და. ბანკის მორიგი კრება-კი ყოველწლიურია, მარტო ეს ამბავი საკმაოა, რომ კაცმა ეს ორი სხვადასხვაგვარი დაწესებულება ერთმანეთში არ არიოს, ერთმანეთისაგან გაარჩიოს. იმას ნულაჲ ვიტყვი, რომ თავად-აზნაურთა კრება, როგორც წოდებრივი დაწესებულება, თავისს საქმეებს განაგებს კანონების IX ტომის ძალითა, და ბანკის დაწესებულება-კი ექვემდებარება მარტო თავისს საქუთარს და ცალკე წესდებას, რომელსაც არავითარი დამოკიდებულება და კავშირი არა აქვს IX ტომთან.

მაშ საილამ მოაჰორა ბ-ნმა ნოე ჟორდანიამ ამისთანა მსხვილი ტყუილი? აბა თითონა. ჰკითხეთ და თუ თითონ არა სთქვა, მე მოგახსენებთ შემდეგში.

VII

წინა წერილში იმაზე შევწყვიტე სიტყვა, რომ ვიკითხე: საილამ მოაჰორა ბ-ნმა ნოე ჟორდანიამ ისეთი მსხვილი ტყუილი, — ვითომც ჩვენებური ბანკი „თავადაზნაურულ-წოდებრივი“ იყოს. მე საკმაო საბუთები მოვიყვანე, რომ ჩვენებური ბანკის დაწესებულება არც შედგენილობით, არც გამგებლობით, არც რაიმე იურიდიულ ან სხვაგვარ გარემოცულობით წოდებრივი დაწესებულება არ არის. მაშასადამე, ამ მხრით ბ-ნ ჟორდანიას თქმული მტკნარი უმეცრობაა, მტკნარი ტყუილია. ეხლა სხვა მხრივ შევხედოთ, ჩვენებურს ბანკს მოქმედ-

ბა გავუსინჯოთ. იქნება იგი მარტო თავად-აზნაურთათვის ჰმუშაობს, მარტო იმათის ხელის გასამართავად არის, იქნება საგნად აქვს მთელი თავისი მოგება მარტო ამ წოდებას ჩაუყაროს ჯიბეში და იქნება ამ საბუთების ძალით ბ-ნს ჟორდანიას გამოუწევად, ვითომც ჩვენებული ბანკი „მეორე მხრით თავადაზნაურულ-წოდებრივია“.

რომ ჩვენი ბანკი ყველას ერთნაირად კრედიტით ხელს უმართავს - ეს ხომ ეჭვგარეშად არის. გლეხია, თავადია, აზნაურია თუ სხვა ვინმე, ყველას, წოდების და ხარისხის მიუხედავად, ნება აქვს ჩვენს ბანკს ფული ესესხოს, ოღონდ დასაგირაველად უძრავი ქონება ჰქონდეს. ამ მხრით ჩვენებული ბანკი, როგორც ცხადად ჰხედავთ, წოდებრივს ნიშანწყალზე შორს არის. არა ნაკლებ შორს არის მოგების განაწილების თვალთაყ. მე-101 მუხლი წესდებისა ცხადად ამტკიცებს, რომ მოგება თავად-აზნაურთა ჯიბეში არ მიდის. ყველაზე უდიდესი ერთიანი წილი, ესე იგი 45% მოგებისა, წესდების ძალით, უნდა მოჰხმარდეს ტფილისის გუბერნიის მიწისმფლობელთა და მიწისმომქმედთა საზოგადო საჭიროების გაძღოლას, სასოფლო კრედიტის, სამეურნეო სკოლების სოფლებში მოფენას, სამეურნეო მანქანების და იარაღისათვის საწყობების და სახელოსნოების დამართვას და სხვანი. დანარჩენი, თვითოეულად ბევრით ამაზე ნაკლები წილი, სხვადასხვა თავნის სამატად და ბანკის მოხელეთა გასამრჯელოდ არის დადებული.

იქნება ბ-ნ ნოე ჟორდანიამ არც ის იცის, — რას ჰნიშნავს „მიწათმფლობელი“ და „მიწათმომქმედი“. პირველ სიტყვის ქვეშ იგულისხმება თავად-აზნაურობა და მეორის ქვეშ გლეხკაცობა. ასეა ყოველგან მიღებული და თუ ბ-ნი ნოე ჟორდანიას ამაში გაგვიჭირვეულებს, ახალს საბუთს მოგვცემს თავისის უმეცრობისას.

ხომ ვხედავთ, რომ ეს ჩვენი გერმანიაში გაწურთნული პუბლიცისტი ვერც ამ მხრით უკიჟინებს ჩვენს ბანკს წოდებრივობას და მაშ საიღამ გამოხანხლა თავისი ჭორო? მარტო სახელს თუ შეუცდენია, რომ ჩვენს ბანკს თავად-აზნაურთა

ბანკი ჰქვიან. ქუთაისის საადგილ-მამულო ბანკს, სხვათა შორის, „მიხაილოვის“ სახელიცა ჰქვიან, დიდის მთავრის მიხეილის პატივსაცემლად, და განა იგი ბანკი დიდის მთავრისაა? აქაურ კომერციის ბანკს ტფილისის საკომერციო ბანკი ჰქვიან და განა აქედამ ის გამოდის, რომ იგი ბანკი ტფილისისაა და ტფილისის ქალაქის გამგებლობაშია? ამისთანა შემთხვევაში სახელი ყოველთვის თვით საგანს არა ჰნიშნავს და არც საგნის ვითარებას. აქ სახელის გარდა საჭიროა კაცმა თვით არსებითი საგანი დაწესებულებისა იცოდინოს და მარტო ტიტულს არ დასჯერდეს.

VIII

ხოლო ბ-ნ ნოე ჟორდანიასთვის ღმერთს არც ცოდნა ჟრგუნებია და არც ცოდნის სურვილი, თორემ ასე გამოუკითხავად არ გაირჯებოდა, არ მოიქცეოდა. რა ეს და რა სხვა! აი თუნდ ერთი მაგალითიც, რომ ბ-ნი ნოე ჟორდანია არ დაგიდევთ, რას ამბობს და რას არა და მის მიერ ხმარებული სიტყვა ან მას თითონაც არ ესმის, ან უნდა გამოგვიტყდეს, რომ განგებ და განზრახ აბრეყვებს მკითხველს. აი იგი იმავე მეთაურში რას არახუნებს*: „ბანკი მას (მიჯამდა თავად-აზნაურობას) უფრო და უფრო ასუსტებს და არღვევს; ბანკის დამფუძნებელთ(!) ეყიდებათ მამული და ლატაკდებიანო“. არ შეიძლება ბ-ნმა ჟორდანიამ გვიბრძანოს: სად, როდის და რა შემთხვევაში „დამფუძნებელთ“ ეყიდებათ მამული ბანკის საშუალებით? ბევრიც რომ თავი იფხანოს, ბევრიც რომ გაიჭაჭოს, ამას ვერ გვეტყვის, იმიტომ რომ „დამფუძნებელი“ ბანკისა ამ მხრით ყოვლად ხელშეუხებელია და მამულის გაყიდვის თუ არ-გაყიდვის გამო ბანკს საქმე აქვს მარტო იმასთან, ვისაც ბანკში მამული გირაოდ შეუტანია და ვალად ფული გაუტანია. ამისთანა კაცს ვალის ამღები ჰქვიან და არა „დამფუძნებელი“.

* „კვალი“, № 11, გვ. 1, სვეტი 2.

„დამფუძნებელი“-კი მარტო ფულის ჩამომსვლელია და საქმის დამაარსებელი. ჩვენის ბანკის დამფუძნებელმა იმისთანა სიკეთეც გამოიჩინა, თვისდა სასახლოდ, რომ მისის ფულით და მისის ღვაწლით დაარსებულ საქმის გასაძლოად და წარსამართავად ყოველ წოდების კაცს კარი გაუღო, ყოველის წოდების კაცი მიიწვია, იძმო, მოდიო, ერთად ვიმრომოთო, წოდების და ხარისხების მიუხედავადო, თუკი ჩვენის ბანკიდან სესხით ხელის გამართვას მოიწადინებთო. ამსახით, „დამფუძნებელი“ მარტო ბანკის დამაარსებელია და ფულის ჩამომსვლელი და სხვა არავითარი ცალკე ქონებრივი დამოკიდებულება არა აქვს ბანკთან, და ვისი რა პასუხისმგებელია, ვისი რა მზღვეველია თავისის მამულითა?

აშკარაა, ამ შემთხვევაშიც ამ ჩვენს ბრძენს პუბლიცისტს, თავისის ახირებულ ჩვეულებისამებრ, არა სცოდნია—რაზედ რას ლაპარაკობს, ვალის ამღები და ბანკის დამფუძნებელი ერთმანეთში აურეგია, ერთი მეორისაგან ვერ გაურჩევია. აშკარაა, ამ ჩვენს ვაჟბატონს მის მიერ ხმარებულ სიტყვის მნიშვნელობაც-კი არა სცოდნია და ერთობ საგნის ცოდნას ვილა იკითხავს. ბანკი დამფუძნებელს, როგორცა ვთქვით, ახლოც ვერ მიეკარება მამულის თაობაზე. იგი მამულს უყიდის მარტო ვალის გამტანს, ისიც მხოლოდ მაშინ, თუ ვალის დაბრუნების პირობა თავისს დროზე არ შეუსრულა. აქ რა შუაშია დამფუძნებელი, როგორც დამფუძნებელი. მართალია, შესაძლოა დამფუძნებელი ვალის ამღებიც იყოს, ხოლო ამ შემთხვევაში იგი პასუხისმგებელია, ვითარცა ვალის ამღები და არა „დამფუძნებელი“. მაშ რა საბუთი ჰქონდა ბ-ნ ნოე ჟორდანიას, რომ ის ეთქვა, რაცა სთქვა დამფუძნებელზე. განა ყველა დამფუძნებელი ვალის ამღებიც არის, რომ ერთობ ერთს მაფრაშაში მოაქცია ვალის ამღები და დამფუძნებელი? მართალია, უმეცრობის მაფრაში პირგანიერია და ყველას გადაჰყლაპავს, მაგრამ განა აქედამ ის გამოდის, რომ პუბლიცისტმა ორი სხვადასხვა საგანი ერთმანეთში დომხალივით აურიოს!

განა აშკარა არ არის, რომ აქ ჩვენ ყოვლად მტკნარ უმეც-

რობასთან გვაქვს საქმე, ამისთანა უანზანო უვიცობასთან, რომელიც სათაკილოა გიმნაზიის პირველ კლასის მოწაფისათვისაც, და ბ-ნ ჟორდანიას-კი, როგორც მისის ამქრის ამბავი ვიცი, სასახელოდ გაუხდება. კაცს რომ არ გაეგებოდეს რას ჰქვია ბანკის „დამფუძნებელი“ და რას — ვალის ამღები, და ბანკის თაობაზედ-კი მაინცდამაინც სჯიდა და ჰბჭობდა. მეტი სითამამე და კადნიერებაღა გნებავთ! აი, რის შემძლებელია უმეცრობა, რის გამბედავია! აქ რა ტვინის ძარღვების დაჭიმვა მოუხდებოდა ბ-ნ ჟორდანიას, რომ ჯერ შეესწავლა, — რას ჰქვია „დამფუძნებელი“ და რას — ვალის ამღები და მერე ელაპარაკნა, რაკი ენის ქავილი არ ასვენებდა. გარნა რას იზამთ, რომ უზურში ამისი უნარი და საფანელი არ არის.

გავუსწოროთ უმეცარს უმეცრობის ცოდვა და ჩავაგონოთ, რომ თუ ბანკი მამულს უყიდის ვისმე, სხვას არავის, თუ არ ვალის ამღებსა, ისიც მარტო იმ შემთხვევაში, როცა ვალის ამღები ვალის დაბრუნების პირობას არ ასრულებს. მაშ როგორ ჰნებავს ამ გერმანიაში გამეცნიერებულს ვაჟბატონს, რომ ბანკმა თავისი ხელითვე საფლავი არ გაითხაროს? მაშ რა ჰქმნას ბანკმა, რომ მის მიერ ნასესხი ფული ძალით არ დაიბრუნოს, თუ სესხის ამღები ნებით არ უბრუნებს ნასესხსა? ნუთუ მარქსი ოდესმე დამდურებია ბანკს, რომ მის-მიერ გასესხებულს ფულს ძალით იბრუნებს, თუ ნებით არ უბრუნებენ. რომელი ბანკია ქვეყანაზე, რომ ბარაქალა ან მაღლობა უთხრას სესხის ამღებს, როცა ნასესხს არ უბრუნებს პირობისამებრ? აბა ერთი ბ-ნ ჟორდანიამ გამობღერტოს თავისი უმეცრობის მაფრაშა. იქნება სადმე კუნჭულშია მივარდნილი ამისი პასუხი.

ან ერთობ შესაძლოა განა ქვეყანაზე კრედიტის არსებობა, რა სახის კრედიტიც გინდ იყოს, თუ თავდებული არ იქნება, რომ თუ ნასესხს ნებით არ დაუბრუნებენ, ძალით გაინაღდებს და დაიბრუნებს. ამ შემთხვევაში საადგილმამულო კრედიტის მწარმოებელი ბანკი, როგორც ჩვენებური ბანკია, მით უფრო ხელშემწყობია სესხის ამღებისათვის. რომ მარტო დაგირავებუ-

ლი მამული უნდა იკმაროს, თუ გაყიდვაზე მისდგა საქმე, და სხვა ყოველი ქონება ვალის ამღებისა თავისუფალია, თუნდ დაგირავებულმა მამულმა ნახევარი ვალიც ვერ ააყენოს და ვალის ამღებს თუნდ მილიონები სხვა ეწყოს. სხვაგვარ კრედიტის მწარმოებელ ბანკებს ნება აქვთ, თუ ერთი რომელიმე ქონება ვალის ამღებისა ვალს ვერ გაუწვდა, ყოველს სხვას მის ქონებას აზღვევინონ ნაშთი ვალისა, და თუნდ ცარიელ პერანგის ანაბარას დასვან ვალის ამღები, წარბსაც ვერავინ შეუხრის. მაშ რაზიდ აუთვალწუნებია ბ-ნს ნოე ჟორდანაის ჩენი ბანკი, როცა იგი, ვითარცა საადგილმამულო კრედიტის დაწესებულება, სხვა ბანკებზე უფრო ხელგაუშლელად, შეღავათიანად ჰხმარობს იმ უფლებას, ურომლისოდაც ვერაგვარი კრედიტი ერთს დღესაც ვერ გასძლებს, ერთს დღესაც ვერ იცოცხლებს.

დავანებოთ ამაებს თავი და ერთი ეს ვიკითხოთ: თუ ქონების გაყიდვის შიში, თუ ძალით გამორთმევის ფიქრი და დარდი არ ექნება ვალის ამღებს, ვილა აიტკივებდა თავს ვალის მოსაშორებლად. ეს ერთის მხრით, და მეორეს მხრით ვინ ოხერი იქნებოდა ფული ანდოს ვისმე სესხად და ნება არა ჰქონდეს ძალით აზღვევინოს, თუ ნებით არ დაუბრუნეს? ამიტომაც ქონების გაყიდვა კრედიტის არსებობისათვის ისეთივე აუცილებელი ძირეული კუთვნილებაა, როგორც ადამიანისათვის სული და ხორცი.

IX

მართალია, კრედიტი ორ-პირი მახვილია. ვინც კრედიტით მოპოებულ ფულს საქმეს მოახმარებს და მით საქმეს შემოსავლისათვის გაიძლიერებს, მისთვის კრედიტი მისწრაფებაა, და ვინც გაჰფლანგავს და ჭერში ქულის სროლით ლხინს მოანდომებს, მისთვის ყელის გამოსაჩრელია და საფლავის მთხრელი. აქ თითონ კრედიტი რა შუაშია, როცა კაცი თავისის-თავის მტერია? დანისა რა ბრალია, როცა კაცი მით ყელს იჭრის მაშინ, როდესაც იგი

გაჩენილია, რომ კაცს ყელები-კი არა სკრას, არამედ საქმე უკეთოს. რკინისგზა რა შუაშია, თუ კაცი განგებ, ან გაუფრთხილებლობით ქვეშ მოჰყვება და გაიჰყულიტება? განა ამ შემთხვევაში საბუთი აქვს ჰკუთამყოფელს კაცს სთქვას, რომ ბუნება და დანიშნულება რკინისგზისა ის არის, რომ კაცები ელიტოსო? არა აქვს საბუთი, მაგრამ ახლა ზოგიც ბ-ნ ნოე ჟორდანიასა ჰკითხეთ. განა აშკარა არ არის, რომ როცა ეს ბრძენი კაცი ჩვენს ბანკზე ჰლაპარაკობს, დამფუძნებელთ, ჩვენებურად, ვალის ამღებს, ჰლუპავსო, სწორედ ამ სასაცილო ლოლიკით ჰლამის ფონს გავიდეს. უბადრუკობა და ცარიელობა ამაზე მეტილა იქნება!

ყველაზე სასაცილო სიბრძნე ბ-ნ ნოე ჟორდანიასი არის შემდეგი: ხომ სთქვა, რომ „ერთის მხრით ჩვენებური ბანკი ბურჟუაზიულ-ფინანსიური დაწესებულება არის და მეორეს მხრით თავადაზნაურულ-წოდებრივიო“, მეგრ ასე სამასხაროდ ჰბჭობს: „პირველ შემთხვევაში ის (ესე იგი ჩვენებური ბანკი) ჰხატავს პრინციპს ფულის ბატონობისას, ხოლო მეორე შემთხვევაში პრინციპს წოდების განმტკიცებისასო. მარა რადგანაც ეს ორი მოვლენა—ფული და წოდება—ერთმანეთს ძირიანად ეწინააღმდეგება, ამიტომაც ბანკიც იძულებულია ამ წინააღმდეგობაში იტრიალოს და მით თავის-თავს ებრძოლოს“-ო.

ერთი ქუდი დასდეთ და სამართალი ისე ჰქენით: ეს გადაჩერჩეტებული და დამთხვეული ტირადა ბოდვია გონება-დაბნეულისა, თუ სჯა ჰკუთამყოფელის კაცისა? პასუხი ამისი ცხადია. ნეტა რას ჰნიშნავს ეს „ფული და წოდება ერთმანეთს ძირიანად ეწინააღმდეგება“?

განა ფული როდის მივარდნია ბ-ნ ჟორდანიას წოდები-საგან ცხვირპირ-დასისხლიანებული საჩივრად, ან წოდება როდის უნახავს ფულისაგან გატყეპილი. ამათ შორის დავი-დარაბას, ერთმანეთზე მისევას, ერთმანეთში წინააღმდეგობას, ჩხუბს და ომს ვინ მოსწრებია... ან ერთი მითხარით: რა აზრი არის შიგ, როცა ამბობენ,—ფული და წოდება ერთმანეთს ძირიანად ეწინააღმდეგებაო. როგორ? ფული და წო-

დება ერთმანეთთან ვერა თავსდება, როგორც ცეცხლი და წყალი, თუ ერთი რამ ხათაბალა ასტეხია ფულსაცა და წოდებასაც. ფული ხომ წოდების ჯიბეშია მშვიდობიანად ჩადის, ბინას იკეთებს და მშვიდობიანად სძლებს, როგორც ცალკე კაციისაშიც, და ორსავე შემთხვევაში ერთსა და იმავე უნარს იჩენს, ორსავე შემთხვევაში არც ზნეს იცვლის, არც ფერსა და სულ ერთსა და იმავე მხიარულ გუნებაზეა, ვის ხელთაც გინდ იყოს. მაშ საიღამ გამოატყვრინა ჩვენმა მეცნიერმა პუბლიცისტმა ეს „ძირიანი წინააღმდეგობა“? ან ფულის ბუნება, ან წოდებისა, განა იმისთანა რამ არის, რომ ერთი მეორეს ვერ მიეკარება, ერთი მეორეს ვერ მიუვა? ან იქნება ფული წოდებას ჰთაკილობს, არა ჰკადრულობს. ან ფულს წოდება, თუ რამ სხვა ეშმაკია აქ დამალული?

აქ არავითარი ეშმაკი არ არის. აქ მარტო იგივე უმეცარი ბ-ნი ჟორდანიია, რომელსაც დავთრები არევია, რომელსაც არა სცოდნია არც ის, თუ რა არის ფული, არც ის, თუ რა არის წოდება, თორემ იმას არ იტყოდა, რაცა სთქვა.

„ძირიანი წინააღმდეგობა“ ფულსა და წოდების შუა! გაგიგონიათ სადმე, ან ვისგანმე ასეთი თავზე ხელაღებული ბოდვა! ჭკუის კოლოფს რომ იტყვიან, სწორედ ეს არის. თუ არ დაგიშლიათ! ბ-ნი ნოე ჟორდანიია ახალი კაცია და სულ იმას ჰქადულობს, რომ ახალი აზრები შემოაქვს ჩვენში. თუმცა ამ სიტყვებში არავითარი აზრი არ არის, არც ძველი და არც ახალი, მაგრამ მთლად ახალი ბოდვა კია, და ყოველივე ახალი, გინდ ბოდვაც და სულელობაც იყოს, მაინც კარგია, თორემ ბ-ნი ჟორდანიია ხელს არ მოჰკიდებდა.

X

ეხლა ერთი ეს ვიკითხოთ, რა ძალა ადგა ბ-ნ ჟორდანიას, რომ ესეთს ბოდვას მოჰყვა და უმეცრობის მტვერ-ბუქი ააყენა ჩვენებურ ბანკის გამო. რაკი ანბანიც იმ საქმისა არ გაეგებოდა, რაზედაც ლაპარაკობს, ბარემც თავისს ქერქში

ყოფილიყო და კუსავით ფეხი არ გამოეყო, ვითომდა მეც ნახირ-ნახირო. მაგრამ რას იზამთ? ხელთ ჩაუგდია „კვალი“ და ხომ მოგეხსენებათ: „ყვაი რა ვარდსა იშოვის, თავი ბულბული ჰგონია“.

ეს ხომ ფული და წოდება ერთმანეთს თავპირს ამტვრევნ, ბ-ნ ჟორდანიას სიტყვით. ეხლა ყური ათხოვეთ, აქედამ რა გამოჰყავს: „ფული და წოდება ერთმანეთს ძირიანად ეწინააღმდეგებაო და ამიტომაც ბანკიც იძულებულია ამ წინააღმდეგობაში იტრიალოს და მით თავის-თავს ებრძოლოს“. ღმერთი არ არის თქვენში, — ერთი ღვთის გულისათვის მაინც უპატრონეთ ამის მთქმელსა, თორემ სადავე თუ მიუშვით, ვინ იცის, ჭა კლდე-ღრეზე გადაიჩეხოს. მადლია, მიჰხედეთ!

საკომერციო ბანკები ვაჰართა წოდებისათვის უფროა და-არსებული, სასოფლო ბანკები გლეხთა წოდებისათვის, სახელმწიფო სათავადაზნაურო საადგილმამულო ბანკი მართო და განსაკუთრებით თავად-აზნაურთა წოდებისათვის, სახელმწიფო საგლეხო საადგილმამულო ბანკი მართო და განსაკუთრებით გლეხთა წოდებისათვის. მაშ ამებშიაც, რადგანაც ერთის მხრით ფულია და მეორე მხრით წოდება, ფული და წოდება ერთმანეთს ძირიანად ეწინააღმდეგება და ამიტომაც ეს ბანკები იძულებულ არიან ამ წინააღმდეგობაში იტრიალონ და მით თავისს თავს ებრძოლონ! ასე გამოდის ბ-ნ ჟორდანიას ლოდიკით. ლოდიკა კარგი საქონელია და ეწუხვართ, რომ ამ ჩვენს უებრო მარქსისტს და ლოდიკას სწორედ ის საქმე დაჰმართვიათ, რაც ფულსა და წოდებას, ბ-ნ ჟორდანიას თუ დავუჯერებთ*.

* მე წინათვე ვიცი, ამ ფულისა და წოდების სასაცილო ამბავს საით უბრუნებს თავს კაცი, თუ ზერზიანია და ცოტადნად საქმის გაგება აქვს. წინათვე ვიცი, აქ როგორ და საიდან მომივლის კაცი სიტყვის შემოსაბრუნებლად. თუ ბ-ნ ჟორდანიას ამ ზერზისა და გაგების ცოტადენი რამ აცხია, უსათუოდ ესე მომეჩევა, თუ, თავისის დიდკაცობის გამო, არ იტყადრისა ჩემთან ლაპარაკი. ვნახოთ, მიხედება თუ არა და მეც წინაზე პასუხი მზადა მაქვს.

17. *ლია ჰავევაძე, ტ. VI.

აი რა მადანი სიბრძნისა მოგვიტანა ბ-ნმა ჟორდანიამ გერმანიიდან. ბევრს სხვასაც შეუნიშნავს ჩვენს ჟურნალ-გაზეთობაში და ჟურნალ-გაზეთობის გარეთაც, რომ ბ-ნი ნოე ჟორდანიას უცოდინარი, უვიცი კაცია და არც სურვილი აქვს იცოდეს რამე, არც უნარი რამ მწერლობისა ღმერთს იმისთვის მიუმაღლებია. მე ერთი, ერთადერთი სიტყვაც არ მახსოვს მისი იმისთანა, რომ ცოცხალი სიტყვა იყოს, გულსა და გონებას გასაღვიძებლად მოხვედროდეს. აბა რამდენი უწერია და ერთი ამისთანა სიტყვა მაგალითად მიჩვენეთ. მისი საუბარი ერთი რალაც უგემურად კევის ღეჭვავა. საკუთარი აზრი არაფერში არ აბადია: რაც სხვისაგან თუთიყუშით არ გაუზეპირებია, ისიც ღმერთმა იღის როგორ, და რაც მისს საკუთარს ჭკუაზე მივარდნილა, იქ ყველგან ფეხი მოსხლეტია და სრული არარაობა გამოუჩენია. /ცა ქუდად არ მიაჩნია, დედამიწა ქალამნად, აქაო და ზუთა-მეჭესი ფრაზა რუსულ მარქსიზმისა უსწავლია, ისიც იმისთანა მარქსისტებისაგან, რომელთანაებზე თითონ მარქსმა სთქვა: რაც გინდათ დამარქვით, ოღონდ მარქსისტობას-კი ნუ დამწამებთო. ასე იუარა მარქსმა იმისთანა მარქსისტები, როგორიც დღეს ჩვენში ბ-ნი ნოე ჟორდანიასა და მისნი წილადობილნი. დრო მოვა და ყოველივე ეს მზეზე გამოიფინება და განკითხვის დღისა წინაშე გამოსჰიშნავს ვინმე ამ ჩვენს ვაჟბატონს მთელის თავისის სიგრძე-სიგანითა. მე-კი რის ღონე და შეძლებაც მქონდა, მარტო იმას მოვკიდე ხელი და მეტს აღარას შევეჭიდე.

ამით ვათავებ ამ წერილს უმეტრობის ფართი-ფურობის თაობაზე. ვიცი, ჩემი მკითხველი დამემღურობა და მისაყვედურებს: განა ღირს ბ-ნი ჟორდანიას, რომ იმის გამო ამდენი დრო, ქალაქი და მეღანი დაიხარჯოსო? მართალი ბრძანებაა, მეც ვიცი, რომ ჩიტი ბღღენად არა ღირს და უკან დევნა მეტია. სწორედ ჩემსავით მოცლილი უნდა იყოს, რომ ასე გააჭიანუროს საუბარი ამისთანა კაცზე. ხომ მოგეხსენებათ,—რა ძნელია მოკლედ თქმა იმისთანა ადამიანზე, რომელსაც საკუთარი ნიშანწყალი არც ბუნებით დაჰყოლია,

არც სწავლით და არც ცოდნით მოუპოვებია და შეუძენია. სადღაც გამიგონია, მგონია ილია ჭავჭავაძის ლექსშია, თუ ზსოვნა არ მალატობს, რომ „ფუყე, უსახო კაცისა მოკლედ აღწერა ძნელია“.

მეტყვიან: ნუ „შეხვალ, ნუ ებანები, ნუ გამოხვალ, ნუ თრთიო, და რად შესტოპე, თუ ეს იცოდით? რა მექნა, რომ არ შემეტოპნა? დიდი ხანია გულს მისიებს, გულს მიმღვრევს ბ-ნ ჟორდანიას უმეცრობის ფართი-ფურთი და ქადილების მტვერ-ბუჭი. ვითმინე, ვითმინე და ბოლოს აივსო ფიალა მოთმინებისა. ვიდრე ბ-ნი ჟორდანია გვიგალობდა ეგრეთ-წოდებულ ერფურტის პროგრამიდამ* გაზეპირებულს ხუთ-ექვს სტრიქონს, მე არა მენალღვებოდა-რა, რადგანაც ვიცოდი, ქარის მობერილს ქარივე წაიღებდა. რაც გინდ ბევრი ეჭიკ-ჭიკნა, რომ არიქა, ბიჭებო, ღვთის მადლით ჩვენში კაპიტალისტობა მობრძანდა, არიქა მისდა სადღეგრძელოდ და სასუფევეოდ სოფელი გავაქალაქოთ, გლესკაცობას მამულები ჩამოვართვათ, თორემ თუ პროლეტარიებად არ იქცნენ, კაპიტალისტობა შემოგვწყრება, ჩვენში ფეხს ვერ მოიკიდებს და ეს პროგრესის ღალატი იქნებაო და სხვა ამისთანა აბდაუბდა,—მაინც ეს ამისთანა ჭიკჭიკი იმისთანა მერცხლისაგან, როგორიც ბ-ნი ჟორდანიაა, ჩვენში გაზაფხულს ვერ მოიყვანდა. მე ეს კარგად ვიცოდი და აინუნშიაც არ მომდიოდა. ვამბობდი,—ამისთანა ბოდვას ვინ ათხოვებს ყურსა-მეტქი.

XI

სულ სხვაა, როცა სჯიჯგნიან იმისთანა საქმეს, რომელიც კირადაც გეყოფნის და ლხინადაც, რომელიც დიდის ღვაწლით და შესაწირავით აგვიჩენია, გაგვიმართავს და ეს ოცდაექვსი

* ეს ის პროგრამაა, რომელიც მითომდა სახელოვანის მარქსის მოძღვრებაზეა აგებული და რომელსაც ერთს დროს გერმანიაში ცოტად თუ ბევრად ავალა ჰქონდა და ეხლა-კი თავის დრო მოიჭამა და თავისს პატრონს ჩაჰბარდა.

წელია ვამოქმედებთ. სულ სხვაა, როცა ამისთანა თვალწინ დაყენებულ საკუთარს საქმეზე განგებ თუ უნებლიეთ თვალებს გვიბმენ, გონებას გვიხშობენ, გულს გვიტეხენ. რაც გინდ დამწამონ, რაც გინდ გუნდრუკის კმევა მიკიჟინონ, მე ამაებს არ შეგუშინდები და იმ შეჭველს მართალს გულის სიწმინდით ვიტყვი, რომ ჩვენებური ბანკი, რომელიც წელიწადში ოცი ათას თუმანზე მეტს მოგებას იძლევა და ამ ოცი ათას თუმანიდან თითქმის ათი ათასს თუმანს საზოგადო, საქვეყნო ჭირსა და ვარამს ანდომებს, იმისთანა დაწესებულებაა, რომ ყველა რიგიანს და ჭეშმარიტ ქართველს უნდა სასიქადულოდ და თავმოსაწონებლად მიაჩნდეს, რომ შევქმენით, ამისთანა რამ შევქმენით, ჩვენის საკუთარის ღონით და შეძლებისამებრ ვპატრონობთ და ვუძღვებით. როცა ბ-ნი ჟორდანიას და მისი ამქარი ამისთანა საქმეზე ტყუილებით თვალს გვიბრმავებენ, განგებ, თუ უნებლიეთ სახელს უტეხენ, რომ მით გულიც გაგვიტეხონ, მხნეობა დაგვინელონ და ეს ერთადერთი საკუთარი საქმე გულიდამ ამოგვადებიონ, ნუთუ არა ჰგონობენ რას სჩადიან?

ვინ რას იტყვის, რომ, თუ ნაკლულოვანობა აქვს ჩვენებურს ბანკს, ამხილოს ვინმემ და გულისტკივილით თავიდან მოაცილოს, გულმტკივნეული დარიგება და სარჩიელი მისცეს. მაღლობის მეტი რა ეთქმის ამისთანა კაცს. ხოლო ბ-ნი ჟორდანიას ამისთანა კაცი არა ყოფილა, მაშასადამე, ბევრ სიკეთესთან ერთად არც გული ჰქონია გულის ადგილას. ამას იმ საბუთით ვამბობთ, რომ ნამდვილი და მართალი ნაკლი ჩვენებურ ბანკისა ვერ დაუნახავს, ვერ გაუთვალისწინებია და ტყუილებით მისდგომია და ჰლამობს ძირი და სახელი მოუთხაროს, მიწასთან გაასწოროს.

რა ჰქვია ამისთანა საქციელს მე არ ვიცი, და რიგიანი კაცი-კი ამას ინატრებდა, რომ დედამიწა გაირღვას და თან ჩაიტანოს, ვიდრე თავისის ქვეყნის ერთადერთს საკუთარს საქმეს, საკუთარის თაოსნობით წარმოებულს და მომქმედს, ასეთი დღე დააყენოს. იმისი მაინც როგორ არა სცხვენიათ, რომ ჩვენებურს ბანკს არავითარი წოდებრივი საგანი არა

აქვს, არავითარი კერძო ინტერესი. აბა ერთი სხვა ბანკი გვიჩვენეთ იმისთანა, რომ მისი მოგება არავისცა ცალკე ჯიბეში არ მიდიოდეს და მარტო საზოგადო საჭიროებებს ჰხმარდებოდა. აბა ერთი იმისთანა ბანკი მიჩვენეთ, რომ ფულს მე ჩამოვსულიყავ და მოგება-კი საზოგადო საჭიროებისათვის შემიწიროს. ქვეყანაზე ამისთანა ჰუმანიურს, თანასაგრძნობელს დედააზრზე აგებული ბანკი სხვა არსად გამიგონია და ხელი არ უნდა გაუხმეს იმ ბოროტს, ვინც ამისთანა საქმეს ჰლამობს ცილისწამებით, ტყუილებით ციხე-სიმაგრე შეუნგრისოს, სახელი გაუტეხოს. მაშ რაღაა იგი თქვენი თავში ცემა და ყვირილი, რომ ყველა ცალკე ადამიანი საზოგადოებისათვის უნდა იღვწოდეს, საზოგადო გამოკეთებას და გამდიდრებას უნდა ემსახურებოდეს და არა მარტო თავის თავსაო. მაშ ის თავში ცემაც და ყვირილიც ტყუილი ფართი-ფურთი ყოფილა! თავად-აზნაურობამ დააარსა ჩვენი ბანკი, მის მოგებაში, თვისდა სასახელოდ, თითონ საკუთრად წილი არ ჩაიდო, იგი საზოგადო საჭიროებას შესწირა და თქვენ-კი გამოსულხართ და ეუბნებით: ეგ რა ჰქენით, თქვენი საფლავი თქვენის ხელითვე რათ გაითხარეთო. კაცობაა ასეთი საქციელი? ეს არის თქვენი ახალი მოძღვრება! ეს ხომ პირდაპირ იმასა ჰნიშნავს, რომ კაცი საზოგადო საქმიდამ გინდათ კერძო ინტერესზე ჩამოახდინოთ, საზოგადო საჭიროებისათვის ფეხადგმული კაცი მის საკუთარ კერძო ინტერესზე მიახედოთ და, რომ უფრო ადვილად მისწვდეთ თქვენს საწადელს, შიშით გულს უხეთქავთ, ილუპებო, რომ სხვას საშველად ხელს უწვდო და თქვენსას ყველას უწილადებთ წოდებისა და ხარისხის განურჩევლადო! ამისი თქმა გინდათ განა! მაშ ამაში სხვა რა აზრია, როცა ამბობთ, მერე ტყუილადაც, რომ ბანკი, რომელსაც საგნად აქვს თავისის მოგებით საზოგადო საჭიროებას გაუძღვეს, შენ გასუსტებს და გარღვევსო, მამულებს გიყიდის და გადატაკებსო. ეს ყოველივე ხომ ცოცხალი ტყუილია და რად გინებებიათ ასეთი ტყუილი მუქარა და შიში? ძლივძლივობით ჩვენში საზოგადო საქმის სურვილმა ფეხი აიდგა, საზოგადო

საჭიროებისათვის ფულის გადადებამ და გამოღებამ ძლიერ-ძლივობით ერთი საზოგადო საქმე შექმნა საზოგადო სამსახურისათვის, კერძო ინტერესები არ იკადრა, არ გააჰაჰანა და ამოზე ადამიანს აფრთხობთ და გულს უტეხთ. ეს არის თქვენი სიმბოლო სარწმუნოებისა, ეს არის თქვენი ახალი აღთქმა! ეგ ხომ ათადამ-ბაბადამვე ვიცოდით, რომ თუ მე არ ვიქნები, ქვა ქვაზედაც ნუ იქნებაო. ეს ხომ საზოგადო ინტერესებიდან კერძო ინტერესებზე ჩამოხდომაა! ეს ხომ უკან გაბრუნებაა წინ მიმავალ კაცისა! ეს ხომ უკან დახევია! ამას რუსები „აბრუნდის“ ეძახიან, სომხები იტყვიან ხოლმე: „გი ახმახ“, ქართველები-კი: ქვა ააგდო და თავი შეუშვირაო!

მე არ ვიცი, ამ ჩემი წერილისაგან ბ-ნი ნოე ჟორდანიას კჳუას მოვა თუ არა. ვაი, თუ მგლის თავზე სახარების კითხვა დამემართოს და გადარეული უფრო გადაიხიოს. ესეც-კი შესაძლოა: იქნება, იმის ქედმაღლობის ამბავი რომ ვიცი, მე და ჩემი წერილი ცხვირ-ზევით აიცდინოს, ვითომდა არა გვკადრულობს, თავს არ გვიყადრებს. ეს-კი უეჭველია, რომ უსაბუთობას ვერ მიკიჟინებს, და თუ მიკიჟინა, მკითხველმა გაგვასამართლოს.

ბ-ნმა ნოე ჟორდანიამ მე პასუხი მაღირსა. ეს დიდი მოწყალეობა და ბედნიერებაა, თუ თქვენც იტყვიტ. ხოლო ამ ბედნიერებისაგან რომ მე მეტისმეტად თავს არ გავიდე, იგი მართა „გზა-და-გზა“* ჰკადრულობს ჩემთან საუბარსა. ესეც ერთი თანხაა. მე ამისიც მაღლობელი ვარ. არის ჩვენში ერთი სახის ჯგუფი, რომელსაც ბ-ნი ჟორდანია დიდ მეცნიერად მიაჩნია, და ხომ მოგეხსენებათ, — დიდმა კაცმა რომ ნეკიც გაღირსოთ, მთელის ხელის მოცემად უნდა მიიღოთ. დიდის კაცის ნეკის შეხებაც დიდი მოწყალეობაა. ბ-ნმა ჟორდანიამ პასუხი მაღირსა, თუნდაც „გზა-და-გზა“, და ეს სახელადაც მეყოფა და სახრავადაც.

ხუმრობაგაშვებით და ბ-ნმა ჟორდანიამ ერთი დიდი სიკეთე მიყო. მე მიხლოდა ხელი მიმეყო და კვალდაკვალ მემხალეებინა ის აუარებელი უმეცრობანი, რომელნიც ამ ახლად მოვლენილმა მეცნიერმა უშიშრად გამოჰფინა ჩვენში მას მერმეთ, რაც სათავეში დაუდგა „კვალსა“. მხილებისათვის საჭირო იყო გადამეჩხრიკა მთელი მისი წინანდელი ნაწერები და იქიდან ამომეკრიბა მარგალიტები მისის უმეცრობისა. ამისათვის შორს ძებნა მომინდებოდა და ბ-ნმა ჟორდანიამ თითქო შემიბრალა და თავისის აწინდელის პასუხით გამიადვილა საქმე. შორს რათ მიდიხარ, აი „გზა-და-გზა“ პასუხი მოგეცი და აქ იმდენი განძია უმეცრობის, რომ ჭირადაც გეყოფა და ლზინადაცაო, — თითქო მეუბნება ეს ჩვენი, გერმანიაში გაბრძნობილი, სუტ-მეცნიერი. არ ვიცი, მართლა ჩემი სიკეთე

* იხ. „კვალი“, № 12, გვ. 206.

სდომებია ბ-ნ ჟორდანიას, როცა ეს პასუხი დამიწერა, თუ სხვა რამ ოინია? ეს-კი უეჭველია, რომ მის პასუხში მართლა კარგა ბლომა განძია ახალ-ახალ უმეცრობისა.

მე არც იმოდენა სურვილი მაქვს, არც ხალისი, რომ გამოვეყიღო ბ-ნს ნოე ჟორდანიას იმის თაობაზე, რაც ჩემ გამო და ჩემის მიზეზით შეუკურობა თავისებურად „ივერიას“ და მისს რედაქტორს. ყოველივე ეს საკირვალძოდ და სამერკვილაძოდ უშუშუნებია, რომლის შემდეგაც მარტო ნატისუშალი რჩება და დამწვარი ჩვრები. ესეთი ტლინკები საქმე არ არის. ეს ნიშადურმოცხებული ხტუნვა და მალაყებია. საქმე იმა-შია, — რას ამბობს ბ-ნი ჟორდანია პასუხად ჩვენის საბუთებისა.

მე ვამხილე ბ-ნი ჟორდანია და ვუკიჟინე, რომ თქვენ არ გესმით რა არის „ფინანსიური დაწესებულება“, როცა ჩვენ-ბურ ბანკს — მაგ საკრედიტო დაწესებულებას — ფინანსიურ დაწესებულებად ასახელებთ-თქო. შეფუტხუნებულა ამაზე ჩვენი გერმანელი ბრძენი და იმის მაგიერ, რომ მეცნიერებისათვის ეკითხნა, — რას ჰნიშნავს „ფინანსიური დაწესებულება“, ამდ-გარა და ლექსიკონს მივარდნია და იქილამ უსწავლია, — რას მოასწავებს სიტყვა „ფინანსები“? როგორ მოგწონთ მეცნიერი მარქსისტი, რომელიც მარტო ლექსიკონით მიდის იოლად, როცა მეცნიერულ ტერმინის ახსნაზე მივარდება საქმე და რომელსაც სხვა უნარი და ილაჯი არა ჰქონია ამისთანა შემ-თხვევაში გზა გაიგნოს. მეტი ცარიელობა და არარაობა-ლა გნებავთ მეცნიერისა, რომელსაც თავი გაუხდია მარტო ლექ-სიკონის ანაბარად.

ან რა უბოვნია ლექსიკონში? ბ-ნი ნოე ჟორდანია ამის პა-სუხად გვეუბნება, აი რა ვიბოვეო: „ფინანსები“, ამ სიტყვის ფართო მნიშვნელობით, ეწოდება ფულის გამოხატულს ნივ-თიერ მდგომარეობას რომელიმე დაწყობილობისას საზო-გადოდო*.

კარგი და პატიოსანი, მერე აქედამ რა გამოდის, განა აქედამ ის გამოდის, რომ ვინც ან რაც ფულით გამოხატულ

* იხ. „კვალი“, № 12, გვ. 208.

ნივთიერ მდგომარეობაშია, იგი „ფინანსიური“ დაწესებულებაა? განა ნივთიერი მდგომარეობა, თუნდაც ფულით გამოხატული, რომელისავე დაწყობილობისა და თითონ დაწყობილობა თავით თვისით ერთი და იგივეა, ერთსა და იმავე საგანსა ნიშნავს? განა ფულად გამოხატული ნივთიერი მდგომარეობა თუნდ ბ-ნ ქორდანიასი და თითონ ბ-ნი ქორდანიასი ერთი და იგივეა? ამ ლექსიკონურს ფართო მნიშვნელობას „ფინანსებისას“ რომ ავყვეთ და მასთან ერთად ბ-ნ ქორდანიას სასაცილო ლოდიკას, გამოვა, რომ სამიკიტნოც „ფინანსიური დაწესებულებაა“, რადგან არ არის ქვეყანაზე იმისთანა სამიკიტნო, რაც გინდ უხეირო იყოს, რომ ფულად გამოსახატავი, ან გამოხატული ნივთიერი მდგომარეობა, ასეთი თუ ისეთი, არა ჰქონდეს. „კვალსაც“, რა თქმა უნდა, ფულად გამოსახატავი, ან გამოხატული რაიმე მდგომარეობა აქვს უსათუოდ და აქედამ განა ის გამოდის, რომ „კვალი“ ფინანსიური დაწესებულებაა? აი ჭირვეულობა და ჯიუტობა უმეცრობისა საღ შეატოვინებს ხოლმე იმისთანა წყალწყალა კაცს, როგორიც ბ-ნი ქორდანია თურმე ყოფილა. აქაო და ჩვენებურს ბანკს „ფინანსები“ აქვს, ანუ, როგორც ლექსიკონი ამბობს, ფულად გამოხატული ნივთიერი მდგომარეობა, და ნუთუ ამით ჰხდით მას „ფინანსიურ“ დაწესებულებად?

მოგვილოცნია, „კვალის“ სახელოვანო მარქსისტო, ამისთანა ამერიკის აღმოჩენა! მე უფრო უკეთესს, თუმცა არა ახალს-კი, ამერიკას აღმოგიჩენთ, სახელდობრ იმას, რომ ბ-ნ ქორდანიას კითხვა სცოდნია და წაკითხულის გაგება-კი სრულებით არა ჰქონია. ლექსიკონი ეუბნება, — „ფინანსები“ ქონებრივი მდგომარეობაა რომელისავე დაწყობილობისა, ფულად გამოხატულიო. იგი სხვას არასფერს ეუბნება ჩვენს მეცნიერს, არ ეუბნება, რომ დაწყობილობა, რომელსაც „ფინანსები“ აქვს, ესე იგი ფულად გამოხატული ქონებრივი მდგომარეობა, „ფინანსიური დაწესებულებააო“. ამ სულელობას ვერც ეტყოდა. მაშ საიდან გამოჰყავს ამ ჩვენს ახლად მოვლენილს ბრძენს, რომ ჩვენებური ბანკი ფინანსიური დაწესებულებაა, როცა მოწმად მოჰყავს ლექსიკონი? იქიდან, რომ „მდგომარეობა“

რობა“ და მდგომარეობაში მყოფი ერთმანეთისაგან ვერ გაურჩევიან. მდგომარეობა და მდგომარეობაში მყოფი ორი სრულიად სხვადასხვა სამცნეა, ერთმანეთზე შორი-შორი, ამიტომაც ფულად გამოხატული მდგომარეობა არაფერს შუაშია მდგომარეობაში მყოფის სახელწოდების გამონასკვისათვის. ამის შემდეგ საბუთი მაქვს თუ არა ვთქვა, რომ ამ ჩვენი უმეცარს მარქსისტს კითხვა, ღვთის მაღლით, სცოდნია და წაკითხულის გაგება-კი, ღვთის წყრომით, არა ჰქონია.

ამ სახით, აშკარაა, რომ ვერაფერი სამსახური გაუწია ბნის ჟორდანას იმ ლექსიკონურმა ფართო მნიშვნელობამ სიტყვის „ფინანსებისამ“, რომელსაც დაჰბლაუჭებია ჩვენი უმეცარი მეცნიერი, როგორც წყალწადებული ხავსსა, რაკი სხვა ილაჯი და ღონე არა ჰქონია.

თუნდ ესეც არ იყოს, ან ლექსიკონი რა ისეთი დასაბეჯითებელი წყაროა სიტყვის მეცნიერულ აღსახსნელად, რომ ზედ-დაკედომით დასწაფებია ეს ჩვენი ტყუილი მარქსისტი. ლექსიკონი ვულგარულს, თუ უკაცრაოდ არ ვიქნებით, ქუჩურს მნიშვნელობასაც სიტყვისას ანგარიშს უწევს, მოვალეა ამ მხრივაც სიტყვა ახსნას, და განა ეს საბუთია, რომ კაცმა გააუქმოს, დაივიწყოს მეცნიერული, განსაკუთრებით მნიშვნელობა სიტყვისა იქ, საცა სიტყვა მარტო ამ მნიშვნელობით საგულისხმოა? მაგალითებრ, სიტყვა „კაპიტალი“ საყოველღეო, საყველპურო საუბარში ხშირად იხმარება ვითარცა ფულადი ქონება ადამიანისა და განა მეცნიერული მნიშვნელობა ამ სიტყვისა ეს არის? განა იგი „კაპიტალი“, რომლის ახსნასაც სახელოვანმა მარქსმა სამი ტომი თხზულება მოაწოდო, და ეს საყველპუროდ ხსენებული „კაპიტალი“ ერთი და იგივეა?*

არ არის ქვეყნიერობაზე არც კრთი ლექსიკონი, რომ ეს საყველპურო მნიშვნელობა „კაპიტალისა“ არ აენიშნოს და

* აი, თუ არ დაგიშლიათ, რას ნიშნავს სიტყვა „კაპიტალი“ მეცნიერულად: „კაპიტალი მდგომარეობს წარმოებაში და წარმოება კაპიტალში და აი ამიტომაც დღევანდელი წარმოება კაპიტალისტური წარმოებაა და ზედნაშენი წყობილება კაპიტალისტური წყობილება“.

მასთან ერთად მეცნიერულიცა, რამოდენადაც-კი ლექსიკონისათვის მოსახერხებელია და მოსათავსებელი.

აკი იგი ლექსიკონიც, რომელიც ბ-ნ ჟორდანიას თავისს მოწმად მოჰყავს, იუწყება, როგორც თვითვე ბ-ნი ჟორდანიის გვარწმუნებს*, რომ სიტყვა „ფინანსები“ განსაკუთრებით (კურსივი ჩემია) სახელმწიფოს და სხვა მართველობათა შესავალ-გასავალს ნიშნავსო. მეც ესა ვთქვი და ახლა უყურეთ, ბ-ნი ჟორდანიის რა მაღაყს გადავიდა. მე, რომელმაც სიტყვას „ფინანსები“ ვაკუთვნე მისი განსაკუთრებითი მნიშვნელობა, ესე იგი მნიშვნელობა მეცნიერული, ბ-ნმა ჟორდანიამ უფიცობა შემწამა და თითონ-კი მეცნიერობის გვირგვინი დაიდგა, რომ ამ სიტყვას მისი განსაკუთრებითი მნიშვნელობით არა ჰხმარობს. გულზე ხელი დაიდეთ და სამართალი ისე ჰქენით, — ვინ არის აქ მტყუანი და უფიცი: მე, თუ ბ-ნი ჟორდანიის?

ნუთუ, ბ-ნო ჟორდანიის, აქაც წაკითხულის გაგებაზე მწყრალად ბრძანებულხართ. ნუთუ აქაც ნახტომი შეგშლიათ და ვერ გაგიგიათ, — რას ნიშნავს სიტყვა განსაკუთრებითი? თუ გაგეგებათ, — რატომ ყურს არ უგდებთ თქვენსავე მოწმეს, რომელიც ასე აშკარად თქვენვე გამტყუნებთ. განა თქვენს წერილში, საცა ჩვენებური ბანკი „ფინანსიურ“ დაწესებულებად მონათლეთ, სიტყვა „ფინანსები“ და აქედამ „ფინანსიური“ ქუჩურ მნიშვნელობით იხმარეთ? ჩვენ ხომ ვნახეთ, რომ ვერც ამ ქუჩურმა მნიშვნელობამ გაგიყვანათ ფონსა და ვერაფერ ნავ-ტიკად გამოგადგათ. ჩვენ ხომ ვნახეთ, რომ სულელობაა კაცმა ბანკს „ფინანსიური დაწესებულება“ უწოდოს მარტო იმის გამო, რომ ბანკს თავისი „ფინანსები“ აქვს, ესე იგი ფულად გამოხატული ქონება.

ახლა ვნახოთ განსაკუთრებითი მნიშვნელობა „ფინანსებისა“ რა ხეირს დაგაყრით, თუ გონების თვალზე განგებ ხელს არ აიფარებთ, ჩვენო გერმანიაში ნასწავლო მეცნიერო და დოქტორ-ფილოსოფოსო კირვალიდის უნივერსიტეტისავე.

* იხ. „კვალი“, № 12, გვ. 208.

„ფინანსები“ განსაკუთრებით ნიშნავს სახელმწიფოს და სხვა მართველობათა შესავალ-გასავალსაო, ამბობს თქვენი ლექსიკონი. ჩვენებურ ბანკსა სახელმწიფოს ან სხვა მართველობათა შესავალ-გასავალთან საერთო რა აქვთ? ჩვენებური ბანკი და იგი დაწესებულება, რომელიც განაგებს სახელმწიფო შესავალ-გასავალს, ისე შორს არიან ერთმანეთზე, როგორც უმეცარი ჟორდანია და მეცნიერი მარქსი. განა აშკარად ცხადი არ არის, რომ იქ, სადაც „ფინანსიურ“ დაწესებულებაზე ლაპარაკობენ, მეცნიერული, ანუ განსაკუთრებით იმნიშვნელობა უნდა იგულისხმებოდეს უეჭველად. თუ ესეა, და ვინ იტყვის, რომ ასე არ არისო, კაცს ხომ დიდი ღარი და ხაზი არ მოუწდება გამოცნოს, რომ ბ-ნი ნოე ჟორდანია ხელახლად იძლევა საბუთს ვიგულოთ იგი, ვითარცა მცურავი უმეცრების ტბაში უმეცრებით გაბერილ ნავ-ტიკითა.

აშკარაა, ამ ჩვენს კირვალძის უნივერსიტეტში კურს-შესრულებულს მეცნიერს არა სცოდნია, რომ არის ერთგვარი მეცნიერება, რომლის საგანი განსაკუთრებით ფინანსებია და რომელსაც ჰქვია საფინანსო მეცნიერება. თუ სცოდნოდა, ამ შემთხვევაში ამ მეცნიერებას დაეკითხებოდა, — რას ნიშნავს განსაკუთრებით ფინანსები და ფინანსური დაწესებულება? კაცი, თუნდაც შორიახლო მცოდნე, და არა უმეცრობით გაბუებული და გაბერილი, განა ამ შემთხვევაში იკმარებდა ლექსიკონის მოწმობას და ლექსიკონურს ახსნას? სჩანს, ბ-ნი ჟორდანია მეცნიერების ძებნაში ლექსიკონის იქით ვეღარ წასულა.

დალოცვილი, ამისათვის რაღა გერმანიაში მივბოდი? განა აქ-კი ვერ იშოვიდა ლექსიკონს, თუ მაინცდამაინც ლექსიკონის წაკითხვის მეტი სხვა შნო და ლაზათი არა ჰქონია. გაუმარჯოს გერმანიაში გაბრძნობილს მარქსისტს! ტაში მაგას, ტაში, კირვალძეებო და მერკვილაძეებო! თქვენ რომ არა ჰყვანდეთ ბ-ნ ჟორდანიას, სადღა გაასაღებდა თავისს სიბრძნეს.

მე მაინც ერთ სამსახურს გაუფუვე ამ ჩვენს მარქსისტს და ვაუწყებ, რომ არის ერთი თხზულება, რომლის განსაკუთ-

რებითი საგანი ფინანსებია და ფინანსიური დაწესებულებანი და ვურჩევ იქ ჩაიხედოს, თუ მართლა გაგება რისამე უნდა და არა წარამარა მალაყების გადასვლა კირვალძეების და მერკვილაძეების გასაოცებლად და თავბრუ-დასასხმელად. ერთს გერმანელს სახელგანთქმულს მეცნიერს, ჰეიდელბერგის უნივერსიტეტის პროფესორს კ. გ. რაულს დაწერილი აქვს წიგნი, რომელსაც ჰქვია „ძირითადნი დასაბამნი საფინანსო მეცნიერებისა“ * და რომლის გამო ამბობენ, რომ ეს ერთადერთი თხზულებაა მთელ ევროპის ლიტერატურაში, საცა სავსებით და სრულად გამორკვეულია ეს საგანი მთელის თავისის ნაწილებითაო **.

აი იგი რაუ რას ამბობს: არის განსაკუთრებული შტო მთავრობის მოქმედებისა, რომელსაც საგნადა აქვს მოხვეჭოს, უპატრონოს და შესაფერად მოიხმაროს სახელმწიფო საჭიროებისათვის ნივთიერი ღირებულებანი, იქონიოს საკუთარი მეურნეობა (хозяйство), ანუ მზრუნველობა სახელმწიფო შესავალ-გასავლისა. ეს მზრუნველობა მთავრობისა სახელმწიფო საჭიროების გასაძღოლად შეადგენს საგანს ფინანსებისას და ფინანსიურს მართველობისას (კურსივი წიგნის ავტორისაა და არა ჩემი). მეორე ადგილას, როცა რაუ ჰხსნის ამ სიტყვის მნიშვნელობას ისტორიულად, ამბობს, ფრანგული სიტყვა les finances ჯერ ძველადვე ნიშნავდა მთელს ქონებას სახელმწიფოსას და სახელმწიფოს მეურნეობის (хозяйство) მდგომარეობასაო. ფრანგულის ენის ზედგავლენამ სრულად განდევნა გერმანული ცუდი მნიშვნელობა ამ სიტყვისაო.

ყველგან, საცა-კი რაუ ჰხმარობს ამ სიტყვას, იმ მნიშვნელობით ჰხმარობს, რომ ფინანსების საგანი სახელმწიფო შესავალ-გასავალიაო და ფინანსიურ დაწესებულებად ჰხადის

* ბ-ნი ჟორდანი, მისი ჩვეულების ამბავი რომ ვიცი, მეტყვის: შენ რომ არ მითხრა, განა ეგ მე-კი არ ვიცოდით. მეც ვუპასუხებ: თუ იცოდით სარაოდლა ინახავდით? ლექსიკონს რაღად მივარდნიხართ თავგად-გლეჯილი.

** ასე ამბობს მისი მთარგმნელი ა. კორსაკი.

მარტო გამგებლობას ფინანსებისას მთავრობის მიერ. არც ერთგან რაუ საკრედიტო დაწესებულებას არამცთუ ფინანსიურ დაწესებულებად არა სთვლის, არამედ ხსენებითაც არ იხსენიებს. საკრედიტო დაწესებულება რომ ბ-ნ ჟორდანიას სიტყვისამებრ ფინანსიური დაწესებულება იყოს, ნუთუ რაუ ამას გაუჩუმდებოდა და ისე, გაკვრით მაინც, არ მოიხსენებდა?

დიმიტრი ტოლსტოი, — გვეუბნება ბ-ნი ჟორდანია, — საკრედიტო დაწესებულებას ფინანსიურ დაწესებულებად სთვლისო. არა გვგონია. ვთხოვთ ბ-ნ ჟორდანიას მოწყალება მოიღოს და ამოგვიწეროს დიმიტრი ტოლსტოის თქმული. თუ დიმიტრი ტოლსტოი ბ-ნ ჟორდანიასავით უმეცრობით გატენილი არ არის, ჩვენ წინათვე დარწმუნებული ვართ, რომ ჩვენს უმეცარს მარქსისტს აქაც წაითხული ვერ გაუგია და ვერ მოუწილებია.

ეხლა ვიკითხოთ: რა აქვს საერთო ჩვენებურს ბანკსა, ან ერთობ საკრედიტო დაწესებულებას ფინანსიურ დაწესებულებასთან? განა აშკარა არ არის, რომ ვერც ამ განსაკუთრებული თემა მნიშვნელობამ „ფინანსებისამ“ უშველა ბ-ნ ჟორდანიას თავი გადაერჩინა იმ უმეცრობისაგან, რომელიც მან აღმოაჩინა, როცა ჩვენებური ბანკი და ერთობ საკრედიტო დაწესებულება „ფინანსიურ დაწესებულებად“ მოგვინათლა. ხომ ვერც ლექსიკონურმა ფართო მნიშვნელობამ და ვერც განსაკუთრებული თემა და მეცნიერულმა ვერ გაიყვანა ბ-ნი ჟორდანია ტყუილების და უმეცრობის ტბიდან. თუ მაინცდამაინც ამ ორში ან ერთს დაიხვევს ხელზე, ან მეორეს, — აბა ერთი ის ლოდიკური გზა გვაჩვენოს, რომელიც ან ერთის. ან მეორის შემწეობით ჭკვათამყოფელს კაცს მიიყვანს იქამდე, რომ საკრედიტო დაწესებულებას ფინანსიური დაწესებულება უწოდოს დაუცინებლად და გაუცინებლად.

ყველა-ყველა და განა საკვირველი და ამასთან სასაცილო ამბავი არ არის: ბ-ნი ჟორდანია გერმანიაში იყო და იქ ვერ დაუნახავს იმისთანა ბუმბერაზი მეცნიერებისა, როგორიც რაუა და აქ, ჩვენში კი იმისთანა კაცს დაჰბლუჯებია, როგორც არავისაგან ცნობილი დიმიტრი ტოლსტოია. იქ სპილო

ვერ დაუნახავს და აქ ჩვენში-კი მუშლიც ბუმბერაზად მოსჩვენებია. ესეც ერთი უტყუარი ნიშანია მისი, თუ რა უკეთებია ბ-ნ ჟორდანიას გერმანიაში, რა ბრმად უვლია იქ და რა თვალახილებულად აქ, ჩვენში. დალოცვილს იქ აეხილნა, თუ თვალი მართლა უჭრის ხედვისათვის. მაშინ ხომ აღარ მოუნდებოდა ლექსიკონის ილღიაში ამოჩრა და დიმიტრი ტოლსტოის წინამძღოლობა.

ჯერ-ხანად ეს ვიკმაროთ. ბ-ნს ჟორდანიას, როგორც მისის პასუხისაგან სჩანს, სწყინს ერთხანად გრძლად გაბმული საუბარი და აბა მე როგორ მოვისურვებ მისს ხელახლად წყენას. თუნდ ესეც არ იყოს, საუზმედ დილის სიფთაზე ეს მისის უმეცრობის მცვრიან მწვადიც საკმარისია, სადილები, ღვით, მერე იქნება თავისის წვნიანებითა. ღმერთმა ბ-ნ ჟორდანიას დიდი დღე მისცეს და მინამ თავი მისი მას ახლავს, მე მასალა არ დამაკლდება. უმეცრობა ბ-ნ ჟორდანიას ზღვაა და მე ჯერ კიდევ ამ ზღვის პირასა ვარ. ჯერ სად არის! ეს ახალი უმეცრობა რა სათქმელია, ზოგი ძველები მოიკითხეთ. მოგახსენებთ ზღვა-თქო, და მართლა ზღვაა. ასეთი მარგალიტები ამოგიკრიბოთ ამ ზღვის ძირიდან, რომ თქვენი მოწონებულნი.

მარტო ამას ვჩივი, რომ ბ-ნი ჟორდანია არ მაცლის ძველებისათვის, კვირა არ გადის, რომ სულ ახალ-ახალი უმეცრობა პანტასავით არ მომაყაროს და არ ვიცი, რომელს ერთს გაუფძღვე, ძველს თუ ახალს. ჯერ-ხანად ახალმა წამიცდინა და ვიდრე ამას მოვრჩები, ძველმა უნდა მომიცადოს. აბა ზოგი სერიო მაშინ ჰნახეთ, როცა ბ-ნ ჟორდანიას ძველს უმეცრობას ქეჩოში ხელს წავავლებ. მე მარტო ამას ვწუხვარ, რომ ეს მისი ზღვა უმეცრობისა კოვზით უნდა ამოვწურო. სხვა გზა არა მაქვს, თუ მინდა რომ საქმემ ქადილი არ გამიცრუოს. ამ კოვზით ამოწურვას არა გვეონია ერთის კაცის სიცოცხლე ეყოს, ასეთი უშველებელი ზღვაა. თუ დამცალდა-კი, ღვთის წყალობა თქვენა გქონდეთ, მე ბ-ნი ჟორდანია გამოგიქიმოთ მთელის თავისის სიგრძე-სიგანით და ხელის გულზე გაგიგოროთ და მაშინ თქვენც დაინახავთ, თუ ჯერ არ დაგი-

ნახავთ, რა მადანი მიპოვნია და რა წითელი კოჭი ბრძანებულა ეს ჩვენი თავმოწონებული, მაგრამ ყოვლად უმეცარი მარქსისტი.

ოლონდ თქვენ მოთმინება იქონიეთ და ნუ შემრისხავთ, რომ მე მოვცდები და თქვენც მოგაცდენთ იმისთანა საგანზე, რომელიც საქმისათვის გროშადაც არა ღირს, ოლონდ ნუ დამემდურებით და თუ ქადილი არ აგისრულოთ, თქვენი ხმალი და ჩემი კისერი.

ქარაფშტობა, ორთაჰიანობა და ორპირობა უმეცარისა

ბ-ნი ჟორდანია მიწყრება, რომ მისს „ფინანსების“ არ-
ცოდნას გამოვეყიდე და ვეებერთელა ფელეტონები მოვანდო-
მე. პირველ შეხედვით ეს ჩემი საქციელი მართლა წყრომის
ღირსია. აბა ეს ჭოჭინაზე შემდგარი უმეცარი ბრძენი ჯერ
რა ისეთი აღდგომის წითელი კვერცხია, რომ გრძელის სა-
უბარის ღირსი იყოს და მერე ვის რად უნდა, ვის რაში ეპ-
რიანება, — „ფინანსები“ და „ფინანსიური“ გაეგება თუ არა
გაუგებარს მეცნიერს ბ-ნ ჟორდანიას. მაგ სიტყვების მნიშე-
ნელობა და თავისს აღდგილას ხმარება დღეს ბალმაც-კი
იცის და თუ ბ-ნ ჟორდანიას არა სცოდნია, ეს მისი საკუ-
თარი უბედურება და უილაჯობაა და ქვეყანას ამითი არცა
სცხელა, რასაკვირველია, და არცა სცივა. ამ სახით, ჩემი
საუბარი ამ სიტყვების გამო ისე გამოდის, ვითომც ბუჩოს
ვანიაგებდე და ტყუილად ვცდებოდე.

ხოლო ამ შემთხვევაში რომ შიგ-ჩახედვით განმიკითხოთ,
სულ სხვას ჰბრძანებდით. კაცი რომ თავმოწონებით მარქსის-
ტობდეს და არ გაეგებოდეს-კი „ფინანსები“ რა ხილია, იგი
სასაცილო მასხარაა და არა მარქსისტი. მას რა დაეჯერება?
მას ვინ უნდა აჰყვეს, სულელის მეტი, როცა მაღალ ფარდების
საგნებზე ჰლაპარაკობს? აი მიზეზი მისი, რომ ბ-ნ ჟორდანიას
საანბნოდ საცოდნელ სიტყვების გამო გამოვეყიდე, თორენ
მეც ვიცი, რომ „ფინანსების“ ასე თუ ისე ახსნა არავისათვის
საჭირო არ არის და დიდი არაფერია.

ამიტომაც ნურას უკაცრაოდ, რომ ცოტაოდენს ხანს კი-
დეგ საუბარი გაგიწიოთ ეხლა სხვა სიტყვის გამო, რომელიც

დღეს თითქმის ყველას ენაზე აკერია და არც ერთს ისე უცოდინარად, როგორც ბ-ნ ჟორდანიას. ეს სიტყვა გახლავთ „ბურჟუა“, „ბურჟუაზია“ და აქედამ წარმომდგარი „ბურჟუაზული“. თუ გამოვარკვეით და დავამტკიცეთ, რომ ბ-ნ ჟორდანიას ამ სიტყვების მნიშვნელობა არ გაეგება, ან იგი მნიშვნელობა თუთიყუშსავით დაუსწავლია და მათ მიერ სახელწოდებული საგანი-კი არ იცის რომელია, მაშინ ხომ დაიჯერებთ, რომ ბ-ნი ჟორდანია, მარქსისტი-კი არა, პამპულაა მარქსისა, ჟღარუნებით მორთულ კაბაში.

ბ-ნი ჟორდანია ჰბრძანებს, რომ ჩვენებური ბანკები „ერთის მხრით ბურჟუაზულ-ფინანსიური დაწესებულებააო“. ვინც იცის ჩვენებური ბანკები ვისგან არის დაფუძნებული და რა საგნისათვის, და ამასთან იცის რას ჰნიშნავს „ბურჟუაზია“ და „ბურჟუაზული“, მას ჯერ ჰკუთასა და ლოლიკაზე ხელი უნდა აეღო და მერე ეს ეთქვა. აშკარაა, ამის მთქმელს, ესე იგი ამ ჩვენს ძალადმარქსისტს ან სიტყვა „ბურჟუა“, „ბურჟუაზია“ და აქედამ წარმომდგარი „ბურჟუაზული“ არ ესმის, ან მარტო ყური მოუკრავს, დაუსწავლია და მათ მიერ სახელწოდებული საგანი-კი ვერ გაუგია რა არის. ასე იცის მარტო თუთიყუშმა. რომ ან ერთი, ან მეორე აშკარად და უცილობლად გამომზევდეს, თვით ბ-ნ ჟორდანიას ვათქმევინოთ: რას ნიშნავს „ბურჟუაზია“ და „ბურჟუაზული“.

იგი არა ერთხელ იხსენიებს „ბურჟუას“ და „ბურჟუაზულს“ თავის ნაწერებში და აქედამ გამოვარკვეით, როგორ ესმის ეს სიტყვები ამ ჩვენს მარქსისტს და ველარ მარქსისტს.

„ბურჟუაზია“. ბ-ნ ჟორდანიას სიტყვით, ფულის პატრონი ხალხია*, „ბურჟუაზია“ ვაჭრებია, რომელნიც დღეს ქალაქების შეთაურად და წინამძღოლად არიან, „ბურჟუაზიის“ ინტერესია რაც შეიძლება ძეტი საქონელი გაასაღოს და მეტი მოიგოს, ბურჟუაზიის მიდრეკილება არის მთელის ცხოვრების(!!!) და, მაშასადამე, მთელის ხალხის (ვა! ვა! ვა!)

* „იველი“, 1898 წ., № 4, გვ. 53.

მიდრეკილება*, „ბურჟუაზული“ შეხედულობა ინდივიდუალურიიაო**, „ბურჟუაზია“ ვაჭარს და მრეწველს ხალხსა ჰქვინაო*** და სხვანი და სხვანი.

რა თქმა უნდა, ამ მარქსისტების თუთიყუშს მოჭრით არსადა აქვს განსაზღვრული სიტყვა „ბურჟუა“ და „ბურჟუაზული“, მაგრამ ამ ხანად ესეც კმარა, რაც ამოვწერეთ, რომ ბ-ნს ჟორდანიას აადინოთ თავმოწონებულ უმეცრობის და ქარაფშუტობის ბურტყლები.

თუ მართლა ბურჟუაზია, ბურჟუაზული იმასა ჰნიშნავს, რასაც გვიღალადებს ჩვენი ბრძენი ბ-ნი ჟორდანიას, სჩანს, რომ ჩვენებური ბანკები იმისთანა ხალხისაგან არის დაფუძნებული, ან იმისთანა ხალხის კუთვნილია, რომელიც ვაჭარი და მრეწველია, რომელიც მეთაურობს და წინ უძღვის ქალაქებსა, რომლის მიდრეკილება მთელის ხალხის მიდრეკილებაა, რომლის ინტერესია მეტი საქონელი გაასაღოს და მეტი მოიგოს, ესე იგი დუქან-ბაზარი იქონიოს საკუთრად თავისათვის გამოსარჩენად, რომლის შეხედულობა ინდივიდუალურია, მაშასადამე, არამცთუ არა-საზოგადოებრივი, პირობით, საზოგადოებრივის პირისპირ წინააღმდეგი. ახლა, არ იკითხავთ, ყოველივე ეს რა ჰკუთნის, რა ლოლიკით მიაგერა მან ჩვენებურ ბანკებს, როცა იგი იძახის, რომ ჩვენებური ბანკები ერთის მხრით ბურჟუაზული და წესებულებათააო?

ყველამ იცის და, წარმოიდგინეთ,—ბ-ნს ჟორდანიასაც-კი სცოდნია, რომ ჩვენებური ბანკები დაფუძნებულია თავად-აზნაურთაგან და განსაკუთრებულ საგნადა აქვს ბანკის მოგებილად გაუძღვეს საზოგადო ჰირსა და ვარამს, ყოველივე ინდივიდუალური შეხედულობა ბანკილად გამოდევნილია. თითონ დამფუძნებელთ არავითარი წილი საკუთრად თავიანთ სასარგებლოდ არ ჩაუდკიათ ბანკის მოგებაში, ყოველი ჯერ-

* „კვალი“, 1898 წ., № 3, გვ. 38.

** „კვალი“, 1898 წ., № 48, გვ. 787.

*** „კვალი“, 1898 წ., № 29, გვ. 483.

ძო გამორჩენა, კერძო სარგებლობა უარუყვით და გაუბათილებით თვისდა სასახელოდ და თითო გროშები ერთმანეთს მიუწებებიათ და შეუწირავთ საზოგადო საქიროებისათვის, და ამისთანა დაწესებულებას ბ-ნი ჟორდანია „ბურჟუაზულ დაწესებულებას“ ეძახის. ღმერთი აღარ არის ქვეყანაზე!.. ვის აბრიყვებთ, ბ-ნო ჟორდანიავე, ვის? აბა თუნდ ერთი თქვენი სიტყვა, თქმული „ბურჟუაზიის“, თუ „ბურჟუაზულის“ გამო, მიუყენეთ ჩვენებურს ბანკებს და მერე გულზე ხელი დაიდეთ და გვიპასუხეთ: ჰგავს რაშიმე ერთმანეთს ჩვენებური ბანკი და „ბურჟუაზული დაწესებულება“. ნამო არა-ბურჟუაზული დაწესებულება სხვა რა ყოფილა, სხვა რა არის, თუ არ ჩვენებური ბანკი? ერთი გვიბრძანეთ,—სადა სტყუით, იქ, სადაც ბურჟუაზიას, ბურჟუაზულს ასე თუ ისე იხსენიებთ, თუ აქ, როცა ჩვენებურ ბანკს ბურჟუაზულ დაწესებულებად ჰხადით?

ტფილისის საკრედიტო ბანკმაო,—ამბობს ბ-ნი ჟორდანია,—შარშან აქაურ მუსიკალურ სასწავლებელს რამდენიმე ათასი მანეთი შესწირაო და განა ამით დაჰკარგა თავისი ხასიათი (ვითომდა ბურჟუაზული?).

აბა თქვენ, ბ-ნო ჟორდანიავე, რა უნდა გელაპარაკოთ, რომ ორი უბრალო, სადა და მარტივი საგანი ერთმანეთში ვერ გაგიჩევიათ ამ შემთხვევაში. ჩვენებური ბანკი კანონით ვალდებულია თვისი მოგება სულ მთლად, გარდა იმისა, რაც სხვადასხვა კაპიტალებს უნდა მიეწილადოს, საზოგადო საქიროებას ნოახმაროს, და საკრედიტო ბანკი-კი მისს საკუთარ ნებაზეა დაშთეილი, ასე რომ, უნდა—სამადლო საქმესა იქნს, არ უნდა—არა იქნს. განა ეს სულ ერთი და იგივეა? განა ამათ შორის დიდი ზღვარი არ არის? ვალდებულობა და ნებაზე მიგდება საქმისა ერთი და იგივეა?

ნუთუ ეხლაც არ დაიჯერებთ, რომ ბ-ნი ჟორდანია არამც თუ ყოვლად უმეცარია, ქარაფშუტაც ყოფილა, წყალწაღებულსავით ყოველს ხავსს ეჭიდება, მაგრამ, ვაი შენს მტერს. ხავსმა ვერა უშველოს-რა.

მე მგონია, ცხადად დავამტკიცე, რომ ან ტყუილია, ან

უმეცრობით სავსეა ბ-ნ ჟორდანიას ტირადა, რომელიც ამბობს, რომ ჩვენებური ბანკები ერთის მხრით ბურჟუაზულ-ფინანსური დაწესებულებაა, მეორეს მხრით თავადაზნაურულ-წოდებრივიო. „ფინანსურობაზე“ თავისს უკანასკნელ „გზა-და-გზაში“ ენა მუცელში ჩაუვარდა და პირი მაგრად მოკუშა. არ ვიცი რას იტყვის „ბურჟუაზულობაზე“, ხოლო თავადაზნაურულ-წოდებრივობაზე კი კვლავ ფართხალი დაიწყო და ურჩობს. ერთხელ და უკანასკნელად ამ მხრითაც რომ საქმე გადასწყდეს, ჰემდა გასამართლებლად და ბ-ნ ჟორდანიას გასამტყუნებლად, ერთის ასეთის ბრძენის მოწმობას მოვიყვან, რომელსაც ბ-ნი ჟორდანია ვერსად გაექცევა, თუნიცა-კი კალთებს კი აიკრებს — როგორმე მოვუარწოო და თავი დაეფარინოო. აი ეს მოწმობა:

„ბანკი, (ჩვენებური, რასაკვირველია) თავადაზნაურობის მიერ დაფუძნებული და მის სამახუროდ მოწოდებული, იმათვე თავადაზნაურობის უთავბოლო საქმიანობით ხელიდამ გამოეცალათ დამფუძნებელთ, გამო(?)ვიღდა წვერთა პირდაპირ უფროსობას და გადაეცა ვეჭილთ. ამასთანავე შესუსტდა ბანკის წოდებრივი (კურსივი ჩემია) პრინციპი, გაქდებრა საფინანსო(?) პრინციპი. ამათ ის დადგა იმ გზაზე, რომელზედაც დგას ყველა საფინანსო(?) დაწესებულება, და მისი ქვეითი (რა მოგახსენოს ქართულმა) განვითარება ნიშნავს ამ დაწესებულებასთან თანდათან მიახლოებას“.

თუმცა აქ, ამ რამდენსაჲ სტრიქონში, აუარებელი ტყუილებია, მაგრამ ანაებს არ გამოვუდგებით მით უფრო, რომ ეს იმისთანა ბრძენის სიტყვებია, რომ თითონ ბ-ნ ჟორდანიას შიშით ელდა ეცემა და თავპრუ დაესხმის, როცა სახელს შეიტყობს. ჩემთვის და თქვენთვის-კი, მკითხველო, საკმაოა, რომ იგი ბრძენი იმოწმება, რომ ჩვენებურ ბანკის წოდებრივი პრინციპი შესუსტებულია, რომ იგი ბანკი იმ გზაზე დამდგარა, რომელზედაც სდგას ყველა, ჩემებურად, საკრედიტო და, ბ-ნ ჟორდანიასებურად, საფინანსო დაწესებულება. ყველაზედ უფრო ხელჩასაქიდებელი მოწმობა იმის გამოა, რომ ხსენებულ ბრძენის სიტყვით, ბანკი ხელიდამ გამოეცალათ თავადაზნაურთ და, მაშა-

სადამე, თავად-აზნაურობისა აღარ არის და ამით, მაშასადამე, პირველი და უკანასკნელი ნიშანი თავდაზნაურულ-წოდებრიობისა დაეკარგა ბანკსა. იცით, ამისი მოქმელი ბრძენი ვინ არის? თითონ ბ-ნი ჟორდანია*, ესე იგი ის კაცი, რომელიც 1900 წელს გადაჭრით გვეფიცება, თავში ცემით იჭაჭება, რომ ჩვენებურს ბანკს წოდებრივი ხასიათი შერჩა მისის წესდების ახალის ცვლილებითაცაო**.

რას ეტყვი, როგორ და რა პირითღა დაუდგებით წინ, როგორ გაუსწორებთ თვალს, 1900 წლის ბ-ნო ჟორდანიავე, ამ 1898 წლის ბ-ნ ჟორდანია? ეს ორივე ერთი და იგივე კაცია ორთავა და ორპირა, თუ სხვადასხვა, ერთისა და იმავე სახელის მატარებელი?..

განა ერთი და ორი მაგალითია ამისთანა ორთავიანობისა და ორპირობისა? ერთს დროს ბ-ნი ნოე ჟორდანია უქადაგებდა მეურნეთა და განსაკუთრებით, როგორც თვით ამბობს, მათს მებაირაბტრეებს—სხვილ მემამულეებს, ესე იგი თავად-აზნაურთ, რომ საკუთარის ძალ-ღონით უნდა განაკარგოთ თქვენი მდგომარეობა, იკელით, შეერთდეთ, თქვენს საკუთარს თავზე დაამყაროთ თქვენი იმედი, თქვენს თავს თითონ მოუაროთ და საკუთარს ფეხზე დადგეთო***.

სწორედ ეს პროგრამა განახორციელა თავად-აზნაურობამ ბანკის დაარსებით. იგი დააფუძნა მან თავისის საკუთარის ძალღონით, რათა საერთო მდგომარეობა მიწათმფლობელისა და მიწათმოქმედისა ცოტად თუ ბევრად გამოიკეთოს, შეუერთდნენ ერთმანეთს ცოტად თუ ბევრად, საკუთარის გარჯით და მხნეობით უვლიან ამ საქმეს და ამ საქმეში საკუთარს ფეხზე დგანან, არავის რას შევლას სთხოვენ, არავის რას ძიძაობას, არავის რას შემწეობას. მართალია, ბანკი მარტო ერთი დარგია იმ დიდისა და რთულის საქმისა, რომელიც ყველა ტკივილს ასე თუ ისე მალამოდ ედება.

* „კვალი“, 1898 წ., № 18, გვ. 307.

** „კვალი“, 1900 წ., № 13, გვ. 209.

*** „კვალი“, 1898 წ., № 6, გვ. 94.

მაგრამ მაინც მაგალითია იმ პროგრამის განხორციელებისა, რომელსაც ბ-ნი ჟორდანიას ერთს დროს ჰქადაგებდა 1898 წ.

ხომ ესეა, მაგრამ იგივე ბ-ნი ჟორდანიას 1900 წ. იმავე ბანკის დამფუძნებელთ ასე ეუბნება და მათ მიერ ქმნილს, მოვლილსა და წარმართულს საქმეზე, რომელშიაც განხორციელებულია ქადაგება თვით ბ-ნ ჟორდანიასი, გულს უფუჭებს: ეგ რა ჰქენით, ბანკი მამულს გიყიდით, გაღარიბებთ, გაღატაკებთო! საკადრისია ეს ამისთანა საქციელი? მოდინუ იტყვიოთ, რომ ბ-ნი ჟორდანიას მართლა ორთავა და ორპირობა კაცი ყოფილა.

ეს ქადაგება ბ-ნს ჟორდანიას რომ ბანკის დაარსების წინათ ეთქვა და მერე ესეთი საფრთხობელა წამოეროტვა, კაცი იფიქრებდა, რომ ამ ვაჟბატონმა ამ ქადაგებით განგებ, განზრახ წაიტყუა, აცდინა თავად-აზნაურობა, რომ მერე ეთქვა: ჰი, დაგლუპეთ, გაგაღატაკეთ, თუ არაო! ბ-ნო ჟორდანიავ, აი თქვენისავე ხელით თქვენისავე თავის გატყუება ამასა ჰქვიან.

დასასრულ, ერთს იმისთანა საქციელს ბ-ნ ჟორდანიასაც გაუწყებთ, რომლის დაფასებაც თქვენთვის მომინდვია. აი რა იკადრა ამ ტყუილმა და, უკაცრავოდ არ ვიყო, უმართებულმა, უნიჭო და უმეცარმა ლიტერატორმა, რომელსაც სხვისის ნაღების ცოხნაც არ შესძლებია. მოგეხსენებათ, რომ მე ერთს წინანდელ ფელეტონში ვთქვი, რომ კირვალდიძე ვერაფერი ავტორიტეტია ეთიკისა და მართებულობის საქმეში და ვერაფერი წარმომადგენელია საქართველოს ერისა. კირვალდიძის ავტორიტეტობისა და საქართველოს ერის წარმომადგენლობის საბუთად „კვალმა“ ას ერთის კაცის მიერ ხელმოწერილი წერილი წარმოგვიდგინა ქვეყნის სასაცილოდ და თვისდა სასახელოდ. მე ამის პასუხად დავუწერე, რომ ამისთანა შემთხვევაში, საცა ეთიკაზე და მართებულობაზეა ლაპარაკი, ხმა უნდა აწონილ იქმნას და არა დათვლილ, რაც გინდ ბლომად ნულები გაამწყრივოთ, მაინც ნული გამოვა-თქო.

ამაზე აი რა პასუხს მაძლევს ბ-ნი ჟორდანიას სახეზე ალიმულ-აუდენლად:

„ამიერიდგან სახელოვანმა „ახალ-მოსულმა“ თავისი ერთი ყუმბარა ამ ას ერთს კაცსაც ესროლა და თან გამოუცხადა: თქვენ ვინა ყრიხართო, თქვენ ნულები (ესე იგი არაფრები) ხართო! მარა, რადგანაც მთელი ჩვენი ხალხი (კაი მოგეცათ, კაი „რადგანაც“ ეგ იყოს) ასეთი „ნულებისაგან“ შედგება, მაშ ყველა წყალწაღებული ყოფილა. საქართველოს „ჩიორა“ და „ახალმოსული“ შეადგენს თურმე და ნამდვილი ხალხიც ისინია! (კაი მოგეცათ, კაი ლოლიკა ეს იყოს). აი სადამდის მივიდა „ივერია“! იმედი ამა ს არ დაივიწყებ ს ასე ყბადაღებული ქართველი ხალხი...“ („კვალი“, 1900 წ., № 14, გვ. 220).

რის თქმა გნებავთ ამითი, რასაც უკანასკნელი სიტყვები ამბობენ, ბ-ნო ჟორდანიავ? რომ ვეღარას გახდით-რა, საქართველოს ერთან მაბეზღებთ განა? ეს კიდევ არაფერი: ხარი ხართან დაბი, ან ფერს იცვლის, ან ზნესაო. ვიცი, რომ ამ ანდაზას თქვენ ვერ წაუხვიდოდით, ისაც ვიცი, მაგ ბეზღობის უნარი საილამ მოგცხებიან. ეს რა საქმეზე აქვთ-ზებთ საქართველოს ხალხს, რომ „იმედი ამა ს არ დაივიწყებს ასე ყბადაღებული საქართველოს ხალხი“ და სამის წერტილით ათაეებთ ამ სიტყვას. რა გნებავდათ ამით გეტქვით და რა დავრჩათ კიდევ სათქმელი, რომ სამი წერტილი ჩაურთეთ ამ სიტყვებს ბოლოში? ღმერთმა შეგინდოთ ეს უკადრისი, თუ უარესი არა, საქციელი, დეე ტაში გიკრან თქვენმა უკან-მდევენელებმა, კირვალძეებმა და მერკვილაძეებმა, ყველა რიგიანი და პათიოსანი კაცი-კი მარტო ამ საქციელისათვის ზურგს შემოგაქცევთ და ყველა ამისთანას შეეზარებით, სულ ცოტა რომ ვთქვა.

თუნდ ეგეც არ იყოს, თუნდ მართლა კირვალძეები, მერკვილაძეები და მათი ამჟოლი ას ერთი კაცი ნულებად ჩამეთვალოს, რათ გიკვიროთ ეს? თქვენ განა ის კაცი არა ბრძანდებით, რომელმაც სთქვით, რომ, არამცთუ ას ერთი კაცი, მთელი ხალხი, მთელი ერი უგუნურიაო. ას ერთი კა-

ცი ხომ მთელ ხალხთან, მთელს ერთან მხოლოდ წვეთია ზღვაში! აი თქვენი სიტყვები:

„გონიერება საზოგადოდ იშვიათი რამ არის, ის სანთლით საძებარია, ხოლო უგუნურება ყოველგან და ყოველთვის ადვილად მისაგნებია. ცხადია, პირველის ჭურჭელი — ინტელიგენცია — ძლიერ ცოტაა, სულ ერთი მუჭაა, მეორის — კი (ესე იგი, უკუნურების) მთელი ზალაი, მთელი ერია“*.

ამაზე უარესად გაბიაბრუება, ამაზე მეტად გაუპატიურება და შევინება, მერე ვისი? — მთელის ხალხისა, მთელის ერისა, განალა იქნება! მე მაინცდამაინც, თუ არ დაგიშლიათ: ას ერთს კაცზე ვთქვი ნულეები არიან-თქო და ბ-ნა ჟორდანიას-კი ამისთანაებად ჰხადის მთელს ხალხს, მთელს ერს და შუბლზე ბუზსაც არ ისვამს. აქაო და „ახალ მოსულმა“ კირილაძეები, მერკვილაძეები და მასთან ერთად მათი მსგავსი ას ერთი კაცი ნულეებად ჩასთვალაო, ჩემზე ხელს უშვერს, ჩემზე აქეზებს რიდაცისათვის საქართველოს ხალხს და თითონ-კი, რომელმაც მთელი ხალხი, მთელი ერი უგუნურებად ჩასთვალა, დოინჯი შემოუყრია და მის მიერ გაუპატიურებულს საქართველოს ერსვე უბრძანებს ბატონსავით: იმედია, ამას არ შეარჩენთ „ახალ-მოსულსაო“. განა სასაცილო არ არის ეს ახალი მაგალითი ბ-ნ ჟორდანიას ორთავიანობისა, ორპირობისა, რომ ესე სამწუხარო და საზარო არ იყოს წნეობის ნხრითა!

ჯარო და ჯამათო, ღვთის გულისათვის მაინც იკითხეთ: ეს რა კაცს შევესწარით, ეს რა კაცი მოგვევლინა, ეს რა ღვთის წყრომის დრო დაგვიდგა! ქვეყანას ღერძი გასტეხია და სულ უკუღმა დატრიალებულა, თუ რა დაემართა ამ ისევ უბედურს საქართველოს, რომ ეს ამისთანა ქადებული პროგრესისტი გამოსულა და ჰკუთას გვასწავლის და გზას ცხოვრებისას გვინიშნავს. წარმოიდგინეთ, თურმე ყურისმგდებელიცა ჰყავს, ამყოლიც და მაგალობელნიც! მართალი ნათქ-

* „კვალი“, 1898 წ., № 12, გვ. 201.

ვამია,—როგორიც ალხანა, ისეთიც ჩაღხანაო, მაგრამ განა ეს ნუგეშია! მარტო ის ამბავი, რომ არის ქვეყანა, საცა ამისთანა კაცი ლიტერატორობს, მარტო ეს ამბავი საკმარისია, კაცმა ამ ქვეყანაზე ხელი აიღოს და ცხრა მთას იქით გარდაიხვეწოს. განა ყოვლად შესაბრაღისი და ამასთანავე ყოვლად აუტანელი არ არის ის ქვეყანა, ის ერი, საცა ჰფარფაშობს და ჰფახიფუხობს ამისთანა კაცი, რომელსაც ჰკუთნარ უშლის სთქვას: „ხალხი და ინტელიგენცია, ინტელიგენცია და ხალხი,—აი ორი მეტოქე და მებრძოლი ელემენტი. ამნაირად(?) ინტელიგენტი გონებას აგდებს ხალხიდან და ხალხს გონებიდანაო“*. თუ მართლა ასეა, მე რომ ბ-ნი ნოე ჟორდანია ვიყო, ვიტყოდი: იმედია, საქართველოს ხალხი არ შეარჩენს ინტელიგენციას ამ ამბავს! ხუმრობა დანაშაულისა, კაცმა ხალხიდან გონება გამოაგდოს და გონებიდან ხალხი!

რას იტყვით ამაზე, ჩვენო ინტელიგენციავე? ვერც ეხლა მიხვდებით, რა კაცი ყოფილა ეს ყოვლად უმეცარი, ქარაფშუტა, ორთავა და ორპირა პროგრესისტი, ეს ვითომდა ახალ მოძვრების მლალადებელი! განა მართალი არა ვთქვი წინანდელ ფელეტონში, რომ ამისთანა უმეცარი, უნიჭო, უგეჰური მწერალი, როგორიც ბ-ნი ჟორდანია, და ამასთან ასე თავმოწონებული, სხვა არავინ გამოჩენილა-თქო ჩვენში.

* „გალი“. 1898 წ.. № 12. გვ. 201.

ისევ და ისევ ბ-ნ ჟორდანიას უმეცრობანი და მისი წაჯვებ-შაუჯვებობანი

რასაც კაცი თავისს-თავს უზამს, იმას მტერიც არ უზამსო, ნათქვამია. მე არა მჯეროდა ეს ანდაზა, იმიტომ რომ ძველია, და ძველი, ხომ მოგეხსენებათ ბ-ნ ჟორდანიას სამეცნიერო თხზულებისაგან, რეტროგრადების საქმეა და მე-კი. თქვენი უმორჩილესი მონა ახალ-მოსული, მარტო იმის ნატვრაში ვარ, რომ ბ-ნმა ჟორდანიამ ლიბერალობის ტიტული მიწყალობოს, ვითარცა კირვალაძეს უწყალობა საქართველოს ერის წარმომადგენელობა. ეხლა ეს ანდაზა სწორედ ჩემს თავზე ახდა. ახია, ახი! დიახ, სწორედ ის დამემართა მე, რასაც ეგ ანდაზა გვეუბნება, და ეხლა მე ჩემის თვალითა ვხედავ, რომ ზოგჯერ ძველადაც მართლის თქმა შეძლებულა. არ ვიცი, ამაზე რას იტყვის ბ-ნი ჟორდანია! არა მგონია დამეთანხმოს, იმიტომ რომ იმას ახალი ტყუილი ურჩევნია ძველს მართალს, და თუ ასე არ მოიქცა, სახელს ლიბერალობისას წაიხდენს და მაშინ — ვაი სირცხვილო!

ესეა თუ ისე, მე-კი სწორედ ჩემი დამემართა ჩემითვე, აქ სხვისა არავის ბრალია. მე ჩემი თავი თითონ ჩავაგდე ჭირში, რაკი ბ-ნ ჟორდანიას მხილებას ხელი მიეყავი. რამდენიც უფრო ახლო მიუველ, იმდენი უფრო დიდი და ღრმა საფლობი დამხვდა მისის უმეცრობის, ქარაფშუტობის, ორთავიანობის, ორპირობის და სხვა ამისთანა ლამაზ-ლამაზ უნარებისა, ერთიმეორეზე უფრო საოცარისა, ერთიმეორეზე უფრო სასაცილოსი. რაკი, ჩემდა საუბედუროდ, კისრად ვიდე ამაებში მხილება ამ ჩურჩუქა მეცნიერისა, მე მომინდა გადაკითხვა მთელის მისის ნაწერებისა ხელახლად და, სწო-

რედ მოგახსენოთ, შევშინდი. შევშინდი იმიტომ, რომ რა ტვინი უნდა ჰქონდეს კაცს, რომ არ გაუღაყდეს ამოდენა ლაყე მეცნიერებისაგან. ხუმრობაა ამოდენა აბღაუბდის, ამოდენა იწილო-ბიწილოს, ამოდენა დომხალის ორი-სამი კვირა განუწყვეტილ კითხვა, დახსომება და მერე ისევ ხსოვნად საქვეყნოდ გადმოლაგება და განიავება! სწორედ შევშინდი, — ერთი არა ამიტუდეს-რა და საგიჟეთში თავი არ ამომაყოფ ნონ-ტეო. ბევრსა ვნანობ ესლა, მაგრამ რაღას ეუშევი? „წამსდარს საქმესა რას არგებს მერმელა თითზე კბენანა“. რაც მომივა, მომივიდეს: რაკი დავიწყე — ბოლოც უნდა გავატანო, თორემ თვით ბ-ნი ჟორდანია გულნაკლულად დამრჩება და კიჟინას დამცემს.

„ერთის სიტყვით — ამბობს ერთგან ბ-ნი ჟორდანია, ანუ რედაქცია „კვალისა“: — მწერლობის ცხოვრებასთან შეკავშირება, მისი კვალდაკვალ მიყოლა, ახალ-ახალ მოვლენათა გარკვევა. ახსნა და შეგნება, — აი რედაქციის მიზანი, აი მისი სატრფიალო საგანი“ *.

მეორე ადგილას, აქ-კი თითონ ბ-ნი ჟორდანია, ახვევს რა მჩვარში ძველ მოღვაწეებს, ასე გვიხატავს ახალს მოღვაწეს, ესე იგი თავის-თავს და თავისს მსგავსს. ახალი მოღვაწეო:

„პირველ ყოვლისა არავითარს რეცეპტს არა (ს)წერს. არავითარ მარშრუტს არ ადგენს. ის იცნობს ცხოვრების მსვლელობას ისე, როგორიც არის. (ჰ)სურს მხოლოდ ეს გამოარკვიოს და ახსნას“ *.

ამ ორის ტირადის სიბრძნე ის არის, რომ ახალი მოღვაწე (რომელთ შორის, რაღა თქმა უნდა, ბ-ნი ჟორდანიაც უნდა ვიგულოთ) იგია, ვინც ცხოვრების მსვლელობას იცნობს ისე, როგორიც არის, კვალდაკვალ მისდევს ცხოვრებას, ახალ-ახალ მოვლენათა არკვევს, ჰხსნის და იგნებს, ვისაც ჰსურს გამოარკვიოს და ახსნას ყოველივე იგინი. როგორ მოგ-

* „კვალი“, 1898 წ., № 1, გვ. 1.

** „კვალი“, 1898 წ., № 40, გვ. 657.

წონთ ეს ვითომდა ნიშნობლივი კუთვნილებანი ახალის მოღვაწისა. სანაძლეოს დავდებ, ვინც შესძლებს ამისთანა ნიშნებით გაარჩიოს ახალი მოღვაწე ძველისაგან. ვისაც-კი ოდესმე ცხოვრება და მისი მოვლენანი თავისის განკითხვის და განსჯის საგნად გაუხდია, განა ცხოვრება არ უცვნიდა ისე, როგორიც არის, მისნი მოვლენანი არ ურკვევია, არ აუხსნია, არ ჰსურებია მათი ახსნა, შეგნება და გამორკვევა, ხოლო თავისებურად-კი? საქმე აქ თავისებურობაშია, ამით და მხოლოდ ამით განირჩევა ერთი მოღვაწე მეორისაგან, ძველი ახალისაგან. ათადამ-ბაბადამ ათასნი მოღვაწენი ყოფილან, რომელთაც საგნად ყოველივე ეგა ჰქონიათ და დღესაც ათასსა აქვს, ხოლო ყველა ერთნაირად არ იმცნევს ცხოვრების მსვლელობას, ერთნაირად არა ჰხსნის და არკვევს მისს ავსა და კარგსა და მარტო აჰ სხვადასხვაობაშია იგი ნიშნები, რომლითაც უნდა განირჩეოდეს ახალი ძველისაგან, თუ არ დაგიშლიათ. განა აშკარა არ არის, რომ ბ-ნ ჟორდანიას სადღაც ყური მოუკრავს, რომ არიან ახალნი და ძველნი მოღვაწენი, თუთიყუშსავით დაუსწავლია და უნარი კი არა ჰქონია, საფანელი შემოჰკლებია ნიშნობლივ მიეგნო ან ერთისა, ან მეორესათვის, და იმისთანა ამბებს მოჰყოლია, რომელიც ისე მიეწერება ახალს, როგორც ძველსა.

მართალია, არ ცოდნა არ ცოდვააო, მაგრამ ერთი ჰკითხეთ ბ-ნ ჟორდანიას, ვინ ატანს ძალას, რომ რაც არ იცის. იმას ეჭიდება და, გინდა თუ არა, სწერს. დავანებოთ ამას თავი და შევეუდგეთ ეხლა იმას თუ, — როგორა სცნობს ბ-ნი ჟორდანია ცხოვრების მსვლელობას, როგორა ჰხსნის, არკვევს, როგორ შეუგნია მისნი მოვლენანი და მით „კვალის“ „სატრფიალო საგანი“ გაუპატიოსნებია.

„ივერიაში“ ერთს მეთაურს წერილში ავტორს მოჰყავს. რა თავისი საზრისი, ამბობს:

„ცხადია, რომ ჩვენში ფართო გზა უნდა მიეცეს სამეურნეო სწავლა-ცოდნას, რათა ამ საშუალებით ხალხს ხელში მიეცეს ისეთი სახსარი, რომელიც ეკონომიურ ბრძოლას გაუადვილებს და ბუნების, მიწის სიუხვეს არ დაუკარგავს“.

ამაზე ბ-ნი ჟორდანიას სასაცილოდ იგდებს „ივერიას“ და იძახის:

„აი ასეთი სასწაულთმოქმედი ყოფილა სამეურნეო სწავლა-ცოდნა! ის თურმე კაპიტალიზმსაც შეებრძოლება და მის მაწენ გავლენისაგან გვიხსნის. ამ სახით, მეურნეობა გამოცხადებულია ბურჟად ერის ცხოვრებისა * , ხოლო მეურნეობის ბურჟად — სამეურნეო სწავლა-ცოდნა **. მაშასადამე, სამეურნეო სწავლა-ცოდნა არის ბურჟი ერისა“ ***.

აი რა დასაღუპავი ყოფილა „ივერია“, რომ ეს უთქვამს იქ, საცა ბ-ნი ჟორდანიას ჰლაღადებს სოფლის გაქალაქებას და გადაშენებას! აი როგორ დაიცილება ეს ჩვენი ხათაბალა მეცნიერი! ფრანგები იტყვიან: ის იცინის კარგად, ვინც ბოლოს გაიცინებსო. ვნახოთ, იქნება ეს კაი სიცილი ჩვენ გვერგოს. აბა ყური დაუგდეთ ამ ჩვენს ბრძენსა. იგი ერთს ადგილას ამბობს, რომ ხალხმაო უნდა:

„ისწავლოს, განათლება შეიძინოს, მარა განათლება არა განყენებული (განათლება განათლებისათვის), არამედ ყოველდღიურ ცხოვრებაში გამოსაყენებელი და თავის რჩენის გამადვილებელი“ ****.

მეორე ადგილას, ამაზე ცოტა წინ, იგივე ბ-ნი ჟორდანიას ჰბრძანებს: დღევანდელი სწავლა-განათლება, ყოველნაირი დაწესებულება იმასა ჰკდილობენ, რომ:

„კაცს მისცენ შესაფერი იარაღი ბრძოლისა და მით თავის რჩენა გაუადვილოს“ („ქვალი“, 1898 წ., № 41, გვ. 674).

ზემოთ ხომ დასცინა „ივერიას“ ჩვენმა სასაცილო მარქსისტმა, ქვემოთ-კი სწორედ იმასვე ჰლაღადებს, რასაც ზემოთ სასაცილოდ იგდებს. რა ჰქვია ამ წაჯიგ-უკუჯიგობას? მე სახელი ველარ მომიგონია. მთელი ლექსიკონი გამითავდა ბ-ნ ჟორდანიას საქციელის დასასახელებლად. ეხლა თქვენ იცით.

* ამაზე დიდი უბედურება და დანაშაულობაა იქნება, ბ-ნო ჟორდანიას, ჩვენო ტყუილო მარქსისტო!

** ვაი, დაღუპულო ქვეყანავ, დაღუპულო საქართველოვ, ბურჟად სწავლა-ცოდნა გაგიხდია! ეს რა ღვთის წყრომა გწვევია!

*** „ქვალი“, 1900 წ., № 16, გვ. 250.

**** „ქვალი“, 1898 წ., № 41, გვ. 674.

ხომ ნახეთ, რა მაღაყს გადავიდა ეს ჩვენი ახალი მოღვაწე. ქვეყნის სასაცილოდ ეს არ იკმარა და აი კიდევ რაგვარად შეაქო ბ-ნმა ჟორდანიამ სწორედ იგი სიტყვა „ივერიისა“, რომელსაც ზემოთ დასცინა ისე მარილიანად და თავმოწონებულად. ერთს ადგილას გვეუბნება, რომ ორნაირი დარგია სახალხო სწავლა-ცოდნისაო და ერთი იმათგანი:

„ტეხნიკური განათლებაა, რომლის მიზანია კაცი ხელობის მცოდნედ გახადოს, რომელსამე სპეციალურს (კურსივი ჩემია) საგანში დაახელოვნოს და მით პრაქტიკულად გაგებულ მუშად გამოიყვანოს. აი როგორი მიპართულება მიიღო დღეს ევროპის სახალხო განათლებამ“ *.

ხომ ვერ იტყვის ბ-ნი ჟორდანია, რომ სამეურნეო ხელობა სპეციალური საგანი არ იყოს, ვერც იმას იტყვის, რომ ამ ხელობის გლეხკაცი მუშა არ იყოს და ვერც იმას, რომ საჭირო არ იყოს ეს მუშა გლეხკაცი ხელობის მცოდნე კაცად გახდეს, სამეურნეო საქმეში დახელოვნდეს და მით პრაქტიკულად გაგებულ მუშად გამოვიდეს. სახალხო სამეურნეო სწავლა-ცოდნას ხომ საგნად მარტო ესა აქვს. რაკი ყოველივე ესეა, მაშ რაღად აიგდო სასაცილოდ „ივერია“, როცა მან მარტო ესა სთქვა და სხვა არა-რა. თუ ასეთი მიმართულება მიიღო დღეს ევროპის სახალხო განათლებამ, მაშ ბარაქალა „ივერიას“, რომ ეს ადრევე ურჩევია ჩვენთვის და ოლოლო ბ-ნ ჟორდანიას, რომ დასცინის „ივერიას“ იმის გამო, რაც დღეს ევროპაში მიღებულია, თვით ბ-ნ ჟორდანიას სიტყვით. აბა თუ არ დაგიშლიათ, ეჭლა გაიცინეთ, ბ-ნო ჟორდანიავ!

გაგონილა, კაცმა ასე უარპყოს თავისი-თავი, თავისი თქმული, — აქაო-და საღერღელი ამეშალა და მინდა ასე თუ ისე ავად ვახსენო ვინმეო! ასე წარამარად ლაპარაკობდეს კაცი და ამასთან კადნიერად და თავმოწონებით იძახობდეს: ჩვენ მოწოდებული ვართ ახალ-ახალნი მოვლენანი გავარკვიოთ, ავხსნათ, შევიგნოთ, — აი „კვალის“ რედაქციის სატრფიალო საგანოო. კაი მოგეცათ, კარგი ახსნა და გარკვევა იყოს ეგ

* „კვალი“, 1898 წ., № 41, გვ. 675.

თქვენი ხან ასე და ხან ისე ციბრუტივით ტრიალი, ღღეს ერთის თქმა და ხვალ თქმულის გადათქმა. კაი სატრფიალო საგანი აურჩევია ბ-ნს ჟორდანიას, ნუ დაიშლის, აბა მაგრა ჩაეხვიოს უსურვაზის წნელივითა.

„ჩვენი მიზანია ცხოვრების ფურცლებზე ის წაიკითხოთ, რაც დაწერილა და ან იწერება და არა ის, რაც წამკითხველის ოცნებაში აღბეჭდილაო“ (?), ამბობს ერთგან „კვალის“ რედაქცია.

ვნახოთ ეხლა — ბ-ნ ჟორდანიას რა წაუკითხავს ცხოვრების ფურცლებზე. მოგეხსენებათ, იგი ერთ ღროს წაბრძანებულა და კახეთი დაუვლია. ჯერ, რასაკვირველია, როგორც მოგეხსენებათ ბ-ნ ჟორდანიას მხატვრობის ნიჭი და ცოცხალი მეტყველება, იგი ჰაისა და ჰოის იძახის კახეთის მშვენიერებით ვითომდა აღტაცებული და ერთი მართლა ცოცხალი სიტყვა, ერთი სასურათო ხაზი ვერ მოუხერხებია, რომ სხვამაც იგრძნოს ცოტათი მაინც, რას აღუტაცნია ეს ტყუილად აღტაცებული მეცნიერი. ხოლო მეცნიერი რა მეცნიერია, მერე მარქსისტი, რომ სიტყვაკაზმულის მეტყველებით თავი შეიკრებინოს. იგი, როგორც ვნახავთ, წაბრძანებულა კახეთში, რომ „ცხოვრების ფურცლებზე ის წაიკითხოს, რაც დაწერილა და ან იწერება და რადგანაც იგი, ვითარცა ახალი მოღვაწე, იცნობს ცხოვრების მსვლელობას ისე, როგორიც არის (ჭ)სურს მხოლოდ ეს გამოარკვიოს და ახსნას“.

ამ მხრივ-კი, კაცმა მართალი უნდა სთქვას, დიდი სიბრძნე, დიდი უნარი ღრმად დაკვირვებისა, დიდი უნარი გამორკვევისა და ახსნისა გამოიჩინა ჩემდა საოცრად, თუმცა-კი არა მოულოდნელად. წარმოიდგინეთ, კახეთში ცხოვრების ფურცლებზე დიდის გამოძიების და ჯაფის შემდეგ ბ-ნ ჟორდანიას წაუკითხავს, რომ გლეხს თურმე გლეხურად აცვია, თავადს თავადურად, მეღუქნეს მეღუქნურად და თითქმის მღვდელსაც მღვდლურად. საოცარი ამბავი არ არის, თუ თქვენც იტყვით! განა საქებ-სადიდებელი არ არის ბ-ნი ჟორდანია, რომ აქამდე ყველასაგან უცნაური ამბავი აღმოაჩინა! მერე იცით: აქედამ რა გამოჰყავს? გაოცდებით, როცა შეიტყობთ. აი რა

არის ახალი მოღვაწე და მისი ცნობა ცხოვრების მსვლელობისა ისე, როგორიც არის!.. არა ჰგავს ძველების ფანტაზიას! არა გჯერათ? იქნება გგონიათ, რომ მე ცილსა ვწამებდე? აი თითონ მისი ბედნიერი და ხელისხელ საგომანებელი სიტყვები! კახეთშიო —

„გლენკაცს, რაც უნდა შეძლებისა იყოს, უთუოდ გლენკაცურად აცვია (ვა! ვა! ვა!), მისი ტანისამოსი ერთიანად განირჩევა სხვის ტანისამოსისაგან. ვერც ერთს იმ საცმელს, რაც მას ტანზე აქვს, ვერ ნახავთ თავადიშვილის ტანზე (ვა, ამაზე მეტი უბედურობა-ლა იქნება!) და აგრეთვე რასაც უკანასკნელი ატარებს, იმას არ ატარებს პირველი (ვაი, ეს რა ქვეყანა ყოფილა ჩვენი ტურფა კახეთი!).“

„ფეხზე ქალამანი, ტანზე ლურჯი შალვარი, ამ-ფერივე ჩოხა, ან და, რაც უფრო ხშირია, სალდათის ნაქონი შინელი, თავზე ან ნაბდის, ან ტყავის ქუდი, — აი გლენის ჩაცმულობა. მას საქმის დღესაც ეს აცვია და უქმე დღესაც. თავადებს-კი ან აცვიათ ევროპიულად, ან და ჩერქეზულად. ასე გასინჯეთ, ნედუქნესაც-კი თავისი საკუთარი კოსტიუმი აქვს. ერთის სატყვით, ჩაცმულობა აღბეჭდავს მისს შთამომავლობას და წაღებრივ ურთიერთობას“ *.

აბა გამოიცანით, ამ ახალ მოღვაწეს აქედამ რა გამოჰყავს? მც რომ გითხრათ, არ დამიჯერებთ, ჯისევ თვით ბ-ნ ჟორდანის ვათქმევინოთ:

„ეს წმინდა კასტიური (კურსივი ჩემია) წყობილება გაჩლავსო“, — ჰროტავს უთავბოლოდ ეს ჩვენი ახალი მოღვაწე, რომლის „სატრფიალო საგანია“ გამოარკვიოს, ახსნას და შეიგნოს ახალ-ახალი მოვლენანი ცხოვრებისანი: „ამისი მსგავსიო არსად, არავითარ კულტურულ ქვეყანაში არ არის, არ არის აგრეთვე ამ ჩვენს დასავლეთს საქართველოშიო“**.

ქაო-და გლენკაცს გლენკაცურად აცვია, თავადს — თა-

* „კვალი“, 1898 წ., № 36, გვ. 594.

** „კვალი“, 1898 წ., № 36, გვ. 593.

ვადურად, მედუქნეს — მედუქნურად, — კასტიური წყობილებაა კახეთშიო, მერე როგორი? „ამისი მსგავსი არსად, არავითარ კულტურულ ქვეყანაში არ არისო!“ აი ამასა ჰქვიან თურმე ცხოვრების ფურცლებზე წაკითხვა მისი, „რაც დაწერილა და ან იწერება!“ აი. ამასა ჰქვიან, რომ ბ-ნი ჟორდანი, ვითარცა ახალი მოღვაწე „სცნობს ცხოვრების მსგელელობას ისე, როგორიც არის!“ ამასა ჰქვიან, — გამოკვევა და ახსნა ცხოვრების მოვლენათა!

სიტყვა „კასტა“, „კასტიური“ გაუგია-კი სადღაც და რა წითელი კოჭია, ამაზე-კი ნურას უკაცრავად, არცა სცოდნია, არც რამ შეუტყვია. „ამისი მსგავსი არსად არისო“, გვეფიცება ჩვენი ახალი მოღვაწე, არსად არისო, რომ გლახს გლეხურად ეცვას, თავადს თავადურად და სხვანი და სხვანი. მაშ ინგლისის ლორდი და პროლეტარი, მუშაკაცი, ერთნაირად იცვამს. მაშ რა არის მუშის ჭუჭყიანი ბლუზა და ლორდის ფრაკი, ეს ერთი და იგივეა! გერმანიის ფეოდალი და გლეხკაცი არ განირჩევა ტანისამოსით ერთი-მეორისაგან! განა საფრანგეთში პარიზელი და სოფლელი გლეხი ერთნაირად იცმენ-იხურვენ! პირველ შეხედვითვე განა ერთმანეთისაგან არ განირჩევიან! განა ჩვენს ტფილისში კარტუზიანი ვაჰარი, მაძლარი ბურჟუა და კურტიანი რაჭველი ერთნაირად ჩაცმულ-დახურულნი არიან! თითონ ბ-ნი ჟორდანი პიჯაკშია და შლიაპაში გამოჭიმული და გურული გლეხიც განა პიჯაკსა და შლიაპას ატარებს! მაშ ყოველგან ინგლისს, საფრანგეთს, გერმანიას, ტფილისს და გურია-რაჭაშიაც კასტიური წყობილება ყოფილა. ამისი მსგავსი არსად არ უნახავს ბ-ნი ჟორდანი, თუმცა ეგროპა და საქართველო მოუვლია. გვჯერა, მაგრამ ისიც გვჯერა, რომ ყურება კი სცოდნია და დანახვა-კი არა. მას რომ თვალი არ უჭრიდეს, ჩვენი რა ბრალია!

ეს კასტიური წყობილება კახეთისა მარტო ამ სასაცილო ნიშნით არ არის თურმე გამოსახული. ბ-ნი ჟორდანი, ვითარცა ახალი მოღვაწე და წინწასული მეცნიერი, არა სჯერდება ერთს საბუთს, სხვა საბუთებიც მოჰყავს, ხოლო პირ-

ველზე უფრო სასაცილო, პირველზე უფრო სამახსარო. მაგალითებრ:

„თავადი გლეხს ზელსაც არ მისცემს, მისს სახლში გლეხს ვერ ნახავთ, თუ რამე საქმე აქვს---ქუდმოხდილი დაბლიდან ელაპარაკება ბალკონზე მდგომ „კნიაზს“. ეს იმას არ ეტყვის მობრძანდიო და ის კიდეც ამოსვლას ვერ გაზედავს (კურსივი ჩემია)... ლაპარაკითაც სხვები არიან: გლეხი, რანაირადაც უნდა გამოაწყო, როგორც კი დაილაპარაკებს, მაშინვე შეეტყობა გლეხიაო. აგრეთვე თავადი და მღვდელი! ქცევა, მიმოხვრა, ხასიათი, ზრდილობა სხვადასხვანაირი აქვთ. ერთი სიტყვით, ყველა ნიშნები (ჰ)მოწმობენ, რომ აქ კასტიური (კურსივი ჩემია) განწყობილებაა და არა მარტო წოდებრივი... ჰო, საკვირველია, საკვირველი, კახეთი!“ *

საკვირველი კახეთი-კი არ არის, საკვირველი ის ახალი მოღვაწეა, რომელიც ამავებს ჰბოდავს და ჰროშავს. განა ის არის ნიშნები კასტიურ წყობილებისა, რაც თქვენ გვანიშნეთ და ჩამოგვითვალეთ, ბ-ნო უორდანიავ! იმ თქვენს ლექსიკონში მაინც ჩაიხედავდით, რომელიც ამასწინათ გადმომიშალეთ, და მერე, თუ ჰკუთნებას მოგცემდათ, იტყოდით, ამ უმეცრობის აბდაუბდობას და იწილო-ბიწილოს.

განა ინგლისის ლორდი, ინგლისის გლეხი, ან პროლეტარი, ან თუ გინდ წვრილი ფერმერი ერთისა და იმავე სიტყვა-პასუხის კაცნი არიან. განა ლორდისა და ან სხვა მაღალის წოდების კაცის ქცევა, მიხვრა-მოხვრა, ხასიათი, ზრდილობა იგივეა, რაც გლეხისა, პროლეტარისა, თუნდ ფერმერისა! განა პარიზელის ლაპარაკი, ქცევა, მიმოხვრა, ზრდილობა არაფრით განირჩევა საფრანგეთის გლეხისა და ერთობ მუშა-პროლეტარისაგან! თუნდ გერმანელი ფეოდალი აიღეთ და სოფლელი გლეხი! განა ყოველგან, საითაც-კი მიიხედავთ. ინტელიგენციის სიტყვა-პასუხი, ქცევა, ზრდილობა და გონებაგაუხსნელის გლეხკაცისა ერთი და იგივეა! მაშ

ყველგან კასტიური წყობილება ყოფილა, თუ თქვენს ზღაპრებს დაუფუჯრებთ.

გესმით, ბატონებო, რა ახალი ამერიკა ამოუჩენია ბ-ნს ჟორდანიას! ღმერთმა მშვიდობაში მოახმაროს, მე-კი ამას ვიტყვი, რომ არა მგონია ქვეყანაზე, ბ-ნ ჟორდანიას გარდა, სხვა კაცი ჰქაჰანებდეს ისეთი, რომ ასე უთავბოლოდ, ასე წარამარად, ასე გაუგებრად, ასე უცოდინარად სიტყვა კასტა. კასტიური ესმოდეს და ამ ნიშნებით ასურათებდეს. აი ესეც თქვენი ახალი მოღვაწე, რომლის „სატრფილო საგანი“ ამისთანა უმეცრობა ყოფილა. აი. თუ არ დავიშლიათ, ასეთი ლაზღანდარობა უმეცრობისა თურმე „ცხოვრების ფურცლებზე წაკითხვა ყოფილა მისი, რაც დაწერილა და ან იწერება“. აი ამას თურმე ჰქვია „ცნობა ცხოვრების მსვლელობისა ისე, როგორიც არის“. კაი ცნობაა, სწორედ მოგახსენოთ. სიტყვა კასტა, კასტიურიც ვერ წაუკითხავს შეგნებულად. ვერ დაუსწავლია რიგიანად და მოდიოთ ამისთანა კაცს „ეშხზე ელაპარაკეთ“. თავისთვის რომ ვერ აუხსნია, ვერ გამოურკვევია ეს სიტყვა, ვის რას აუხსნის. ვის რას გამოურკვევს ამისთანა ყოვლად უმეცარი და ქარაფ-შუტა მოუბარი. ან იქნება ამ შემთხვევაში იმ იმედზე იყოს. რომ კუდა ხარი თავისთვის არ იყო, სხვას-კი ბუხს უგერებდაო.

დასასრულ, ერთი სასაცილო ამბავიც მინდა მოგახსენოთ. ამბავი, რომელიც სწორედ ხელისხელ საგომანებელია.

ეს ჩვენი ტყუილად თავმოწონებული უმეცარი ახალი მოღვაწე ერთს ადგილს ასე ჰღაღადებს:

„როცა რომელიმე მოღვაწე ევროპაში იტყვის — ხალხიო. მაშინ ის და სხვებიც ერთს ყველაზე უფრო მოძრავ და მოწინავე ელემენტს გულისხმობს. ჩვენში თუ ხალხი ახსენე. უთუოდ ქუჩის მიგლეჯილ-მოგლეჯილს, ან და სოფლის უძრავ ელემენტს გულისხმობენ“. („კვალი“, 1898 წ., № 41, გვ. 674).

აქედამ აშკარაა, რომ ბ-ნი ჟორდანია წიკლებში ატარებს ჩვენებურს თვალთახედვის ისარს ხალხის შესახებ და

ჩვენი უფიცობის ნიშნად ევროპაზე ხელს გვიშვერს. ძალიან კარგი და პატიოსანი, ხოლო ეს-კი უნდა ვიკითხოთ: თითონ ბ-ნი ჟორდანია ამ შემთხვევაში განათლებული ევროპელია, თუ ჩვენებური უფიცი, რომელსაც წვეპლებში ატარებს. რომ ასე ჩამორჩენილა ევროპის თვალთახედვის ისარს. ამის ასახსნელად ერთს მაგალითს მოვიყვან და თქვენვე დაინახავთ. რომ ეს მაგალითი საკმაოა, — ზემომოყვანილს საკითხს შესაფერი პასუხი გასცეთ.

აქ მე ვერ ავცილდები იმას, რომ კვლავ კირვალძე და მისი ას ერთი კაცი არ ვახსენო. მე ხომ მისაყვედურა, რომ კირვალძე და მისი ას ერთი კაცი მე საქართველოს ერად არ ვიცანი, რადგანაც ვითომც „ნულები“ დავარქვი. ბ-ნი ჟორდანია ამ ჩემს ვითომდა თქმულს ასე პხსნის და არკვევს:

„მარა რადგანაც მთელი ჩვენი ხალხი ასეთი „ნულებისა-გან“ შე(ს)დგება, მაშ ყველა ეს წყალწასაღები ყოფილა. საქართველოს „ჩიორა“ და „ახალმოსული“ შეადგენს თურმე და ნამდვილი ხალხიც ისინია! აი სადამდის მივიდა „ივერია“! *

ახლა ბ-ნმა ჟორდანიამ გვიბრძანოს: კირვალძე და ის ას ერთი კაცი „ერის ყველაზე უფრო მოძრავი და მოწინავე ელემენტი“, თუ „ქუჩის მიგლეჯილ-მოგლეჯილი, ან და სოფლის უძრავი ელემენტი?“ ორში ერთია: ან ყველაზე უფრო მოძრავ და მოწინავე ელემენტად უნდა ცნობილ იყოს კირვალძე და მისი ამქარი და მაშინ, ბ-ნ ჟორდანიას სიტყვით. მე შორსა ვყოფილვარ ევროპიელისაგან, ან, ვიტყვი ბ-ნ ჟორდანიას სიტყვით და უკაცრაოდ-კი არ ვიყო ბ-ნ კირვალძესთან და მის ამქართან, ქუჩის მიგლეჯილ-მოგლეჯილი ელემენტი ყოფილა, და მაშინ მე ევროპიელებისანებრ მცოდნია, რა უნდა იგულისხმოდეს, ოდეს კაცი ახსენებს ხალხსა. და ბ-ნი ჟორდანია-კი ჩვენებური, მის-მიერ წკებლაში გასათარებელი უფიცი ყოფილა. არ ვიცი, კირვალძე და მისი მსგავსი ას ერთი კაცი ქუჩის მიგლეჯილ-მოგლეჯილი ელე-

მენტია თუ არა, ის-კი ნამდვილად ვიცი, რომ ჯერ არავის არსად გაუგონია, რომ კირვალძე და მისი მსგავსი ას ერთი კაცი საქართველოს ერის ყველაზე უფრო მოწინავე ელემენტი იყოს. ამას ხომ ვერც თითონ ბ-ნი ჟორდანი იტყვის პირდაპირ, თუ თავზე ხელს არ აიღებს. მაშ რიგად რა დაგვრჩა, თუ ბ-ნ ჟორდანის აყევით? ის, რომ კირვალძე და ას ერთი მისი მსგავსი კაცი ან ქუჩის მიგლეჯილ-მოგლეჯილი ელემენტია, ან არც ფლავია და არც ჩლავი. ცხადი არ არის, რომ კირვალძეს და მისს ამქარს არც ერთი იგი ნიშანი არა სცხია, რომ ევროპიელებისამებრ ხალხად საცნაური იყოს, და თუ მაინცადამაინც ხალხად ჩასთვლის ვინმე, ან ქუჩის მიგლეჯილ-მოგლეჯილ ელემენტად უნდა იცნოს, ან არც ჩლავად და არც ფლავად. გამოდის, რომ იმისთანა კაცს ჩვენებურად, უვიცად, უმეცარად უნდა გაეგო—რას ნიშნავს სიტყვა ხალხი და არა ევროპიულად. რაკი კირვალძეს და მისს ამქარს ხალხად აჰადის.

სწორედ ამისთანა კაცად გამოდის ბ-ნი ჟორდანი, ან არა და უნდა დაგვიმტკიცოს, რომ კირვალძე და მისი მსგავსი ას ერთი კაცი ჩვენის ქვეყნის ყველაზე უფრო მოწინავე ელემენტია. კაცმა, რომელმაც ასე გაგვიპენტა ინტელიგენცია, ასე მიწასთან გაგვისწორა, არა გვგონია ვაბედოს და კირვალძისთანა კაცების მოწინავეობა, მერე ყველაზე უფრო, გვიქადაგოს და გვიღადადოს; მაგრამ ბ-ნ ჟორდანისაგან არც ეს გამიკვირდება: იგი ახალი მოღვაწეა. ესე იგი, იმისთანა კაცი, რომელიც ცხოვრების ფურცლებზე ჰკითხულობს იმას, რაც ზედ დაწერილა, ან და იწერება და რომელსაც ცხოვრების მსვლელობა ისე სცოდნია, როგორიც არის, და ცხოვრების ახალ-ახალ მოვლენათა ახსნა, შეგნება და გამორკვევა „სატრფიალო საგნად“ გახდომია. კაი „სატრფიალო საგანი“ ჰქონია, თუ ამისთანა უმეცრობის მურით შეუთითხნის სახეს და ქვეყნის სასაცილოდ გამოიყვანს მზეზე.

ჩემ გამო მისწვდა „ივერიას“, რომ მე ბ-ნ ჟორდანის რეცეპტივზე ევროპიულად მოვიქეც და კირვალძე და მისი ამქარი ხალხად არ ვიცანი, და თითონ-კი თავისს რეცეპტს

გადაუდგა, ევროპიელობაზე ხელი აიღო და „ივერიასვე“
ნიშნს უგებს: „აი სადამდე მივიდა „ივერიაო“. სადამდე
მივიდა! სწორედ იქამდე, სადამდინაც ევროპიელნი მისულან,
თქვენისავე სიტყვით, და თქვენ-კი იმ უმეცრობაში გაბაწ-
რულხართ, რომლის გამოც ჩვენებურებს ამ შემთხვევაში ასე
შეუბრალებლად წკეპლასა სცემთ.

ეხლა სწორედ მე მეთქმის: აი სადამდე უკან ჩამორჩენია
ევროპას ეს ჩვენი გუდაფშუტა ვითომდა ახალი მოღვაწე.
სასაცილო არ არის ეს ამბავი: კაცი სიტყვით წინ იწევდეს
თავგადაგლეჯილი და საქმით-კი ფეხები დამბლასავით უკან
რჩებოდეს!

განა მართალი არ ვიყავ, როცა ვთქვი, რომ ეს ამბავი
აელისხელ საგოკმანებელია? განა სასაცილო არ არის, რომ
ბ-ნმა ჟორდანიამ ასე გაიბა თავი საკუთარს მახეში?!

ახალმოსული

1900 წ.

სარედაქციო შენიშვნები

სარედაქციო შენიშვნები

ილიას თხზულებათა სრული კრებულის წინამდებარე VI ტომში შევიდეს „ცხოვრება და კანონი“ და სხვა პოლიტიკურ-ეკონომიური ნარკვევები.

*

1. „ცხოვრება და კანონი“ (გვ. 7 — 98). — ილიას ეს ცნობილი პოლიტიკურ-ეკონომიური ნარკვევი პირველად დაიბეჭდა „ივერიაში“ 1877 — 1881 წლებში (№№ 1, 2, 3, 4 და 6 1877 წლისა, №№ 1, 2 და 3 1879 წლისა და № 1 1881 წლისა).

2. პოლემიკური წერილები „ცხოვრება და კანონის“ გამო (გვ. 101 — 112). — დაიბეჭდა შეთაურების სახით გაზ. „ივერიაში“ 1887 წელს. №№ 2, 55 და 56, ავტორის ხელმოწერა.

ილიას ავტორობას ადასტურებს ის გარემოება, რომ ეს შეთაურები გადაწერილია ილიას ნაწარმოებთა ხელნაწერ კრებულში № 5168 — S¹.

შეორე მანქანებული ილიას ავტორობის ის არის, რომ გაზეთ „ივერიის“ კომპლექტში, რომელიც რედაქციიდან იყო გადმოგზავნილი წერა-კითხვის საზოგადოების ბიბლიოთეკა-მუზეუმში (ამჟამად თბილისის საჯარო ბიბლიოთეკაშია დაცული). ამ შეთაურების ქვეშ მიწერილია ილიას ინიციალი („ი“).

3 — 4. ხიზნების საქმე (გვ. 115 — 177).

პირველი ნარკვევი დაბეჭდილი იყო გაზ. „დროებაში“ 1885 წელს. №№ 60, 65, 87, 89 (შეთაურები).

¹ ილიას ნაწარმოებთა ხელნაწერ კრებულზე 5168 — S იხ. ტ. III, გვ. 185. ტ. IV. გვ. 399, ტ. V. გვ. 380 — 381.

² გაზეთ „ივერიის“ ამ სარედაქციო კომპლექტების შესახებ (1886 — 1889 წლებისა) იხ. ტ. III. გვ. 435 — 436, შენიშვნა, ტ. IV, გვ. 399, ტ. V, გვ. 385.

ქ ე ო რ ე ნ ა რ კ ე ე ვ ი -- გაზეთ „ივერიაში“ 1886 წ. №№ 110, 168, 169, 170, 173, 174, 175, 176, 178, 179, 181, 188, 189, 190, 191, 196, 197 და 198 (მეთაურები).

იგივე ეს ნარკვევი ილიას ხელმოუწერლად გამოქვეყნდა.

კერძოდ, რომ მეორე ნარკვევი ილიას ეკუთვნის, ამას ადასტურებს ზემოთ-ნაჩვენები წყაროები: იგი შეტანილია ილიას ნაწარმოებთა: ზელნაწერ კრებულში № 5168 --- S; ამას გარდა „ივერიის“ სარედაქციო კომპლექტში ყოფ. წერა-კითხვის საზოგადოების ბიბლიოთეკა-მუზეუმისა (როგორც ამჟამად თბილისის საჯარო ბიბლიოთეკაშია. დაცული) აქაც ცალკე მეთაურების ქვეშ მიწერილია ილიას ინიციალი („ი“).

რაც შეეხება პირველ ნარკვევს, იგი არაა გადაწერილი ზელნაწერში № 5168 --- S, რაც იმით აიხსნება, რომ აქ არაა საერთოდ შეტანილი 1880 წლის „დროებაში“ დაბეჭდილი ილიას ნაწერები. ამას გარდა არც ძველი სარედაქციო ეკზემპლიარები შენახულა „დროებისა“, რომ აქ კვებოვა რაიმე პირდაპირი ცნობა ავტორის შესახებ. მაგრამ მიუხედავად სირდაპირი ჩვენების უქონლობისა, ილიას ავტორობა მაინც უდავოა: ეს პირველი ნარკვევი, როგორც მკითხველი დაინახავდა, უშუალოდ არის გადახმული მეორე ნარკვევთან, რომლის შესახებაც ილიას ავტორობა გამოჩეკულია.

ნ. კერძო და სათემო მიწათმფლობელობა (გვ. 181 -- 197). -- დაიხუჭდა გაზ. „ივერიაში“ 1886 წ. №№ 48, 56, 57, 59, 60 და 62. ხელმოუწერელ მეთაურების სახით.

ილიას ავტორობას ადასტურებს იგივე ზელნაწერი კრებული № 5168 S. და ილიას ინიციალის აღნიშვნა ცალკე მეთაურების ქვეშ „ივერიის“ დახატვებულ სარედაქციო კომპლექტში (ყოფ. წერა-კითხვის საზოგადოების ბიბლიოთეკა-მუზეუმისა).

მ. საზოგადოებრივი ცხოვრების ნაკლნი და მისი ეკონომიური მიზეზები (გვ. 201 -- 237). -- დაიხუჭდა გაზ. „ივერიაში“ 1897 წელს, №№ 189, 194, 196, 200, 201, 215, 217 და 226 (მეთაურები).

ეს ნარკვევიც აგრეთვე ავტორის ხელმოუწერლად დაიბეჭდა. ილიას ავტორობა იმის მიხედვით გამოირკვა, რომ ილიას არქივში აღმოჩნდა თვით ილიას ხელით დაწერილი პატარა ნაწყვეტი, რომელიც წარმოადგენს ამ წერილის შავს (იხ. ყოფ. წერა-კითხვის საზოგადოების მუზეუმის ზელნაწერთა კომპლექტი № 5297 - S. ამჟამად დაცული საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმში)¹.

¹ მოგვევს აქვე შედარებისათვის ტექსტი ილიას ამ შავისა (შეადარეთ ეს ნაწყვეტი ზემოთ დაბეჭდილს მე-6 თავის დასაწყისს, გვ. 220):

მ ე თ ა უ რ ი

ჩვენს წინა წერილში* შევნიშნეთ, რომ ქუროლისა და ავახაიის ძმადი იგიველი ჩვენში უფრო ოსია. ან თათარი, სხვა თესლის კაცს ძა-

2. პოლემიკა ნოე ეორდანიასთან (გვ. 241 295). დაიბეჭდა „ივერიაში“ 1900 წელს:

პირველი წერილი — „უმეცრობის ფართი-ფურთი“ № 18-ში 60, 61, 62; მეორე წერილი — „ახალი უმეცრობანი ბ-ნ ნოე ეორდანიასი“ — № 78. მესამე წერილი — „ქარაფშუტობა, ორთავიანობა და ორპირობა უმეცრობისა“ — № 81;

მეოთხე წერილი — „ისევ და ისევ ბ-ნ ნოე ეორდანიას უმეცრობანი და მისი წაჯგეგ-უჯგეგობანი“ — № 87.

წერილები მოწერილია ილიას ცნობილი ფსევდონიმით: „ახალმოქალაქი“.

ილია ეველა ზემოთ-დასახელებული თხზულებანი დაიბეჭდა წინამდებარე გამოცემაში იმ სახით, როგორც იმისი პირველად გამოქვეყნდა „ივერიაში“ და „დროებაში“.

აქ საჭიროა ცალკე შევხვით სათაურების საკითხს.

ამ ტომში მოთავსებული პოლიტიკურ-ეკონომიური ნარკვევებიდან ავტორის მიერ დასათაურებულია პირველი ნარკვევი — „ეკონომიკა და სოციალიზმი“ და ნოე ეორდანიასთან საპოლემიკო ოთხი წერილი. რაც შეეხება დანარჩენ წერილებს, ისინი „ივერიაში“ და „დროებაში“ იბეჭდებოდა მონაწილე უსათაურო წერილების („მეთაურების“) სახით.

ეს უკანასკნელი წერილები დასათაურებულ იქმნა რედაქციის მიერ პირველ გამოცემაში (1928 წელს, ტ. VIII) და წინამდებარე გამოცემაშიც იმავე სათაურებით ქვეყნდება.

* * *

დასასრული სიტყვა ეორდანიასთან საპოლემიკო წერილების გამო საჭიროა აღვნიშნოთ აგრეთვე, რომ როგორც ირკვევა მოღწეული მასალებიდან, ილიას, დასახელებული საპოლემიკო წერილების წერის დროს, წინასწარ დაუმუშავებია და გამოუყენებია დიდი სამეცნიერო მასალა.

ილიასეულ არქივში (რომლის ნაწილი დაცულია საქართველოს სახელმწიფო ბიბლიოთეკის ხელნაწერთა განყოფილებაში), მოიპოვება ორი ხელნაწერი რეცეპტი, R/94 და R/97, რომლებიც შეიცავს ამონაწერებს (შენიშვნებით) ძველი რიგი წიგნებიდან და წერილებიდან, რომლებიც ილიას დაუმუშავებ-

ლიან იშვიათად შეხვდებით ამისთანა ავტორის საბიბლიოთეკო ჩვენებებით ქალაქებ-გარეთ მოთარეშებებზე. ქალაქებში ძარცვა-გლეჯას, ქურდობას და ერთობ ავაზაკობას სულ სხვა სათავე აქვს, სულ სხვა გარემოება, და აქ არა, ერთის თესლის კაცს არაფერი არ დაეფიცება“

ზია 1899 წლის დასასრულსა და 1900 წლის დასაწყისში (ე. ი. ნოე ჟორ. დანიასთან პოლემიკის დაწყების წინა ხანებში).

დასახელებული ილიასეული ხელნაწერები R/94 და R/97 შეიცავს საერთო რიცხვით 85 გვერდს (R/94 12 გვერდს, R/97 73 გვერდს).

ილიას ამ რვეულებში R/94 და R/97 ჩვენ გვაქვს ილიას ვრცელი ამოაწერები (შენიშვნებით) შემდეგი სამეცნიერო ლიტერატურიდან, რომელიც ილიას ამ დროს დაუმუშავებია:

1) ამონაწერები საერთო სათაურით: მარქსი ენგელსი. სულ 11 ამონაწერია, მათ შორის ციტატები კარლ მარქსის კაპიტალის I, II და III ტომებიდან, წიგნიდან „პოლიტიკური ეკონომიის კრიტიკისათვის“, თეზისებიდან ფეიერბახის შესახებ.

გამოყენებულია წერილი, დაბეჭდილი Русское Богатство-ს 1899 წლის № 9 (12)-ში: По поводу новой книги об экономическом материализме (ე.დ. ბერნშტეინის წიგნის შესახებ).

2) ამონაწერები ბელტოვის (პლეხანოვის) ცნობილი წიგნიდან: „ისტორიაზე მონისტური შეხედულების განვითარების საკითხისათვის“ (К вопросу о развитии монистического взгляда на историю). ერთგვარი ილია აღნიშნავს ბელტოვის (პლეხანოვის) ფორმულის არა სიზუსტეს; ილია წერს: „Экономия и психология общества, по мнению Бельтова (стр. 175), представляют две стороны одного и того же явления. В этом Бельтов расходится с Марксом, который полагает, что «экономика есть реальная основа, на которой возвышается идеологическая надстройка“.

3) ამონაწერები სოციოლოგების კონგრესის შესახებ პარიზში 1895 წელს (გამოსვლები ლა-გრასერიისა და პროფესორ მონენისა).

4) ამონაწერი გერმანელი მეცნიერის შტაუტერის წიგნიდან: „მეტურნეობა და სამართალი ისტორიის მატერიალისტური გაგების თვალსაზრისით“.

5) ამონაწერები გერმანელი მეცნიერის გუსტავ შმოლერის წიგნიდან: „ზოგადი ძირითადი საკითხები სოციალური პოლიტიკისა და სახალხო მეურნეობის შესახებში მოძღვრებისა“.

6) ამონაწერი მარმერის წიგნიდან: „მეცნიერების პროგრესი“.

7) ამონაწერები ობოლენსკის სტატიიდან (Новое Слово, 1890 წ. №№ 5, 6).

8) ამონაწერები ეურნალიდან Русское Богатство 1896 წ., № 12.

9) ამონაწერები კარლ ბიუხერის წიგნიდან: „სახალხო მეურნეობის წარმოშობა“.

11) ამონაწერები გუსტავ შმოლერის წიგნიდან: „სახალხო მეურნეობის ეცნიერება, მისი საგანი და მეთოდი“.

12) ედ. ბერნშტეინის წიგნზე: *Die Voraussetzungen des Socialismus und die Aufgaben der Socialdemocratie* (Stuttgart, 1899).

სტატია ამ წიგნის შესახებ ჟურნალში *Вестник Европы*, 1899 წ. № 9(12).

13) ამონაწერები ლესტერ უორდის წიგნიდან: „ცივილიზაციის ფსიქიური ფაქტორები“.

14) ამონაწერები ვ. ზომბარტის წიგნიდან: „სოციალური პოლიტიკის ელემენტები“.

15) ვ. ზომბარტის საჯარო ლექციაზე: „სოციალური მოძრაობა XIX ს. უკუნეში“ (ანგარიში დაიბეჭდა *Новое Слово*-ში, 1897 წ., X. XI).

16) ამონაწერები შესახებ ტარდის წიგნისა: *La logique sociale des sentiments*.

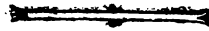
წერილი ჟურნალში *Русская Мысль* 1894 წ., მარტი.

17) ამონაწერები ვიქტორ ჩერნოვის სტატიიდან: „ფსიქოლოგიური და სოციოლოგიური მონიშნის ტიპები“ (დაიბეჭდა ჟურნალში *Русское Богатство*, 1899 წ., № 1).

18) ყორესას ლექცია: „ადელაიზზე და პატერიალიზმზე ისტორიიში“ (გამოყენებულია ს. ან-სკის ანგარიში *Новое Слово*-ში, 1896 წ., № 4).

19) მოხსენება: „ორი მხარე ეკონომიურ მოვლენათა განვითარების პროცესში“ (წაკითხული ს.-პეტერბურგის უნივერსიტეტთან არსებულ სა-ისტორიო საზოგადოების სხდომაზე. ანგარიში *Новое Слово*-ში, 1896 წ. № 4).

კავლე ინფორმაცია

	გვ.
1. ცხოვრება და კანონი	7
2. პოლემიკური წერილები „ცხოვრება და კანონის“ გამო	101
3. ხიზნების საქმე, ნარკვევი პირველი	115
4. ხიზნების საქმე, ნარკვევი მეორე	133
5. კერძო და სათემო მიწათმფლობელობა	131
6. საზოგადოებრივი ცხოვრების ნაკლნი და მისი ეკონომიური მიზეზები	201
7. პოლემიკა ნოე ჟორდანიასთან	
წერილი I: უმეტრობის ფართი-ფურთი	241
წერილი II. ახალი უმეტრობანი ბ-ნ ნოე ჟორდანიასი	263
წერილი III: ქარაფშუტობა, ორთავიანობა და ორპირობა უმეტრობისა	273
წერილი IV: ისევ და ისევ ბ-ნ ნოე ჟორდანიას უმეტრობანი და მისი წაჯვგ-უკუჯვგობანი	282
სარედაქციო შენიშვნები — პავლე ინგოროყვასი	299

ხატვრული რედაქტორი გ. გორდელაძე
ტექნედაქტორი ან. დვინიაშვილი
კორექტორი ლ. წივწივაძე

გადაეცა წარმოებას 25/IV-55 წ. ხელმოწერილი.
დასაბეჭდად 24/IV-56 წ. უფ. 00085. ანაწყოების
ზომა 5,5×9. ქაღალდის ზომა 84×108. ნაბეჭდი
ბ. ბაზი 19,25. ტირაჟი 20.000. შუკვ. № 283.
ფასი 20 მან.

საქართველოს სსრ კულტურის სამინისტროს
სოციალური გრაფიკის განყოფილების ბეჭდვითი სიტყვ.
კომბინატი. თბილისი, მარჯანიშვილის ქ. 5.

*

Комбинат печати Главполиграфиздата
Министерства культуры Грузинской ССР.
Тбилиси, ул. Марджанишвили, 5.